

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**HADİS İLMİNDE GÖRME ENGELLİ RÂVİLER VE RİVAYET
EHLİYETLERİNİN DEĞERİ**

**Mahmut MEMİŞ
1330207281**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AÇIKEL**

ISPARTA – 2019

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Mahmut MEMİŞ
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Tez Başlığı	Görme Engelli Ravilerin Rivayetleri ve Değerlendirilmesi
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	Hadis İlminde Görme Engelli Raviler ve Rivayet Ehliyetlerinin Değeri

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz 02.08. 2019 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için;

☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU²

ile aşağıdaki kararı almıştır.

- ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez **KABUL** edilmiştir.
☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin **DÜZELTİLMESİ**³ kararlaştırılmıştır.
☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin **REDDEDİLMESİ**⁴ kararlaştırılmıştır.

TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	Kabul/Ret	İmza
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AÇIKEL/Süleyman Demirel Üniversitesi	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Ramazan KAZAN/ Süleyman Demirel Üniversitesi	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR/Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul ☐ Ret	

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

YÖK LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 9-(8) Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç üç ay içinde düzeltmeleri yapılan tezi aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da başarısız bulunarak tezi kabul edilmeyen öğrencinin yükseköğretim kurumu ile ilişkisi kesilir.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

Bu form bilgisayar ortamında doldurulacaktır.

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “**Hadis İlminde Görme Engelli Râvîler ve Rivayet Ehliyetlerinin Değeri**” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

İmza
Mahmut MEMİŞ
20. 06. 2019

(MEMİŞ, Mahmut, *Hadis İlminde Görme Engelli Râvîler ve Rivayet Ehliyetlerinin Değeri*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2019)

ÖZET

Mükemmel bir şekilde yaratılan insanoğlunun sahip olduğu en büyük nimetlerden biri görme duyusudur. Fakat görme duyusu bazen doğuştan bazende çeşitli sebeplerle yitirilebilmektedir. Bu ise insan hayatını olumsuz yönde etkilemekte, özellikle ilimle uğraşanları zor durumda bırakmaktadır. Aynı şekilde İslam'ın ikinci kaynağı olan sünnetin taşıyıcıları olan râvîler için de bir zorluk oluşturmaktadır. Fakat ne kadar meşakkatli olursa olsun görme engelli râvîler ilimle uğraşmaktan geri durmamışlardır. Böylece hadis tarihinde görme engelli râvîlerin yeri azımsanamayacak bir seviyeye ulaşmıştır. Bu durum görme engelli râvîlerin hadis ilmindeki yerinin tetkik edilmesini gerekli hale getirmiştir. Binaenaleyh bu çalışmanın ana konusu da görme engelli râvîlerin hadis ilmindeki yeri ve rivayete ehliyetlerinin değerinin ne olduğunun tespitidir. Araştırmanın amacı hadis tarihinde görme engelli râvîlerin tespit edilmesi ve bu râvîlerin rivayetlerinin makbul mü yoksa merdud mu olduğunun açıklanmasıdır.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde görme engeline delalet eden lafızlar, görme duyusunun önemi, görme ve anlama arasındaki ilişki, Kur'an'da ve hadislerde görme engelliler, hadis rivayeti ve görme engeli, cerh-görme engeli ilişkisi incelenmiştir. İkinci bölümde görme engelli sahabîler ele alınmıştır. Burada görme engelli sahabîler hakkında kısaca bilgiler verildikten sonra onların hadis tarihindeki yerlerini tespit etmek için rivayetlerinin olup olmadığı irdelenmiştir. Üçüncü bölümde ise sahabîlerden sonraki tabakalarda görme engelli olan râvîler iki başlık halinde tetkik edilmiştir. İlk başlıkta görme engelli olduktan sonra hafızasında değişiklik meydana gelen bu sebeple güvenilirliğini yitiren ve cerh edilen râvîler ele alınmıştır. İkinci başlıkta ise görme engelinin hafızasına etki etmediği râvîler açıklanmıştır.

Araştırmada, hadis tarihinin ilk dönemlerinde yazılmış eserlere yer verilmiştir. Sözlükler, Hadis Usulü eserleri, tefsirler ve Hadis kitapları araştırmanın ilk bölümünde en çok kullanılan kaynak türleri olmuştur. İkinci ve üçüncü bölümde ise siyer, meğazî, tabakat, rical kitapları, tarih kitapları kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Görme engelli râvî, Görme engelli sahabe, Kur'an'da görme engelliler, Hadislerde görme engelliler.

(MEMİŞ, Mahmut, *Visually Impaired Hadith Narrators in Hadith Science and the Value Of Narrating Capability*, Master's Thesis, Isparta, 2019)

ABSTRACT

One of the greatest blessings given to a perfectly created person is the vision. However, sometimes the vision can be lost due to various reasons. This, in turn, affects human life in a negative way and leaves especially those who deal with science in a difficult situation. Similarly, it poses a particular challenge for the narrators who are the carriers of the second source of Islam, which is sunnah. However, no matter how hard it was, visually-impaired narrators did not refrain from dealing with science. Thus, the importance of visually-impaired narrators in the history of hadith has substantially increased. And this necessitates the examination of the place of visually-impaired narrators in the science of hadith. Therefore, the main subject of this study is to establish the place of visually-impaired narrators in the science of hadith and the value of their capacity for narration. The aim of the study is to determine the visually-impaired narrators in the history of hadith and to explain whether the narrations of these narrators are accepted or not.

The study consists of three chapters. In the first chapter, these topics are examined; the words which signify visual disability, the importance of vision, the relationship between vision and comprehension, the visually-impaired people in the Quran and hadith, the narration of hadith and visual disability, the relationship between jarh (criticizing) and visual disability. Visually-impaired companions are discussed in the second chapter. After giving short information about visually-impaired companions, it is examined whether they have narration or not to determine their place in the history of hadith. In the third chapter, the visually-impaired narrators who are the next generations after companions are examined under two titles. First title discusses the narrators who lost their reliability and were criticized (jarh) due to a change in their memory after suffering from visual disability. In the second title, the narrators who did not experience a change in their memory after suffering from visual disability are explained.

The study includes the works written in the first periods of the history of hadith. Dictionaries, the books of hadith methodology, the books of exegesis (tafsir) and hadith books are the most commonly used sources in the first part of the study. In the second and third chapters, books of prophetic biography (sirah), books of maghazi (campaigns), tabakat (strata) books, books of rijal and history books are used.

Key words: Visually-impaired narrator, Visually-impaired companion, Visually-impaired people in the Qur'an, Visually-impaired people in hadith.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	xiii
ÖNSÖZ.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖRME ENGELLİ RÂVİLERİN RİVAYET EHLİYETLERİNİN DEĞERİ

1. KAVRAMLAR VE TANIMLAR	9
1.1. Görme Engeline Delalet Eden Lafızlar.....	9
1.1.1. A‘mâ (أَعْمَى).....	10
1.1.2. Kefif (كفیف).....	11
1.1.3. Ekmeh (اکمه).....	11
1.1.4. Darîr (ضریر).....	12
1.1.5. Talîs (طلیس).....	13
1.1.6. Tamîs (طمیس).....	13
1.1.7. A‘şâ (اعشى).....	13
1.1.8. Avr- A‘ver (عور-اعور).....	14
2. GÖRME DUYUSUNUN ÖNEMİ.....	15
2.1. İlmî Disiplinler Açısından Görme Duyusunun Önemi	16
2.1.1. Hadis İlmi Açısından Görme Duyusunun Önemi.....	18
2.1.1.1. Sahabîler Döneminde Görme Duyusunun Önemi.....	18
2.1.1.2. Sahabîler Sonrası Dönemde Görmenin Önemi	19
3. GÖRME VE ANLAMA ARASINDAKİ İLİŞKİ	20
4. KUR’AN’DA VE HADİSLERDE GÖRME ENGELLİLER.....	26
4.1. Kur’an’da Görme Engelliler	26
4.1.1. Fizîkî Görme Engelliler	27
4.1.1.1. Sorumluluk Bağlamında.....	27
4.1.1.2. Tedavi Bağlamında	27
4.1.2. Manevî Görme Engelliler	27
4.1.2.1. Benzetme Bağlamında.....	28

4.1.2.2. Değer Verme Bağlamında	28
4.2. Hadislerde Görme Engelliler	28
4.2.1. Fizikî Görme Engelliler	29
4.2.1.1. Görme Engellilerin Sosyal İlişkilerinin Hadislerdeki Yansımaları.....	29
4.2.1.2. Görme Engellilerin İman, İbadet ve Ahlakî Sorumlulukları.....	29
4.2.1.2. Görme Engellilerin Hukukî Sorumlulukları Hakkında	31
4.2.1.2.1. Görme Engellilerin Medenî Tasarrufları	31
4.2.1.2.2. Görme Engellilerin Savaş Sorumlulukları.....	31
4.2.1.3. Görme Engellilerin Hayatlarını İdame Ettirmelerinde Toplumsal Sorumluluk	32
3.2.2. Hadislerde Manevî Görme Engelliler	32
5. HADİS RİVAYETİ VE GÖRME ENGELİ	32
5.1. Muhaddislerin Ravilerde Aradığı Temel Vasıflar	33
5.2. Hadis Tahammül ve Edası Açısından Görme Engeli	34
5.3. Muhaddislere Göre Görme Engelli Ravilerin Rivayeti	40
5.3.1 Görme Engellilerin Şahitliği	40
5.3.2. Görme Engelli Râvîlerin Rivayetlerinin Kabulünün Nakli Delilleri	47
5.3.3. Görme Engelinin Meydana Geldiği Zamana Göre Râvîler	49
5.3.4. Görme Engeli - Zapt İlişkisi	50
6. CERH AÇISINDAN GÖRME ENGELİ	56
6.1. İhtilat.....	57
6.2. Telkîn.....	61
6.3. Muzdarib.....	63
6.4. Münker.....	64
DEĞERLENDİRME	66

İKİNCİ BÖLÜM

GÖRME ENGELLİ SAHABÎLER

1. SAHABÎ KİME DENİR?	70
2. RİVAYETLERİ OLAN SAHABÎLER	72
2.1. A'mâ Sahabîler	72
2.1.1. Abdullah (Amr) b. Ümmi Mektûm Kurayşî (ö. 16/637)	72
2.1.2. Ebû Hâşim b. Utbe b. Rebia b. Abdişems Kurayşî (ö. 23-35/644-656)	73
2.1.3. Ebû Sufyân (Sahr b. Harb b. Ümeyye b. Abdişems) (ö. 31/652)	74
2.1.4. Abbas b. Abdulmuttalib b. Hâşim (ö. 33/654).....	75

2.1.5. Kürz b. Alkame b. Hilâl b. Cüreyne (ö. 45/665)	77
2.1.6. Ka‘b b. Mâlik (Ebû Abdillâh Kâ‘b b. Mâlik b. Ebî Kâ‘b)(ö. 50/670).....	78
2.1.7. İtbân b. Mâlik b. Amr b. Aclân b. Zeyd b. Ğanm (ö. 50/670).....	79
2.1.8. Ebû Misver Zührî (Mahrame b. Nevfel b. Uheyb b. Menâf) (ö. 54/674).....	79
2.1.9. Saîd b. Yerbû‘ b. Ankese b. Âmir (ö. 54/674).....	80
2.1.10. Sa‘d b. Ebî Vakkâs (Mâlik) b. Vuheyb b. Abdilmenâf (ö. 55/675).....	81
2.1.11. Akîl b. Ebî Tâlib b. Abdulmuttalib b. Hâşim (ö. 60/680).....	82
2.1.12. Ebû'l-Velîd (Ebû Abdirrahmân) Hassân b. Sâbit (ö. 60/680)	83
2.1.13. Ebû Abdillâh (Hârise b. en-Nu‘mân b. Nef‘) (ö. 60/680).....	84
2.1.14. Ebû Üseyd Mâlik b. Rebîa b. el-Beden es-Sâidî (ö. 60/680).....	85
2.1.15. Abdullah b. Erkâm b. Abdüyeğûs (ö. 64/656).....	86
2.1.16. Abdullah b. Amr b. Âs b. Vâil b. Hişâm (ö. 65/685).....	86
2.1.17. Abdullah b. Abbâs b. Abdulmuttalib b. Hâşim (ö. 67/687).....	88
2.1.18. Ebû Umâre el-Berâ‘ b. Âzib b. el-Hâris el-Ensârî (ö. 71/690)	91
2.1.19. Abdullah b. Hâris b. Cez‘ ez-Zübeydî (ö. 86/705)	91
2.1.20. Ebû Ümâme (Sudey b. Aclân b. Vehb el-Bâhilî) (ö. 86/705).....	92
2.1.21. Abdullah b. Ebî Evfâ b. Hâlid b. Hâris (ö. 87/706)	92
2.1.22. Ebû İnebe el-Havlânî (Abdullah (Amr) b. İnebe) (ö. 128/746).....	93
2.2. Mekfûf Sahabîler	94
2.2.1. Esmâ bnt. Abdullah (Ebû Bekir) b. Osmân Temîmî (ö. 73/692).....	94
2.2.2. Câbir b. Abdullah b. Amr b. Haram (ö. 78/697).....	95
2.3. A‘Ver Sahabîler	96
2.3.1. Ebû Muhammed Ma‘dîkerib (Eş‘as) b. Kays b. Ma‘dîkerib (ö. 40/661)	96
2.3.2. Muğire b. Şu‘be b. Ebî Âmir b. Mesûd (ö. 50/670).....	97
2.3.3. Ebû Amr Cerîr b. Abdillâh b. Câbir el-Becelî (ö. 51/671)	98
2.3.4. Ebû Nuaym (Ebû Abdirrahmân) Muâviye b. Hudeyc b. Cefne (ö. 52/672)..	99
2.3.5. Ebû Tarîf Adî b. Hâtîm b. Abdillâh et-Tâî (ö. 67/686).....	99
3. RİVAYETLERİ OLMAYAN SAHABÎLER.....	100
3.1. A‘mâ Sahabîler	100
3.1.1. Umeyr b. Adî b. Hareşe b. Umeyye b. Âmir b. Hatme (ö. 5-10/627-632) ..	100
3.1.2. Ebû Âmir Eş‘ârî (Ubeyd b. Selîm b. Haddâr) (ö. 8/630).....	101
3.1.3. Ebû Ahmed (Abd) b. Cahş el-A‘mâ b. Riab (ö. 20/641).....	102
3.1.4. Habbân b. Munkiz b. Amr b. Atiyye b. Hunsâ‘ (ö. 23-35/644-656)	102
3.1.5. Utbe b. Mesûd b. Âkil b. Habîb (ö. 24/645)	103

3.1.6. Ebû Mervân el-Hakem b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye el-Ümevî (ö. 31/651).....	104
3.1.7. Evs b. Sâmit b. Kays b. Esram b. Fehr b. Sa'lebe b. Ğanm (ö. 32/653).....	104
3.1.8. Ebû Abs b. Cebr b. Amr b. Zeyd b. Cüşem (ö. 34/655)	105
3.1.9. Husayn (Zeberkân) b. Bedr (ö. 54/674).....	106
3.1.10. Ebû Cehm Âmir b. Huzeyfe b. Ganim el-Kureşî (ö. 70/690).....	106
3.1.11. Erta' b. Süheyye, (ö. 86-99/705-718)	107
3.1.12. Cumhân A'mâ (ö. ?)	107
3.1.13. Huzeyme b. Addas el-Muzenî (ö.?).....	108
3.1.14. Abdullah b. Cahş (ö.?)	108
3.1.15. Abdullah b. Umeyr Hatmî (ö.?).....	109
3.1.16. Abduyelil b. Amr b. Umeyr b. Avf b. Ukde (ö.?).....	109
3.1.17. Yeşkur b. Vail, Ebû Basîr (ö.?).....	110
3.1.18. Ebû Ğasîl A'mâ (ö.?).....	110
3.1.19. Zinnîra Rûmî (ö.?)	111
3.1.20. Meymune b. Kays (ö.?).....	111
3.1.21. Damra b. Ebî İs (ö.?).....	112
3.1.22. Hâris b. Abbas b. Abdulmuttalib (ö.?).....	112
3.2. Mekfûf Sahâbîler	113
3.2.1. Osmân b. Âmir b. Amr b. Ka'b b. Sa'd b. Teym (ö. 40/680).....	113
3.2.2. Abdurrahmân Mekfûf (ö.?).....	113
3.3. A'ver Sahabîler.....	114
3.3.1. Mahmûd b. Mesleme b. Hâlid b. Adî b. Mecmua (ö. 7/628).....	114
3.3.2. Ebû Sevr Amr b. Ma'dîkerib b. Abdillâh ez-Zübeydî (ö. 21/641-642).....	114
3.3.3. A'sâ el-Mâzinî (ö.?).....	115
3.3.4. A'ver b. Beşâme b. Nadle b. Sinân b. Cündeb (ö.?).....	115
3.3.5. A'ver b. Verd b. Huzeyfe b. Bedr Fezârî (ö.?)	116
3.3.6. Abdullah b. Ebî Akîl es-Sekâfî (ö.?).....	116
3.3.7. Cuâl (Cuayl) b. Süraka el-Ğıfârî (ö.?)	117
3.3.8. Hakîm b. Ayyâş el-Kelbî el-A'ver (ö.?)	117
3.3.9. Hâlid b. Zeyd el-Müzenî (ö.?)	118
3.3.10. Zübeyd el-A'ver b. Ceyfer b. Cülende el-Ezdî (ö.?)	118
3.3.11. Ka'bu'l-A'ver b. Mâlik b. Amr b. Avf b. Âmir (ö.?)	118
3.3.12. Ma'rûf es-Sekâfî (ö.?).....	119
3.3.13. Mütemmim b. Nüveyre (ö.?)	119

3.3.14. Ebû Zubeyd et-Tâi (ö.?).....	120
3.4. A‘şâ Sahabîler.....	120
3.4.1. Abdullah b. Umeyre b. Husn b. Kays b. Sa‘lebe (ö.?)	121
DEĞERLENDİRME	122

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAHABE SONRASI GÖRME ENNGELLİ RAVİLER

1. GÖRME ENGELLİ OLMASI SEBEBİYLE CERH EDİLEN RAVİLER.....	123
1.1. Abdurrahmân b. Abdulhamîd b. Sâlim, (ö. 118/736).....	123
1.2. Vuheyb b. Hâlid b. Aclân el-Bâhilî, Ebû Bekir el-Basrî (ö. 165/782).....	123
1.3. Muhammed b. Meymune el-Mervezî, Ebû Hamza es-Sukarî (ö. 168/785)....	124
1.4. Ebû Abdullah el-Yemâmî Muhammed b. Câbîr (ö. 170/787)	125
1.5. Ali b. Müshir Kureysî, Ebû Hasan Kûfî (ö. 189/805).....	126
1.6. Yahyâ b. Muhammed b. Abbâd b Hânî Medenî Şecerî	127
1.7. Yezîd b. Hârûn b. Zâzî, Zâzân b. Sâbit es-Sülemî (ö. 206/821).....	127
1.8. Abdulhamîd b. İbrâhîm el-Hadrâmî Ebû Takî (ö. 211-220/826-835)	129
1.9. İshâk b. İbrâhîm el-Huneynî, Ebû Ya‘kûb el-Medenî (ö. 216/831)	129
1.10. Abdullah b. Ca‘fer b. Ğaylân er-Rakkî, Ebû Abdurrahmân (ö. 220/835)	130
1.11. Abdurrezâk b. Hemmâm b. Nâfi’ el-Himyerî (ö. 211/836).....	131
1.12. İshâk b. Muhammed b. İsmâîl b. Abdullah (ö. 226/841).....	132
1.13. Suveyd b. Saîd b. Sehl b. Şehrayâr el-Herevî (ö. 240/854)	133
1.14. Ahmed b. Ca‘fer b. Hamdân b. Mâlik b. Şubeyb (ö. 368/979).....	134
2. GÖRME ENGELLİ OLMASI SEBEBİYLE CERH EDİLMEYEN RAVİLER.....	135
2.1. Ekmeh Raviler	135
2.1.1. Katâde b. Diame b. Katâde b. Azîz b. Amr (ö. 117/735)	135
2.2. A‘mâ Raviler	136
2.2.1. Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm (ö. 94/713).....	136
2.2.2. Muaviye b. Sebrâ’ b. Husayn es-Suvâî (ö. 98/717).....	137
2.2.3. Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mesûd (ö. 98/717)	137
2.2.4. Müseyyeb b. Râfi’ el-Esedî, Ebu’l-Alâ Kûfî el-A‘mâ (ö. 105/774).....	138
2.2.5. Atâ b. Ebî Rebbâh (ö. 115/734)	138
2.2.6. Amr b. Mürre b. Abdulla b. Târik (ö. 118/736).....	140
2.2.7. Osmân b. Umeyr el-Becelî, (ö. 120/738).....	141
2.2.8. Ziyâd b. Münzir el-Hemedânî, (ö. 121-130/739-748)	141

2.2.9. Ali b. Zeyd b. Abdullah b. Ebî Muleyke, (ö. 131/749).....	142
2.2.10. Yunus b. Meysere b. Halbes, (ö. 131/749)	143
2.2.11. Sâib b. Ferrûh, Ebu'l-Abbâs el-Mekkî el-A'mâ (ö. 136/754)	144
2.2.12. Abdullah b. Habîb b. Rubeyyia', Ebû Abdurrahmân (ö. 150/768).....	144
2.2.13. Ömer b. Zerr b. Abdullah b. Zerrâre el-Hemedânî (ö. 153/770)	144
2.2.14. Îsâ b. Ömer el-Esedî, Ebû Ömer el-Kûfî el-A'mâ (ö. 156/773)	145
2.2.15. Îsâ b. Müslim Ebû Dâvud et-Tuhevî el-A'mâ (ö. 161-170/778-787).....	145
2.2.16. Abdurrahmân b. Abdulazîz b. Abdullah (ö. 162/779)	146
2.2.17. Ca'fer b. Hayyan es-Sa'dî, Ebu'l-Eş'as el-A'mâ (ö. 165/782).....	146
2.2.18. Muhammed b. Suleym, Ebû Hilâl er-Râsî (ö. 165/782).....	147
2.2.19. Ömer b. Meymune b. Bahr b. Sa'd b. Rummah (ö. 171/788)	148
2.2.20. Bişr b. Mansûr es-Süleymî, Ebû Muhammed Basrî (ö. 180/797)	148
2.2.21. Nuh b. Derrâc en-Nehaî, Ebû Muhammed el-Kûfî (ö. 182/799).....	148
2.2.22. Hammad b. Duleyl el-Medainî, Ebû Zeyd (ö. 191-200/807-816)	149
2.2.23. Muhammed b. Museyyeb b. İshâk b. İdris (ö. 215/831).....	150
2.2.24. Amr b. Osman b. Seyyâr el-Kilâbî, Ebû Ömer, (ö. 217/833)	151
2.2.25. Müslim b. İbrâhîm el-Ferâhîdî, Ebû Amr el-Basrî (ö. 222/837).....	152
2.2.26. Abdulmelik b. Abdulazîz el-Kuşeyrî, (ö. 228/843)	152
2.2.27. Muhammed b. Abbâd b. Zinbirkân el-Mekkî (ö. 234/849)	153
2.2.28. Dâvud b. Ruşeyd el-Hâşimî, Ebu'l-Fadl el-Havarizmî (ö. 239/854).....	153
2.2.29. Sevvâr b. Abdullah b. Sevvâr b. Abdullah (ö. 245/860).....	154
2.2.30. İbrâhîm b. Merzûk b. Dînâr el-Umevî, (ö. 270/884)	154
2.2.31. Hüzeyl b. Şurayhbîl el-Evdî el-Kûfî el-A'mâ (ö.?)	155
2.2.32. Ebû Basîr el-Abdî el-Kûfî el-A'mâ (ö.?)	156
2.2.33. Ebû Kesîr es-Suhaymî el-Ğuberî el-Yemâmî el-A'mâ (ö.?)	156
2.2.34. Hânî' Ebû Saîd el-Berberî ed-Dımeşkî (ö.?)	156
2.2.35. Ebû Halef el-A'mâ (ö.?)	157
2.2.36. Heysem b. Mâlik et-Tâî, Ebû Muhammed eş-Şâmî el-A'mâ (ö.?).....	157
2.2.37. Hilâl b. Ebî Hilâl, Ebû Zülâl el-Kasmelî el-Basrî el-A'mâ (ö.?).....	158
2.2.38. Nufey' b. Hâris, Ebû Dâvud el-A'mâ el-Hemdânî ed-Dârimî (ö.?)	158
2.2.39. Eş'as b. Abdurrahman b. Câbir el-Huddânî, (ö.?)	159
2.2.40. Mûsâ b. Umeyr el-Kuraşî, Ebû Hârûn el-Kûfî el-A'mâ (ö.?).....	159
2.2.41. Dînâr b. Ömer el-Esedî, Ebû Ömer el-Bezzâr el-Kûfî el-A'mâ (ö.?).....	160
2.3. Mekfuf Raviler.....	160

2.3.1. Muğire b. Ziyâd el-Becelî, Ebû Hişâm el-Mevsîlî, (ö. 153/770).....	161
2.3.2. Eflâh b. Humeyd b. Nâfi en-Necârî el-Ensârî (ö. 158/775).....	162
2.3.3. Ğassân b. Mudar el-Ezdî, Ebû Mudar el-Basrî el-Mekfûf (ö. 184/800).....	162
2.3.4. Muhammed b. Sevâ' b. Anber, Ebû'l-Hattâb el-Mekfûf (ö. 187/803).....	163
2.3.5. Abdullah b. Hâris b. Muhammed, Ebû Bekirel-Mekfûf (ö. 196/812).....	163
2.3.6. Muhammed b. Râşid et-Temimî, el-Minkarî el-Basrî el-Mekfûf (ö.?).....	163
2.4. Darîr Raviler	164
2.4.1. Ubeyde b. Muatteb ed-Dabbî (ö. 141-150/758-767)	164
2.4.2. Bişr b. Muâz el-Akadî, Ebû Sehl el-Basrî ed-Darîr (ö. 145/762)	165
2.4.3. Muhammed b. Ebî Humey, (ö. 151-160/768-777)	165
2.4.4. Abdulhamîd b. Süleymân el-Huzâî, (ö. 171-180/788-796)	166
2.4.5. Ömer b. Reyyâh el-Abdî, Ebû Hafs el-Basrî ed-Darîr.....	167
2.4.6. Hammâd b. Zeyd b. Dirhem el-Ezdî, Ebû İsmâîl el-Basrî (ö. 179/795).....	168
2.4.7. Ebû Muâviye ed-Darîr Muhammed b. Hâzim et-Temimî (ö. 195/811).....	169
2.4.8. Ebû Sa'd ed-Darîr Muhammed b. Müyesser el-Cu'fî.....	171
2.4.9. Ebû Hâlid ed-Darîr Yezid b. Beyân el-Ukaylî (ö. 201-210/817-825)	171
2.4.10. Selâm b. Süleymân b. Sevvâr (ö. 210/825).....	172
2.4.11. Abdulmelik b. Abdulazîz b. Abdullah (ö. 212/827)	172
2.4.12. Bişr b. Âdem ed-Darîr, Ebû Abdullah el-Bağdadî (ö. 218/833).....	173
2.4.13. Hafs b. Ömer, Ebû Ömer ed-Darîr (ö. 220/835).....	173
2.4.14. Ali b. Abdulhamid b. Mus'ab b. Yezîd, (ö. 221/836).....	174
2.4.15. Sâbit b. Mûsâ b. Abdurrahmân b. Seleme, (ö. 229/844).....	174
2.4.16. Hârûn b. Ma'rûf el-Mervezî, Ebû Ali el-Hazzâz ed-Darîr (ö. 231/846)....	175
2.4.17. Ahmed b. Ömer b. Hafs, Ebû Ca'fer el-Cellâb ed-Darîr (ö. 235/850)	175
2.4.18. Hafs b. Abdullah el-Hilvânî, Ebû Ömer ed-Darîr (ö. 236/851).....	176
2.4.19. Yahyâ b. Muhammed b. Kays, Ebû Zukeyr ed-Darîr (ö. 243/857)	176
2.4.20. Hafs b. Ömer b. Abdulaziz, Ebû Ömer ed-Durî ed-Darîr (ö. 248/862).....	177
2.4.21. Muhammed b. Hâlid b. Hidâş, Ebû Bekir ed-Darîr (ö. 250/864)	177
2.4.22. Muhammed b. İsmâîl b. Bahterî, Ebû Abdullah ed-Darîr (ö. 258/872).....	178
2.4.23. Muhammed b. Saîd b. Ğalib, Ebû Yahyâ el-Attâr ed-Darîr (ö. 261/875) .	178
2.4.24. Abdulmelik b. Muhammed b. Abdullah, Ebû Muhammed (ö. 276/889)...	179
2.4.25. Muhammed b. Îsâ b. Serve b. Mûsâ, Ebû Îsâ et-Tirmizî (ö. 280/393)	180
2.4.26. Kays b. Muhammed b. el-Eş'as el-Kindî el-Kûfî (ö.?).....	180
2.4.27. Haccâc ed-Darîr (ö.?).....	181

2.4.28. Husayn b. Numeyr el-Vâsitî, Ebû Mihsan ed-Darîr (ö.?).....	181
2.4.29. Uteybe ed-Darîr (ö.?).....	182
2.4.30. Halef b. Âmir ed-Dârîr (ö.?).....	182
2.5. A‘ver Olan Raviler	182
2.5.1. Azra b. Abdurrahmân b. Zûrâre el-Huzâî el-A‘ver	182
2.5.2. Üryân b. Heysem b. Esved b. Ukeyş el-A‘ver (ö. 101-110/720-728)	183
2.5.3. Lâhik b. Humeyd b. Saîd el-A‘ver (ö. 106/724).....	183
2.5.4. Muhammed b. Ubeydullah, Ebû Avn Sekafî Kûfî A‘ver (ö. 116/734)	183
2.5.5. Habibu’l-A‘ver (ö. 130/748).....	184
2.5.6. Amr b. Dinâr el-Basrî, Ebû Yahyâ el-A‘ver (ö. 131-140/749-757)	184
2.5.7. Müslim b. Keysân ed-Dabbî, Ebû Abdullah el-A‘ver	185
2.5.8. Halef b. Havşeb el-Kûfî, Ebû Marzûk el-Aver (ö. 140/757)	185
2.5.9. Saîd b. Merzubân el-Absî, Ebû Saîd el-Bakkâl el-Kûfî el-A‘ver	186
2.5.10. Hârûn b. Sa‘d el-İclî el-Cu‘fî el-Kûfî el-A‘ver (ö. 141-150/758-767)	186
2.5.11. Abdullah b. Yezîd el-Mahzûnî el-A‘ver, Ebû Abdurrahmân	187
2.5.12. Muhil b. Muhriz ed-Dabbî el-Kûfî el-A‘ver (ö. 158/775).....	187
2.5.13. İshâk b. Ebî Bekr el-Medenî el-A‘ver (ö. 161-170/778-787).....	188
2.5.14. Hârûn b. Mûsâ el-Ezdî,	188
2.5.15. Muhammed b. Ziyâd el-Yeşkurî el-Kûfî el-A‘ver (ö. 171-180/788-796) ..	189
2.5.16. Anbese b. Abdulvâhid b. Umeyye, (ö. 181-190/799-806).....	189
2.5.17. Haccâc b. Muhammed el-Masîsî el-A‘ver, (ö. 206/821).....	190
2.5.18. Muhammed b. Yezid, Ebû Bekir el-A‘ver (ö. 251-260/865-875)	191
2.5.19. Abdulmelik b. İyâs eş-Şeybânî el-Kûfî el-A‘ver (ö.?).....	191
2.5.20. Meymune, Ebû Hamza el-A‘ver el-Kassâb el-Kûfî er-Râî (ö.?)	191
2.5.21. Muaz b. Sa‘d el-A‘ver (ö.?).....	192
2.5.22. Yezid b. Ebî Ümeyye el-A‘ver (ö.?).....	192
2.6. A‘şâ Olan Raviler	192
2.6.1. Osmân b. Muğire es-Sekafî, Osmân el-A‘şâ (ö. 121-130/739-748).....	192
2.6.2. Amr b. Hâlid, Ebu’l-Hafs el-A‘şâ el-Kûfî (ö. 201-210/817-825).....	193
2.6.3. Saîd b. Abdurrahmân b. Mükmil el-A‘şâ ez-Zührî el-Medenî (ö.?).....	193
DEĞERLENDİRME	194
SONUÇ.....	195
KAYNAKLAR	201
ÖZGEÇMİŞ.....	217

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-Salâtu ve's-Selâm
AİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn, bin
b.s.y.	: Basım sayısı yok
b.t.y.	: Baskı tarihi yok
b.y.y.	: Basım yeri yok
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr.	: Doktor
Hz.	: Hazreti
thk	: Tahik eden
ö.	: Ölümü
r. anh.	: Radıyallahu anhâ
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfadan sayfaya, sayfalar arası
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
terc.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkik eden
vd.	: Ve diğerleri

ÖNSÖZ

Rasulullah (s.a.) ile başlayan ve günümüzde de hâlâ varlığını ve gelişimini devam ettiren hadis ilmi uzun süreli bir gelişim süreci kaydetmiştir. Bu süreç içerisinde zengin-fakir, köle-efendi, hastalıklı-sağlıklı pek çok râvî görev ve sorumluluk almıştır. Özellikle görme engelli râvîler bütün olumsuzluklara rağmen görev ve sorumluluklarından asla geri adım atmamışlardır. Binaenaleyh bu çalışmada, hadis tarihindeki görme engelli râvîler ve bu râvîlerin rivayete ehliyetlerinin değeri incelenmiştir.

Araştırmanın birinci bölümünde ilk dönem hadis usulü eserlerinden görme engelli râvîlerin rivayete ehliyetlerinin değeri tetkik edilmiştir. Daha sonra ayet ve hadislerde görme engellilerle ilgili geçen yerler tespit edilip ele alınmıştır. Gerekli olan yerlerde tefsir ve şerhlere müracaat edilmiştir. Rasulullah'ın (s.a.) görme engellilere karşı nasıl muamele ettiği ele alınıp günümüze nasıl bir örnek olacağı irdelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde rical ve tabakat kitaplarından görme engelli sahabîler ve râvîler araştırılıp incelenmiştir. Görme engelli sahabîler için kısa açıklamalara yer verilmiştir. Hadis rivayeti olan görme engelli sahabîler belirtilip tespit edildiği kadarıyla rivayet sayısı takdim edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın üçüncü bölümde sahabîler sonrası görme engelli râvîler tenkidi yapılarak incelenmiştir. Rical, tabakat, tarih vb. eserlerde münekkitlerin görme engeli olan râvîler hakkındaki görüşleri incelenmiştir. Görme engelinin râvîde ne tür bir etkiye sahip olduğu araştırılmıştır.

Araştırma sonucunda birkaç istisna dışında görme engelinin bir cerh sebebi olmadığına ulaşılmıştır. Ayrıca 200'e yakın görme engelli sahabî ve râvînin tespit edilmesiyle görme engellilerin hadis tarihinde ne kadar önemli bir yere sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır. Allah'ın tevfiği, değerli hocalarımla tavsiyesi ve yardımıyla araştırma tamamlanmıştır. Özellikle danışmanlığımı yapan, her zaman bu çalışmada yol gösterip yardımcı olan ve kapılarını ilim talebelerine sonuna kadar açan değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AÇIKEL'e ve hadis ilmini öğrenme noktasında bana çok katkıları olan ve hadis ilmine vukufiyeti ile bana ufuk açan değerli hocam Prof. Dr. Talat SAKALLI'ya, katkısı olan bütün hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç biliyorum.

Mahmut MEMİŞ

ISPARTA/2019

GİRİŞ

Hadis ilmi, Kur'an-Kerim'in toplanıp kitap haline getirilmesine nispetle daha uzun bir müddet doğuş ve gelişim süreci kaydetmiştir. Bu gelişim süreci birtakım aşamalarla gerçekleşmiştir. Bu aşamalar ise hadislerin ezberlenmesine ağırlık verildiği hıfz dönemi, hadislerin yazılmaya başlandığı kitabet dönemi, dağınık sayfalar halinde bulunan hadislerin toplanıp bir kitap haline getirildiği tedvin dönemi son olarak da hadislerin çeşitli kriterlere göre sınıflandırıldığı tasnif döneminden oluşmaktadır. Hadis ilminin bu aşamaları kat ederek günümüze ulaşması hiç kolay olmamıştır. O dönemin imkân ve şartları göz önüne alındığında çok meşakkatli bir çalışma yaptıkları açık bir şekilde anlaşılmaktadır. O dönemlerdeki toplumsal olaylar ve bazı râvîlerde bulunan kusurlar, muhaddisleri daha dikkatli olmaya ve çeşitli tedbirler almaya zorlamıştır. Bu sebeple muhaddisler hadislerin sıhhat ve güvenilirliğini doğru bir şekilde tespit etmek için birtakım kriterler getirerek hem râvîleri, hem de hadisleri bu kriterlere göre değerlendirmek suretiyle bir tenkit sistemi oluşturmuşlardır. Bu tenkit sisteminin önemli bir bölümünü rical tenkidi oluşturmuştur. Rical tenkidiyle râvîlerin adalet ve zapt yönleri irdelenmiştir. Adalet yönüyle râvîlerin rivayete ehliyetinin olup olmadığını tespit etmek hedeflenirken, zapt yönüyle de râvîlerin zihinsel açıdan ne durumda olduklarını anlama gaye edinilmiştir.

Muhaddisler hadislerin daha güvenilir bir şekilde tahammülünü ve edasını gerçekleştirmek için râvîlerin aynı zamanda fiziki durumunu da incelemeyi ihmal etmemişlerdir. Bu fiziki durumlar içerisinde özellikle de görme engelli olup olmadığı, eğer görme engeli varsa onu ne derecede etkilediğini tespit etmeye çalışmışlardır. Bu tespit işlemini yaparken de ince eleyp sık dokumuşlardır. Râvîlerin ne zaman görme engelli olduğunu, görme engelli olmasından dolayı hafızasının zayıflayıp zayıflamadığı, görme engelli olduktan sonra hadis tahammül ve edasını nasıl yaptığını incelemeye gayret etmişlerdir. Daha sonra bu araştırmalarının neticesinde onlar hakkındaki kanaatlerini sunmuşlar ve bu kanaatlerini telif ettikleri eserlerde kayıt altına almışlardır.

Görme engelli râvîlerin hadis ilmine yaptığı hizmet azımsanamayacak derecede çoktur. Başını Abdullah b. Abbas'ın çektiği bu râvîler, hadislerin bize salim bir şekilde ulaşması için hiçbir engele takılmayarak özveriyle hizmet etmişlerdir.

ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÇERÇEVESİ, ÖNEMİ VE AMACI

İnsan, yeryüzünde Allah'ın yarattığı en mükemmel varlıklardan biridir. İnsan bu mükemmeliyetini hiç şüphesiz öncelikle Yüce Allah'ın ona verdiği akıl nimetine borçludur. Çünkü insan akla sahip olmasıyla diğer canlılardan ayrılmış, akli vasıtasıyla elde ettiği bilgilerle hem kendisini hem de çevresini tanıyıp kontrol etme imkanına sahip olmuştur. Fakat insan bütün bilgilerini aklıyla elde edemez. Duyu organları, akıldan sonra insanın bilgiye ulaşmasını sağlayan en önemli vasıta. Duyu organları çevreden elde ettikleri verileri akla ulaştırarak bir nevi aklın en önemli bilgi tedarikçisi olmuştur. Duyu organları içerisinde en önemlisi gözdür. Çünkü insanlar gözleriyle varlıkların rengini, şeklini, bulunduğu yeri, uzunluğunu vb. anlayabilmektedirler.

İnsanın gözü, dünya hayatının şartları içerisinde bazen hasara uğramakta ve bunun sonucunda işlevinin bir kısmını ya da tamamını kaybedebilmektedir. Bu durum özellikle ilim adamları için pek çok meşakkate yol açabilmektedir. Çünkü en önemli bilgi edinme vasıtalarından birinin kaybedilmesi öğrenmenin durması ve yavaşlaması sebebiyle zaman zaman unutmanın meydana gelmesi demektir. Bu sebeple görme engelli râvîlerin görüşleri irdelenirken onların bu durumu göz önüne mutlaka alınmalıdır.

Hadis ilminin temelini rical tenkidi oluşturmaktadır. Dolayısıyla hadis ilmi açısından râvînin hadis tahammülü ve edasına etki eden fiziki faktörler, dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan biridir. Görme engelli olan râvîleri ise bu sınıfa dahil etmek mümkündür. Çünkü râvînin görme engelli olması nadiren de olsa onun hıfzına, bilgisine, hadis tahammül ve edasına etki etmektedir. Ayrıca hadis tarihinde görme engeli olan râvî sayısı yaklaşık ikiyüzdür. Bunlardan bazıları Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr, Abdurrezzak b. Hemmam, Katade b. Diame gibi hadis ilminin önde gelen alimleridir. Bu önemli şahsiyetlerin görme engelli olması hadis tarihinde görme engelli olan râvîlerin incelenmesinin önemini bir kat daha arttırmaktadır. Çünkü bu isimlerini saydığımız şahsiyetlerin hadis ilminde hatırı sayılır bir yeri vardır. Ayrıca bu isimlerle birlikte diğer görme engelli olan râvîlerin rivayet ettiği hadis sayısı düşünüldüğünde görme engelli râvîlerden bize gelen hadis sayısının hiç de az olmadığı açık bir şekilde anlaşılabılır. Dolayısıyla hadis kültürü içerisinde görme engelli râvîlerin incelenmesi önem arz etmektedir.

Araştırmanın adı “*Hadis İlminde Görme Engelli Râvîler ve Rivayet Ehliyetlerinin Değeri*” dir. Binaenaleyh görme engelli râvîlerin hadis ilmindeki konumu ve rivayete ehliyetlerinin değeri, münekkitlerin görme engelli râvîlerde aradığı şartların beyan edilmesi araştırmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

Araştırmanın amacı ise hadis tarihinde görme engelli râvîlerin sayısının tespiti ve bu râvîlerin rivayetlerinin değerinin incelenmesidir.

ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Araştırmada ilk olarak hadis usulü eserlerinden görme engelli râvîlerin rivayete ehliyet değerleri araştırılmıştır. Daha sonra görme engelli râvîleri tespit etmek için rical, tabakât ve tarih kitaplarından görme engelli râvîler tespit edilmiştir. Bu râvîler önce tabakalarına göre sahabîler ve sahabe sonrasındakiler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Sahabe tabakası adalet açısından cerh edilmemektedir. Zapt açısından ise bütün sahabîler aynı seviyede olmadıkları için tenkit edilebilmektedir. Bu sebeple görme engelli sahabîler hakkında kısa bilgiler verilip, hadis rivayetleri olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmış ve eğer zapt açısından kusuru varsa da belirtilmiştir. Sahabe tabakasından sonrakiler içinse münekkitlerin bu râvîler hakkındaki değerlendirmeleri incelenmiştir. Bu değerlendirmeler ve kanaatler sınıflandırılarak, râvîlerin görme engeli sebebiyle cerh edilip edilmemesine göre tasnif edilmiştir. Dolayısıyla öncelikle literatür taraması yapılmıştır. Sonra ise görme engeli türüne göre yani râvîlerin ekme (doğuştan görme engelli), a‘mâ (ömrünün herhangi bir döneminde iki gözünü yitiren), darîr (bir darbe sonucu gözlerini yitiren), a‘ver (bir gözünü yitiren), mekfûf (iki gözünü yitiren), a‘şâ (gece körlüğü) olmaları dikkate alınarak başka bir tasnif daha yapılmıştır. Araştırmanın ikinci aşamasında hadis usulcülerinin görme engelli râvîler hakkındaki değerlendirmeleri incelenmiştir. Bu değerlendirmeler tetkik edilip kapalı ve müşkil olan yerleri izah edilmeye çalışılmıştır.

Bu araştırmada çokça râvî tenkidine yer verilmiştir. Bu sebeple, cerh ve ta‘dîl lafızlarının Tükçe’ye çevirisinde anlam kaybını önlemek için hassasiyet gösterilmiştir. Çünkü bu lafızların yanlış veya eksik bir tercümesinin yapılması aynı zamanda râvînin güvenilirlik derecesinin yanlış anlaşılmasına sebebiyet vermektedir. Meselâ “ثقة” “sika” lafzı ve “مأمون” “me’mun” lafzı Türkçeye tercüme edilirken ikisi de güvenilir olarak çevrilebilmektedir. Oysa ikisinin ta‘dîl derecesi birbirinden farklıdır. Bu yüzden “ثقة”

“sika” lafzı tercüme edilmeden yazılmıştır. Bu lafızların anlamları konusunda bazı noktalarda Recep Emin Gül’ün “*Hadis İlminde Cerh-Ta’dil Mertebeleri*” adlı makalesinden istifade edilmiştir.¹

Rical tenkidi yapılırken mümkün mertebe ilk dönem kaynakları kullanılmaya gayret edilmiştir. Fakat ilk dönem eserleri temin edilemediği durumlarda ise sonraki dönemlerde yazılmış olan kaynaklara müracaat edilmiştir.

Araştırma boyunca hadisler zikredilirken tek bir kaynakla yetinilmemiştir. İmkânlar ölçüsünde hadisin tahrir edildiği diğer kaynaklar da zikredilmeye çalışılmıştır.

Kelime analizlerinin yapıldığı yerlerde yanlış anlamalara yer vermemek amacıyla ve daha iyi bir şekilde izahların yapılması için ayetlerin, hadislerin ve örnek cümlelerin Arapçalarına da yer verildi.

Görme engelli râvîlerin hadis ilmindeki yeri ve güvenilirliği açısından ele alan müstakil bir eser maalesef ilk dönemlerde bulunamamıştır. Günümüzde ise bunula ilgili sadece bir makaleye ulaşabilmiştir. O da Muhammed b. Abdullah el-Hayanî’nin “*Hukmu rivâyeti’l-A’mâ İnde’l-Muhaddisîn*” çalışmasıdır.² Araştırmada önemli ölçüde istifade edilen bu makale olmuştur. Araştırmanın ilk bölümünde el-Hayanî’nin görüşlerinin analizi ve tenkidi yapılmıştır. Ancak müellifin makalesinde görme engelli râvîler konusunda çok az sayıda örnek vardır. Biz ise bu araştırmanın ikinci ve üçüncü bölümü tamamen özgün olarak görme engelli olan râvîlerin tespiti, tasnifi ve tenkidi konusuna ayırdık. İkinci bölümde sadece sahabe tabakasında görme engelli olan sahabîler incelenmiştir. Bu sahabîlerin hadis ilmindeki yerini tespit etmek için hadis rivayetlerinin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Klasik dönemde her ne kadar sadece görme engelli râvîleri esas alan müstakil bir eser olmasa da o dönemde yaşamış görme engelli önemli şairler, müfessirler, dil bilimcileri vb. yer aldığı eserler bulunmaktadır. Bu eserlerden ilki Heysem b. Adî’nin (ö. 207/822) “*Kitâbu’l-Bursân*” adlı çalışmasıdır. Bu eserde görme engeli olan sahabîlerin ismi liste halinde zikredilmiştir. Dolayısıyla bu eser bu çalışmada görme

¹ Recep Emin Gül, “*Hadis İlminde Cerh-Ta’dil Mertebeleri*” Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, 2015, c. I, S. 43, ss.367-384.

² el-Hayanî “*Hukmu rivâyeti’l-A’mâ İnde’l-Muhaddisîn*” Tayyibe Üniversitesi Dergisi, Medine, 2005, S. 1, ss. 80-116.

engelli sahabîlerin tespiti için önemli bir kaynak olarak kullanılmıştır. Fakat görme engelli bütün sahabîleri zikretmemesi, zikrettiği sahabîlerle ilgili ayrıntılı bilgi vermemesi ve sahabe tabakasından sonra kendi vefat tarihine kadar olan tabakaları içermemesi, bu eserin önemli eksiklikleri olarak görülmektedir. İkincisi, şair ve kelimci olan Câhiz'in günümüzde baskısı bulunan (ö. 255/869) "*el-Bürsân ve'l-Arcân ve'l Umyân ve'l-Hûlân*"³ Kitapta Cahiliye Dönemi ve sonrasında yaşayan ilim adamları, kabile liderleri ve önemli gördüğü bazı kimselerden abraş (vitiligo) hastalığı olanlar, ortopedik engelliler, a'mâ olanlar ve gözlerinde kayma olanlardan söz edilmiştir. Görme engelli olanlara ayrılan bölüm çok kısa olup tafsilatlı değildir. Meselâ a'mâ olanların sadece isimleri zikredilmiş, tek gözünü kaybedenlerin ise hangi savaşta veya nerede kaybettiğini beyan etmekle yetinilmiştir. Bu eserden görme engeli olanları tespit etme konusunda faydalanılmıştır. İbn Habîb'in (ö. 245/859) "*el-Muhabber*" adlı eserinde görme engelli olan sahabîleri zikredilmiş ve ayrıntıya girilmemiştir. İbn Kuteybe ed-Dineverî (ö. 276/889) "*el-Meârif*" isimli kitabında savaşlarda bir gözünü yitiren (a'ver) sahabîleri zikretmiştir. Fakat görme engelli sahabîler hakkında bilgi vermemiştir. İbn Cevzî'nin (ö. 597/1200) "*Telkîhu Fühûmi Ehli'l-Eser fî Uyûni't-Târih ve's-Siyer*" adlı çalışmasında sahabîlerden a'mâ olanlar, bir gözünü yitirenler (a'ver), savaşlarda gözünü yitirenler ve şaşlı olanlar liste olarak zikretmiştir. Bu eserler de görme engelli sahabîleri tespit etmek için kaynak olarak kullanılmıştır.

Tarihçi, Arap Dili ve Edebiyatı âlimi, kâtip, edip ve şâir Safedî'nin (ö. 764/1363) "*Nüketü'l-Himyân fî Nüketi'l-Umyân*"⁴ adlı eserinde sahabe, tabiun ve sonraki tabakalardan 317 görme engelli muhaddis, müfessir, fakih vb. ilim adamları ve yöneticilerden tafsilatlı bir şekilde söz edilmiştir. Fakat bu eserde de görme engelli olduğu halde zikredilmeyen pek çok sahabî ve muhaddis vardır. Ancak bu eser görme engelli olanların İslamî ilimler içerisindeki konumunu görmek açısından çok değerli bir eserdir.

Görme engelli sahabîleri tespit etmek ve onlar hakkında bilgi toplamak için de İbn Hacer'in (ö. 852/1449) "*el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*" adlı kitabı baştan sona okunmak suretiyle inceledik. Bu kitabın tercih etmemizin sebebi ise kendinden önceki

³ Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb, *el-Bürsân ve'l-Arcân ve'l Umyân ve'l-Hûlân*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1990.

⁴ Safedî, Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, *Nüketü'l-Himyân fî Nüketi'l-Umyân*, Dâru'l-Medine, Mısır, 1911.

sahabîlerle ilgili telif edilmiş olan eserlerin tenkidini yaparak tasnif etmesi ve onlardan daha tafsilatlı olmasıdır. Ancak İbn Hacer'in bu eserinde zikrettiği herkes sahabî değildir. İbn Hacer eserini alfabetik olarak telif etmesine karşın her harf içerisinde zikrettikleri isimleri de dört guruba ayırmıştır. Birinci grupta sahabe olduğu kesin olanlar. İkinci grupta da sahabî olduğu ihtilaflı olanlar yani başkalarının sahabî olarak görmeyip kendisinin sahabî olarak gördükleri bulunmaktadır. Üçüncü bölümde muhadramlar yer alırken son bölümde başkalarının sahabî olarak gördüğü ama kendisine göre sahabî olmayanlar zikredilmektedir.

Çalışmada görme engelli sahabîler, rivayetleri olup olmamasına göre iki kısma ayrılmıştır. Araştırmanın muhtevası gereğince ilk önce rivayeti olan görme engelli sahabîler zikredilmiştir. Çünkü çalışmada asıl olan hadis rivayetleri olan sahabîlerdir. Rivayetleri olmayan sahabîlerin incelenmesini gerekçesi ise; görme engellilerin, sosyal hayattaki konumu daha iyi anlamak, haklarının ve sorumluluklarının neler olduğunu daha iyi kavramaktır.

Görme engelli sahabiler takdim edilirken isim veya künye benzerliğinden dolayı birbirlerine karışmamaları için mümkün oldukça sahabîlerin tam isimleri, künyeleri, kabileleri ve tespit edildiği kadarıyla vefat tarihleri de takdim edilmeye çalışılmıştır. Sıralamada vefat tarihleri esas alınmıştır. Fakat bazı sahabilerin vefat tarihi tespit edilemeyip tabakaları tespit edilmiştir. Bu durumlarda vefat tarihi tespit edilenlerden sonra tabakalarına göre sıralanmıştır. Bazı sahabilerin vefat tarihi net olmayıp birden fazla ya da iki tarih arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu durumlarda ilk olarak cumhurun görüşü esas alınmıştır. Vefat tarihi hicrî 80-90 gibi iki zaman aralığında olduğu tespit edilenlerde en erken olan tarih esas alınıp ona göre sıralamaya dahil edilmiştir. Sıralamada hicrî tarihler esas alınmıştır. Ayrıca bu hicrî tarihlerin miladi karşılıkları da tam karşılığı olmayıp yaklaşık olan tarihleridir.

Aynı şekilde görme engelli râvîlerin tespiti ve analizi için İbn Hacer'in "*Tehzîbu't-Tehzib*"i tamamen okunarak tetkik edilmiştir. Bu eserin tercih edilme sebebi de kendinden önce telif edilmiş eserleri çok iyi bir şekilde tenkide tabi tutup tasnifini yapmasıdır. Burada tespit edilen görme engelli râvîler hakkında daha ayrıntılı bilgi toplamak için rical ve tabakat kitaplarında detaylı araştırmalar yaptık.

Günümüzde görme engelli râvîlere yer veren çalışmalar bulunmaktadır. Bu alanda Türkçe yazılmış, görme engelli sahabîleri tespit etme konusunda ve onlar hakkında bilgi edinme noktasında Mithat Eser'in "*Engelli Sahabîler*" adlı çalışmasından söz etmek elzendir. Bu eser matbu olup birinci bölümünde görme engelli 54 sahabî hakkında kısa bilgilere yer verilmiştir. Kitabın son bölümünde de bu sahabîler tablo halinde gösterilmiştir. Dolayısıyla görme engelli sahabîlerin tespiti noktasında bu araştırma önemli bir kaynak olmuştur.⁵ Aynı şekilde görme engelli râvîlerin isimlerini liste halinde zikreden Mehmet Emin Özafşar'ın "*Hadis ve Kültür Yazıları*" adlı eseri de görme engellilerin tespiti konusunda bu araştırmada kaynak olarak kullanılan diğer bir eserdir.⁶

Görme engelli sahabîleri tespit etmek için kullanılan başka kaynak ise Ali Seyyar'ın "*Yıldızlar Engel Tanımaz Bedensel Özürlü Sahabîlerin Hayatı*" adlı kitabı olmuştur.⁷ Müellif, kitabın ikinci bölümünde on dört görme engelli sahabî hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Ancak müellifin kaynak isimlerini çok az kullanması eserden istifade edilmesini kısıtlı hale getirmektedir. Bu kaynaklar görme engelli râvîlerin tespiti konusunda araştırmada başvurulacak en önemlileridir. Görme engelli râvîler bu kaynaklar vasıtasıyla tespit edildikten sonra bu râvîler hakkında bilgi toplamak için tarih, tabakat ve rical kitaplarına da müracaat edilmiştir.

Bu çalışmada görme engeline delalet eden lafızların tespiti ve açıklaması için engelliler hakkında birçok çalışmalarıyla bilinen Yusuf Açıkel'in "*Hadisler Işığında Görme Engelliler ve Bazı Öneriler*" adlı makalesinden önemli ölçüde faydalanılmıştır.⁸ Öncelikle bu makalede görme engeline delalet eden lafızlar tespit edilmiştir. Daha sonra tespit edilen lafızlar, sözlükler ve tefsir kitaplarından ayrıntılı bir şekilde araştırılıp incelenmiştir. Kelimelerin anlamları açıklanırken Kur'an-ı Kerim ve hadislerden delil getirilmiştir. Bazen de müfessirlerin konu hakkındaki görüşleri ve açıklamalarına da değinilmiştir.

⁵ Eser, Mithat, *Engelli Sahabîler*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2014.

⁶ Özafşar, Mehmet Emin, *Hadis ve Kültür Yazıları*, Otto Yayınevi, Ankara, 2015.

⁷ Seyyar, Ali, *Yıldızlar Engel Tanımaz Bedensel Özürlü Sahabîlerin Hayatı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016.

⁸ Açıkel, Yusuf, "*Hadisler Işığında Görme Engelliler ve Bazı Öneriler*", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Isparta, 2010, S. 25, ss.15-44.

Araştırmada faydalanılan kaynaklardan diğer bir kısmı ise hadis usulü ve hadis ıstılahları kitaplarıdır. Hem ilk dönemlerde hem de son dönemlerde yazılan hadis usulü eserleri incelenip konu hakkında gerekli bilgiler elde edilmiştir. Burada da öncelik ilk dönemde yazılan hadis usulü eserlerinin olmuştur.

Araştırmada Kütüb-i Sitte ve diğer temel hadis kitaplarından da faydalanılmıştır. Bu eserler dipnotlarda gösterilirken cilt ve sayfa numaraları verilmiştir. Ancak Buhârî (ö. 256/870) ⁹ ve Müslim'in (ö. 261/875) ¹⁰ Sahihlerinin (Sahihayn) ciltsiz şekilde tek kitap halindeki basımından istifade edilmesinden dolayı bunlardan yapılan alıntılarda dipnotlarda cilt numarası belirtilmemiştir. Ayrıca Müslim'in *Sahih*'inin bu baskısında hadisler numaralandırılırken iki numara kullanılmıştır. Bu numaralandırmalardan birisi Muhammed Fuâd Abdilbâkî'ye (1882-1968) diğeri ise eserin tahkikini yapan Sıdkî Cemîl Attar'a aittir. Muhammed Fuâd Abdilbâkî bir rivayet ne kadar tekrar ederse etsin hepsini bir hadis olarak görmüş ve ayrı bir rakam vermiştir. Ancak muhakkik tekrar eden hadislere ayrı ayrı numaralar vermemiştir. Bu araştırmada da hadislere ulaşımı kolaylaştırmak için her iki rakam da verilmiştir.

Çalışma boyunca Kur'an-ı Kerim ayetlerinin meali için Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, tarafından basımı yapılan *Kur'an Yolu Meali* kullanılmıştır.¹¹

⁹ el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî (el-Camiu's-Sahih Müsnedul-Muhtasar min Ümüri Rasulillah (s.a.) Sünenihi ve Eyyâmihî)*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013.

¹⁰ Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim (el-Müsne'dü's-Sahihu'l-Muhtasar mine's-Süneni bi Nakli'l-Adli ani'l-Adli an Rasûlillah Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2003.

¹¹ Karaman, Hayrettin - Çağrıçı, Musa - Dönmez, İbrahim Kafi - Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Yolu Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖRME ENGELLİ RÂVİLERİN RİVAYET EHLİYETLERİNİN DEĞERİ

Hadis tarihinde görme engelli râvîlerin hatırı sayılır bir yeri vardır. Konunun önemine binaen, görme engelli râvîler tetkik edilmeden önce görme engellilerin rivayet ehliyetlerinin değeri incelenmiştir. Çünkü görme engelli râvîler konusu, bu çalışmanın örneği olduğu için sonra ele alınması daha uygun olacaktır. Konu işleyişinde kavram kargaşasını engellemek için en çok kullanılan kavramların açıklanmasıyla başlanılmıştır.

1. KAVRAMLAR VE TANIMLAR

Bir konunun iyi anlaşılabilmesi için hiç şüphesiz öncelikle o konuda kullanılacak kelime ve kavramların iyi bir şekilde bilinmesi lazımdır. Çünkü kelime ve kavramlar konunun muhtevasını anlayanın en önemli vasıtalarından biri hatta konunun anahtarıdır. Dolayısıyla konuya ilk olarak araştırmada çok sıkça kullanılan kelimelerin açıklamasıyla başlamak elzemdir. Bu başlık altında Arapça’da görme engeli için kullanılan lafızların analizi yapılacaktır.

1.1. Görme Engeline Delalet Eden Lafızlar

Görme engelli râvîlerin rivayetlerinin değerini incelemekten önce görme engeline delalet eden lafızları incelemekte fayda vardır. Muhakkak ki görme engeli her insanda aynı seviyede değildir. Bazı insanlar doğuştan görme engelliyken, bazıları yaşlandığı zamanlarda görme engelli olabilmektedir. Bazıları tamamen göremez haldeyken bazıları da çok az görebilmektedir. Arapça’da da bu sebeple görme engeli için birçok kelime kullanılmıştır. Ayrıca görme engelinin niteliğinin farklı olması ister istemez kişilerin bilgi seviyesini ya doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir.

Bu başlık altında öncelikle görme engeline delalet eden kelimelerin hangi fiilden türetildiği beyan edilecektir. Daha sonra da bu kelimelerin Kur’an-ı Kerim’de zikredilip zikredilmediğine bakılıp varsa örnek bir ayet ile istişhad edilecektir.

1.1.1.A ‘mâ (أَعْمَى)

A‘mâ Arapça عَمَى “a-mi-ye” kökünden türetilmiş olup sıfat-ı müşebbehe kalıbındadır. Görme duyusunun tamamen yitirilmesi demektir. İki gözü de görmeyen kimseler için de kullanılmaktadır.¹² Bu anlam, kelimenin hakikat manasıdır. Bununla ilgili ayet ise şöyledir: “عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى ” *Kendisine bir âmâ geldi diye yüzünü ekşitip çevirdi.*”¹³ Burada a‘mâ ile kast edilen kişi Abdullah b. Ümmi Mektum’dur.¹⁴ Asıl adı Amr b. Ümmi Mektum’dur. Görme engelli bir sahabîdir.¹⁵ Bu ayette a‘mâ lafzı iki gözü de görmeyen kişiyi ifade etmektedir. Fakat kelime bazen mecaz manada da kullanılmaktadır. Örneğin “قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا ” *Rabbim beni niçin kör olarak haşrettin, halbuki ben görüyordum.*”¹⁶ âyetinde “a‘mâ ” kelimesi Allah’ın indirdiği delilleri görmekten aciz kalan, nefesine uyup kalben hakikati göremeyen manevi olarak kör olan kimse için kullanılmıştır.¹⁷ Aynı şekilde başka bir ayette bu durum şöyle ifade edilmiştir: “فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارَ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبَ الَّتِي فِي الصُّدُورِ ” *Zira hakikat budur ki gözler körelmez ve lâkin sinelerdeki kalpler körelir.*”¹⁸ Ayet-i kerimde “a‘mâ ” kelimesi mecaz anlamda kullanılmıştır. Kur’an-ı Kerim’de “a‘mâ ” kelimesi mecaz anlamda nasıl kullanıldıysa Hz. Peygamber’in (s.a.) de benzer şekilde bu kelimeyi birçok kez mecazî olarak kullandığı da olmuştur. Buna misal olarak et-Taberânî ‘nin (ö. 360/971) tahrir ettiği hadis verilebilir. Hadis metni ve senedi şu şekildedir: Bana İshak b. Tüsteri rivayet etti. Bize Ahmed b. Numan el-Bera’ el-Mısisî rivayet etti. Bize Abdurrahman b. Osman el-Hâtıbî rivayet etti. O babasından, babası da annesi Aişe binti Kudame binti Maznun’dan rivayet etti. Şöyle dedi: Rasulullah’ın (s.a.) şöyle dediğini işittim: “**Allah’ım iki a‘mânın şerrinden sana sığınırım.**” Denildi ki: Ey Allah’ın Rasulu iki a‘mâ nedir? Dedi ki: “**Sel ve saldırgan deve.**”¹⁹ Burada afet olan sel, körlüğe benzetilmiştir.²⁰ Arapça bir kelime olan a‘mâ lafzı, Türkçe’de geçmiştir.

¹² İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed Ensârî Rûveyfî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru İhyai'l-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1999, IX, 409

¹³ Abese, 80/1-2.

¹⁴ et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Ye'îd Âmulî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, Dâru Hicr, b.y.y., 2001, Taberî, XXIV, 103.

¹⁵ İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî, *el-İsabe Fi Temyizi's-Sahabe*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2012, s.1333.

¹⁶ Taha, 20/125.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IX, 410.

¹⁸ Hacc, 22/46.

¹⁹ et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, Mektebetü ibn Teymiyye, Kahire, 1994, XXIV, 344.

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IX, 410.

Türkçe’de eş anlamlısı “kör” demektir. “Kör” lafzı da bir şeyin işlevini yitirmesi veya kullanılmaz hale gelmesi anlamına gelebilmektedir Meselâ “Bıçak köreldi.” cümlesinde irade edilen bıçağın kesme işlevini kaybetmesidir. Bu manalar dışında a‘mâ kelimesinin cehalet, kibir, sapkınlık ve imar edilmemiş arazi manaları da bulunmaktadır.²¹

Araplar görme engeline delalet eden lafızlar arasında en çok a‘mâ kelimesini tercih etmişlerdir. A‘mâ, görme engeli için vazedilen kelimeler içerisinde en geniş alama sahip olanıdır. Birçok muhaddis aşağıda gelecek olan kelimeleri kullanmak yerine a‘mâ kelimesini tercih etmişlerdir.

1.1.2. Kefif (كفیف)

Kefif kelimesi, Arapça “كف” “ke-fe-fe” den türetilmiştir. “كف” “ke-fe-fe” ise bir şeyi toplamak, etrafını sarmak, engellemek, menetmek, (elbise vb.) dikmek demektir.²² Kur’an-ı Kerim’de de sülasi fiil olarak bu anlamlarda kullanılmıştır. Mesela “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هُمْ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَعَلَى اللَّهِ” “*Ey iman edenler! Anın Allah’ın üzerinizdeki o ni’metini ki bir vakit size bir kavm el uzatmayı kurmuştu da o bunların ellerini size dokunmaktan menetmişti.*”²³ ayetinde menetmek demektir. “كفیف” “kefif” ise “كف” “ke-fe-fe” nin sıfatı müşebbehe kalıbına dahil edilmesiyle elde edilmiştir. Bu kalıpta ifade ettiği anlam ise iki gözü görmeyen kimse demektir ve a‘mâ kelimesi ile eş anlamlıdır.²⁴ Hadislerde mekfûf kelimesinin kullanımı tespit edemedik

1.1.3. Ekmeh (اِكمه)

Ekmeh kelimesi Arapça “كمه” “ke-me-he” kökünden türemiş olup sıfat-ı müşebbehe kalıbındadır. Doğuştan görme engelli olan demektir. Rüzgar toz bulutu çıkarıp güneşin önünü kapadığında güneş görünmez hale gelip karanlık çökünce “الشَّمْسُ اِكمهت” “eş-Şemsu ekmehet” denilirdi. Yani güneş görünmez oldu demektir. Güneşin görünmez olması, toz bulutundan dolayı gözlerin hiçbirşeyi görememesi gibidir.²⁵ Kur’an-Kerim’de de iki yerde geçmektedir. Bunlardan bir tanesi “... وَأُورِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ...” “...

²¹ Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, Dâru’l-Hadisiyye, Kahire, 2008, 1146.

²² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XII, 124.

²³ Maide, 5/11.

²⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhît*, 1425.

²⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XII, 161.

Anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştiririm...”²⁶” dir. Diğeride “...وَتُبْرِئُ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ...” “...Benim iznimle anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştiriyordun...” âyetidir.²⁷ Hadislerde ise genellikle kelimenin isim hali zikredilmiştir. Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) tahrir ettiği hadisler şöyledir: “وَلَعَنَ اللَّهُ مَنْ كَمَعَ الْأَعْمَى عَنِ السَّبِيلِ...” “...Allah doğuştan görme engelli olan (ekmeh) birini gittiği yoldan çıkarana lanet etti...”²⁸ “فَإِنَّهُمَا يُكْمِهَانِ الْأَبْصَارَ...” “İkisinin gözleri doğuştan görme engellidir.”²⁹ Ekmeh kelimesi Türkçede kullanılmamıştır. Şemseddin Sami ve Muallim Naci eserlerinde “ekmeh” kelimesini zikretmemiştir. Bununla birlikte “**total kör**” terimi, ekmehin karşılığı olarak Türkçede söylenebilmektedir. Total kör, bütün düzeltmelere rağmen görme kaybı % 90’dan aşağı olmayan hem normal hayat hem de eğitim-öğretim çalışmalarında görme gücünden yararlanması mümkün olmayanlardır.³⁰

1.1.4. Darîr (ضرير)

Darîr kelimesi, Arapça zarar vermek anlamına gelen “ضرر” “da-ra-ra” fiilinden türetilmiştir. Sıfat-ı müşebbehe kalıbındadır. “ضرير” “Darîr” ise bir hastalığın gözlere zarar vermesi sebebiyle görememek,³¹ zayıflık hastalığı, zarar bulaşan her şey, gayret, kıskançlık, vadinin bir tarafı gibi anlamları vardır.³² Mâlik b. Enes ’in (ö. 179/795) tahrir ettiği hadiste “gözlerin zarar görmesi” anlamda kullanılmıştır. Hadis şöyledir: أَنَّ عَثْبَانَ بْنَ مَالِكٍ كَانَ يَوْمٌ قَوْمَهُ وَهُوَ أَعْمَى. وَأَنَّهُ قَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّهَا تَكُونُ الظُّلْمَةُ وَالْمَطَرُ عَثْبَانَ بْنَ مَالِكٍ... *İtân b. Malik a’mâ olduğu halde kavmine imamlık yapıyordu. Rasulullah’a (s.a) dedi ki: Bazen karanlık, yağmur ve sel oluyor. Ben ise gözleri zarar görmüş bir adamım...*³³ Özetle darîr, bir hastalık veya darbe sonucu görme duyusunun yitirilmesidir.

²⁶ Âl-i İmran, 3/49.

²⁷ Maide, 5/110.

²⁸ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü’l İmam Ahmed b. Hanbel*, Muessesetu’r-Risale, b.y.y. 2001, V, 26.

²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IX, 198.

³⁰ Açikel, *Hadisler Işığında Görme Engelliler*, s. 17.

³¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, VIII, 43.

³² Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhît*, s. 971.

³³ Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta*, Müessesetü Zayid b. Sultan Âli Nehyan li’l-A’meli’l-Hayriyye ve İnsaniyye, Abu Zabi, 2004, II, 241.

1.1.5. Talîs (طليس)

Talîs kelimesi, Arapça kazımak, silmek anlamına gelen “طلس” “ta-le-se” fiilinden türemiştir. A‘mâ ile eş anlamlıdır.³⁴ Gözleri oyulup çıkarılmış anlamına da gelir.³⁵ Kur’an’da ve hadislerde talîs kelimesinin kullanımı tespit edemedik.

1.1.6. Tamîs (طميس)

Tamîs kelimesi, Arapça yok etmek, kazımak, silmek, kör etmek, ışığın ve nurun söndürülmesi, kalbin bozulması anlamlarına gelen طمس “ta-me-se” fiilinden türetilmiş olup sıfat-ı müşebbehedir. طميس “tamîs” ise göz kapakları birbirinden ayrılmayan yani göz kapakları kapalı olduğu için gözü görmeyen a‘mâ demektir.³⁶ Kur’an-ı Kerim’de sadece fiil manasında kullanılmıştır. “وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَىٰ أَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَأَنَّى يُبْصِرُونَ” “Eğer dileseydik gözlerini tamamen silerdik de yolda koşturup dururlardı. Nereden görecekler?”³⁷ Araştırmalarımız neticesinde bu kelimenin hadislerde kullanıldığına dair bir bilgiye ulaşamadık. Hadislerde tamîs kelimesinin kullanımı tespit edemedik.

1.1.7. A‘şâ (اعشى)

A‘şâ kelimesi, Arapça “عشو” “a-še-ve” veya “عشى” “a-še-ye” kökünden türetilmiş olup gece ve gündüz iyi göremeyen demektir. İnsanlarda, develerde, kuşlarda görülebilen bir hastalıktır. Görme hissini tamamen kaybedenler için kullanıldığı gibi gece görmeyip gündüz görebilenler için de kullanılmıştır. Görme duyusu çok az olan kimseler için de söylenir.³⁸ Kur’an-ı Kerim’de sadece fiil hali geçmektedir. Örneğin: “وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ...” “Ve her kim Rahmanın zikrini görmezlikten gelirse (teâmî)...”³⁹ ayetindeki gibi. Yalnız Türkiye’deki pek çok mealde “يعش” lafzına yüz çevirmek, gafil olmak gibi anlamlar yüklenmiştir. Aslında bazı müfessirlerin verdiği “teâmî” manası, bu kelimenin az önce zikrettiğimiz manaları dikkate alındığında daha uygun görülmektedir. “Teâmî” ise a‘mâ gibi davranmak demektir.

³⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhît*, s. 1011.

³⁵ İbrahim Mustafa - Ahmed Hasan Zeyyat - Hâmid Abdülkadir - Muhammed Ali Neccar, (*Mecemau Luğati’l-Arabiyye*), *el-Mu’cemü’l-Vasît*, Mektebetü’ş-Şüruku’l-Devleti, Kahire, 2005, s. 562.

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, VIII, 201.

³⁷ Yasin, 36/66.

³⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, IX, 225.

³⁹ Zuhurf, 43/36.

1.1.8. Avr- A‘ver (عور-اعور)

Avr ve A‘ver kelimeleri, Arapça “عور” “a-ve-ra” kökünden türetilmiştir. Anlamı iki gözden birinin görme hissini kaybetmesidir. “اعور” “A‘ver” ise sıfat-ı müşebbehe kalıbındadır ve tek gözlü, gözü oyulmuş manasındadır.⁴⁰ Hatta cahiliye Arapları arasında bin tane devesi olan kişi bir devesinin gözünü çıkarırdı. Bu durum da “عور” “A‘ver” lafzı ile ifade edilirdi.⁴¹ Bu kelime Kur’an-ı Kerim’de yukarıda belirtilen anlamları dışında iki yerde “عورة” avret⁴² ve iki yerde de “عورات” avrât⁴³ şeklinde geçmiştir.⁴⁴ Ancak hadislerde bu anlamları ifade edecek şekilde geçmiştir. Örneğin Deccal’dan söz eden hadislerde bu kelime, Deccal’ın tek gözlü olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır. İmam Malik tahrir ettiği hadiste bu anlamı ifade ettiğini teyid etmektedir. Hadisin bir kısmı şöyledir:

فَسَأَلْتُ: مَنْ هَذَا؟ .

فَقِيلَ: هَذَا الْمَسِيحُ بْنُ مَرْيَمَ.

ثُمَّ إِذَا أَنَا بِرَجُلٍ جَعَدَ قَطَطٍ أَعْوَرَ الْعَيْنِ الْيُمْنَى. كَأَنَّهَا عَنَبَةٌ طَافِيَةٌ. فَسَأَلْتُ: مَنْ هَذَا؟

فَقِيلَ: هَذَا الْمَسِيحُ الدَّجَالُ

“Bu kimdir? diye sordum. Meryem oğlu Mesih denildi. Bir de baktım saçı çok kıvrırcık olan, tek gözü oyulmuş bir adam vardı. Sanki gözü üzüm salkımından dışarı fırlamış üzüm tanesi gibiydi. Bu kim? diye sordum. Bu, Mesîh Deccâl'dir, denildi.”⁴⁵

Görme engeline delalet eden sekiz lafız tespit edilmesine karşın bunlar içerisinde en çok kullanılanlar a‘mâ, darîr, ekmeḥ, keḥf (mekḥûf), a‘şâ ve a‘ver lafızlarıdır. Bu lafızlar içerisinde a‘mâ, darir ve keḥf (mekḥûf) kelimeleri zaman zaman birbirinin

⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IX, 466.

⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IX, 466.

⁴² “...Gerçekten evlerimiz emniyette değil, diyerek Peygamber'den izin istiyordu; oysa evleri tehlikede değildi...” “إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ” ayetinde iki kez geçmektedir. Ahzab, 33/13. Bu ayette avret kelimesi “tehlike” anlamında kullanılmıştır. Muhyiddin Şeyhzade, Muhammed b. Muslihiddin Mustafa Kocevi, *Haşiyetu Muhyiddin Şeyhzade Alâ Tefsiri'l-Kâdî El Beydâvî*, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013, VI, 618.

⁴³ “...Yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına zinetlerini göstermesinler.” “أَوِ الطُّفُلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ” Nur, 24/31. “...Bunlar, mahrem (kapanmamış) halde bulunabileceğiniz üç vakittir...” “وَمَنْ بَعْدَ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ” Nur, 24/58. Her iki ayette “avrât” kelimesi ile kastedilen kadının örtünmesi gereken yerlerdir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IX, 466.

⁴⁴ Muhammed Fuâd Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısri, *el-Mu‘cemü'l-Müfehres li-Elḥâzî'l-Kur‘ânî'l-Kerîm*, Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kâhire, 1945, s. 494.

⁴⁵ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, II. 920.

yerine de kullanılmaktadır. Hatta bir müellif bir eserinde a‘mâ olarak vasıfladığı bir râvîyi başka bir eserinde darîr olarak vasıflayabilmektedir. Aynı şekilde bazen ekmeh lafzı yerine “a‘mâ olarak doğdu” şeklinde zikredilebilmektedir. Görme engelli birçok râvî bu lafızlarla lakaplanmaktadır.

Görme engeline delalet eden lafızlar beyan edildikten sonra görme duyusunun öneminin ele alınması faydalı olacaktır. Çünkü görme duyusunu yitirmenin ne kadar ağır bir şey olduğu ancak görme duyusunun ne kadar önemli olduğu bilinince anlaşılabilir.

2. GÖRME DUYUSUNUN ÖNEMİ

İnsan mahlukat içerisinde aklı sayesinde öğrenme ve öğretme özelliği olan tek varlıktır. Fakat insanın öğrenme süreci basit ve kısa olmayıp aksine doğumundan ölümüne kadar süren ve belli bir çabayı gerektiren faaliyettir. İnsanların bilgi edinmesinin birçok vasıtası ve yöntemi mevcuttur. Bilgi edinmenin en önemli vasıtalarından bir tanesi duyu organlarıdır. Beş duyu organı sayesinde insanlar birçok bilgi edinebilmiş ve hayatını idame ettirirken karşılaştığı zorlukları aşmada büyük kolaylıklar edinebilmiştir. Görme duyusu bu beş duyu organı içerisinde sahip olduğu fonksiyon sebebiyle ilk sıralarda yer aldığı rahatlıkla söylenebilir. Görme duyusu sayesinde varlıkların renkleri, uzunlukları, genişlikleri algılanabilir.

Görme duyusunun ne kadar önemli olduğu birçok ayet ve hadislerde de vurgulanmıştır. Meselâ bu ayetlerden bazıları şunlardır: “قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ” (Resûlüm!) De ki: Sizi yaratan, size işitme duyusu, gözler ve kalpler veren O'dur. Ne az şükrediyorsunuz!”⁴⁶ “وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ” “قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ” “Ve sizin için kulaklar, gözler, kalpler yaratmıştır. Ne kadar az şükrediyorsunuz!”⁴⁷ Bu ve benzeri ayetlerden de açıkça anlaşıldığı üzere görme duyusu Allah'ın insana vermiş olduğu büyük bir nimettir ve bu nimet mukabilinde de insanın yaratıcısına şükretmesi beklenmektedir. Ayrıca “وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا” “وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ” “Allah sizi analarınızın karınlarından öyle bir halde çıkardı ki hiçbir şey bilmiyordunuz, öyle iken size, kulaklar, gözler, gönüller verdi

⁴⁶ Mülk, 67/23.

⁴⁷ Mu'minin, 23/78.

ki şükredesiniz.”⁴⁸ Ayetinde de ifade olduğu üzere insan doğuştan bilgiden yoksun doğduğu ve duyu organları sayesinde bilgiye ulaşabildiği belirtilmiştir.

Rivayet edilen bir hadiste Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: “يَا ابْنَ آدَمَ إِذَا أَخَذْتَ كَرِيمَتِكَ” *“Ey Âdem oğlu! Ben senin iki kerimeni (gözünü) aldığımda sen buna sabredersen, musibetin ilk sarsıntısında sevabını benden beklersen senin sevabının karşılığı cennetten başka bir şey değildir.”*⁴⁹ Hadiste Allah “göz” lafzı yerine en kıymetli en değerli anlamına gelen “kerime” lafzını kullanmış ve gözü yitirdikten sonra sabır göstermenin karşılığının cennet olduğunu beyan etmiştir. Buradan da insanın en değerli organlarının başında gözünün geldiğini ve kaybedildiği esnada ve sonrasında yapılan sabrın karşılığının ebedi cennet olduğu vurgulanmıştır. Buhârî’nin (ö. 256/870) tahrir ettiği hadiste ise “kerime” yerine “habibe” lafzı kullanılmıştır.⁵⁰ Habibe ise sevgili demektir.

Görme duyusu insan hayatının birçok yerinde insanın en önemli yardımcısı olmuştur. Görme duyusu özellikle eğitim-öğretim faaliyetlerinde en çok faydalandığı organların başında gelmektedir. Günümüzde yapılan araştırmalarda duyu organlarının öğrenmeye etkisi şu şekilde belirtilmiştir: Görme % 83, işitme % 11, koklama % 3,5, dokunma % 1,5 ve tat alma % 1’dir.⁵¹ Bu sebeple eğitim-öğretimde verimini artırmak için konular işlenirken görsel materyallerin daha sık kullanılmasına önem verilmektedir.

Görme duyusu birçok ilmi disiplinler içinde önem arz etmektedir. Bu sebeple birçok bilim adamı ve bilim dalı görme duyusunun mahiyetini ve ne kadar önemli olduğunu ele almıştır. Dolayısıyla bazı ilimler açısından görme duyusunun öneminin incelenmesinde fayda vardır.

2.1. İlmî Disiplinler Açısından Görme Duyusunun Önemi

Görme duyusu bilgi değeri açısından bütün ilmi disiplinler açısından son derece önemlidir. Meselâ pozitif bilimler ya da fen bilimleri olarak adlandırılan tıp, fizik, kimya ve biyoloji gibi ilimlerin en önemli bilgi kaynağı deney ve gözlemdir. Aynı

⁴⁸ Nahl, 16/78.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IX, 162.

⁵⁰ el-Buhârî, Tıb, 7.

⁵¹ Akpınar, Burhan - Ersözlü, Zehra Nur, “Görme ve Koklama Duyularının Bilimsel Öğrenme Rollerinin Karşılaştırılması”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Tokat, 2008, S. 6, s. 3.

şekilde sosyal bilimler olarak adlandırılan sosyoloji, psikoloji, tarih gibi ilimlerin de en önemli kaynağı gözlemdir. Ancak bu ilimler arasında özellikle felsefe ve kelam ilimleri görme duyusunu konu olarak işlemektedirler.

Felsefe ve kelam ilimlerinin incelediği birçok ortak konu vardır. Bu konulardan biri de doğru bilginin kaynağının ne olduğu sorunudur. Tarih boyunca birçok filozof bu sorun üzerinde akıl yürütmüş ve bunun sonucunda ortaya birçok düşünce akımı ortaya çıkmıştır. Bu akımlardan bazılarına göre doğru bilginin kaynağı akıl, bazılarına göre deneyim, bir kısmına göre hem akıl hem deneyim, diğer bir kısmına göre de sezgidir.⁵² Doğru bilginin kaynağının deneyim olduğunu söyleyenler, insanın beş duyu organıyla elde ettiği bilgilerin deneyimin temelini oluşturduğunu belirtmişlerdir.⁵³ Dolayısıyla görme duyusu doğru bilginin elde edilmesi bakımından önemlidir.

Bilginin kaynağı meselesi Kelam İlmi'nin de incelediği konulardan biri olmuştur. Kelamcılara göre doğru bilginin kaynağı; sağlam duyular, doğru haber ve akıldır.⁵⁴ Sağlam duyuların vahiyle gelen mesajı alıcı olması ve bunun dışında akla veri gönderici temel kaynak olması dolayısıyla ilk sırada yer alması gerektiğini söyleyenler olmuştur.⁵⁵

Bu ilimler dışında da görme duyusunu tafsilatlı olmasa da inceleyen pek çok ilim dalı bulunmaktadır. Mesela bunlardan bir tanesi Tefsir ilmi'dir. Müfessirler Kur'an'daki görmeye delalet eden lafızları açıklarken,⁵⁶ Allah'ın (c.c.) her şeyi gördüğüne delalet eden isimleri ele alırken⁵⁷ ve kesin bilginin nasıl elde edileceğini açıklarken görme duyusunu ele almaktadır.⁵⁸ Diğer bir ilim ise Fıkıh İlmi'dir. Fakihler şahitlik,⁵⁹ günleri ve namaz saatlerini belirlemede hilalin görülmesi⁶⁰ vb. konularda dolaylı da olsa görme duyusunu ele almışlardır.

⁵² Çüçen, Abdulkadir, *Felsefeye Giriş*, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 105.

⁵³ Çüçen, *Felsefeye Giriş*, s. 105.

⁵⁴ Klavuz, Ulvi Murat - Klavuz, Ahmet Saim, *Kelâm İlmine Giriş*, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s. 115.

⁵⁵ Klavuz, *Kelâm İlmine Giriş*, s. 117.

⁵⁶ Muhyiddin Şeyhzade, *Haşiyetu Muhyiddin Şeyhzade*, I, 330

⁵⁷ Muhyiddin Şeyhzade, *Haşiyetu Muhyiddin Şeyhzade*, II, 174.

⁵⁸ Muhyiddin Şeyhzade, *Haşiyetu Muhyiddin Şeyhzade*, VIII, 675.

⁵⁹ Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013, II, 154.

⁶⁰ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 137.

2.1.1. Hadis İlmi Açısından Görme Duyusunun Önemi

Görme duyusu felsefe ve kelam ilimlerinin konusu olmasına karşın hadis ilminin ana konuları arasında yer almamaktadır. Ancak görme duyusunun hadis ilmindeki önemi çok fazladır. Görme duyusunun hadislerin tahammül ve edasında sağladığı fayda hiç azımsanamayacak seviyededir. Fakat görme görme duyusunun sahabe dönemindeki önemi ve sahabe sonrası dönemlerdeki önemi birtakım farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılıklar iki başlık altında açıklanabilir.

2.1.1.1. Sahabîler Döneminde Görme Duyusunun Önemi

Sahabe Hz. Peygamber (s.a.) zamanında yaşamış, onun öğrencisi olmuş genel olarak İslam Dini'ni özel olarak ise hadis ve sünneti bizatihi ondan öğrenmişlerdir. Dolayısıyla sahabîler hadis ilminin ilk öğrencileri ve Hz. Peygamber'den (s.a.) sonra hadislerin ve sünnetin taşıyıcıları olmuşlardır. Sahabîler, hadisleri ve sünneti iyi bir şekilde öğrenip kavramak için Hz. Peygamber'i (s.a.) çok iyi bir şekilde dinleyip onun davranışlarını idrak etmeye çalışmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.) ise onların kendisini iyi gözlemleyip İslam'ı daha iyi öğrenmeleri için onlara pek çok kez tavsiyelerde bulunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.) sahabeden özellikle ibadetler konusunda kendisini çok iyi gözlemlemelerini istemiştir. Meselâ namazla ilgili olarak “*Beni namaz kılarken gördüğünüz gibi namaz kılınız.*”⁶¹ abdestle ilgili olarak “*Beni abdest alırken gördüğünüz gibi abdest alın*”⁶² demiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.) sünnetin taliminde ve sonraki nesillere aktarılmasında gözlemin çok önemli bir yer tuttuğunu göstermiş olmaktadır.

Günümüzde mevcut olan hadislerin birçoğunda sahabenin gözlemlerini görmek mümkündür. Meselâ İbn Abbâs abdestin nasıl alınacağını gösterdikten sonra Rasulullah'ı (s.a.) böyle abdest alırken gördüğünü söylemesi,⁶³ Abdullah b. Amr'ın Rasulullah'ı (s.a.) namazda rükûdan kalktığında ellerini kaldırdığını gördüğünü zikretmesi,⁶⁴ Cabir b. Abdullah'ın Rasulullah'ı (s.a.) Enmar Gazvesi'nde binek

⁶¹ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. Fazl, *Musnedu'd-Dârimî (Sünenü'd- Dârimî)*, Dâru'l-Muğni Li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyâd, 2000, Salat, 42, I, 318.

⁶² Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik, *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahru'l-Zehhâr)*, Mektebetü'l-Ulumu'l-Hikme, Medine, 1988, II, 89.

⁶³ el-Buhârî, Vudu', 7.

⁶⁴ el-Buhârî, Ezan, 84.

üzerindeyken namaz kıldığını gördüğünü söylemesi⁶⁵ ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Rasulullah'ı (s.a.) tavuk eti yerken gördüğünü söylemesi⁶⁶ sahabenin Hz. Peygamber'i (s.a.) sürekli gözlemlediklerinin apaçık göstergesidir.

Sahabenin en önemli özelliklerinden birisi de İslam'ı öğrenip hemen hayatlarına tatbik etme isteğidir. Sahabenin bu ahlakî yapıda olmaları kendilerini Hz. Peygamber (s.a.) ile daha çok birlikte olmaya onu gözlemlemeye ve ondan daha fazla ayet ve hadis öğrenmeye sevk etmiştir. Rasulullah'dan (s.a.) çokça hadis rivayet eden sahabîlerin aynı zamanda Rasulullah (s.a.) ile çokça zaman geçiren kimseler olması tesadüfî değildir. Çokça hadis rivayet etmesini Hz. Peygamber (s.a.) ile çokça zaman geçirmesine bağlayan Ebû Hureyre şöyle demiştir: “*Muhacir kardeşlerimizi çarşılarda alış-veriş etmek işi meşgul ederdi. Ensâr kardeşlerimizi de mallarında çalışmak meşgul ederdi. Ebû Hureyre ise karın tokluğuna Rasûlullah'tan ayrılmazdı da onların hâzır bulunmadıkları meclislerde hâzır bulunur ve onların belleyemedikleri sözleri bellerdi.*”⁶⁷ Aynı şekilde Hz. Pegamber'den (s.a.) çok hadis rivayet edenlerden birinin de Hz. Aişe olmasını onun birçok sahabîye nazaran Hz. Nebi (s.a.) ile daha fazla zaman geçirmesine ve onu daha çok gözlemlemesine bağlamak mümkündür.

2.1.1.2. Sahabîler Sonrası Dönemde Görmenin Önemi

Sahabîler Hz. Peygamber'den (s.a.) sünneti öğrendikten sonra öncelikle bunları hayatlarında tatbik etmeye çalışmış ve sonraki nesillere doğru bir şekilde nakletmeye gayret etmişlerdir. Onların öğrencileri olan tabiun nesli de mümkün mertebe onlarla aynı mecliste bulunup beraber zaman geçirmek için çaba sarf etmiş, onları gözlemlemeye çalışmışlardır. Hadis tarihinde ise bunun birçok örneğine rastlamak mümkündür. Meselâ İbn Subayh'ın Hz. Hasan'ı Cuma Hutbesi esnasında namaz kılarken gördüm demesi⁶⁸ ve İbn Samt'ın Hz. Ömer'i Zuhuleyfe denen yerde iki rek'at namaz kılarken gördüğünü söylemesi⁶⁹ tabiunun sahabîleri gözlemlediklerinin önemli kanıtları olarak gösterilebilir. Malik b. Enes'in (ö. 179/795) “*Muvatta*” eserinde 613

⁶⁵ el-Buhârî, Meğazî, 35.

⁶⁶ el-Buhârî, Zebaih ve Sayd, 26.

⁶⁷ el-Buhârî, İlim, 43.

⁶⁸ ed-Dârimî, es-Sünen, Salat, 196, I, 438.

⁶⁹ Bezzâr, Müsned, I, 447.

tane sahabe kavli bulunması, sahabe sözlerine ve fiillerine ne kadar çok önem verdiğinin bir başka kanıtıdır.⁷⁰

İslam'ın ilk yıllarında okuma-yazma bilenlerin sayısının az olması, arap yazısının henüz yeteri kadar gelişmemesi, Hz. Peygamber'in (s.a.) sahabîlere geçici bir süre hadis yazmalarının yasaklanması gibi sebeplerden dolayı hadislerin hepsi yazılamamıştır.⁷¹ Hadis yazan sahabîlerin sayısı ise 50 tanedir.⁷² Sahabîler her ne kadar bütün hadisleri yazamasalar da onların Hz. Peygamber (s.a.) ile birçok olayı yaşayarak öğrenmeleri, hadislerin hafızalarına kazınmasına sebep olmuştur. Tabiun nesli de hadislerin bir kısmını sahabelerin hadisleri hayatlarına nasıl tatbik ettikleri müşahade ederek bir kısmını da onlardan dinleyerek öğrendiklerini yukarıdaki örnekler göz alınarak söylemek mümkündür. Daha sonra da bu öğrendiklerini yazıya geçirerek sonraki nesle nakletme imkanına sahip olmuşlardır. Dolayısıyla sahabe ve tabiun neslinin hadisleri ve sünneti doğru bir şekilde anlayıp sonraki nesillere aktarmasında gözlem yapmalarının çok önemli katkısı olmuştur.

Özetle Hz. Peygamber (s.a.) ile başlayan hadislerin ve sünnetin, gelişim sürecinin her safhasında görme duyusunun önemli olduğu açıktır. Hadislerin ve sünnetin doğru bir şekilde anlaşılmasında ve nakledilmesinde görme duyusu insana yardımcı olan en önemli organlardan biri olmuştur.

3. GÖRME VE ANLAMA ARASINDAKİ İLİŞKİ

Görme hissinin öneminden söz edildikten sonra görme ile anlama arasındaki ilişkinin mülâhaza edilmesi de ciddi bir önem arz etmektedir. Özellikle Arapçada görmeye delâlet eden birçok lafız, aynı zamanda ya bizatihi kendisi anlamaya ve kavramaya delâlet eder ya da bu kelimedenden türetilmiş olan lafızlar delâlet eder. Bu lafızlar ise şunlardır:

⁷⁰ Görmez, Mehmet, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, Otto Yayıncılık (Ziraat Grup matmacılık), Ankara, 2015, s. 62.

⁷¹ Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2017, 31-38.

⁷² A'zamî, Muhammed Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, Trc. Hulusî Yavuz, İz Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 34-58.

1. Basara (بصر): Kelimenin en yaygın olan anlamı görmek ve bakmaktır. Ancak anlamak ve bilmek manasında da kullanımı mevcuttur.⁷³ Bu anlamlarına binaen bazı müfessirler بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ “Ben, daha önce onların görmediği bir şeyi gördüm”⁷⁴ ayetini “Ben onların (İsrâiloğullarının) daha önce bilmediği bir şeyi bildim” olarak te’vil etmişlerdir.⁷⁵ el-Besar (البصر) çoğulu ebsâr (الأبصار) şeklinde isim olarak kullanıldığında; göz, akıl ve idrak kuvveti anlamındadır.⁷⁶ يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِزَّةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ “Allah, gece ile gündüzü de çevirir. Şüphesiz bunda akıl sahipleri için bir ibret vardır.”⁷⁷ Bu ayette çoğul olarak kullanılan el-ebsâr (الأبصار) kelimesi, hakikat manası “gözler” olmasına karşın, Ebü'l-Leys İbrâhîm es-Semerkandî'ye (ö. 373/983) göre akıl sahipleri veya dinde fakih olanlar anlamındadır.⁷⁸ Bu lafız tefe'ul babında “tebassur” (تَبَصَّرَ) şeklinde kullanıldığı zaman da derin düşünmek, tefekkür etmek, dikkat ile bakmak, tanımak, anlamak anlamlarına gelir.⁷⁹ Faîl فاعِلِ vezninde basîr (بصير) şeklinde kullanıldığında bilen yani âlim,⁸⁰ gözle görülür hale gelen şey, mü'min, bir işte uzman olan kimse anlamlarını ifade eder.⁸¹ Dolayısıyla Allah'ın ismi olan el-Basîr (البصير) gizli ve aşikâr olan her şeyi görüp, onları bilen anlamına gelir.

Bu lafız “faîle” “فعيلة” vezninde “basîra” (بصيرة) şeklinde kullanıldığında idrak kuvveti, kalbin i'tikâdı, zeka, marifet, yakîn, hüccet, akıl, ibret ve şahit anlamlarına gelir.⁸² Meselâ, İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) ve bazı müfessirler; قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ “De ki: İşte benim yolum budur; basiret üzere Allah'a davet ediyorum.”⁸³ ayetindeki “basira” “بصيرة” kelimesinin; hidayet, burhân, bilmek ve hüccet anlamlarını ifade ettiği görüşündedir.⁸⁴ Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) ise basireti; kudsi

⁷³ el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, es-Sihâh Tâcü'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye, Dâru'l-İlmiyye li'l-Meleyîn, Beyrut, 1979, s. 591; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, I, 415.

⁷⁴ Tâhâ, 20/96.

⁷⁵ ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. Serî b. Sehl el-Bağdâdî, Me'ani'l-Kur'an ve I'râbühu, Âlimu'l-Kutub, Beyrut, 1998, III, 374; Muhyiddin Şeyhzade, Haşiyetu Muhyiddin Şeyhzade, V, 653.

⁷⁶ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, I, 415; Ahmed Muhtâr Ömer, Mucemü'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Muasıra, Âlemu'l-Kutub, b.y.y., 2008, I, 212.

⁷⁷ Nur Sûresi, 24/44.

⁷⁸ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, Tefsiru's-Semerkandî (Bahrü'l-Ulûm), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, II, 444.

⁷⁹ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, I, 415.

⁸⁰ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, I, 415.

⁸¹ Ahmed Muhtâr Ömer, Mucemü'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Muasıra, I, 212.

⁸² Cubrân Mesûd, er-Raid Mu'cemun Luğaviyyun Asriyyun, Dâru'l-İlmiyye li'l-meleyîn, Beyrut, 1992, s. 174.

⁸³ Yusuf Sûresi, 12/108.

⁸⁴ Ebû Mansûr es-Semerkandî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Te'vilâtü'l-Kur'an, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, VI, 217; Fahreddin er-Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl)

nurla aydınlanmış olan kalbin bir kuvveti olarak görür. Kalp bu nurani kuvvet sayesinde, eşyaların hakikatlerini ve batınlarını bilir.⁸⁵

Basiret kelimesi Türkçede de kullanılmaktadır. Şemseddin Sâmî (ö. 1322/1904) “*Kâmûs-i Türki*” de basiretin kalp gözüyle görmek, bir şeyin künhüne ve hakikatine vâkıf olmak anlamlarını taşıdığını belirtmiştir.⁸⁶

2. Raê (رأى): Tek mef’ûle müteaddi olduğu zaman görmek anlamına, iki mef’ûle müteaddi olduğu zaman bilmek anlamına gelmektedir. Meselâ رأى زيداً عالماً “Rae Zeyden âlimen” anlamı “Zeyd’in âlim olduğunu bildi (anladı).” demektir.⁸⁷ İbn Side (ö. 397/1007) “rae”nin, gözle ve kalp ile görmek manasının da olduğunu söylemiştir.⁸⁸ Zebîdî (ö. 1205/1791) ise “rae”nin anlamını dört grupta açıklamıştır. Birincisi; görülen şeyleri idrak etmektir. Bu idrakın da nefsin kuvvetine göre türleri vardır. Bu türlerden birincisi duyu organlarından olan gözle ve gözün işlevini gören bir şeyle görmektir. Gözle görmek malum olduğu için açıklamaya gerek yoktur. Göz işlevini gören bir şeyle görmeye gelince örnekle açıklamak daha isabetli olacaktır. Meselâ “فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ” “Allah sizin yaptığınız amelleri görecektir.”⁸⁹ ayetindeki Allah’ın görmesi buna örnektir. Çünkü Allah’ın görmesinin insanın bir vasıta ile görmesi ile aynı olması mümkün değildir. İkincisi; vehm ve tahayyüldür. Meselâ “أَرَى أَن زَيْدًا مُنْطَلِقًا” “Era enne Zayden muntalîkun” Zeyd’in gitmiş olduğunu zannettim.” Üçüncüsü; düşünmek ve tefekkür etmektir. “إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ” “Şüphesiz ben sizin düşünmediklerinizi düşünüyorum”⁹⁰ ayeti bu anlamda olduğu görüşündedir. Dördüncüsü; kalb ve akılla görmektir. Mesala “وَلَقَدْ رَآهُ” “Kalb gördüğünü yalanlamadı.”⁹¹ ayeti kalbin görmesine “نَزَلَهُ أُخْرَى” “And olsun onu, önceden bir defa daha görmüştü.”⁹² ayeti ise aklın görmesine örnektir.⁹³ İbn Side bu manalara ek olarak bu kelimenin inanmak (i’tikad) manasının da olduğunu ayrıca kalp ile görmekle kast edilenin bilmek olduğunu ifade

Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî Taberistânî, *Mefâtîhu'l-Ğayb (et-Tefsîrû'l-Kebîr)*, Dâru İhya-i Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1999, XVIII, s. 520.

⁸⁵ el-Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf, *Kitabu't-Ta'rifât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, s. 46.

⁸⁶ Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, İkdâm Matbası, İstanbul, 1900, s. 295.

⁸⁷ el-Cevherî, es-Sihâh, VI, 2347.

⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 84.

⁸⁹ Tevbe, 5/105.

⁹⁰ Enfal, 8/48.

⁹¹ Necm, 53/11.

⁹² Necm, 53/13.

⁹³ ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk, *Tâcu'l-Urûs min Cevâhiri' Kâmûs*, Turâsî'l-Arabî, Kuveyt, 2001, XXXVIII, 103.

etmiştir.⁹⁴ Buna binaen “إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ” *Allah'ın sana gönderdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik*”⁹⁵ ayetindeki görmek kelimesinin Tüsterî⁹⁶ (ö. 283/896), Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî⁹⁷ (ö. 311/923) gibi bazı müfessirler öğretmek ve bildirmek manasında olduğunu zikretmişlerdir.

Râe (رأى) lafzının bütün bu anlamları göz önüne alındığında asıl anlamı olan görmek ve yan anlamı olan bilmek ve anlamak arasında bir bağ olduğu apaçıktır. Hatta sülasi masdarı olan “رَأْيٌ” re’y lafzının Türkçede de kullanımı mevcuttur. Türkçe de görmek, görüş, nazar, müşâhade, fikir, mütalaa, bir iş hakkında düşünme neticesinde söylenen söz, çare, oy vermek, herkese görüşünü beyan etmek,⁹⁸ tefekkür neticesi olan hüküm, fikrî hüküm ve nazarî hüküm gibi birçok anlamı vardır.⁹⁹

3. Nezara (نظر): Nezara lafzının birçok anlamı vardır. Birincisi, bir şeye gözüyle bakmak, beklemek,¹⁰⁰ kalp ile bakmak, ummak veya ümit etmek demektir. Meselâ “انما ننظر فضل الله” “İnnemâ nenzuru fedlillahî” cümlesinin anlamı: “*Allah'ın faziletini umuyoruz.*” demektir. İkincisi, mukabili olmak veya karşısında olmaktır. Meselâ “دور ال” “Dûru eli fulanın tenzuru ilâ duri eli fulan” cümlesinin anlamı “*Falanın ailesinin evleri falanın ailesinin evlerinin karşısındadır.*” Üçüncüsü, gözetmek, bakmak, göz kulak olmak, dinlemektir.¹⁰¹ Meselâ “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا” ayetinin meali “*Ey iman edenler, «Raina-Bizi güt, bize bak» demeyin, «Unzurna-Bizi gözet» deyin ve dinleyin.*”¹⁰² Dördüncüsü, merhamet etmek, bağışlamaktır. Meselâ “لَمْ يَنْظُرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ” hadisinin anlamı “*Allah*

⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 91.

⁹⁵ Nisâ 4/105.

⁹⁶ el-Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. Îsâ b. Abdillâh b. Refî, *Tefsiru't-Tüsterî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, I, 55.

⁹⁷ Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. Serî b. Sehl, *el-Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 2002, II, 101.

⁹⁸ Şemsettin Samî, *Kâmûs-i Türkî*, s. 657.

⁹⁹ Muallim Nâcî, *Lugat-ı Nâcî*, Asr Matbası, İstanbul, 1900, s. 384.

¹⁰⁰ el-Cevherî, *es-Sihâh*, II, 830.

¹⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 191.

¹⁰² Bakara, 2/105; Bu ayetin iniş sebebiyle ilgili olarak bazı müfessirler, bu kelimeyi Yahudilerin alay etmek ve aşağılamak amaçlı kullandıklarını ve bu yüzden bu ayetin indiğini belirttiler. Bazıların da bu kelimenin cahiliye döneminde kullanıldığını, İslâm ise bunun peygambere karşı kullanılmasını yasakladığını söylediler. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 461-462.

¹⁰³ Bazı müfessirler “Raina” lafzının anlamının “ihtilaf” olduğunu yani ayette kast edilenin “ihtilaf üzerine konuşma” anlamında olduğunu söylediler. Bazılarına göre “ahmaklıkla ve cehaletle konuşmak” anlamındadır. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 462-467.

kıyamet gününde ona merhamet etmez.”¹⁰⁴ demektir.¹⁰⁵ Beşincisi, ihsan ve rahmettir. Meselâ “إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ” hadisinin en çok bilinen anlamı “Allah sizin ne suretlerinize ne de mallarınıza bakar”dır.¹⁰⁶ Fakat “Allah sizin ne suretlerinize ne de mallarınıza göre rahmet eder.” şeklinde tercüme etmek daha uygundur.¹⁰⁷ Altıncısı, kalp ile tefekkür ve tedebbür etmektir. Meselâ “نظرت في الأمر” “Nazartu fi'l-Emri” anlamı “Bu iş hakkında düşündüm veya tefekkür ettim.” demektir. Yedincisi, ilim ve ferasetle bakmak, iki kavim arasında hüküm vermek,¹⁰⁸ araştırma yapmaktır.¹⁰⁹

“Nezara”nın sülasi masdarının (Nazar) Türkçede de kullanımı oldukça yaygındır. “Nazar” kelimesi Türkçede; gözle bakmak, göz atmak, teemmül, mülâhaza, düşünmek, göz değmesi, dikkate almak¹¹⁰ fikr-i nazari, hikmet-i nazar gibi anlamlarına gelmektedir.¹¹¹

Nezara (نظر) lafzının temel ve yan anlamları, göz önüne alındığında düşünmek ve bilmenin bir vasıtası olan görmenin (nezara) zamanla vasıta olmaktan çıkıp bizatihi kendisinin düşünmek, anlamak ve bilmek anlamlarına dönüştüğü apaçık bir şekilde görülmektedir.

4. Teemmül (تأمل): Teemül, ummak, ümit etmek¹¹² anlamlarına gelen “امل” “e-me-le” fiilinin tefe’ul babındaki halidir. Bu babda ifade ettiği manalar; bir şeyi açıklamak için bakmak,¹¹³ bir şeyi ispat etmek¹¹⁴ beklemek, etrafına bakmak, gözden geçirmek demektir.¹¹⁵

Türkçede de günümüzde kullanımı çok az olan bir kelimedir. Teemmül Türkçede; düşünmek, mülâhaza etmek, tetkik etmek ve mütalaa etmek demektir.¹¹⁶

¹⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 189.

¹⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 191.

¹⁰⁶ Müslim, *Birr*, 2564/6438.

¹⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 195.

¹⁰⁸ ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, XIV, 249.

¹⁰⁹ ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, XIV, 254.

¹¹⁰ Şemsettin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1463.

¹¹¹ Muallim Nâcî, *Lugat-ı Nâcî*, s.773.

¹¹² el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1627.

¹¹³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1627.

¹¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 208.

¹¹⁵ ez-Zebidî, *Tâcu'l-Urûs*, XXVIII, 27.

¹¹⁶ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, s. 374.

Teemmül kelimesi gözle görmeyi ifade etmemektedir. Daha çok olaylar arasındaki ilişkiyi, inceliği ve münasebeti görmeye delalet eder. Görmek manası ise hakiki değil mecazi anlamıdır.

5. İttelea‘ (اطَّلَعَ): Güneşin doğması,¹¹⁷ görünmek,¹¹⁸ buluşa ermek, ulaşmak¹¹⁹ anlamına gelen “طلع” “ta-le-a” kelimesinin iftial babına konulmasıyla türetilmiştir. Bu babda ifade ettiği anlamlar ise bir işin batınına vakıf olmak,¹²⁰ bilmek ve görmektir. Bu alamları dışında “قَالَ هَلْ أَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ فَاطَّلَعَ فَرَأَاهُ فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ” “Dedi ki: Siz (onun halinden) haberdar olmak ister misiniz? Derken kendisi bakar, onu (O arkadaşını) cehennemin ortasında görür.”¹²¹ ayetindeki gibi haberdar olmak ve görmek anlamında¹²² ve “الَّتِي تَطَّلُعُ عَلَى الْأَفْنَدَةِ” “Öyle bir ateştir ki kalplere kadar ulaşır.”¹²³ ayetinde olduğu gibi ulaşmak, varmak anlamlarında da kullanılmıştır.¹²⁴

İttelea‘, Osmanlıcada masdar olarak “ittilâ” şeklinde kullanılmıştır. İttilâ ise haberdar olmak, malumat almak ve vakıf olmak demektir.¹²⁵ Günümüzde ise bu lafız ism-i fail (muttali) olarak da kullanılmaktadır.

Bütün bu açıklamalara göre ittila kelimesini olayların, durumların ve nesnelerin hallerine bakarak künhüne vakıf olmak şeklinde tanımlamak mümkündür. Ayrıca bu lafız görmeye delalet eden diğer lafızlardan ayıran en önemli özelliği bir şeyin mahiyetine vakıf olma amaçlı bir bakışın olmasıdır.

6. Lehaza (لَحَظَ): Göz ucuyla bakmak,¹²⁶ gözün kulak tarafından olan uçlarıyla bakmak anlamındadır.¹²⁷ Mufâale babına konulduğu zaman bakmak, gözetmek anlamlarına gelmektedir.¹²⁸

Türkçede mufâale babının mastarı olarak “mülâhaza” şeklinde kullanımı bulunmaktadır. “Mülâhaza” ise dikkatle bakmak, iyice düşünmek, zihni kullanarak her yönüyle düşünmek ve mütalaa etmek demektir.¹²⁹

¹¹⁷ el-Cevherî, *es-Sihâh*, III, 1253.

¹¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VIII, 184.

¹¹⁹ ez-Zebidî, *Tâcu'l-Urûs*, XXI, 448.

¹²⁰ el-Cevherî, *es-Sihâh*, III, 1253.

¹²¹ Saffât, 37/54-55.

¹²² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VIII, 186.

¹²³ Hümeze, 104/7.

¹²⁴ ez-Zebidî, *et-Tâcu'l-Arûs*, XXI, 452.

¹²⁵ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, s. 126.

¹²⁶ el-Cevherî, *es-Sihâh*, III, 1178.

¹²⁷ ez-Zebidî, *et-Tâcu'l-Arûs*, XX, 268.

¹²⁸ ez-Zebidî, *et-Tâcu'l-Arûs*, XX, 271.

Daha önceki bölümlerde zikredildiği üzere insanların bilgi edinmesinde duyu organlarının önemi azımsanamayacak kadar fazladır. Bu duyu organları içerisinde de akla en fazla bilgi sevk eden ise görme duyusudur. Dolayısıyla görme duyusu vasıtasıyla insan birçok varlığın ve cismin mahiyetini idrak edebilmiştir. Daha sonra zamanla görme duyusu varlıkların ve cisimlerin anlaşılmasına vasıta olarak kullanılmak yerine bizatihi anlamak ve kavramak anlamında kullanılmaya başlamıştır. Mesela hep yanlış yazan birine “sen falancanın nasıl yazdığını görmedin mi de yanlış yazıyorsun?” denildiğinde, kastedilen “sen falancanın nasıl yazdığına bakıp, nasıl yazdığını anlamadın mı? demektir.

Görmeye delalet eden kelimelerin aynı zamanda anlamaya delalet etmesi Arapçaya has bir durum değildir. Aynı şekilde Türkçede de görme ve anlamaya delalet eden kelimeler bazen eş anlamlı olabilmektedir. Batı dillerinden biri olan İngilizcede de görme için kullanılan bazı kelimeler bilmek ve anlamak için de kullanılmaktadır. Meselâ İngilizcede görmek ve bakmak anlamında kullanılan “see”¹³⁰ ve “look”¹³¹ kelimeleri aynı zamanda anlamak ve araştırmak anlamlarına gelmektedir.

4. KUR’AN’DA VE HADİSLERDE GÖRME ENGELLİLER

Kur’an’da ve hadislerde görme engeli ve görme engelliler hem hakiki hem de mecazi anlamda geçmektedir. Hakiki anlamda, göz organının işlevini yerine getirememesini ifade eder ve buna fiziki görme engeli de denilmektedir. Mecazi anlamda ise hakkı ve hakikati görmekten aciz kalmak demektir. Bazen de hem hakiki hem de mecazi anlamın ikisini birden ifade edecek şekilde yani kinayeli olarak kullanılmaktadır.

4.1. Kur’an’da Görme Engelliler

Kur’an ayetleri detaylı incelendiğinde 51 yerde görme engeli ve görme engellilerden söz edilmektedir. Bunlardan 20’si fizikî, 24’ü manevî, 7’si ise hem fiziki hem de manevîdir.¹³² İsmail Karagöz Kur’an’da görme engellilerle ilgili ayetleri fiziki

¹²⁹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1398.

¹³⁰ Arıkan, Necmettin - Yenal, Gülşen - Taşpınar, Gülşen, *Altın Sözlük (Golden Dictionary)*, Altın Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 570.

¹³¹ Arıkan vd., *Altın Sözlük*, s. 352.

¹³² Açıkel, *Hadisler Işığında Görme Engelliler*, s. 5.

ve manevî olarak ikiye ayırdıktan sonra fizîkî görme engelini de dörde ayırmaktadır.¹³³ Bunlar ise şu şekildedir:

4.1.1. Fizîkî Görme Engelliler

Fizîkî görme engelliler ile kastedilen gözün hastalık, darbe vb. sebeplerle gözün görme işlevini yitirmesidir.

4.1.1.1. Sorumluluk Bağlamında

Görme engelli hiç şüphesiz insan hayatını zorlaştıran faktördür. Bu sebeple bazı sorumluluklarını yerine getirmeleri çok zor hatta imkânsız olmaktadır. Binaenaleyh İslam da onlara bazı kolaylıklar sağlamıştır. Meselâ “لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ” “*A'mâya zorluk yoktur*”¹³⁴ Allah (c.ac.) bu ayette, görme engelli olanların savaşa gitmelerinin onlar için büyük bir meşakkat olduğu vurgulayarak onları bu sorumluluktan muaf tutmuştur.

4.1.1.2. Tedavi Bağlamında

Kur'an'da bazı ayetlerde görme engellilerin tedavi edildiği, bazılarının iyileştiği zikredilmektedir. “وَأُبْرِئِ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ” “*Allah'ın izniyle gözsüzü ve abraşı iyi ederim*”¹³⁵ ayetinde Hz. İsa'nın doğuştan görme engelli olanları mucize olarak tedavi ettiği açıkça belirtilmektedir. Dolayısıyla günümüzde doğuştan görme engelli olanların sağlığına kavuşması çok zor bir ihtimal görülse dahi, yine de bu hastalıktan kurtulmaya çalışmaları çok iyi bir çaba olacaktır.

4.1.2. Manevî Görme Engelliler

Kur'an'da bazı ayetlerde görme engeli mecazi anlamda kullanılmıştır. Mecazî olarak ise hakkı ve hakikati görememek anlamında kullanılmıştır. “أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ” “فَتَكُونُ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آدَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ” “*Bu yalanlayanlar yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki, orada onların akıl edecek*

¹³³ Karagöz, İsmail, *Ayet ve Hadisler Işığında Engelliler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, s, 17-22.

¹³⁴ Nur, 24/61; Fetih, 48/17.

¹³⁵ Al-i İmrân, 3/49.

kalbleri, işitecek kulakları olsun. Gerçi bazan gözler kör olmaz da, yalnız göğüsteki kalbi olanlar kör olur.”¹³⁶ Bu ayetteki kalbin körelmesi mecazidir.

4.1.2.1. Benzetme Bağlamında

Kur'an-Kerim'de bazı olay ve durumlar anlatırken benzetme yapılmıştır. Bunlardan biri de mü'min ve kâfirin durumunun, kör ve sağır ile gören ve işitenin durumuna benzetildiği ayettir. Ayet şu şekildedir: “مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصَمِّ وَالْبَصِيرِ” “Bu iki zümrenin (müminlerle kâfirlerin) durumu, kör ve sağır ile gören ve işiten kimseler gibidir. Bunların hali hiç eşit olur mu? Hâla ibret almıyor musunuz?”¹³⁷ Bu ayetteki benzetme manevi bir şeydir. Fakat benzeyen ve benzetilen maddi olduğu için bu başlık altına alınmıştır.

4.1.2.2. Değer Verme Bağlamında

Allah (c.c.) katında insanların şeklinin, zenginliğinin, gücünün ve makamının önemi yoktur. Allah (c.c.) için önemli olan amelleridir. Aynı şekilde görme engeli de Allah (c.c.) için bir kusur değildir. Nitekim “عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَكَّى أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى” “Kendisine bir âmâ geldi diye yüzünü ekşitip çevirdi. Nereden bileceksin belki o temizlenecekti yahut öğüt alacaktı da bu öğüt ona fayda sağlayacaktı...”¹³⁸ ayetleri Rasullah'ın (s.a.) kendisine soru soran İbn Ümmi Mektûm'u ihmal etmesi üzerine inmiştir. Ayetlerde Rasullah'ın (s.a.) önceliğinin makamı olan kimseler değil, görme engelli günahlarından arınmak isteyen bu sahabî olması gerektiği belirtilmiştir.¹³⁹

4.2. Hadislerde Görme Engelliler

Kur'an'da olduğu gibi hadislerde de görme engeli hem fiziki hem de manevi olarak zikredilmiştir. Yusuf Açıkel fiziki görme engelini toplumsal, hukukî ve ibadet alanındaki durumlarına göre ele almaktadır.¹⁴⁰ Yusuf Açıkel'in tasnifine göre hadislerde görme engelini şu şekilde açıklamak mümkündür:

¹³⁶ Hacc, 22/46.

¹³⁷ Hud, 11/24.

¹³⁸ Abese, 80/1-11.

¹³⁹ Muhyiddin Şeyhzade, *Haşiyetu Muhyiddin Şeyhzade*, VIII, 505.

¹⁴⁰ Açıkel, *Hadisler Işığında Görme Engelliler*, ss. 22-38.

4.2.1. Fizikî Görme Engelliler

Kur'an-ı Kerim'de olduğu gibi hadislerde de fizikî görme engelliler geçmektedir. Fakat Kur'an-ı Kerim'e göre daha farklı bağlamlarda zikredilmiştir.

4.2.1.1. Görme Engellilerin Sosyal İlişkilerinin Hadislerdeki Yansımaları

Rasulullah (s.a.) görme engellileri toplumun birer ferdi olarak görmüş onların toplumdan dışlanmaması ve onlara acıyarak bakılmaması için onlara değer veren birtakım yaklaşım ve uygulamalarda bulunmuştur. Aynı şekilde onların çektiği zorlukları göz önünde bulundurarak nasıl yardım edilmesi gerektiğini göstermiştir. Meselâ Mekke fethedildiği zaman Müslüman olan Ebû Kuhafe'nin Rasulullah'ın (s.a.) yanına getirilmek istenmesi üzerine Rasulullah (s.a.) onun yaşlı ve görme engelli olduğunu göz önünde bulundurarak onun huzuruna getirilmesi yerine kendisinin ona gidebileceğini söylemesi bunun delilidir.¹⁴¹ Aynı şekilde Rasulullah'ın (s.a.) kısmi görme engeli olan Umeyr b. Adî'yi bir suikast için görevlendirmesi,¹⁴² İbn Ümmi Mektûm'u sefere çıktığında yerine vekil olarak bırakması¹⁴³ onlara ne kadar destek verdiğinin göstergesidir.

4.2.1.2. Görme Engellilerin İman, İbadet ve Ahlakî Sorumlulukları

İslam'ın temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'in üç ana konusu bulunmaktadır. Bunlar iman, ibadet ve ahlaktır. Bunların dışında kalan yaratılış, kıyamet, ahiret hayatı, kıssalar vb. konular ise bu üç ana konuyu destekleyen yan konulardır. Aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'in açıklayıcısı ve hayata tatbiki olan hadisler de bu üç ana konuyu içerisinde barındırmaktadır. Fakat konunun muhtevası gereği sadece hadislerde görme engellilerin bu üç konudaki sorumlulukları üzerinde durulacaktır.

Görme engellilerin iman etme sorumlulukları vardır. Bunun delillerine geçmeden önce imanın tanımını yapmakta fayda vardır. İman, lugatte tasdik etmek, ıstılahta ise Rasulullah'ı (s.a.) Allah'ın (c.c.) katında getirdikleriyle beraber tasdik etmek demektir.¹⁴⁴ Tanımda Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine vb.

¹⁴¹ İbn Sa'd , Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtu'l-Kübra*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, VI, 8.

¹⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübra*, II, 21.

¹⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübra*, IV, 155.

¹⁴⁴ en-Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid, *et-Tabsiratü'l-Edille Fî Usûli'd-Dîn*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, I, 38.

imanın zikredilmeyişinin sebebi “Allah (c.c.) katında getirdikleri” ifadesinin bunları kuşatıcı olmasından dolayıdır.¹⁴⁵ Cumhura göre imanın gerçekleşmesi için kalben tasdik yeterlidir. Dil ile ikrar ve azalarla da tatbik etmek şart değildir. Fakat dil ile ikrar ve azalarla tatbikat ihlasın gerekliliğidir.¹⁴⁶

Akli dengesi yerinde oldukları müddetçe görme engelli olanlar imanla mükelleftirler. Çünkü ne ayet ne de hadislerde görme engellilerin imanî sorumluluklarının olmadığına dair herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Aynı şekilde görme engellilerin aşağıda takdim edilen örneklerle göre bazı ibadetlerden muaf tutulmaması imanî olarak sorumluluklarının olduğunun göstergesidir. Çünkü ibadetlerin en temel şartı imanın olmasıdır.

Görme engellilerin ibadet alanındaki sorumluluklarına gelince hadislerde görme engellilerin ibadetleriyle ilgili açıklamalar geçmektedir. Onların hangi şartlarda namaz kılacakları, imam ve müezzin olup olmayacakları, hac yapıp yapmayacakları, cemaate gelme zorunluluğunun olup olmadıklarına dair rivayetler bulunmaktadır. Meselâ görme engelli olması sebebiyle mescide gitmekte zorlandığını ifade edip izin isteyen Ümmü Mektûm’a Rasulullah (s.a.) ezanı işitip işitmediğini sorması, evet yanıtını alınca da buna ruhsat veremeyeceğini söylemesi¹⁴⁷ ve evinin mescide uzak olduğunu, yağmurlu havalarda mescide gitmekte zorlandığını belirten görme engelli Itbân b. Mâlik’e izin vermesi¹⁴⁸ görme engellilerin ibadetleri hakkındaki rivayetlere örnek olarak gösterilebilir. Görme engellilerin ibadetleriyle ilgili bunun gibi pek çok örnek bulunmaktadır. Fakat araştırmanın muhtevası gereği bu kadarı ile yetinilmiştir.

Görme engelliler iman ve ibadetle mükellef oldukları için ahlakî olarak da sorumlulukları bulunmaktadır. Çünkü ibadet ve ahlak arasında çok kuvvetli bir bağ vardır. İbadetler ancak güzel ahlakla kâmil bir şekilde yerine getirilebilir. Alçak gönüllülük, samimiyet, ihsan vb. güzel ahlak ilkeleriyle yapılan ibadetler Allah (c.c.) katında daha değerlidir. Dolayısıyla ibadetlerle sorumlu olan birinin aynı şekilde ahlakî

¹⁴⁵ en-Neseî, *et-Tabsiratü'l-Edille*, I, 38.

¹⁴⁶ Teftâzânî, Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh Herevî Horâsânî, *Şerhu'l-Akaidi'n-Neseî*, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 82.

¹⁴⁷ Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, Dâru Risâleti'l-Âlemiyye, Şâm, 2009, Salat, 47, I, 414.

¹⁴⁸ el-Buhârî, Ezan, 11.

ilkelerden de sorumlu olduğunu söylemek mümkündür. Bunun dışında hiçbir ayet ve hadiste, görme engelliler ahlaki ilkelerden muaf tutulmamıştır.

4.2.1.2. Görme Engellilerin Hukukî Sorumlulukları Hakkında

Sağlıklı insanlar gibi görme engelliler de hukukî haklara ve sorumluluklara sahiptirler. Hadislerde de onların bu haklarından ve sorumluluklardan söz edilmiştir. Bu hakları genel olarak iki başlıkta incelemek mümkündür.

4.2.1.2.1. Görme Engellilerin Medenî Tasarrufları

Medenî tasarruflar ile fıkıh ilmindeki muamelat kastedilmektedir. Muamelat ise evlilik-boşanma, şahitlik, alış-veriş, vb. konuları içermektedir.¹⁴⁹ Fıkıh kitaplarında bu konulardan biri olan şahitlikle ilgili bölümde görme engellilerin şahitliği müstakil başlık halinde incelenilmiştir. Bu başlık altında da görme engellilerin şahitliğinin geçerli olup olmadığı, geçerli görenlerin şartlarının neler olduğu tafsilatlı bir şekilde açıklanmıştır. Görme engellinin şahitliği konusu ilerleyen sayfalarda ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır.

4.2.1.2.2. Görme Engellilerin Savaş Sorumlulukları

Hadislerde görme engellileri savaşlardaki durumu da belirtilmiştir. Buhârî'in tahrir ettiği iki rivayete göre Rasulullah (s.a.) özür sahibi olanların savaşa gitmemelerine ruhsat vermiştir.¹⁵⁰ Aynî (ö. 855/1451) ilgili rivayetlerde özürle kastedilenin hastalık olduğunu zikretmiştir.¹⁵¹ Dolayısıyla görme engelliler de bu gruba dahil olmaktadır. Aynı şekilde “لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ” *“Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler bir olmaz”* ayetinde ilk olarak “özür sahibi olanlar”¹⁵² ifadesi nazil olmamıştır. Fakat görme engelli olan İbn Ümmi Mektûm'un dua etmesi sonucu bu kısım inmiştir.¹⁵³

¹⁴⁹ Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 308.

¹⁵⁰ el-Buhârî, Cihad, 35.

¹⁵¹ el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XIV, 188.

¹⁵² Nisa, 4/95.

¹⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübra*, IV, 159.

4.2.1.3. Görme Engellilerin Hayatlarını İdame Ettirmelerinde Toplumsal Sorumluluk

Rasulullah (s.a.) görme engellilerin hayatlarını kimseye muhtaç olmadan kendi ayakları üzerinde durabilecek şekilde devam ettirmeleri için onlara görevler vermiştir. İbn Ümmi Mektûm'u sefere çıktığında yerine vekil olarak bırakması ve İbn Ümmi Mektûm'un imam ve müezzin olması buna örnektir.¹⁵⁴ Dolayısıyla buradan da görme engellilerin yönetici olarak çalışabilecekleri, imam ve müezzin olabilecekleri sonucuna ulaşılabilir.

3.2.2. Hadislerde Manevî Görme Engelliler

Kur'an'da olduğu gibi hadislerde de manevi olan görme engelinden söz edilmektedir. Meselâ *"Bir şeyi çok aşırı sevmen seni kör ve sağır eder."*¹⁵⁵ Hadisinde hakiki körlük değil mecazi körlük kastedilmiştir.

Görme engellilere hem ayet hem de hadislerde yer verilmiş olması onlara ne kadar değer verildiğinin açık bir göstergesidir. Bu ayet ve hadisler görme engellilerin görev ve sorumlulukları belirterek onları toplumun bir parçası olduğunu beyan etmiştir. Dolayısıyla görme engellileri, toplumun bir ferdi olarak görmek, onların ayet ve hadislerde belirtilen haklarına sahip çıkmak her bireyin ve toplumun vazifesidir.

5. HADİS RİVAYETİ VE GÖRME ENGELİ

Hadis tarihinde görme engeli olan birçok râvî bulunmaktadır. Bu râvîlerin bazıları güvenilirken bazıları da zayıftır. Dolayısıyla görme engelinin râvîlerin zayıf olarak görülmelerine bir etkisinin olup olmadığının açıklanması gerekmektedir. Bu başlık altında ise bu konu açıklanmaya çalışılacaktır. İlk olarak görme engelinin başlı başına bir cerh sebebi olup olmadığı açıklanacaktır. Bunun içinde muhaddislerin, râvîlerde aradığı vasıflar arasında görme engelli olmama şartının bulunup bulunmayacağına bakılacaktır.

¹⁵⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübra*, IV, 155.

¹⁵⁵ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Edeb, 124.

5.1. Muhaddislerin Ravilerde Aradığı Temel Vasıflar

Muhaddisler râvîlerin rivayetlerinin sahih olması için onlarda bazı vasıfların olması gerektiğini belirtmişlerdir. Hâkim en-Nîsâbûrî'ye (ö. 405/1014) göre râvînin güvenilir olarak kabul edilmesi için râvînin, doğru sözlü, takva ehli, hadis ilminde kuvvetli, yaşından ve çokça ilim yolculuğu yapmasından dolayı ilminde, usulünde ve kendisinde gaflet ve gevşekliğin ortaya çıkmaması gerekmektedir.¹⁵⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) de râvîde benzer şartlar aramaktadır. Ona göre râvînin güvenilir olabilmesi için; dinde güvenilir olması, rivayet ettiği hadislerinin hata ve kusurdan uzak olması, rivayet ettiği hadisin içeriğini anlaması, hadisin manasını bozacak lafızları bilmesi, hadisleri işittiği şekliyle eda edip mana ile rivayet etmemesi (aksi halde helali haram, haramı helal yapabilir) eğer hafızasından hadis rivayet ediyorsa hadisleri iyi ezberlemesi, eğer kitabından rivayet ediyorsa da kitabını iyi muhafaza ediyor olması ve tedlis yapmaması gerekmektedir.¹⁵⁷

Kâdî İyâz'a (ö. 544/1149) göre ise râvînin güvenilir olabilmesi için; itkan sahibi olması, hadisleri iyi bir şekilde kayıt edebilmesi, hafızasının güçlü olması, uyanık olup gaflete düşmemesi, temyiz gücünün olması, hadislerin sahihini, sakimini, hasenini, makbulünü, merdudunu, mevzusunu bilmesi, rivayetlerin ihtilafını ve ilelini birbirlerinden ayırabilmesi, mürsel, mevkuf ve mevsulü birbirinden ayırabilmesi, râvîlerin tabakalarını bilmesi, hadise yapılan ziyadeleri fark edebilmesi, garib lafızları bilmesi, lafızları tefsir edebilmesi, nasih ve mensuhu bilmesi, hadislerden hüküm çıkarabilmesi gerekmektedir.¹⁵⁸

İbn Salah'a (ö. 643/1245) göre ise râvînin; Müslüman, akıl, bâliğ, âdil olması, rivayet ettiklerini iyi bir şekilde kaydetmesi, fıkı sebeplerinden ve mürüvveti bozan durumlardan uzak olması, eğer hafızasından rivayet ediyorsa hadisleri ezberlemesi, eğer kitabından naklediyorsa hadisleri iyi bir şekilde muhafaza etmesi, eğer manen rivayette bulunuyorsa manayı bozan şeyleri iyi bilmesi gerekmektedir.¹⁵⁹

¹⁵⁶ el-Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs ve Kemiyeti Ecnâsihi*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2003, s. 130.

¹⁵⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, Dâiretu'l-Maarifi'l-Osmaniyye, b.y.y., 1938, s. 25.

¹⁵⁸ Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz Yahsubî, *el-İlma' İlâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivaye ve Takyîdi's-Simâ'*, Dâru'l-Turâs, Kâhire, 1970, s. 37-38.

¹⁵⁹ İbn Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 105.

Aynı şartları Nevevî (ö. 676/1277) “*Takrib*” de,¹⁶⁰ Zehebî (ö. 748/1348) “*İhtisaru Ulûm*” da,¹⁶¹ Irâkî (ö. 806/1404) “*Tebassura ve’t-Tezeekkûra*” da,¹⁶² Sehâvî (ö. 902/1497) “*Fethu’l-Muğis*” de,¹⁶³ Suyûtî (ö. 911/1505) “*Tedribu’r-Râvî*” de¹⁶⁴ Süneykî (ö. 926/1520) “*Fethu’l-Bâkî*” de¹⁶⁵ Zerkeşi (ö. 794/1392) “*en-Nüketü Alâ İbn Salâh*” da¹⁶⁶ zikretmiştir.

Bu eserlerin hiçbirinde râvînin görme engelli olmaması gerektiği veya râvînin görme engelli olmasının onda kusur oluşturacağına dair herhangi bir ifade yer almamaktadır. Ancak görme engelli olmak bizatihi kendisi kusur olarak görülme de bazen râvînin zabt açısından kusurlu sayılmasına sebep olabilmektedir. Fakat bu durum her zaman her râvîde görülmemektedir.

Görme engeli başlı başına bir cerh sebebi olarak görülmemiştir. Çünkü görme engeli olan bir râvî, dinleme ve konuşma yoluyla hadis tahammül ve edasında bulunabilir. Fakat görme engeliyle birlikte işitme engeli olan bir râvînin hadis tahammül ve edasında bulunması neredeyse imkansızdır. Aynı şekilde sadece işitme engeli olan bir râvînin hadis tahammül ve edası imkansızdır. Dolayısıyla hadis tahammül ve edasında neden işitmenin vazgeçilmez bir şart olduğunun açıklanması gerekmektedir. Aşağıda bu şartın gerekçeleri açıklanacaktır.

5.2. Hadis Tahammül ve Edası Açısından Görme Engeli

Araştırmanın daha önceki kısımlarında görme duyusunun hadis tahammül ve edasında ne kadar önemli olduğu izah edilmişti. Fakat işitme duyusu hadis tahammül ve edasının temelini oluşturduğu için görme duyusundan önce gelmektedir. Muhammed b. Abdullah el-Hayânî hadis rivayetinde işitme duyusunun görme duyusundan daha önde

¹⁶⁰ en-Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *et-Takrîb ve’t-Teysîr li Ma’rifeti Süneni’l-Beşîri’n-Nezîr*, Dâru’l-Kitâbu’l-Arabî, Beyrut, 1985, s. 48.

¹⁶¹ ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *İhtisâru Ulûmi’l-Hadis*, Dâru’l-Meymân, Riyâd, 2013, s. 191.

¹⁶² el-İrâkî, Ebû’l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyin b. Abdurrahmân, *Şerhu Tebessura ve’t-Tezeekkûra*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2002 I, 326.

¹⁶³ es-Sehâvî, Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed, *Fethu’l-Muğis bi Şerhi Elfiyyeti’l-Hadis*, Mektebetü Dâri’l-Menhec, 2005, Riyâd, II, 156.

¹⁶⁴ es-Süyûtî, Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Tedribu’r-Râvî fî Şerhi Takrîbi’n-Nevevî*, Mektebetü’l-Kevser, Beyrut, 1994, I, 352.

¹⁶⁵ es-Süneykî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed, *Fethu’l-Bâkî bi Şerhi Elfiyyeti’l-İrâkî*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2002, I, 305.

¹⁶⁶ ez-Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh Türkî Mısırî Minhâcî, *en-Nüketü Alâ İbn Salâh*, Mektebetü Edvâi’s-Selef, Riyâd, 1998, II, 325.

geldiğini ve daha önemli olduğunu, râvîde görme engelinden önce işitme engelinin olup olmamasına bakılması gerektiğini, görme engelli râvînin rivayetinin geçerli olma şartının, işitme engelinin olmaması olarak beyan etmiştir.¹⁶⁷ İşitme duyusunun görme duyusundan daha faziletli olmasının gerekçeleri şu şekildedir:

1. Allah (c.c.) işitme duyusunun yitirilmesiyle aklın yitirilmesini beraber zikretmiştir. Ancak görme duyusu için böyle bir şey söz konusu olmamıştır.¹⁶⁸ Buna delil olan ayetler ise şu şekildedir: “ وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ” *İçlerinden seni dinlemeye gelenler de var, fakat akılları da yokken sağırlara sen mi işittireceksin. İçlerinden sana bakanlar da var, fakat basiretleri de yokken körlere sen mi hidayet edeceksin?*¹⁶⁹

2. Aklın işitme duyusundan istifadesi görme duyusundan istifadesinden fazladır.¹⁷⁰ Akıl bilgi edinmek için bazen işitme duyusunu daha fazla kullanabilmektedir. Mesela yolda yürüyen bir adam görme duyusu ile sadece önünde olanlar hakkında bilgi edinebilir. Fakat arkasından ve üzerinde olanlardan habersiz kalır. İşitme duyusu ile her yönden bilgi alabilir.

3. Allah (c.c.) pek çok ayette işitme duyusunu görme duyusundan önce zikretmiştir. Takdim efdaliyete delalet eder ancak takdimin efdaliyete delalet etmediğine dair bir delil olması müstesnadır. Kur'an-ı Kerim'de de işitme duyusunun görme duyusundan önce zikredilmesi bir efdaliyet arz etmektedir.¹⁷¹ Aksine bir delil ise yoktur. İşitme duyusunun görme duyusundan önce zikredildiği ayetler şu şekildedir: “ خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ” *Allah kalplerini, kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de perde var, pek büyük azâb onlar için vardır.*¹⁷² “ إِنَّا سَمِعْنَا نِدَاءً ” *Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, doğru yola dönemezler.*¹⁷³ “ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ” *Biz insanı katışık bir nutfeden yaratmışızdır; onu deneriz; bu yüzden, onun işitmesini ve görmesini sağlamışızdır.*¹⁷⁴

¹⁶⁷ el-Hayânî, “*Hukmu rivâyeti 'l-A'mâ*”, s. 89.

¹⁶⁸ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî, *Te'vilu Müşkilu Kur'an*, Dâru'l-Turas, Kâhire, 1973, s. 104.

¹⁶⁹ Yunus, 10/42-43.

¹⁷⁰ Kâdî Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Mektebetü'l-Tevfikîyye, Kâhire, 2016, II, 215.

¹⁷¹ el-Hayânî, “*Hukmu Rivâyeti 'l-A'mâ*”, s. 91.

¹⁷² Bakara, 2/7.

¹⁷³ Bakara, 2/18.

¹⁷⁴ İnsan, 72/2.

Bu ve benzeri pek çok ayette işitme duyusu görme duyusundan önce zikredilmiştir. Ancak bazı ayetlerde ise bunun tam aksidir. Meselâ “ قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ ” “De ki: Onların ne kadar kaldıklarını en iyi Allah bilir. Göklerin ve yerin gaybı O'na aittir. O, ne mükemmel görendir! O ne mükemmel işitendir! İnsanların O'ndan başka dostu yoktur. O, hiç kimseyi hükümlanlığa ortak kılmaz.”¹⁷⁵ “ وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُو رُءُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا ” “Suçluları Rablerinin huzurunda, başları öne eğilmiş olarak: "Rabbimiz! Gördük, dinledik, artık bizi dünyaya geri çevir de iyi iş işleyelim; doğrusu kesin olarak inandık" derlerken bir görsen!”¹⁷⁶ Bu iki ayette de açıkça görüldüğü üzere görme duyusu işitme duyusundan önce zikredilmiştir. Ancak görme duyusunun bu şekilde takdim edilmesi çok fazla değildir.

4. Bazı peygamberlerin görme engelli olmasına rağmen peygamberlik görevlerinin devam ettiği konusunda ittifak vardır.¹⁷⁷ Ancak işitme engelli bir peygamber olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca eğer işitme engelli bir peygamber olsaydı ona soru sorulduğu zaman işitemeyecekti. Dolayısıyla tebliğ görevini yerine getiremeyecekti.¹⁷⁸ Ancak bunun aksine bir örnek olarak Hz. Ya'kub görme engelli olup sonra şifa bulan bir peygamberdir.¹⁷⁹

5. İşitme duyusuyla altı yönden, karanlıkta ve aydınlıkta istifade etmek mümkünken görme duyusuyla sadece karşı yönden ve aydınlıkta istifade etmek mümkündür. Kelam âlimlerin çoğunluğuna göre ise görme işitmeden üstündür. Çünkü işitme ile sadece sesler ve sözler kavranırken görme ile cisimler, renkler ve bütün durumlar kavranır. Görme duyusunun alakalı olduğu şey fazla olunca değeri artmakta ve işitmeden daha değerli olmaktadır. Ayrıca gözle altı yönden görmenin mümkün olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁸⁰

6. Göz olmadan işitme ile ilim tahsil etmek mümkündür. Allah işitmeyi akıl manasına gelen kalp ile zikretmiştir. “إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ”

¹⁷⁵ Kehf, 18/26.

¹⁷⁶ Secde, 32/12.

¹⁷⁷ el-Hayâni, “Hukmu Rivâyeti 'l-A 'mâ”, s. 91.

¹⁷⁸ el-Hayâni, “Hukmu Rivâyeti 'l-A 'mâ”, s. 91.

¹⁷⁹ Yusuf, 12/93.

¹⁸⁰ el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmiu li Ahkami 'l-Ku'an ve 'l-Mubeyyinu limâ Tedammunuhu Mine's-Sünneti ve Âyi 'l-Furkân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2006, I, 289.

“Doğrusu bunda, kalbi (aklı) olana veya hazır bulunup kulak verene ders vardır.”¹⁸¹ ayeti buna örnektir. Akıl insanı diğer varlıklardan ayıran ve onu diğer varlıklardan üstün kılan bir nurdur. Dolayısıyla akılla beraber zikredilen şey akıl gibi değerlidir.¹⁸² Bu görüş kısmen doğrudur. Çünkü insan nasıl görme duyusu olmadan işitme yeteneği ile bilgi elde edebiliyorsa işitme duyusu olmadan da bilgi elde edebilir. Günümüzde işitme engellilere yönelik okullarda işaretlerle eğitim yapılmaktadır. Ayrıca işitme duyusu akılla birlikte zikredildiğinde şeref ve üstünlük kazandığı kabul edilmektedir. Fakat bu doğru kabul edilirse “akletmek ve anlamak” anlamlarını içinde barındıran “görmek” kelimesinin işitmeden daha üstün olduğunu kabul etmek zarurî bir hal alması gerekmektedir.

7. İşitme duyusu sayesinde insanın cehennem azabından kurtulabileceği Allah (c.c.) tarafından Kur'an'da zikredilmiştir. Ancak görme için böyle bir şey söz konusu olmamıştır.¹⁸³ “وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ” “Onlar ‘Eğer biz kulak vermiş veya akletmiş olsaydık, çılgın alevli cehennemlikler içinde olmazdık.’ derler.”¹⁸⁴ mealindeki ayet bunun delilidir.

8. İnsanın tanımı yapılırken onu diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği olan konuşma (nâtık) özelliğine vurgu yapılır. İnsanın en önemli özelliği olan konuşma ise ancak işitme sayesinde gerçekleşir. Görme duyusu ile sadece renkler ve şekiller bilinip kelimeler doğrudan anlaşılmaz. Ancak yazılar ve işaretler vasıtasıyla anlaşılabilir. Bu ise işitmenin daha önemli olduğunun göstergesidir.¹⁸⁵

9. Peygamberler peygamber olarak seçildiklerini, görevlerini ve sorumluluklarının çoğunluğunu işitme yoluyla öğrenmişlerdir. Görerek öğrendikleri ise daha azdır. Dolayısıyla bu durum işitme duyusunun görme duyusundan üstün olduğunun bir göstergesidir.¹⁸⁶

10. İbn Kayyim el-Cevziyye'ye (ö. 751/1350) göre işitme duyusu sayesinde Allah'ın (c.c.) ve Rasulünün sözleri işitilerek mutluluğun en son mertebesine ulaşılabilir. En faydalı ilimler işitme duyusuyla elde edilir. Hâzırda olan ve gaibde olan, hissedilen

¹⁸¹ Kâf, 50/37.

¹⁸² el-Hayânî, “Hukmu Rivâyeti'l-A'mâ”, s. 91.

¹⁸³ el-Hayânî, “Hukmu Rivâyeti'l-A'mâ”, s. 91.

¹⁸⁴ Mülk, 67/10.

¹⁸⁵ el-Hayânî, “Hukmu Rivâyeti'l-A'mâ”, s. 91.

¹⁸⁶ el-Hayânî, “Hukmu Rivâyeti'l-A'mâ”, s. 91.

ve akledilebilen şeyler de onunla idrak edilebilir. Ayıca işitme duyusuna nispet edilen pek çok şeyi görme duyusuna nispet etmek pek mümkün değildir.¹⁸⁷ Fakat bunların hepsine katılmak pek mümkün değildir. İnsan kendine fayda verecek her şeyi işitme yoluyla öğrenmemektedir. Bazılarını okuma yoluyla öğrenmektedir.

11. İşitme engelli olan kişilerin görme engelli olanlara göre bilgi kaybı daha fazladır. Görme engelli olan pek çok büyük âlim olmasına karşın işitme engellilerde bu durum söz konusu değildir.¹⁸⁸

12. Bazı âlimlere göre işitme ve görme duyularının kendilerine ait meziyetleri vardır. İşitme duyusu görme duyusuna göre daha genel ve daha kapsamlıdır. Görmenin ise işitmeye göre daha tam ve daha kâmilidir. Dolayısıyla işitme duyusu genel olması ve daha kapsamlı olması yönüyle görme duyusuna üstün, görme duyusu da daha tam ve daha kâmil olmasıyla işitmeye üstündür.¹⁸⁹ Bu görüşü savunanlar iki duyu arasında mukayese yapmayıp her ikisini kendi alanlarında üstün görmüşlerdir.

13. İşitme duyusu ilim ehlinde alınan bilgileri akla ulaştırmasıyla akli kemale erdiren en önemli vasıtalarından biridir.¹⁹⁰

14. İşitme duyusu peygamberlerin Allah'tan aldıkları ilahi mesajları insanlara iletmesinin en mükemmel yoludur.¹⁹¹ Ancak bazen bunun tam akside mümkündür. “ليس ”
الخبر كالمعينة” “*Haber(işitmek) duymak gibi değildir.*”¹⁹² hadisinde işitme duyusunun daha önemli olduğu vurgulanmıştır.

15. İnsan doğduğu zaman görevini icra eden ilk duyu organı işitmedir. Görme duyusu ise daha sonra görevini icra etmeye başlamaktadır.¹⁹³

16. Kulak uyumaz. İnsan uyuduğu zaman kulak dışındaki her şey sükûnete erer ancak kulak bundan müstesnadır. Uyuyan biri uyandırılmak istendiğinde temas

¹⁸⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, *el-Bedâiu'l-Fevâid*, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Cidde, b.t.y., III, 1107.

¹⁸⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Bedau'l-Fevâid*, III, 1107.

¹⁸⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Bedaiu'l-Fevâid*, III, 1108.

¹⁹⁰ Ebu's-Suûd Efendi, Muhammed b. Muhammed Ammâr, *el-İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm (Tefsîru Ebî Suûd*, Dâru İhyâi'l-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, b.t.y., I, 38.

¹⁹¹ İbn Âşûr, Ebû Abdillâh Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed Şâzelî b. Abdilkâdir b. Muhammed, *et-Tahrîr ve't-Tenvir*, Dâru't-Tevsiyye, Tunus, 1984, I, 258.

¹⁹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 22.

¹⁹³ Halla Saîd, *el-İkâtu's-Sem'iyye Delilu İlmi ve Ameli li'l-Udebâ' ve'l-Mütehassisîn*, Mektebetü'l-Anclu'l-Mısıyye, b.y.y., 2016, s.32.

edilmeden elle hangi tür hareket yapılırsa yapılsın uyanmaz. Ancak seslenildiğinde uyanır.¹⁹⁴

17. Kulak insan uykudayken insan ve dünya arasındaki bağıdır. Allah Ashab-Kehf'i uyutmak istediği zaman onların dünya ile ilgili ilişkilerini kesmiştir. Bu durum Kur'an'da şöyle belirtilmiştir: “فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا” “Onları mağarada bir uykuya daldırdık, yıllarca hiçbir şey duymadılar.”¹⁹⁵ Ayette de belirtildiği üzere onların uzun yıllar uyumaları kulaklarının seslere karşı duyarsız hale getirilmesi sonucu olmuştur.¹⁹⁶

Hadis tarihine bakıldığı zaman görme engelli râvîlerin sayısının işitme engelli râvîlerden daha fazla olduğu görülmektedir. Araştırmalarımıza göre hadis tarihinde görme engeli olan sahabeden 68, tabiîn ve sonrasında ise 117 tane görme engelli râvî bulunmaktadır. Bunlar ikinci ve üçüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. İşitme engellilerden ise sadece altı tane tespit edebildik. Bun râvîler şunlardır:

a. Ukbe b. Abdillâh el-Asam (ö. 66/685):¹⁹⁷ İmam Nesâî (ö. 303/915),¹⁹⁸ Ebû Davud (ö. 275/889),¹⁹⁹ İbn Maîn (ö. 233/848)²⁰⁰ ve İbn Hacer zayıf bir râvî olduğunu belirtmişlerdir.²⁰¹

b. Ebân b. Osmân b. Affân el-Emevî (ö.105/723): İbn Hacer'e göre sika râvîdir ve ömrünün son yıllarında işitme engelli olmuştur.²⁰²

c. Muhammed b. Salt b. Haccac (ö. 219/834): Ebû Zur'a (ö. 264/878), Ebû Hatim (ö. 327/938) ve İbn Hacer'e göre sika râvîdir.²⁰³

d. Hevze b. Halife b. Abdillâh (ö. 215/830): Ebû Hâtim, Nesâî ve İbn Hacer'e göre doğru sözlü râvîdir.²⁰⁴

¹⁹⁴ Halla Saîd, *el-İâkatu's-Sem'iyye*, s. 32.

¹⁹⁵ Kehf, 18/11.

¹⁹⁶ Halla Saîd, *el-İâkatu's-Sem'iyye*, s. 32.

¹⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, IV, 529.

¹⁹⁸ en-Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *ed-Duafa ve'l-Metrukîn*, Müessesetü Kutubi's-Sekâfe, Beyrut, 1995, s. 52.

¹⁹⁹ Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf, *Tehzibu'l-Kemâl fî Esmâi'l-Ricâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1983, XX, 207.

²⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV, 529.

²⁰¹ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, Dâru'l-Âsime, b.y.y., b.t.y., s. 684.

²⁰² İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 92.

²⁰³ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXV, 396; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 856.

e. İbrâhim b. İsmâil b. Mücemmi‘ (ö.?). İbn Main, Buhârî (ö. 256/870), Nesâî, Ebû Hâtim, İbn Adî (ö. 365/976), İbn Hacer’e göre hadis ilminde zayıf bir râvîdir.²⁰⁵

f. Seken b. İsmâil el-Ensârî (ö.?). İbn Medîni (ö. 234/848-49), Ebû Hâtim ve İbn Hacer’e göre güvenilir râvîdir.²⁰⁶

Bu işitme engelli râvîlerin dört tanesi güvenilir olarak görülüp iki tanesi de zayıf olarak vasıflanmıştır. Bu altı râvîni maalesef tam olarak ne zaman işitme engelli olduğu rical ve tabakat kitaplarında açıklanmamıştır. Dolayısıyla işitme engelinden sonra hadis tahammül ve edasına devam edip etmedikleri tespit edemedilemedi.

5.3. Muhaddislere Göre Görme Engelli Ravilerin Rivayeti

Muhammed b. Abdullah el-Hayânî, görme engelli râvînin rivayetinin muhaddislere, fakihlere ve usulcülere göre caiz olduğunu ve bu konuda ittifakın olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁷ Ancak bu hal daha önce zikredilen adalet ve zabt ile ilgili bir kusur bulunmadığı müddetçe geçerlidir. Görme engelinin başlı başına bir cerh sebebi sayılmayıp görme engelli râvînin rivayetinin makbul görülmesinin pek çok nedeni vardır. Bu nedenlerden ilki görme engellilerin şahitliğinin kabul edilmesidir. Aslında her râvî aynı zamanda bir şahittir. Râvîler rivayet ettikleri sözlerin Hz. Peygamber’e aidiyetine şahitlik etmektedir. Senedler ise râvîlerin şahitlik yaparken sundukları bir tür delildir. Buna binaen aşağıda görme engellilerin şahitliği ele alındı.

5.3.1 Görme Engellilerin Şahitliği

Görme engellilerin gündelik yaşam konularında yani muamelat ve ukubatla ilgili şahitliğinin kabulü veya reddi, onların hadis rivayetine ehliyet sahibi olmaları bakımından önemlidirler. Hadisler, dinin ikinci kaynağı olmasından dolayı ehemmiyeti oldukça fazladır. Dolayısıyla hadis naklederken bilerek hata yapmak dinde hata yapmaktır. Dinde bu şekilde yapılan bir hata ise bugüne kadar yaşamış ve kıyamete kadar yaşayacak bütün müslümanların hakkına tecâvüz etmektir. Buna karşın muamelat

²⁰⁴ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXX, 323; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, VI, 672; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 1025.

²⁰⁵ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, II, 46; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, I,100; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, II, 46; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 104.

²⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, II,726; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XI, 208; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 395.

²⁰⁷ el-Hayânî, “*Hukmu Rivâyeti’l-A‘mâ*”, s. 92.

ve ukubat alanında yapılan kasti hata ise sadece o dönemde yaşayan insanları ilgilendirmektedir. Dolayısıyla muamelat ve ukubat alanında şahitliği kabul edilmeyenin hadis sahasında şahitlikte bulunmaması gerekir. Böyle durumda olan biri hadis rivayet ederse, rivayetinin reddi aklî olarak zorunludur. Buna binaen muamelat ve ukubat alanında görme engellilerin şahitliği hakkındaki görüşler ve değerlendirmeleri şu şekildedir:

Tabî'nin büyüklerinden Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk (ö. 107/725), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Muhammed b. Sîrîn el-Basrî (ö. 110/729), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Atâ b. Ebî Rebâh Eslem el-Kureşî (ö. 114/732) görme engellilerin şahitliğini âkil, âdil vb. şartlarla birlikte kabul edileceğini beyan etmişlerdir.²⁰⁸

Âmir el-Şa'bî (ö. 104/722) âkil olan görme engellilerin şehadetinin kabul edileceğini zikretmiştir.²⁰⁹ İbn Hacer'e göre Şa'bî'nin âkil olmakla kast ettiği şey deliliğin zıddı olan akıllı olmak değil, olayları en ince ayrıntısı ile anlayıp akıl yürütecek kıvrak zekaya sahip olmaktır.²¹⁰ Hakem b. Uteybe (ö. 114/732) ise görme engellilerin sadece anlaşılması kolay olan basit meselelerde şahitliğinin caiz olacağını belirtmiştir.²¹¹ Ebû Hanîfe'nin öğrencisi Züfer b. Huzeyl (ö. 158/775) ise sadece işitme ile alakalı olan konularda rivayetinin caiz olacağını zikretmiştir.²¹²

İbnü'l-Kassâr da (ö. 397/1007) görme engellilerin şahitliğini caiz görmüştür. Çünkü ona göre işitme, görme ile aynı mertebededir. Mesela eşinin sesini işiten görme engelli bir kimsenin eşiyle ilişkiye girmesi caizdir. Irz ve namusu korumak şahitlik yapmaktan daha da önemlidir.²¹³ Bazı fakihler görme engelli bir kimsenin zina için şahitlik yapmasını caiz görmemiştir. Çünkü zina fiili tamamen görme ile alakalıdır. Onlardan biri olan İmam Mâlik'e göre zina için şahidlik yapan a'mâya iftira suçundan direk had uygulanır.²¹⁴ Bununla birlikte Ebû Hanîfe, Ebû Yûsûf, Muhammed ve İmam

²⁰⁸ el-Buhârî, Şehâdât, 11; el-Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî' fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, XIII, 311.

²⁰⁹ İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdîmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kutubî, *Şerhu İbn Battâl 'alâ Şahîhi'l-Buhârî*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2003, VIII, 34.

²¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 264.

²¹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 264.

²¹² el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, II, 158.

²¹³ el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XIII, 311.

²¹⁴ İbn Battâl, *Şerhu İbn Battâl*, VIII, 34.

Şâfi'ye göre gözlerini kaybetmeden önceki bir dönem için şahitlik yaparsa şahitliği kabul edilir, sonrası için kabul edilmez.²¹⁵

Görme engellilerin şahitliğini kabul edenlerin ileri sürdükleri nakli deliller ve değerlendirilmesi ise şu şekildedir.

- a) وَقَالَ الزُّهْرِيُّ: «أَرَأَيْتَ ابْنَ عَبَّاسٍ لَوْ شَهِدَ عَلَى شَهَادَةٍ أَكُنْتَ تُرَدُّ؟» وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَبْعَثُ رَجُلًا إِذَا غَابَتِ الشَّمْسُ أَفْطَرَ، وَيَسْأَلُ عَنِ الْفَجْرِ، فَإِذَا قِيلَ لَهُ طَلَعَ صَلَّى رَكَعَتَيْنِ
Zühri dedi ki: *İbn Abbas (şahitliği) hakkında ne buyurursun? Eğer bir şey hakkında şahitlik yaparsa sen onu rededer misin? (O da cevap olarak şöyle dedi:) İbn Abbas bir adam gönderirdi. (Güneşin batıp batmadığını kontrol etmek için) güneş battığı kendisine bildirildiği zaman iftar yapardı. Daha sonra fecri sorardı. Eğer ona güneş doğdu denilirse iki rek'at namaz kılardı.*²¹⁶

İbn Hacer'e göre İbn Abbas burada şahsını görmediği sadece sesini işittiği bir kimsenin haberine güvenerek namaz kılmış ve oruç tutmuştur.²¹⁷ İbn Münzir (318/930) ise Buhârî'nin bu haberi, görme engelli bir kimsenin tanıyıp ayırdedebildiği bir kimse hakkında şahitliğinin caiz olacağını belirtmek için rivayet etmiş olabileceğini söylemiştir.²¹⁸ Görme engelli olanlar sadece sesleri duymak suretiyle kişileri teşhis edebilirler. İbn Abbas ise sadece haber verenin sesini işitip onu görmeden sesinden aldığı bilgiyle hareket etmiştir. Buhârî de bunu görme engellinin şahitlik yapabileceğine bir delil olarak kullanmıştır. Fakat Ebû Hanife ve Öğrencisi Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) görme engellilerin rivayetinin caiz olmadığını söylemiş gerekçe olarak da görme engellilerin sadece seslere dayanarak bilgi aldıklarını oysa sesler birbirine karıştıkları için görme engelli olanların bu sesleri ayırd etmesinin mümkün olmadığını söylemişlerdir.²¹⁹

- b) وَقَالَ سُلَيْمَانُ بْنُ بَسَّارٍ: اسْتَأْذَنْتُ عَلَى عَائِشَةَ، فَعَرَفْتُ صَوْتِي، قَالَتْ: «سُلَيْمَانُ ادْخُلْ، فَإِنَّكَ مَمْلُوكٌ مَا بَقِيَ عَلَيْكَ شَيْءٌ» وَأَجَازَ سَمْرَةُ بْنُ جُنْدَبٍ شَهَادَةَ امْرَأَةٍ مُنْتَفِيَةٍ

²¹⁵ İbn Battâl, *Şerhu İbn Battâl*, VIII, 34.

²¹⁶ Buhârî, *Şehadât*, 11.

²¹⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 264.

²¹⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 264.

²¹⁹ el-Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde Meydânî el-Guneymî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 2014 III, 145.

Süleymân b. Yesâr şöyle dedi: *Hz. Aişe'den izin istedim. O da benim sesimi tanıdı ve yâ Süleyman, gir! Şüphesiz sen üzerinde hiçbir borç kalmamış mukâteb bir kölesin, dedi.*²²⁰

Bu rivayete göre Süleymân b. Yesâr, Hz. Aişe'den huzuruna gelmek için izin istemiş ve Hz. Aişe, onu sesinden tanıyarak kim olduğunu teşhis etmiştir. İslam'da kadınların elleri, yüzü ve ayakları dışında kalan yerlerinin görülmesi caiz değildir. Fakat kadının, çocukları anne-babası, vb. mahrem olan kimseler bundan müstesna kılınmıştır.²²¹ Dolayısıyla kadınlar evlerinde mahrem olmayan biri bulunmadığı müddetçe elleri, ayakları ve yüzü dışında bedeninde bazı yerleri örtünmeden de durabilmelerinde bir sakınca görülmemiştir. Hatta kadınların evlerinde bu halde bulunmaları çoğunluktadır. Hz. Aişe'nin örtünmeye önem verdiği çok bilinen bir husustur. Dolayısıyla Hz. Aişe'den biri izin istediği zaman Hz. Aişe'nin ilk dikkat edeceği şeylerden birinin de örtünme olması da şüphesizdir. Bu rivayette ise Hz. Aişe'den izin isteyen Süleymân b. Yesâr mukateb bir köledir. İbn Hacer'e göre bu rivayet kölenin yanında örtünmenin terk edilebileceğine delildir. İster kendisinin kölesi olsun isterse de başkasının olsun fark etmez.²²² İbn Hacer, Süleymân b. Yesâr'ın Hz. Peygamber'in (s.a.) eşi Hz. Meymune'nin kölesi olduğu iddialarının gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir.²²³ Aynî ise bu görüşün aksine onun Hz. Meymune'nin kölesi olduğu belirtmiştir.²²⁴ Netice olarak Hz. Aişe, burada yalnızca işitme duyusu ile yetinmiş bakmaya ihtiyaç duymamıştır. Eğer yetinmeseydi az önce belirtildiği üzere örtünmenin farz olmasından dolayı önce kapıdaki beklemesini ister, örtünür akabinde kapıya çıkıp bakar ve sonra da kapıdaki içeriye girmesini isterdi. Fakat rivayet bunun aksi şeklindedir. Eğer Hz. Aişe'nin, içeride örtünmüş olduğu varsayılsa bile yine de kapıdaki kim olduğuna bakması gerekirdi. Çünkü kapıdaki bir erkek olduğu için onu öldürmek isteyen bir düşmanı dahi olabilirdi. Dolayısıyla namus ve iffet konusunda son derece müttaki olan Hz. Aişe böyle hassas bir mevzuda sadece işitme duyusu ile amel etmesi, işitmenin ne kadar önemli olduğunun delilidir.

²²⁰ Buhârî, Şehadât, 11.

²²¹ İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Duhtâr Şerhi't-Tenvîri'l-Ebsâr*, Dâru Âlemi'l-Kutub, Riyâd, 2003, II, 75.

²²² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 265.

²²³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 265.

²²⁴ el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XIII, 313.

Bu rivayet, ‘görme engellilerin sadece seslere dayanarak bilgi aldıklarını, oysa sesler birbirine karıştıkları için görme engellilerin bunları ayırt edemeyeceklerini’ gerekçe göstererek görme engellilerin şahitliğini kabul etmeyenlere karşı bir cevap niteliği taşımaktadır. Her zaman insanları, nesneleri ve olayları teşhis etmek için bakmak şart değildir. Eğer şart olsaydı, Hz. Aîşe kendisinden izin isteyen Süleymân b. Yesâr’a içeri girmesine izin vermeden önce kendisinin örtünmesi için biraz beklemesini isteyip sonra da kapıda gelenin kim olduğunu öğrenmesi için bakması beklenirdi. Başka bir ihtimalde Hz. Aîşe, ilk önce kapıdakinin kim olduğunu sorup sonra alacağı cevaba göre içeri girmesini isterdi. Fakat Hz. Aîşe bunların hiçbirini yapmamıştır. Dolayısıyla bu rivayet nesneleri, olayları ve şahısları tanımak için her zaman görmenin şart olmadığını delilidir. Bu nedenle görme engelli olanlar pek çok şey hakkında görmeden sadece seslerini duyarak bilgi sahibi olabilirler. Bununla beraber bu bilgilerini şahitlik için de kullanabilirler.

c) عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا يُقْرَأُ فِي الْمَسْجِدِ، فَقَالَ: «رَحِمَهُ اللَّهُ لَقَدْ أَذْكَرَنِي كَذَا وَكَذَا آيَةً، أَسْقَطُوهُنَّ مِنْ سُورَةِ كَذَا وَكَذَا» وَزَادَ عَبَّادُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَائِشَةَ، تَهَجَّدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَيْتِي، فَسَمِعَ صَوْتَ عَبَّادٍ يُصَلِّي فِي الْمَسْجِدِ، فَقَالَ: «يَا عَائِشَةُ أَصَوْتُ عَبَّادٍ هَذَا؟»، قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: «اللَّهُمَّ ارْحَمْ عَبَّادًا

Hz. Âîşe (r.anh.) şöyle demiştir: Peygamber (s.a.) mescidde Kur'an okuyan bir adamı işitti de: "Allah bu adama rahmet etsin. Muhakka ki o bana şu ve şu sûrelerden unuttuğum şu şu âyetleri hatırlattı" buyurdu. Ve Abbâd b. Abdillâh kendi rivayetinde şu ziyâdeyi verdi: Âîşe (r.anh) şöyle demiştir: Peygamber (s.a.) benim odamda teheccüd namazı kıldı. Bu sırada mescidde namaz kılmakta olan Abbâd (İbn Bişr)'in sesini işitti de:

— "Yâ Âîşe! Şu ses Abbâd'ın sesi midir?" diye sordu. Ben:

— Evet onun sesidir, dedim. Peygamber (s.a.):

— "Yâ Allah! Abbâd'a rahmet eyle!" diye duâ etti.²²⁵

Bu rivayette de Rasulullah (s.a.) mescitte Kur'an okuyan kişinin Abbâd olduğunu sesinden teşhis edip onun Abbâd olduğundan emin olmak için bakma gereği duymadan dua etmiştir.²²⁶

²²⁵ Buhârî, Şehadât, 11.

²²⁶ el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XIII, 314; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 265.

d) *عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَدِمْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْبِيَّةً، فَقَالَ لِي أَبِي مَخْرَمَةُ: انْطَلِقْ بِنَا إِلَيْهِ، عَسَى أَنْ يُعْطِيَنَا مِنْهَا شَيْئًا، فَقَامَ أَبِي عَلَى النَّبَابِ، فَتَكَلَّمْتُ، فَعَرَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَوْتَهُ، فَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَعَهُ قَبَاءٌ وَهُوَ يُرِيهِ «مَخَاسِنَهُ»، وَهُوَ يَقُولُ: «حَبَابُ هَذَا لَكَ حَبَابُ، هَذَا لَكَ*

Mısver b. Mahreme (r.a.) şöyle demiştir: Hz. Nebi'ye (s.a.) birçok kaftanlar gelmişti. Babam Mahreme bana: Haydi birlikte Hz. Nebi'ye (s.a.) gidelim. Belki o kaftanlardan bize de bir şey verir, dedi. Babam kapının önünde ayakta durdu ve orada konuştu. Hz. Nebi (s.a.) de onun sesini tanıdı ve bir kaftanla beraber dışarıya çıktı. Hz. Nebi (s.a.), babama: "Bunu senin için sakladım; bunu senin için sakladım" diyerek, babam Mahreme'ye o kaftanın güzelliklerini gösteriyordu.²²⁷

Bu rivayette Rasulullah (s.a.) kapıda kendisine seslenenin Mahrame olduğunu sesinden tanıyarak teşhis etmiş ve elinde kaftanla çıkmıştır. Dolayısıyla Rasulullah (s.a.) bakmaya ihtiyaç duymaksızın sadece sesini işitmekle yetinmiştir.

e) *وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ بِلَالَ لَا يُنَادِي بِلَيْلٍ، فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُنَادِيَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ»، قَالَ: وَكَانَ [ص:75] ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ رَجُلًا أَعْمَى، لَا يُنَادِي حَتَّى يُقَالَ لَهُ: أَصْبَحْتَ. أَصْبَحْتَ*

Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) tahrir ettiği bir hadis şöyledir: Mâlik, İbn Şihab'dan, o da Sâlim b. Abdullah'dan Rasulullah'ın (s.a.) "Bilal gece ezan okur. Siz de İbn Ümmi Mektum okuyuncaya kadar yiyin ve için." dediğini rivayet etti. Sonra da "İbn Ümmi Mektum a'mâ biriydi. Ona 'sabahladın, sabahladın' denilinceye kadar ezan okumazdı." dedi.²²⁸

Bu hadisi İmam Şafîî (ö. 204/820),²²⁹ Ebû Dâvud et-Tayâlisi,²³⁰ Humeydî²³¹ İbn Râhûye (ö. 238/853)²³² Ahmed b. Hanbel,²³³ Dârimî,²³⁴ Buhârî,²³⁵ Müslim²³⁶ ve Tirmizî²³⁷ tahrir ettiler.

²²⁷ Buhârî, Şehadât, 11.

²²⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, I, 154.

²²⁹ Şş-Şafîî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs, *el-Müsned*, Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut, 2005, I, 215.

²³⁰ Ebû Dâvud et-Tayâlisi, *el-Müsned*, III, 359.

²³¹ el-Humeydî, Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureşî, *el-Müsned*, Dâru's-Sekâ, Şam, 1996, I, 513.

²³² İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî, *el-Müsned*, Mektebetü'l-Eymân, Medine, 1990, II, 285.

Burada insanların görme engelli olan birinin okuduğu ezan ile amel ettiğine dair bir uygulama söz konusudur. İbn Ummî Mektum araştırmanın ikinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde açıklanacağı üzere birçok kez müezzinlik yapmıştır. Görme engelli olmasından dolayı ona ezan vakitleri başkası tarafından bildirilmiştir. Dolayısıyla bu rivayet görme engellilerin sesleri birbirine karıştıracağı iddialarına karşı bir cevaptır. Çünkü İbn Ümmî Mektûm'a da müslüman olmayan birinin kasdi olarak yanlış bilgi verme ihtimali söz konusudur. Fakat İbn Ümmî Mektûm kendisine haber vereni sesinden tanıyıp ona göre ezan okumuştur. Ayrıca hiçbir kaynakta onun yanlış bilgi üzere vaktinden önce veya sonra ezan okuduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Muvatta şarihlerinden Ebü'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081) şahitliği üçe ayırmaktadır. Birincisi olayı aslından nakletmek, ikincisi olayı gören birinden dinleyerek nakletmek, üçüncüsü hâkimin huzurunda olayın sadece hükmünü söylemektir.²³⁸ Bir hırsızlık olayında hırsızın eve nasıl girdiğini, hangi eşyaları aldığını ve nasıl kaçtığını anlatmak birincisine, olayı komşusundan dinleyip anlatmak ikincisine, hâkim huzurunda hiçbir şey anlatmadan sadece “Falan kimse hırsızlık yaptı.” diyerek doğrudan sonucu söylemek ise üçüncüsüne örnektir. Bâcî, birincisini de iki kısma ayırmaktadır. Birincisi şahidlik yapacak kimsenin, şahitlik yapacağı şeyi lafızlarla işitip sonra da ikrar etmesidir. İkincisi ise yazılı bir belgeden okuyup şahitlik yapmasıdır. Birinci kısımda olan bir kimse iyi bir şekilde şahitlik yapacağı şeyi anlarsa şahitliğini yapması caizdir. Dolayısıyla görme engelli olanların bu kısımda yaptığı şahitlik caizdir. Fakat ikincisinde değildir.²³⁹

Buhâri bu hadislerin tamamını tahrir ederken kullandığı babın adı “بَابُ شَهَادَةِ الْأَعْمَى وَأَمْرِهِ وَنِكَاحِهِ وَإِنْكَاحِهِ وَمُبَايَعَتِهِ وَقَبُولِهِ فِي التَّأْدِينِ وَغَيْرِهِ، وَمَا يُعْرَفُ بِالْأَصْوَاتِ” “A'mâ olan bir kimsenin şâhid olması, tasarruflarındaki hâli, bir kadınla evlenmesi, başkasını evlendirmesi, alışveriş etmesi, müezzinlik ve diğer işlerde çalışmasının kabulü ve seslerle tanınan şeyler babı”dır. Buhârî'nin kullandığı bab başlıkları aynı zamanda

²³³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 361.

²³⁴ ed-Dârimî, *Sünen*, Salat, 4, I, 288.

²³⁵ el-Buhâri, *Ezân*, 11.

²³⁶ el-Müslim, *Sıyâm*, 1092/2425.

²³⁷ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-Kebîr (el-Câmiu's-Sahîh)*, (*Sünenü't-Tirmizî*), Dâru Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1996, Salât, 35, I, 243.

²³⁸ el-Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüçibî, *el-Müntekâ Şerhu'l-Muvatta*, Matbatu's-Seâde, Mısır, 1914, V, 197.

²³⁹ el-Bâcî, *el-Müntekâ*, V, 197.

kendisinin fikhî görüşünü yansıtmaktadır.²⁴⁰ Dolayısıyla Buhârî görme engellilerin şahitliğini ve diğer birçok hukukî işlemlerini caiz görmektedir.

Sonuç olarak görme engellilerin şahitliğinin değeri hakkında âlimler altı gruba ayrılmışlardır. Birincisi Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un içerisinde olduğu mutlak olarak görme engellilerin şahidliğini kabul etmeyenlerdir. İkincisi, tabiunun büyüklerinin ve cumhuru olduğu mutlak olarak görme engellinin şahidliğini kabul edenlerdir. Üçüncüsü, Züfer b. Huzeyl ve İmam Mâlik'in benimsediği sadece işitmeye dayalı olan şeylerde şahitliğinin geçerli olduğunu savunanlardır. Dördüncüsü, görme engelli olmadan öncekileri geçerli sayıp sonrasını geçerli saymayanlardır. İmam Şâfiî ve ashabı bunlardandır. Beşincisi sadece basit şeylerde şahitliğinin geçerli olacağını söyleyenlerdir. Hakem b. Uteybe bunlardan biridir. Altıncısı ise sadece nesep konularında şahitliğini caiz görmektedir.²⁴¹ Bütün bunlara göre âlimlerin çoğunluğunun görme engellilerin şahitliğini kabul ettikleri söylenebilir.

5.3.2. Görme Engelli Râvîlerin Rivayetlerinin Kabulünün Nakli Delilleri

Hadis tarihi incelendiğinde gerek kolaylık olması sebebiyle gerekse de görme duyusu ile bilgi edinmeyi engelleyen bir engelin var olmasından dolayı, görme duyusundan elde edilebilecek bilgi ile amel edilmeyip sadece işitme duyusundan elde edilebilen bilgi ile yetinilmiştir. Bir engel sebebiyle görme duyusu vasıtasıyla bilgi edinmenin terk edilmesine, bir örtü arkasından hadis dinlenilmesi örnek olarak verilebilir. Muhaddislerin çoğunluğuna göre bir örtü arkasında hadis tahammül ve edasının yapılması caizdir. Önemli olan bu esnada hadis alınan şeyhin sika olması ve hadis dinleyen talebelerin de sesinden hadisi dinledikleri şeyhi tanımlarıdır.²⁴² Fakat bu görüşe Şu'be itiraz etmiş ve “*Muhaddisten yüzünü görmeden hadis işittiğin zaman ondan rivayette bulunma.*”²⁴³ Belki o şeytandır. Muhaddisin suretine girmiş ve haddesena ve ahberana demektedir.”²⁴⁴ demiştir. Fakat bu görüşü Şu'be'den başka savunan ve benimseyen hiç kimse tespit edilmemiştir. Görme engelli râvînin durumu da örtü arkasından hadis dinleyen kişinin durumuna benzetilmektedir. Örtü arkasından bir

²⁴⁰ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı (Çeşitleri-Özellikleri-Faydalanma Usulleri)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 78.

²⁴¹ el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XIII, 314.

²⁴² es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 446.

²⁴³ er-Râmehürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd Hasen b. Abdurrahmân b. Hallâd, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, Dâru'l-Fikr, B.y.y., 1984, s. 599.

²⁴⁴ es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 446.

şeyhden hadis dinleyen râvî de şeyhinin yüzünü görememektedir. Çünkü örtü, râvî ve şeyh arasında bir engel teşkil etmektedir. Bu sebeple o sadece sesle yetinmektedir. Görme engelli râvî de aynı şekilde sadece sesle yetinip hadis dinlemektedir. Dolayısıyla görme engelli râvî ile şeyhini örtü arkasından dinleyip görmeyen râvînin durumu aynıdır. Her iki râvî de şeyhini görememektedir.²⁴⁵ Ayrıca Rasulullah (s.a.) ve sahabîler arasında da görme duyusundan faydalanılmadan sadece sesle yetinilerek amel edildiğine dair pek çok haber bulunmaktadır. Bu haberler görme engellilerin şahitliği konusunda ele alınmıştı. Fakat burada bu haberlerin hadis rivayeti açısından ifade ettiği anlam üzerine durulacaktır. Bu haberlerin görme engellilerin hadis rivayeti ile ilişkisi şu şekildedir:

a. İmam Mâlikin naklettiği İbn Ümmi Mektûm'un kendisine sabah olduğu haber verilince ezan okumasıdır.²⁴⁶

İbn Hacer bu rivayetin, râvînin, şeyhini görmeden sadece onu sesinden tanıyarak hadis almasının caiz olmasına bir delil olacağını zikretmiştir.²⁴⁷ Aynı şekilde bu haberde görme engelli olan bir râvînin, güvenilir birinden yardım alıp hadis rivayet edebileceğine delil olacağını da söylemek de mümkündür.

b. Zühri'nin İbn Abbas'ın görme engelli olduğu dönemlerde namaz vakitlerini birinden yardım alarak öğrendiğini nakletmesi.²⁴⁸

c. Süleymân b. Yesâr'ın Hz. Aişe'den konuşmak için izin istemesi ve Hz. Aişe'nin onu sesinden tanıyıp kapıda ona bakmadan içeri girmesini söylemesi.²⁴⁹

d. Hz. Peygamber'in (s.a.) mescitte Kur'an okuyan Abbâd isimli sahabiye sesinden tanınması ve ona dua etmesi.²⁵⁰

e. Ganimetlerden pay almak için Rasulullah'ın (s.a.) evinin önüne gelip seslenen sahabîye, Rasulullah'ın (s.a.) kim olduğuna bakmayıp sadece sesinden tanıyarak kaftanla birlikte çıkması.²⁵¹

²⁴⁵ el-Hayânî, "Hukmu Rivâyeti'l-A'mâ", s. 92.

²⁴⁶ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, I, 154.

²⁴⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 101.

²⁴⁸ el-Buhârî, Şehadât, 11.

²⁴⁹ el-Buhârî, Şehadât, 11.

²⁵⁰ el-Buhârî, Şehadât, 11.

²⁵¹ el-Buhârî, Şehadât, 11, s. 482.

f. Hz. Aîşe ve Hz. Peygamber'in (s.a.) diğer eşlerinin bir örtü arkasından hadis rivayet etmeleri de başka bir delildir.²⁵² Onlardan hadis alanlar onların yüzünü görmeyip sadece sesleriyle yetinmişlerdir.

Bu ve benzeri örneklerde de açıkça görüldüğü üzere gerek Rasulullah'ın (s.a.) kendisi gerekse sahabe, görme duyusunu kullanmadan sadece işitme duyusundan hareketle amel etmişlerdir. Bu ise işitme duyusunun çok önemli olduğunun ve bazı durumlarda sadece işitme duyusunun kullanılabileceğini göstermektedir.

Görme engeline delalet eden lafızlardan da anlaşıldığı üzere görme engeli her insanda aynı surette ve nitelikte değildir. Bazen doğuştan meydana gelmekte bazen de ömrün son zamanlarında ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla görme engelli râvîleri de görme engelinin meydana geldiği zamana göre tasnif etmek faydalı olacaktır.

5.3.3. Görme Engelinin Meydana Geldiği Zamana Göre Râvîler

Hayânî görme engelli râvîleri görme engelinin gerçekleştiği zamana göre üç gruba ayırmaktadır. Bu gruplar şu şekildedir:

a. Ömrünün çok erken dönemlerinde görme engelli olan ve bu duruma hafızası çok iyi uyum sağlayan, zamanla hafızası çok iyi güçlenen, âdil ve zâbıt olan, ilmi faaliyetlerini işitme duyusunu kullanarak devam eden râvîlerdir.

b. Ömrünün son dönemlerinde görme engelli olup hafızası ise buna uyum sağlayamayan ve daha sonra bunun sonucunda hafızası kötüleşen, hatıralarını, öğrendiği şeyleri unutmasıyla zabtı zayıflayan fakat sika, güvenilir râvîler tarafından kitabı iyi bir şekilde muhafaza edilen, kendisi de hadis rivayet ederken kitabına dayanarak rivayet eden râvîlerdir.

c. Görme engelli olmadan önce sika ve zabtı iyi olan ve kitabını iyi bir şekilde muhafaza eden fakat görme engelli olduktan sonra hafızası değişen, ya kitabını görme engelli olmadan önce yazdığı tespit edilen ya da tespit edilmeyen râvîlerdir.²⁵³

İnsanın hafızasının kuvvetli olmasını sağlayan pek çok etken vardır. Mesela zihni dinç tutup çalıştıracak faaliyetlerde bulunmak ve akli meşgul edecek gereksiz

²⁵² es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 447.

²⁵³ el-Hayânî, *"Hukmu Rivâyeti'l-A'mâ"*, s. 97.

bilgilerden kaçınmak hafızayı kuvvetlendirmektedir. Sürekli kitap okumak, ezber yapmak, tefekkürde bulunmak hem hafızadaki bilgiyi korumakta hem de yeni bilgilerin elde edilmesine olanak sağlamaktadır. Gıybet ve dedikodu dinlemek, bütün reklam panolarını okumak gibi gereksiz bilgileri edinmeye çalışmak, insan zihninin gereksiz bilgilerle dolu olmasına neden olmakta bu ise yeni bilgiler edinme sürecini yavaşlatmaktadır. Dolayısıyla görme engellilerin bazılarının çok kuvvetli hafızaya sahip olması onların görme engeli sebebiyle gereksiz bilgilerden uzak kalmasına bağlamak pekâla mümkündür. Ebu'l-A'lâ Mevdûdî'nin (ö. 1979/1399) de bu görüşte olduğu söylenebilir. Bu konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: “*Okuma-yazma bilmeyen ve gözleri görmeyen kimseler, okur-yazar ve gözleri görenlere oranla daha kuvvetli hafızaya sahip olurlar.*”²⁵⁴ Görme engelli olanlar sürekli zihinlerini kullanmak zorunda oldukları için güçlü bir hafızaya sahip olmaktadır. “İşleyen demir pas tutmaz” atasözü bir nevi bunun tezahürüdür. İnsan zihni kullanılmadıkça paslanan demir gibi olmaktadır. Dolayısıyla görme engellilerin ilk grubuna dahil olanların güçlü hafızaya sahip olmalarının en büyük nedeni günlük hayatta hafızalarını sürekli kullanmak zorunda kalmalarıdır.

Yukarıda zikredilen gruplardaki râvîlerin rivayet ettiği hadislerin kabul ve rededilmesi bakımından değeri birbirinden farklıdır. Bu farkları beyan etmeden önce hadis usulcülerine göre râvîlerin rivayet ettiği haberleri ezberleyip ezberlememesine göre yaptığı tasnifi incelemekte fayda vardır.

5.3.4. Görme Engeli - Zapt İlişkisi

Usulcüler, hadis münekkithlerini hadisin edasında râvînin rivayet ettiğini ezberlemesine karşı tutumlarına göre üç gruba ayırmışlardır. Birinci grubu, râvîlerde ağır denebilecek şartları aramakla bilinen müteşeddidler oluşturmaktadır. Onlara göre bir râvînin rivayetinin delil olarak kabul edilebilmesi için rivayet ettiğini mutlaka ezberlemesi gereklidir. Ebû Hanife (ö. 150/767), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Şafî (ö. 204/820) ve Ebû Bekir es-Saydalânî (ö. 427/1036) bu gurubun önemli temsilcileridir.²⁵⁵

²⁵⁴ Ebu'l-Âlâ Mevdudî, *Sünnetin Anayasal Niteliği*, terc. N. Ahmet Asrar, Çıra Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 331.

²⁵⁵ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Mukaddime İbn Salah fî Ulumi'l-Hadis, Dâru'l-Hadis, Beyrut, b.t.y., s. 208.*

İmam Mâlik'e rivayet ettiği hadisi hıfz etmeyen sika bir râvînin hadisinin alınıp alınamayacağı sorulduğunda alınamayacağını zikretmiştir. Gerekçe olarak da gece farkında olmadan kitabına ziyadelerde bulunabileceğini ileri sürmüştür.²⁵⁶ Ayrıca İmam Mâlik, kitabında tahrir ettiği hadisi hıfz etmeyip anlamadan rivayet eden râvîden de hadis alınamayacağını beyan etmiştir.²⁵⁷ Suyûtî bu görüşün aşırılık olduğunu İmam Malik'in bu görüşünün aksine amel edenlerin olduğunu, Sahihayn'da hafız olarak nitelenenlerin bile yarısının bu seviyeye ulaşamadığını beyan etmiştir.²⁵⁸

Ebû Ca'fer en-Nufeylî (ö. 234/848), Huşeym'in "*Her kim hadisleri hıfz etmezse o hadis ashabından değildir. Onlardan biri bir kitap getirir sanki yazışma sicili gibidir.*" dediğini işittiğini belirtmiştir.²⁵⁹

İkinci grupta ise râvînin kitabına dayanarak rivayet etmesini caiz gören mütevassıtlar bulunmaktadır. Ancak onlara göre râvînin kitabında bir kusur bulunursa ya da kitabını yitirirse (kaybolma, yanma, çalınma vb.) bu râvînin rivayeti artık kabul edilme vasfını kaybetmiştir.²⁶⁰

Üçüncü grup ise tesahül ehlinin bulunduğu gruptur. Bu grupta olanların kriterleri daha önce zikredilen iki gruba göre daha esnektir. Tesahül ehlinin de kendi içerisinde farklı kısımlara ayrıldığı görülmektedir. Meselâ bir kısmı, râvînin aslını görmediği kitaplardan rivayette bulunmasını caiz görmüşlerdir. Oysa Hâkim, böyle olan kimseleri cerh etmiştir.²⁶¹ Diğer bir kısım da râvîde değişiklik olsa bile kitabından nakilde bulunduğu rivayetleri almışlardır.²⁶² Suyûtî bu üç grup içerisinde en isabetli olanın cumhurun yolu olan ifrat ve tefrit arasındaki orta yol olduğunu zikretmiştir.²⁶³

Bu açıklamalar ışığında görme engelli râvîler incelendiğinde birinci grupta olan görme engelliler yani hadisleri hafızasından nakleden, hafızası güçlü olan râvîlerin rivayetlerinin, müteşeddîd, mutevassıt ve mutesahillerin tamamına göre geçerli olduğu rahatlıkla söylenebilir. Çünkü bu alanda en katı kurallara sahip olan müteşeddîdler hıfzı en temel şart olarak görüp râvîlerin, görme engelli olup olmamasına bakmamışlar ve

²⁵⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 227.

²⁵⁷ es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 527.

²⁵⁸ es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 527.

²⁵⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 228.

²⁶⁰ İbn Salâh, *Ulumü'l-Hadis*, s. 208.

²⁶¹ es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 528.

²⁶² es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 528.

²⁶³ es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 528.

görme engeli olan râvîlerden hadis alıp rivayette bulunmuşlardır. Nitekim İslam'ın ilk yıllarında hadis rivayetlerinin çoğunluğu hıfza dayanmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.) Kur'an ile karışmasından endişe etmesinden dolayı hadislerin yazımını yasaklaması bu dönemlerde hadis rivayetinin önemli bir kısmının şifahi olarak nakledilmesine sebep olmuştur.²⁶⁴ Daha sonra yasak kalkmış ve bunun üzerine bazı sahabîler hadisleri yazmış bazıları da şifahen nakletmiştir.²⁶⁵

Sahabeden birçok kimse hadisleri hafızasından nakletmiştir. Meselâ sahabîler içerisinde en çok hadis rivayet edenlerin başında gelen Ebû Hureyre, hadisleri yazmadığını şöyle belirtmiştir: *“Nebi'nin (s.a.) ashabı içerisinde benden daha çok hadis rivayet eden yoktur. Ancak Abdullah b. Amr bundan müstesnaydı. Çünkü o hadisleri yazardı ben ise yazmazdım.”*²⁶⁶

Bu bilgilere göre akla, sahabe döneminde zorunlu olarak hıfz etme yöntemine ağırlıklı olarak başvurulduğu ancak daha sonraki dönemlerde yazmanın yaygınlaştığı dolayısıyla artık hıfza ihtiyaç kalmadığı gelebilir. Fakat daha sonraki dönemler incelendiğinde tedvin dönemine kadar hadisleri hıfz etme yönteminin ağırlıklı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü hadis imamlarının pek çoğu hala hıfzı şart olarak kabul etmekteydi. Meselâ Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc, Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne, Hammâd b. Zeyd bunlara örnektir.²⁶⁷

Abdurrahman b. Seleme, Muhammed b. Sirin, Âsım b. Damra, Ebû Hişam b. Hassân, Hâlid el-Haza' gibi bazı râvîler hadisleri hıfz etmeye çok ehemmiyet vermişlerdir. Onlar hadisleri ilk olarak hıfz etmek için yazmışlar ve hıfz ettikten sonra da yazılı nüshalarını imha etmişlerdir.²⁶⁸

el-Hâtib el-Bağdâdî hadislerini hıfz etmeyen ümmi râvî ile yine hadislerini ezberlemeyen görme engelli râvînin durumunun aynı olduğunu, âlimlerden sadece birinin buna cevaz verdiğini zikretmiştir.²⁶⁹ Ahmed b. Hanbel'e görme engelli râvînin rivayetinin hükmünün ne olacağı sorulduğunda *“Eğer rivayet ettiği şeyi hıfz etmişse rivayetinde bir sakınca yoktur eğer hıfz etmemişse rivayeti alınmaz.”* cevabını vermiş

²⁶⁴ Abdullah b. Yusuf el-Cedî, *Tahrîru Ulûmi'l-Hadîs*, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 2003, I, 254.

²⁶⁵ el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s.24.

²⁶⁶ el-Buhârî, *İlm*, 40.

²⁶⁷ el-Cedî, *Tahrîru Ulûmi'l-Hadîs*, I, 254.

²⁶⁸ er-Râmhürmüzî, *Muḥaddisü'l-Fâsıl*, s. 382-383.

²⁶⁹ el-Hâtib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 228.

ve Ebû Muaviye ed-Darîr'in hıfz etmediği hadisleri naklederken ‘...kitabımda şöyle:’ *Ebû İshak eş-Şeybâniden şöyle yazdım.*” demiş olup “*bana tahdis edildi, ondan işittim*” vb. lafızlarını kullanmamış olduğunu belirtmiştir.²⁷⁰

Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn’e hadislerini hıfz eden ve etmeyen râvînin durumunun ne olduğunu sorduğunda İbn Maîn cevap olarak: “*Hadislerini hıfz etemeyen kimseler dışındakilerden hadis yazma.*” demiştir.²⁷¹ Bir rivayette de Yahyâ b. Maîn’e görme engelli bir râvî için hadisler yazılıp sonra ona bu yazılanlar telkin edilirse ve o da bu hadisleri hıfz ederse durumunun nasıl olacağı sorulduğunda cevap olarak; hadisi rivayet eden muhaddisin ağzından bizatihi duyup hıfz etmediği müddetçe rivayetlerinin alınamayacağını belirtmiştir.²⁷²

Kısacası birinci grupta olan görme engelli râvînin rivayetini müteşeddidler tarafından kabul edilmiştir. Dolayısıyla Mutevassıt ve mütesahiller de görme engelli râvînin rivayetini kabul etmişlerdir.

Görme engellilerin ikinci gurubu yani kitabında yazdıkları sağlam olan fakat kitabındakileri hafızasında nakletmekte zorlanan ya da nakledemeyen râvîlere gelince; müteşeddidlere göre böyle bir râvînin rivayeti caiz değildir. Bunun sebebi ise az önce zikredildiği üzere müteşeddidlerde asıl olan râvînin hadislerini hafızasından nakletmesidir. Çünkü hadisleri hıfz etmeden rivayet eden bir râvî farkında olmadan hata yapabilir. Dolayısıyla görme engelli olup hadislerini hıfz edemeyen ve sadece kitabından nakleden bir râvînin hata ya da hatalara maruz kalması daha evladır. Bu sebeple müteşeddidler bu grupta olan râvîlerin rivayetlerini kabul etmemişlerdir.

Mutevassıtlara göre ise kitabın önemi çok fazladır. Sağlam, güvenilir kitaplar ilim ehline göre hüccettir. Hatta kitaplar bir râvînin hafızasının sağlam olduğunun delili ve en önemli ölçütüdür. İnsan hafızası bazen aldatıcı olmaktadır. Hafıza vehim ve hatadan âri değildir. Özellikle uzun senedler söz konusu olduğunda hata yapma ihtimali yüksektir.²⁷³ Râmhürmüzî de hadisleri yazmanın hıfz etmekten daha evla olduğunu benimseyenlerden olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: “*Muhaddislere*

²⁷⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 228.

²⁷¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 228.

²⁷² el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 228.

²⁷³ Cedî, *Tahrîru Ulûmi'l-Hadîs*, I, 256.

göre en evla, râvîler içinse en ihtiyatlı olan şey, rivayetleri esnasında vehimden emin olmak için kitaplarına müracaat etmeleridir.”²⁷⁴

Bazı muhaddisler kendileri yazmaya önem verdiği gibi rivayet ettikleri râvîlerin de hadisleri yazmalarına önem vermişlerdir. Meselâ Muhammed b. Amr, talebelerine hadisleri yazmalarını şart koşmuş ve hadisleri yazmadan asla rivayette bulunmamalarını istemiştir. Çünkü kendisi üzerinden hadislerde hata yapılmasından korktuğunu ifade etmiştir.²⁷⁵

Muhammed b. Mervan ise râvîler de sıdk, hıfz ve sahih kitap şartlarının mutlaka olması gerektiğini eğer bunlardan birinde hata yaparsa ya da kusur olursa diğerlerinin bunu telafi edeceğini belirtmiştir. Mesela hıfz konusunda kusuru olan bir râvînin kitaplarını kullanması ile hıfz kusurunu bertaraf etmesi gibi.²⁷⁶

Yazmaya önem veren diğer bir muhaddis ise Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel’dir. Ali b. Medînî (ö. 234/848-49) kendi ashâbı içerisinde en iyi hıfzı olanın o olduğunu, onun da bir hadisi yazmadan asla rivayet etmediğini ve bunun kendileri için çok iyi bir örnek olduğunu belirtmiştir.²⁷⁷ Başka bir rivayette Ahmed b. Hanbel’in Ali b. Medînî’ye kitabında olanlar dışında asla hadis rivayet etmemesini söylediği rivayet edilmiştir.²⁷⁸ Ahmed b. Hanbel’in oğlu Abdullah (ö. 290/903) babasının en fazla yüz tane hadis dışında bütün hadislerini kitabından rivayet ettiğini belirtmiştir.²⁷⁹

Hıfz dönemi, zamanla hadis tarihi içerisindeki yerini kitabete bırakmaya başlamıştır. Özellikle hicrî ikinci asırdan sonra kitabete verilen önemde ciddi bir artış görülmektedir. Kitabetin önem kazanmaya başlamasında, hadis ilmine ehil olmayan kişilerin hadis ilmine yönelmesi ve hadis uydurmacılığının artmasının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Kitabetin önem kazanmasına karşın bazen râvîlerin yazdıkları kitaplar kaybolma, yırtılma, yanma, çalınma gibi sorunlarla karşılaşmaktadır. İbnu’s-

²⁷⁴ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 388.

²⁷⁵ er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 389.

²⁷⁶ er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 405-406.

²⁷⁷ Ebû Hâtîmer-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs, *el-Cerh ve't-Ta'dîl, Dâiretü'l-Maârifü'l-Osmaniyye*, Haydarabad, 1952, I, 139.

²⁷⁸ el-Hatîb el-Bağdadî, *el-Câmiu li Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996, I, 666.

²⁷⁹ el-Hatîb el-Bağdadî, *el-Câmiu li Ahlaki'r-Râvî*, I, 667.

Salah, kitabını kaybedip sonra bulan ve kitabında bir değişiklik olmadığına emin olan râvînin rivayetinin caiz olduğunu belirtmiştir.²⁸⁰

Sonuç itibarıyla mutevassıtlara göre râvîlerin güvenilir kitaba sahip olmaları hadis tahammül ve edasında çok önemlidir. Güvenilir kitaplar sayesinde râvîler, vehm ve hatadan kurtulabilirler. Buna binaen güvenilir kitaba sahip olan ve kitabında olan hadisleri ezberleyen görme engelli râvînin rivayetlerinin kabul edileceğini söylemek pekâlâ mümkündür. Kitabı güvenilir olup fakat kitabında olanları hıfz edemeyen görme engelli râvîlere gelince; İbn Salah, böyle olan râvîlerin güvendiği kimselerden yardım alabileceğini beyan etmiştir. Ona göre görme engelli râvîler, unuttukları bir hadisi kendilerine hatırlatmaları veya kitaplarını muhafaza etmeleri için başkasından yardım alabilirler. Ancak görme engelli olmayan râvîlerin böyle bir yardım almaları ona göre caiz değildir.²⁸¹ Çünkü bu durum görme engelli râvîler için zaruret durumuyken, görme engeli olmayan râvî için zaruret durumu değildir.

Görme engelli olup güvenilir birinden yardım alan râvîlere örnek olarak Yezid b. Hârûn'u vermek mümkündür. Ali b. Medîni'nin naklettiği bir haberde onun hafızasının çok kuvvetli olduğunu aynı şekilde kitabını da çok iyi bir şekilde muhafaza ettiğini ancak daha sonra görme engelli olduğunda cariyesinin ona telkinde bulunduğunu ve o da hadisleri böylece ezberlediğini nakletmiştir.²⁸² Ebû Muaviye de hadis rivayetinde güvenilir birinden yardım alan başka bir görme engelli râvîdir. Fakat o başkasından yardım alarak rivayet ettikleri hadisler ile başkasından yardım almadan ezberinden naklettiği hadislerin farkını rivayet lafızları ile belirtmiştir. O şeyhinden duyup ezberlediklerini naklederken “*bana tahdis edildi*” derken, güvenilir birinden yardım alarak kitabından rivayet ettiklerinde “*falan zikretti*” demiştir.²⁸³

Musâ b. Ubeyde (ö. 253/857) ise kitaplarını saklaması için ağzı bağlanabilen deri bir kap edinmiştir. Ondan hadis dinlemek için geldiklerinde oradan kitabının almasını isteyip dilediklerini yazabileceklerini söylemiştir. Sonra da bu kimseler yazdıkları hadisleri ona okumuştur.²⁸⁴

²⁸⁰ İbn Salah, *Ulumü'l-Hadis*, s. 210.

²⁸¹ İbn Salah, *Ulumü'l-Hadis*, s. 210.

²⁸² el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 259.

²⁸³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 259.

²⁸⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 259.

Abdurrezak b. Hemmâm (ö. 211/826-27) görme engelli olduktan sonra da hadis faaliyetlerine devam etmiştir. Onun hadis okuma imkânı olmadığı için kendisine kitaplardan hadis okumuşlardır. Fakat hadisler okunurken kritiği yapıp tartışılmıştır. Bu sebeplede bazı hadislerde pek çok kez ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Böyle durumlarda Abdurrezak da genellikle İshâk b. Ebî İsrail'e bu konunun kendi kitabında nasıl olduğuna bakmasını istemiştir. İshâk b. Ebî İsrail de onun kitabına müracaat edip ilgili hadisi okumuştur.²⁸⁵

Bütün bu açıklamalara göre mutevassıtların hadislerini ezberlemeyen râvîlerde aradıkları ilk şart, bu râvîlerin sahih bir kitaba sahip olmalarıdır. Eğer buna sahiplerse ikinci olarak, kendilerine hadisleri okuyacak ve kitaplarını iyi bir şekilde muhafaza edecek güvenilir yardımcılarının olmasını şart koşmuşlardır. Bu şartların hepsi sağlandığı takdirde rivayetlerini kabul etmişlerdir.

Mütesahillere gelince onların şartları mutevassıtlardan daha esnek olduğu için mutevassıtların kabul ettiklerini onların kabul etmemesi mümkün değildir. Dolayısıyla onlar göre de bu grupta olan görme engellilerin rivayeti caizdir.

Üçüncü grupta olan yani görme engelli olduktan sonra hafızasında değişiklik meydana gelen (bunama, aklını yitirme vb.) râvîlere gelince, bazı muhaddisler bu vasıftaki râvîlerin haberlerini reddederken bazıları da belirli şartlarda rivayetlerinin kabul edilebileceğini belirtmişlerdir. Râvîlerin aklî dengesini yitirmesi, bunaması, hafızalarının bozulmasına hadis ıstılahında “اختلاط” “ihtilat”, bu duruma maruz kalan râvîye de “مختلط” “muhtelit” denilmektedir.²⁸⁶ İhtilatın ne olduğu, sebepleri ve ihtilata maruz kalan râvîlerin rivayetlerinin hangi şartlarla kabul edileceğine dair ayrıntılı bilgi bir sonraki başlık altında ele alınacaktır.

6. CERH AÇISINDAN GÖRME ENGELİ

Görme engeli, bazı râvîlerde onların zaptını etkileyen bazı kusurlar ortaya çıkarmakla onların cerh edilmelerine sebep olmaktadır. Ancak bu kusurların hepsi bütün görme engelli râvîlerde ortaya çıkmamaktadır. Özellikle münekkitler görme engelli ravileri incelerken bazılarında “*Görme engelli oldu ve ihtilat yapmaya başladı.*”,

²⁸⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 259.

²⁸⁶ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 130.

“Görme engelli oldu ve telkin kabul etmeye başladı.” ve “Görme engelli olduktan sonra münker ve muzdarib rivayetleri ortaya çıktı.” cümleleri kullanınca, bu kavramların görme engeli ile ilişkisini açıklama ihtiyacı hasıl oldu.

6.1. İhtilat

Arapça “خط” “haleta” sülasi fiilinin tef’il babına “اختلط” “iheteleta” şeklinde sokulmasıyla elde edilmektedir. Bu babta ifade ettiği anlam aklın bozulmasıdır. Bir kimsenin aklı değiştiği zaman “اختلط عقله” “iheteleta akluhu” denir. Aklı değişen kimseye de “مختلط” “muhtelit” denilmektedir.²⁸⁷

İhtilatın ortaya çıkma sebepleri konusunda pek çok görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşler ise şu şekildedir:

İbn Salah ihtilat sebeplerinin bunama, gözlerini yitirmek vb. şeyler olduğunu zikrettikten sonra ihtilata uğrayan sika râvîlerden örnekler vermiş ve hadislerinin makbul olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁸ Nitekim Suyuti de makbul olacağını belirtmiştir.²⁸⁹

Şemseddîn es-Sehâvî (ö. 902/1497) ihtilatı, aklın fesada uğraması, sözlerin ve fiillerin düzenini yitirmesi olarak tanımlamaktadır. İhtilatın sebebini de bunama, görme engelli olma (darîr), hastalık ve ârazî şeyler olarak açıklamıştır. Sehâvî, ârazî olan şeylerle râvînin çocuğunun ölmesini, Mesûdî gibi kitabını çaldırmasını, İbn Lehîa gibi kitabını yitirmesini veya İbn Mülakkin gibi kitabının yanmasını kastetmiştir.²⁹⁰

Emîr es-San‘ânî (ö. 1182/1768) ise ihtilatın sebeplerini râvînin çok yaşlanması ve hastalığıyla birlikte bunaması, gözlerini kaybetmesi ve rivayetlerini ezberlemeyip kitabına bakarak rivayette bulunan râvînin kitabını kaybetmesi olarak açıklamıştır.²⁹¹

Ebû Abdillâh Celâlüddîn Mahallî (ö. 864/1459) ise cumhurun aksine görme engelini ihtilat sebebi olmadığını sadece gözü etkileyen bir durum olduğunu, doğrudan

²⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, IV, 178.

²⁸⁸ İbn Salah, *Ulûmü’l-Hadis*, s. 391.

²⁸⁹ es-Süyûtî, *Tedribu’r-Râvî*, II, 896.

²⁹⁰ es-Sehâvî, *Fethu’l-Muğis*, IV, 458-459.

²⁹¹ el-Emîr es-San‘ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. İmâm Mütevekkil-Alellâh İsmâîl, *Tavzîhu’l-Efkâr li-Meânî Tenkîhi’l-Enzâr*, Mektebetü’s-Selefiyye, Medine, b.t.y., II, 502.

râvînin hafızasına etki etmediğini, râvînin hadislere ulaşması ve ondan istifade etmesini zorlaştırarak dolaylı yoldan tesirinin olduğunu belirtmiştir.²⁹²

Birçok muhaddisin görme engelini ihtilatın sebebi olarak görmesi hakkında maalesef açık seçik bilgi veya bilgilere sahip değiliz. Fakat bu konu hakkında bazı tahminlerde bulunmak mümkündür. Mesela bazı râvîler görme engelli olduktan sonra hadisleri ezberleyemedikleri için kitaplarına müracaat etmek zorunda kalmışlardır. Ancak görme engelli olmaları kitaplarından faydalanmalarını engellemiş; bu da ya hadisleri unutmalarına ya da birbirleriyle karıştırmalarına sebep olmuştur.²⁹³ Buna binaen muhaddisler râvîlerin bu durumlarını göz önünde bulundurarak görme engeli ve hafızanın zayıflaması arasında bağ kurmuş olmalıdırlar. Büyük bir ihtimalle bu bağ da onları sebep-sonuç ilişkisine sevketmiştir. Bu da görme engelini ihtilatın bir sebebi olması demektir. Diğer bir ihtimal ise; bazı râvîler yaşlarının ilerlemesi sonucu ya gözlerini kaybetmiş veya görme duyusu zayıflamış ya da akli dengesini yitirmiştir. Dolayısıyla görme engeli ve ihtilatın aynı zamanda veya yakın zamanlarda gerçekleşmiş olması muhaddislerin ikisi arasında sebep-sonuç ilişkisi kurmalarına yöneltmiş olabilir. Aynı şekilde görme engeline delalet eden lafızlar incelendiğinde darîr kelimesinin anlamlarından birinin bir zarar, hastalık veya darbe sonucu görme duyusunun yitirilmesi olduğu daha önce ifade edilmişti. Dolayısıyla bir kimse başına aldığı şiddetli bir darbe sonucu ya da geçirdiği bir hastalık sonucu hem görme duyusunu hem de aklî dengesini yitirebilir. Aklın ve görme duyusunun aynı anda yitirilmesi, muhaddisler ikisi arasında bir alakanın olduğu düşüncesini vermiş olması de mümkündür.

Muhaddisler ihtilâtın sebebini inceledikten sonra muhtelit (ihtilata maruz kalan) râvîlerin rivayetlerinin değerinin ne olduğu üzerinde de tartışmışlardır. Muhaddisler muhtelit râvîlerin rivayetlerinin makbul mü yoksa merdud mu olduğunu açıklamaya gayret etmişlerdir. Dolayısıyla bu konularda birçok görüş ayrılığı da orta çıkmıştır. Bu görüşler ise şu şekildedir:

İbn Salah muhtelit râvîlerden, ihtilata maruz kalmadan önce ettiği rivayetlerin makbul olduğunu sonrasındakilerin ise merdûd olduğunu belirtmiştir. Ancak ihtilata

²⁹² el-Hayânî, “*Hukmu Rivâyeti'l-A'mâ*”, s. 105.

²⁹³ Bu vasıftaki râvîlerin örnekleri, bu çalışmanın üçüncü bölümünde ayrıntılı bir şekilde bulunmaktadır.

maruz kalmadan önce mi yoksa sonra mı aldığı bilinmeyenlerin durumunun müşkil ve ihtilafli olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁴

İmam Nevevî, muhtelit râvîlerin ihtilata maruz kalmadan önceki rivayetlerinin makbûl olduğunu sonrakilerin ise kabul edilmeyeceğini veya rivayetlerinin şüpheli olacağını belirtmiştir.²⁹⁵ Nevevî'nin “*Takrib*” adlı eserini şerh eden Suyuti de Nevevî ile aynı görüştedir.²⁹⁶

Sehâvî muhtelit râvînin ihtilata maruz kaldıktan sonraki rivayetlerinin ve ihtilata önce mi sonra mı naklettiği bilinmeyen rivayetlerin kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Fakat güvenilir olan râvînin ihtilata maruz kalmadan önce rivayet ettiği hadisleri ise makbul olarak görmektedir.²⁹⁷

Vekî' ve İbn Maîn'e göre muhtelit râvînin ihtilat halindeyken rivayet ettiği hadis, sağlıklı olduğu zamanda rivayet ettiği hadis ile aynıysa ve her iki rivayetinde aynı olduğu konusunda hadisçilerin ittifakı varsa rivayeti makbuldür. Fakat birbirinden farklı olursa hastalıktan önce yani sağlıklıyken rivayet ettikleri rivayetler makbul, hastalığın sonrasındakiler onlara göre merduttur. Bununla beraber muhtelit bir râvî iki farklı zamanda hadis rivayet ederse ve ilk rivayeti sağlıklı olduğu bir zamanda olmasına karşın, ikinci rivayeti sağlıklıyken mi yoksa hastayken mi rivayet ettiği bilinmeyen durumdaysa rivayeti onlara göre makbuldür.²⁹⁸

Emîr es-San'ânî ise muhtelit râvînin hem ihtilata maruz kaldığı dönemlerdeki rivayetlerini hem de ihtilata maruz kalmadan önce mi sonra mı olduğu şüpheli olan rivayetlerinin merdud olduğunu ifade etmiştir. San'ânî muhtelit râvînin, ihtilata maruz kalmadan önceki rivayetlerinin ise sahih olduğunu belirtmiştir.²⁹⁹

Ebû Zekerîyya el-Ensârî es-Suneykî'ye göre muhtelit râvî hıfza dayanarak rivayet ediyorsa hastalık öncesi rivayetleri makbul, sonrasındakiler merduttur. Fakat muhtelit râvînin rivayetinin, hastalığının öncesinde mi yoksa sonrasında mı olduğu bilinmiyorsa, rivayetleri makbul değildir. Ancak böyle bir durumda kitabına bakarak

²⁹⁴ İbn Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 392.

²⁹⁵ en-Nevevî, *Takrib*, s. 47.

²⁹⁶ es-Süyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, II, 896.

²⁹⁷ es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, IV, 459.

²⁹⁸ es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, IV, 459.

²⁹⁹ es-San'ânî, *Tavzîhu'l-Efkâr*, II, 502.

rivayet ediyorsa rivayeti makbuldür.³⁰⁰ Suneykî muhtelit râvînin hastalığı sonrasında rivayet ettiklerini genel olarak kabul etmemektedir. Fakat muhtelit râvînin hastalığı sonrasında rivayet ettikleri sika râvîlerin rivayetiyle muvafakat gösterenlerini müstesna kılmış böyle olan rivayetleri kabul etmiştir.³⁰¹

İbn Hacer göre ise muhtelit râvînin hastalığından önce rivayette bulunduğu kesin olarak biliniyorsa rivayetin kabul edileceğini fakat bilinmiyorsa rivayetin tevakkufta kalacağını beyan etmiştir. Aynı şekilde muhtelit râvînin hastalığından önce mi yoksa sonra mı rivayette bulunduğu konusunda ihtilaf bulunuyorsa da rivayetin de tevakkuf edileceği belirtmiştir.³⁰²

Bu açıklamalara göre hadisçilerin çoğunun görüşünü şöyle özetlemek mümkündür: Muhtelit râvînin hastalığından önceki rivayetleri daha önce zikredilen adalet ve zabt şartlarını taşıdığı müddetçe makbuldür. Ancak muhtelit râvînin hastalığından önce mi ya da sonra mı rivayet ettiği şüpheli olan rivayetleri ise kabul edilmemektedir. Ancak bazı muhaddislerin belirli şartları taşıdıktan sonra bu rivayetlerinin geçerli olabileceğini belirtmişlerdir. Bu şartlardan birincisi râvînin hastalığından önce ve sonra rivayet ettiklerinin aynı olması ve birbirine muhalif olmamasıdır. İkinci şart râvînin hafızasından rivayet etmeyip güvenilir yani iyi muhafaza edilmiş bir kitaptan rivayet etmesidir. Üçüncüsü güvenilir râvîlerin ondan hadis rivayetinde bulunması ve rivayetlerinin güvenilir râvîlerin rivayetlerine muvafakat sağlamasıdır. Hadisçilerin çoğuna göre muhtelit râvî, bu şartları taşıdığı zaman rivayeti kabul edilebilir.

Muhaddislerin bazıları muhtelit râvînin rivayetini kabul ederken bazılarının ise kabul etmemesine gelince; ilk mülâhaza edilmesi gereken konu ihtilatın etkisinin her râvîde aynı olmamasıdır. İhtilat bazı râvîlerde çok az bir etkisi varken, bazılarında ise ismini hatırlayamayacak seviyede olabilmektedir. Bunu günümüzdeki adı “alzheimer” olan hastalığına benzetmek mümkündür. Bu hastalığa yakalananların bir kısmı ismini, evini ve ailesini unutacak seviyedeysen bazıları ise günlük hayatlarına devam edebilip sadece geçmişte yaşadığı bazı olayları unutma, evdeki eşyaların yerini hatırlayamama

³⁰⁰ es-Süneykî, *Fethu'l-Bâkî*, II, 323.

³⁰¹ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Büstî, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1988, I, 160.

³⁰² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, Matbaatü's-Sefîr, Riyâd, 2001, s. 129.

veya arkadaşlarından, komşularından ya da iş arkadaşlarından bazılarının isimlerini hatırlayamama vb. olaylarla karşılaşmaktadırlar. Dolayısıyla muhtelit râvînin rivayetini bazı şartlarda kabul edenler, bu durumu da göz önüne almış olmaları muhtemeldir.

Görme engelli olduktan sonra muhtelit olan râvîlere gelince, muhaddislerin bu konuda görme engelli olmayan râvîlerde aradığı şartları aradıklarını görmekteyiz. Meselâ ihtilata uğradıktan sonra rivayetleri alınmayıp ancak kitabı sağlam görülüp kitabına itibar edilen râvîler mevcuttur. Buna örnek olarak “*Musannef*” adlı eserin sahibi Yemenli muhaddis Abdurrezzak b. Hemmâm’ı (ö. 211/826-27) vermek mümkündür. Daha önce de belirtildiği üzere görme engelli olan bir râvîydi. A’ma olduktan sonra hafızası zayıfladı. Ancak Buhârî, Abdurrezzak’ın kitabından naklettiklerinin sahih olduğunu belirtmiştir.³⁰³

6.2. Telkîn

Telkîn, anlamak,³⁰⁴ hızlı bir şekilde anlamak³⁰⁵ anlamlarına gelen “لَقْن” “lekine” sülasi fiilinin tef’îl babının “تَلْقِن” “telkin” şeklinde masdarıdır. “لَقْن” “lekkane” fiili tef’îl babına dahil edildiğinde ise anlatmak,³⁰⁶ birine bir sözü tekrar etmesi için söylemek anlamına gelmektedir.³⁰⁷ Râvîye hadis telkin etmek için “لَقْن” “lekkane” fiili, râvînin telkin kabul ettiğini ifade etmek için “تَلْقِن” “telakkane” fiili kullanılmaktadır.³⁰⁸ Telkin kavramı ilk dönem hadis usulü kitaplarında kullanılmasına rağmen maalesef ne tanımı yapılmış ne de telkine sebep olan şeylerden söz edilmiştir.

Şemsüddîn es-Sehâvî elfiye şerhinde kısaca telkin kavramına değinmiştir. Ona göre telkin, bir râvîye bir herhangi bir hadisin metninden veya senedinden okunarak, râvîye hadisin kendisine ait olup olmadığını sorup onun hadislere hakimiyetini ölçmektir. Sehâvî, râvînin kendisine ait olan bir hadisin kendisinin olmadığını söylemesi durumunda ya da başkasına ait olan bir hadisin, kendisinin olduğunu söylemesi durumunda rivayetlerinin terk edileceğini belirtmiştir. Çünkü râvînin böyle yapması dikkatsizliğinin ve sağlam olmadığının göstergesidir³⁰⁹

³⁰³ el-Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, Dâiretu'l-Mearifi'l-Osmaniyye, Haydarâbâd, b.t.y., VI, 130.

³⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXII, 314.

³⁰⁵ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, s. 1483.

³⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXII, 314.

³⁰⁷ İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-Vasît*, s. 835.

³⁰⁸ İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-Vasît*, s. 835.

³⁰⁹ es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, II, 270.

Hâfız Irakî'nin beyitlerinin şârihlerinden biri olan Ebû Zekerîyya el-Ensârî es-Suneykî de telkini râvîye bir hadis arz edildiğinde, kendi hadisi olduğunu anlamaksızın rivayet etmesi olarak açıklamıştır.³¹⁰

Abdullah Aydınli ise telkini şöyle tanımlamaktadır: “*Râvînin kendisine söylenen yanlış bir rivayeti doğru zannedip onaylaması kitabında olmayan bir hadis için; ‘Bu senin rivayet ettiğin bir hadismiştir?’ dediğinde, o hadisin kendi rivayetleri arasında olup olmadığını fark etmeksizin ‘evet’ deyip kabul etmesidir.*”³¹¹

Bu açıklamalara göre telkîn, bir râvînin hafızasını test etmek amacıyla râvîye ya kendi hadislerinden yahut kendisine ait olmayan hadislerden herhangi bir hadis seçilmek suretiyle bu seçilen hadisin ya metninden ya da senedinden râvîye okunarak bu hadisin ya da senedin kendisine ait olup olmadığını sormaktır. Eğer râvî kendisine ait olan bir hadisi kendisinin olmadığını söylerse ya da kendisine ait olmayan bir hadisin kendisine ait olduğunu söylerse telkin kabul etmiş olur. Az önce de belirtildiği üzere râvî bir kez bile telkin kabul ederse rivayetleri terk edilir.

Râvînin telkin kabul etme sebepleri, gafletin olması, teyakkuzun olmaması, rivayette gevşek davranma, çokça hadis rivayet etmeye aşırı derecede istekli olma ve bu yüzden rivayet ettiği hadislerde seçici olmama, ihtilâta maruz kalma, kitapların kaybedilmesi veya yanması ve görme engelli olmasıdır.³¹²

Görme engelli olmanın telkin kabul edilmesine sebep teşkil etmesi, râvînin hiç şüphesiz kötü bir hafızaya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak her hafızası kötü olan râvînin telkin kabul etmesi söz konusu değildir. Daha önce de açıklandığı üzere hafızası kötü olduğu için sadece kitabından rivayette bulunan râvîler olmuştur. Bu râvîlere bir hadis telkin edildiğinde kitaplarına bakmadan cevap vermemişlerdir. Bazıları da hafızası kötü olmamasına rağmen vehme mahal vermemek için yine de kitaplarına bakmışlardır. Aynı şekilde görme engelli olup hafızası iyi olmamasına karşın telkin kabul etmeyen râvîler de mevcuttur. Bunlardan biri Ebû Muaviye ed-Darîr'dir. Nakledilen haberlere göre o hafızası zayıf olmakla itham edilmiştir. Ancak buna rağmen hadis ilmiyle iştigal etmeye devam etmiştir. Bu sebeple de unuttuğu hadisleri

³¹⁰ es-Süneykî, *Fethu'l-Bâkî*, I, 339.

³¹¹ Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 316.

³¹² Avanku, Behrûm b. Feğayrân-Şerif Mahmud Muhammed Kudat, *et-Telkîn ve Eseruhu fi'r-Ruvâti ve Merviyâtihim*, Ürdün Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Umman, 2001, s. 8-13.

hatırlamak için kitabına müracaat etme ihtiyacı olmuştur. Fakat görme engelli olması bunu imkânsız hale getirmiştir. Bu sebeplede cariyesinden yardım almıştır. Cariyesi onun unuttuğu hadisleri kitabından okuyarak ona hatırlatmıştır. Buna binaen bir kimse ona bir hadis sorduğunda ve o da hadisi tam hatırlayamadığında cariyesinden kitabına bakmasını istmiştir. Bunun sonucunda hiçbir telkine maruz kalmamıştır.³¹³

Görme engelli olan bütün râvîler Ebû Muâviye gibi dikkati davranmamışlardır. Meselâ Suveyd b. Said görme engelli olduktan sonra değişen bir râvîdir. Hâtib el-Bağdadî onun ömrünün son yıllarında a'mâ olduğunu telkin kabul ettiğini, ancak görme engelinden önceki hadislerinde bir sorun olmadığını belirtmiştir.³¹⁴ Dolayısıyla a'mâ olmak Hâtib Bağdadî'ye göre onun telkin kabul etmesinin en büyük sebebidir. Ayrıca onun görme engelinden önce güvenilir olması bu iddiayı daha da güçlü kılmaktadır.

Telkin kabul eden râvînin rivayetinin hükmüne gelince ihtilata maruz kalan râvînin rivayetiyle aynı hükümdedir.³¹⁵

6.3. Muzdarib

Muzdarib, sözlükte dövmek ve vurmak anlamına gelen “ضرب” “darebe” sülasi fiilinin iftiâl babının ism-i failidir.³¹⁶ Bu babda, hareket etmek, dalgalanmak, kusurlu olmak, eksik olmak, düzensiz olmak, karışık olmak, altın, gümüş vb. şeylere şekil vermek ve para olarak basmak anlamlarına gelmektedir.³¹⁷

İstilahî manası, içerisinde ihtilafın olduğu rivayetlerdir. Herhangi bir vecih üzerine rivayet edilen bir hadisin başka bir yerde buna muhalif olan başka bir vecihle rivayet edilmesi şeklinde tanımlamak da mümkündür.³¹⁸ Birbirlerine muhalif olan iki rivayeti, tek bir râvî rivayet edebileceği gibi birden fazla râvî de rivayet edebilir. Ayrıca hadisin muzdarib olarak kabul edilmesi için iki rivayetin arasında, râvîlerden birinin diğerine hafıza yönünden üstün olması veya râvîlerden birini hadisi aldıkları şeyhe daha yakın olması gibi tercih sebeplerinden birinin de olmaması gerekmektedir.³¹⁹

³¹³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 259.

³¹⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd (Medînetü's-Selâm)*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, IX, 228.

³¹⁵ Avanku Behrûm, *et-Telkîn ve Eseruhu fi'r-Ruvât*, s. 23.

³¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIII, 35.

³¹⁷ ez-Zebidî, *Tâcu Arûs*, III, 248.

³¹⁸ İbn Salah, *Ulumü'l-Hadis*, s. 94.

³¹⁹ Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008, s. 139.

İhtilaf, hadisin senedinde olabileceği gibi hadisin metninde de olabilir. Hadislerde ihtilafın bulunması râvînin hadisleri iyi bir şekilde zabt edemediğinin göstergesidir.³²⁰ Özellikle bir râvînin kendi rivayetinde ihtilafın olması hafızasının zayıf olduğunun göstergesidir. Râvîler kendi hadislerini iyi bir şekilde zabt edemediği zaman, bir mecliste rivayet ettiği bir hadisi başka bir mecliste rivayet ederken ilkinden farklı bir şekilde nakletmektedirler. Özellikle râvî hafızasına dayanarak rivayet ettiğinde bu tür hatalara düşmesi daha çok rastlanılan bir durum olur.

Görme engelli râvîler içerisinde zayıf hafızaya sahip olup rivayet esnasında kitabına başvurmadan sadece kendi hafızasına dayanarak rivayette bulunan râvîlerde, muzdarib hadisler görülebilmektedir. Hatta bazı görme engelli râvîler görme engelli olmadan önce muzdarib hadisler nakletmezken görme engelli olduktan sonra muzdarib hadisler rivayet etmeye başlamışlardır.

Abdurrahman b. Abdulhamid görme engelli olduktan sonra muzdarib hadisler rivayet eden râvîlerden biridir. İbn Saîd onun Mısır'ın en faziletliyelerinden olduğunu, hicrî 118 yılında vefat ettiğini, a'mâ bir râvî olduğunu, a'mâ olduktan sonra hafızasından hadisleri rivayet etmek zorunda kaldığını, bunun sonucunda muzdarib hadisler rivayet etmeye başladığını beyan etmiştir.³²¹ İbn Saîd görme engelini, râvînin değişiminin başlangıcı hatta sebebi olarak görmüştür. Dolayısıyla râvînin muzdarib hadis rivayetinin temel sebebi görme engelli olmasıdır. Burada görme engelini ilk olarak İbn Saîd'in hafızasını zayıflattığı sonrasında ise onun hadis rivayet ederken kitabına bakmaktan imtina ettiği için hadislerinde uyumsuzluğun başladığını söyleyebiliriz.

6.4. Münker

Görme engelli râvîlerde ortaya çıkabilen bir başka kusur da münker rivayette bulunmalarıdır. Bazı görme engelli râvîler görme engelli olduktan sonra münker rivayette bulunmaya başlamışlardır. Bunun sebebine geçmeden önce münker hadisin ne olduğunu tanımlamakta fayda vardır. Münker bilinmemek, tanınmamak, dâhi olmak, iyi olmayan manalarına gelen “نكر” “nekerâ” fiilinin if'al babında ism-i mef'ulüdür.³²²

³²⁰ İbn Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 94.

³²¹ İbn Yûnus, Ebû'l-Hasen Alî b. Abdîrrahmân b. Ahmed b. Yûnus Sadeî, *Târîhu İbn Yûnus Mısırî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, I, 307.

³²² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 281.

İstılahi manasına gelince İbn Salah münker hadisi ikiye ayırmıştır. Birincisi râvînin güvenilir râvîlere muhalif rivayetlerde bulunup bu rivayetlerde tek kalmasıdır. İkincisi ise râvînin sika ve sağlam olan râvîlerde olmayan sadece kendisi tarafından rivayet edilmiş olan rivayetlerle tek kalmış olmasıdır.³²³ Dolayısıyla ikinci kısma göre râvînin rivayet ettiği hadis sadece onun tarafından nakledilmiş olup başka bir râvî tarafından rivayet edilmemiştir.

Her iki tanıma göre de râvîyi bu şekilde hadis almaya sevk eden şey ya hadis alırken dikkatli davranmayıp hadisi yanlış bir şekilde almasından ya da hadisi iyi bir şekilde zapt edemeyip zamanla unutması ve bunun sonucunda hataların ortaya çıkmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Özellikle görme engelli râvîlerde bu daha bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır. Mesela Yahya b. Muhammed görme engelli olup çok sayıda münker rivayetleri olan bir râvîdir.³²⁴

³²³ İbn Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 80-82.

³²⁴ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, VII, 99.

DEĞERLENDİRME

İslâm'ın ikinci temel kaynağı olan hadisler çok uzun bir gelişim dönemi geçirmiştir. Bu sürecin ilk yıllarının büyük çoğunluğu şifahi, az bir kısmı yazılıdır. Sonraki yıllarda ise büyük bir kısmı yazılı çok az bir kısmı şifahi olarak geçmiştir. Özellikle hicrî üçüncü asra gelindiğinde hadislerin neredeyse tamamı yazılı olarak rivayet edilmeye başlanmıştır. Bu süreç içerisinde hadisin taşıyıcıları olan râvîlerin üstlendiği rol oldukça fazla ve önemli olmuştur. Özellikle şifahi dönemlerde râvîlerin adalet ve zabt yönleri çok daha önemli hale gelmiştir. Bu sebeple râvîlerin adalet ve zabt yönünden tetkik edilmesine ihtiyaç duyulmuş ve bu alanda birçok eserler telif edilmiştir. Bu eserlerin temel amacı hadislerin bir sonraki nesillere sağlam ve doğru bir şekilde aktarımını sağlamak olmuştur.

Hadis ilmine gönül vermiş olan birçok râvî de hadisleri doğru bir şekilde alıp doğru bir şekilde nakletmek için imkanları ölçüsünde gayret etmişler ve tenkitlere maruz kalmamak için son derece dikkatli olmuşlardır. Ancak her ne kadar bu konuda dikkatli olsalar dahi bazen kendi ellerinde olmayan sebeplerden dolayı hadis tahammül ve edasında zorluklar yaşamışlardır. Psikolojik ve fizyolojik sebeplerle adalet ve zabt konularında bazen cerh edilmek durumunda kalmışlardır. Fizyolojik faktörler içerisinde görülen görme engelinin de râvîlere bazı tesirleri olmuştur. Hadis tarihi incelendiğinde görme engeline maruz kalan birçok râvîyle karşılaşmak mümkündür. Bu görme engelli râvîlerin hadis kültürü ve geleneği içerisindeki yeri azımsanamayacak derecede fazladır. Her dönemde, her tabakada mutlaka görme engeli olan râvîlere rastlamak mümkün olmuştur. Bu râvîler arasında sadece bir tane rivayeti olan görme engelli râvîler olduğu gibi Abdullah b. Amr, Abdullah b. Abbas gibi yüzlerce hadis rivayeti olan ve hadis sahasında otorite kabul edilen kimseler de mevcuttur. Fakat bu râvîlerin hepsi aynı oranda görme engelinden kaynaklanan unutma, hafızanın zayıflaması vb. tesirlerden etkilenmiş değildir. Râvîlerin bir kısmı neredeyse bunlardan hiç etkilenmemişken, bir kısmı ise rivayetleri kabul edilemeyecek derecede etkilenmiş bulunmaktadır. Bu sebeple âlimler, görme engelli râvîlerin rivayetlerini alırken temkinli davranmışlardır. Âlimler, ne onları görme engelli olduklarından dolayı toptancı bir yaklaşımla bütün rivayetlerini terk etmişler ne de onlarda meydana gelebilecek değişikliği görmezden gelip bütün

rivayetlerini kabul etmişlerdir. Aksine ince eleyip sık dokumayla onları ve rivayetlerini tenkide tabi tutarak rivayetlerini ya kabul etmişler ya da redetmişlerdir.

Muhaddisler, görme engelli olmayı başlı başına bir cerh sebebi olarak görmemekle beraber görme engelli olmayan râvîlerde aradıkları adalet ve zabt şartlarını onlarda da aramışlardır. Eğer bu şartı taşıyorlarsa rivayetlerini makbul olarak görmüşler; değilse de merdud kabul etmişlerdir. Ayrıca rivayetlerde asıl olanın işitme duyusu olduğu ve işitme duyusunun görme duyusundan daha üstün olduğu ifade edilerek asıl olanın işitme duyusu olduğu belirtilmiştir. Muhaddisler işitmeyi esas alıp görme duyusu olmadan da ilmî faaliyetlerin devam edebileceğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla asıl olanın râvînin rivayet ettiği hadisleri çok iyi bir şekilde zabt etmesidir.

Râvîlerin rivayetlerinde zabtı konusunda da muhaddisler üç grup olmuşlardır. Birinci grup râvînin rivayet ettiği şeyi mutlaka hıfz etmesi gerektiğini savunan bu konudaki sert tutumlarıyla bilinen müteşeddidlerdir. İkincisi ise asıl olanın râvînin kendine ait kitabından rivayet etmesi gerektiğini savunup, râvînin kitabını yitirmesi durumunda rivayetini kabul etmeyen mutevassıtlardır. Üçüncü grupta ise râvînin herhangi bir kitaptan rivayetini kabul eden mütesahiller bulunmaktadır. Cumhurun yolu orta yoldur. Görme engelli râvîlerden hadislerini ezberleyip rivayet edenlerin ittifakla rivayeti kabul edilmiştir. Rivayetini ezberlemeyip kitabından güvenilir birinden yardım alarak rivayet edenlerin rivayeti, müteşeddidlere göre merdud, mutevassıt ve mütesahillere göre rivayeti makbuldür. Eğer hadisleri ezberlemeyip, başkasının verdiği kitaptan naklediyorsa müteşeddid ve mutevassıtlara göre rivayeti merdud, mütesahillere göre rivayeti makbuldür.

Görme engelli râvîlerin bir kısmı, görme engelinden sonra ihtilata uğramış, hafızası ya zayıflamış ya da tamamen fesada uğramıştır. Bu durumdaki râvîler hakkında cumhurun görüşü, ihtilata uğramadan önceki rivayetlerinin kabul edileceği şeklinde olmuştur. Ancak râvînin hafızasının değişiminde sonraki rivayetlerinin geçerliliği ihtilaflıdır. Bazı muhaddisler bu vasıftaki râvînin rivayetlerinin reddedilmesi gerektiği görüşünü ileri sürmüşken bazıları da eğer değişimden sonraki rivayetleri önceki rivayetleriyle aynıysa ve güvenilir râvîlere muhalif değilse rivayetinin makbul olacağı görüşünü benimsenmişlerdir. Bunlardan başka diğer bir grupta temkinli yaklaşarak bu vasıftaki râvîlerin rivayetlerinde tevakkuf edileceğini belirtmişlerdir.

Görme engeli, râvîlerde bazen ihtilata maruz kalma, telkin kabul etme, muzdarib ve münker hadisler rivayet etme illetlerinin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Bazen bu illetlerin ortaya çıkmasına doğrudan etki yaptığı gibi bazen de dolaylı olarak etki etmiştir. Özellikle ilk dönem muhaddisleri ihtilat ve telkinin sebeplerini izah ederken görme engelini bu kusurların sebeplerden biri olarak görmüşlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

GÖRME ENGELLİ SAHABÎLER

Burada imkanlar ölçüsünde bütün görme engeli olan sahabîler tespit edilip, bu sahabîler hakkında kısa açıklamalara yer verildi. Özellikle bu sahabîlerin ne zaman Müsüman oldukları, hicret edip etmedikleri, Rasulullah (s.a.) ile savaşa katılıp katılmadıkları, Rasulullah (s.a.) ile aynı meclislerde bulunma sıklıklarının ne kadar olduğu vb. tespit edilmeye çalışıldı. Çünkü bu kriterler sahabîlerin mertebelerini belirleyen en önemli faktörlerdendir. Aynı zamanda bu kriterler sahabîlerin rivayet ettikleri hadis sayısında da önemli rol almıştır. Dolayısıyla ilk dönemlerde Müslüman olup Rasulullah (s.a.) ile aynı meclislerde bulunan, birlikte pek çok sefere ve savaşa katılan sahabîlerin hadis rivayeti çok olabilmektedir.

Görme engelli sahabîlerin hepsi aynı vasıfta görme engelli değildir. Sahabîlerin bazıları doğuştan, bazıları ise ömrünün son zamanlarında görme engelli olmuştur. Dolayısıyla bu farkı belirtmek ve konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla sahabîler, görme engeli türüne göre tasnife tâbi tutuldu. Bu tasnifte ilk kriter, en erken görme engelli olanlardan en geç görme engelli olanlara doğru bir sıralamanın yapılması oldu. Bu sebeple ilk başlıkta doğuştan görme engelli (ekmeh) olan sahabîlerin incelenmesi gerekliliği ortaya çıktı. Fakat doğuştan görme engelli olan (ekmeh) sahabîler tespit edilmediği için ilk olarak a'mâ olanlardan başlandı. Tasnif yapılırken kullanılan ikinci kriter ise görme engeline delalet eden lafızlar içerisinde en çok kullanılan en az kullanılan ve en kapsamlı (umum) manaya sahip olanlardan en dar (husus) manaya sahip olanlara doğru gidilmesidir. Buna binaen a'mâ lafzı görme engeline delalet eden lafızlar içerisinde en umum manaya sahip olması, en yaygın olarak kullanılması ve diğer görme engeline delalet eden lafızların yerine kullanılabilmesi sebebiyle ilk sırada zikredildi. Daha sonra ise a'mâ lafzının eş anlamlısı olarak görülmesinden dolayı mekfûf olanlar ele alındı. Mekfûftan sonra da darîr, a'ver ve a'sâ olanlar incelendi.

Sahabîleri hadis tarihi içerisinde önemli kılan faktörlerinden biri de onların hadis rivayetlerinde aldıkları roldür. Bu sebeple burada görme engelli sahabîler hakkında bilgi verilirken hadis rivayetlerinin olup olmadığı da belirtilmeye çalışıldı. Bu tespit

yapılırken ilk olarak tabakat kitaplarında görme engelli olan sahabînin rivayeti olup olmadığına dair ifadelerin bulunup bulunmadığına bakıldı. Eğer böyle bir ibare yoksa Mizzî'in *İkmalu't-Tehzib* adlı eseri, İbn Hacer'in *Tehzibu't-Tehzib*, *Takribu't-Tehzib* ve *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe* isimli eserlerinden faydalanıldı. Öncelikle bu eserlerde görme engelli sahabîlerin hadis rivayet edip etmediklerine ve rivayet ettikleri hadisleri kimlerin tahrir ettiğine bakıldı. Bunlara dair bir açıklama söz konusu olmadığında ise sahabî adının zikredildiği yerdeki rumuzlara göre değerlendirme yapıldı. Her eserin kendine has rumuzları olduğu için hangi eserden faydalanılıyorsa o eserin mukaddimesindeki açıklamalar esas alındı. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* eseri de rivayetlerinin sayısını tespit noktasında önemli ölçüde kullanıldı. Bununla beraber bazı görme engelli sahabîlerin imkanlar ölçüsünde rivayetlerinden de örnekler verilmeye çalışıldı.

1. SAHABÎ KİME DENİR?

Hadis ilminde Hz. Peygamber'den (s.a.) sonra en üst mertebede sahabe tabakası gelmektedir. Sahabîler hadisleri Rasulullah'dan (s.a.) almalarından dolayı hadis ilminin ilk talebeleridir. Onlar ihlas ve samimiyetle hadis ilmini öğrenip ilk olarak öğrendiklerini hayatlarına tatbik etmeye çalışmış sonra da dikkat ve titizlikle sonraki tabakalara aktarmaya gayret etmişlerdir. Sahabîlerin hadis ilmine rağbetleri her zaman en üst seviyede olmuştur. Hem hadis öğrenmek hem de hadisleri öğretmek için fedakârlık yapmaktan hiç geri durmamışlardır. Hiçbir engel onların hadis öğrenme şevklerinin kırılmasına sebep olmamıştır. Sahabîler ilim öğrenmek için bazen günlerce aç kalmış bazen de günlerce süren yolculuklara katlanmak zorunda kalmışlardır. Sahabîler sadece dış zorluklara karşı mücadele etmemiş bazen de kendi bedenlerinde oluşan fizikî engellerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bu engellerden biri olan görme engeli de birçok sahabîde ortaya çıkmıştır. Ancak görme engelli olmasına rağmen hiçbir sahabî hadis taliminden geri durmamış aksine imkanları ölçüsünde azimle devam etmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla görme engelli sahabîler görme engelli olduğu için toplumda dışlanan ve işe yaramaz gözüyle bakılıp evine hapsedilen görme engellilere iyi bir örnek olmuştur. Ayrıca görme engelli sahabîler sadece ilmi faaliyetlerde aktif kalmayıp bunun dışında mescitte imam olma, müezzinlik yapma, yöneticilik yapma vb. sosyal ve kültürel faaliyetlerde aktif rol almışlardır. Buna binaen

günümüzde gelişen teknolojik imkanlara rağmen görme engellilerin hala istenilen seviyede topluma adapte edilememesi üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

Sahabîlerin hadis ilminde zirvede olması ve en faziletli tabaka olması konusunda ittifak olmasına karşın sahabînin tanımı daha doğrusu kimlerin sahabe tabakasına dahil olacağı mevzusundaki sınırın ne olduğu konusunda birçok ihtilaf ortaya çıkmıştır. Sahabînin tanımını ilk yapanlardan olan Said b. Müseyyeb, Rasullah (s.a.) ile en az bir veya iki yıl beraber olmayı ve onunla bir veya iki gazveye katılmayı şart koşmuştur.³²⁵ Bu tanım sahabe kavramını çok daraltmakta, Rasulullah (s.a.) ile çok kısa süre arkadaşlık eden ve herhangi bir gazveye katılmayan birçok sahabîyi dışarıda bırakmaktadır. Buhârî ise sohbet için belli bir zaman şartı aramayıp sadece Hz. Nebi'yi (s.a.) görmesini yeterli görmüştür.³²⁶ Fakat bu tanım da görme engelli râvîleri dışarıda bıraktığı için hadd-i tam olarak görülmemektedir. Ayrıca Rasulullah'ı (s.a.) görmesinin mutlak olarak ifade edilmesi tanımdaki eksik olan noktalardan biridir. Çünkü Müslüman olmayanların da böylelikle sahabe içerisine dahil olmasını gerektirmektedir.

Sahabînin tanımı konusunda en kapsamlı tanımın, İbn Hacer'e ait olduğunu söylemek mümkündür. Ona göre sahabî: "*Rasulullah (s.a.) ile mü'min olarak karşılaşmış mü'min olarak ölen kimsedir.*"³²⁷ Bu tanıma göre Rasulullah (s.a.) ile sohbetin uzun veya kısa olmasının, ondan rivayette bulunmasının veya bulunmamasının, onunla gazveye katılıp katılmamasının bir önemi yoktur.³²⁸ Ayrıca bu tanımda İbn Hacer'in iki şartı söz konusudur. Birincisi Hz. Nebi (s.a.) ile Müslüman olarak karşılaşmaktır. Böylelikle Rasulullah (s.a.) ile karşılaşan kafirler tanımın dışında kalmaktadır.³²⁹ İkinci şart ise Müslüman olarak ölme şartıdır. Buna göre irtidat edip sonra kâfir olarak ölen kimseler sahabî kavramının dışına çıkmaktadır.³³⁰ Bu araştırmada İbn Hacer'in tanımı, daha kapsalı olması sebebiyle esas alındı.

İbn Hacer'in bu tanımına binaen görme engelli sahabîlerin tespiti yapılırken de İbn Hacer'in *el-İsabe fî Temyizi's-Sahabe* adlı eseri önemli bir kaynak olarak kullanıldı.

³²⁵ İbn Salah, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 293.

³²⁶ el-Buhârî, *Fedâilu Ashab*, I.

³²⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 16.

³²⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 16.

³²⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 16.

³³⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 18.

2. RİVAYETLERİ OLAN SAHABÎLER

Araştırmalar neticesinde rivayeti olan 28 görme engelli sahabî tespit edilmiştir. Bu sahabîler görme engeli türüne göre şu şekildedir:

2.1. A'mâ Sahabîler

Rivayeti olan görme engelli sahabîler içerisinde sayıca en fazla olanı, a'mâ türünde olanlarıdır. Araştırmalar sonucunda rivayeti olan 22 a'mâ sahabî tespit edilmiştir. Bu sahabîler şu şekildedir:

2.1.1. Abdullah (Amr) b. Ümmi Mektûm Kurayşî (ö. 16/637)

Medinelilere göre adı Abdullah, Iraklılara göre Muhammed, bazılarına göre de Amr'dır. Mekke'de İslam'ın ilk yıllarında Müslüman olmuştur. A'mâ sahabîlerden biri olup ne zaman ve ne sebeple a'mâ olduğu bilinmemektedir. Medine'ye hicreti Bedir Savaşı'ndan sonra olmuştur. Mus'ab b. Umeyr ile Medinelilere İslam'ı anlatmak için gittiği de söylenmiştir. İbn Ümmi Mektûm Medine'de Dâru'l-Kurra denilen yerde ikamet etmiştir.³³¹ Bazen Rasulullah'ın (s.a.) müezzini olup ezan okumuştur.³³² Rasulullah (s.a.) gazvelere çıkınca onu yerine bırakmıştır. Yaklaşık olarak 13 gazvede Rasulullah (s.a.) onu kendi yerine vekil olarak bırakmıştır.³³³ O da a'mâ olmasına rağmen insanlara namaz kıldırıştır.

*“Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın oturanlar ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler müsavî olamazlar.”*³³⁴ ayeti onun hakkında nazil olmuş, o da bunun üzerine cihat sevabı almak için Kadisiye Savaşı'na katılmış ve orada da şehit olmuştur.³³⁵

İbn Umri Mektûm İslam'ın ilk yıllarında Müslüman olup Hz. Peygamber (s.a.) ile çokça beraber olmuştur.³³⁶ Rivayet ettiği hadise örnek şu şekildedir:

Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan (r.a) İbn Ümmi Mektûm'un (r.a) şöyle dediği rivayet edilmiştir: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Şüphesiz Medine (yılan, akrep gibi) zehirli,

³³¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübra*, IV, 155.

³³² el-Buhârî, *Ezân*, 11.

³³³ el-Vâkıdî, *el-Meğazî*, I, 8.

³³⁴ Nisa, 4/95.

³³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübra*, IV, 164.

³³⁶ İbn Ümmi Mektûm hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Aydın, Abdullah, *“İbn Ümmi Mektûm”*, DİA, İstanbul, 1999, XX, ss. 434-435.

(kurt ve köpek gibi) yırtıcı hayvanları çok olan bir şehirdir.’ (Hz. Peygamber’den evinde namaz kılmasına izin istemiş) Hz. Peygamber; “*Sen haydi namaza, haydi felâha*” seslerini duyuyor musun?” (sorusuna), “evet” demesi üzerine “*Öyleyse haydi namaza!*” buyurmuştur.³³⁷

2.1.2. Ebû Hâşim b. Utbe b. Rebia b. Abdişems Kurayşî (ö. 23-35/644-656)

Ebû Hâşim, Muaviye b. Ebî Süfyân’ın dayısı,³³⁸ Mu’ab b. Umeyr ile anneleri bir kardeşdir.³³⁹ Yani iki sahabînin anneleri aynı olup babaları farklıdır. Mekke’nin fethedildiği gün Müslüman olmuştur. Ebû Hureyre onunla ilgili olarak “*O salih biridir.*” demiştir.³⁴⁰ Züht ve takvasıyla bilinmiştir. Tirmizi’nin (ö. 279/892) tahrir ettiği bir haberde “Muaviye hasta olan Ebû Hâşim’i ziyarete gitmiş ve ona şöyle demiştir: *Ey dayım! Seni ağlatan şey nedir? Sana eziyet veren bir acı (sancı) mı? Yoksa dünya hırsı mı? O da cevap olarak: ‘Hayır ikisi de değil.’ dedi. Rasulullah (s.a.) benimle bir anlaşma yaptı ancak ben onu yerine getiremedim. Rasulullah (s.a.) dedi ki: Allah yolunda sahip olduğun malın tamamı bir hizmetçi ve bir de binekten ibaret olması yeterlidir. Fakat ben bugün bunlara (ve daha fazlasına) sahibim.*” demiştir.³⁴¹ Muaviye onu el-Cezire valisi olarak atamış ve bir süre valilik görevini icra etmiştir.³⁴² Ebû Hâşim daha sonra Şam’a göçmüş ölünceye kadar orada ikamet etmiştir.³⁴³ Ebû Hâşim ilk olarak bir gözünü yitirmiş daha sonra Yermük Savaşı’nda aldığı darbe sonucu da ikinci gözünü kaybetmiştir. O bir rivayete göre Muaviye döneminde,³⁴⁴ bir rivayete göre de Hz. Osman’ın hilafeti döneminde vefat etmiştir.³⁴⁵ Muhtemelen doğrusu Hz. Osman’ın hilafetinde Muaviye’nin Şam valisi olduğu zamanlarda vefat etmiştir. Ebû Hâşim’in yukarıdaki rivayetinin dışında bir hadis rivayeti daha bulunmaktadır. O da “***Orta namaz, ikindi namazıdır.***” rivayetidir.³⁴⁶

³³⁷ Ebû Dâvûd, Salât 47, no: 552-553; Nesâî, İmâme 50, no: 849. Ayrıca bkz. Muslim, Mesâcid, 255.

³³⁸ el-Buhârî, Târihu’l-Kebîr, IX, 82.

³³⁹ İbn Abdilber, el-İstiâb, VI, 1773.

³⁴⁰ et-Taberânî, el-Mu’cemu’l-Kebîr, VII, 361.

³⁴¹ et-Tirmizî, Zühd, 19, IV, s. 145.

³⁴² İbn Asâkir, Ebû’l-Kâsım Alî b. Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin Dımaşkî Şâfiî, Târihu Medineti Şâm, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1990, XXXV, 50.

³⁴³ İbn Sa’d, et-Tabakâtu’l-Kübra, VII, 789.

³⁴⁴ el-Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, el-Müstedrek ale’s-Sahihayn, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2002, III, 739.

³⁴⁵ İbn Esîr, Usdu’l-Ğâbe, VI, 311.

³⁴⁶ et-Tirmizî, Tefsiru’l-Kur’an, 3, V, s. 92.

2.1.3. Ebû Sufyân (Sahr b. Harb b. Ümeyye b. Abdişems) (ö. 31/652)

Ebû Sufyan, Rasulullah'ın (s.a.) eşlerinden Ümmü Habibe'nin babası,³⁴⁷ Hz. Meymune'nin de amcasıdır. Emevi Devleti'nin kurucusu Muaviye'nin de babasıdır. Uhud Savaşı'nda şehit olan oğlu Hanzala'dan dolayı Ebû Hanzala da denilmiştir. O, fil olayından 20 yıl önce doğmuştur. Cahiliye Dönemi'nde Kureyş Kabilesi'nin liderlerinden biri olup ticaretle uğraşmıştır. Sadece Kureyş liderlerinin sakladığı “İkâb” denilen bayrağın muhafazasını üstlenmiştir. Kureyş'in en zeki üç liderlerinden biri olarak görülmüştür.³⁴⁸

Rasulullah (s.a.) İslâm'a davet için ülke krallarına mektup göndermiştir. Bunlardan bir tanesi Bizans'ın o dönemki kralı Hırakıl'a (Hareklius) gönderilmiştir. Hırakıl (Hareklius) mektubu okuduktan sonra Rasulullah (s.a.) hakkında daha iyi bilgi almak için o zaman ticaret için gelen Kureyşli tüccarları çağırmıştır. Onlar içinde bulunan Ebu Sufyân, Hırakıl'un (Hareklius) huzuruna getirtilip onun sorularına cevap vermiştir.³⁴⁹

Müslümanların Medine'ye hicretinden sonra bir gün Ebû Süfyân Şâm'a ticaret için yola çıkmış, ancak Müslümanların kervanına saldıracağını öğrenince kervanın yolunu değiştirip Mekke'ye bunu haber vermiştir. Bunun üzerine Mekke'li müşrikler bir orduyla gelince, Müslümanlar ve müşrikler arasında Bedir Savaşı olmuş ve Müslümanların zaferiyle sonuçlanmıştır.³⁵⁰ Ebû Süfyân, Bedir Savaşı'nın intikamını almak için bir grupta Medine dışındaki köylere saldırmış, bir sahabîyi şehit etmiş geri dönmüştür.³⁵¹

Ebû Süfyân, Mekke'nin fethinden önce Müslüman olmuş, Rasulullah (s.a.) ile Huneyn Savaşı ve Taif Seferi'ne katılmış ve Taif'de bir gözünü kaybetmiştir. Rasulullah (s.a.) tarafından Necrân valisi olarak atamış ve Rasulullah (s.a.) vefat ettikten bir süre sonra görevinden ayrılmıştır. Yermük Savaşı'nda diğer gözünü de

³⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübra*, VIII, 76.

³⁴⁸ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, IV, 1683.

³⁴⁹ İbn Asâkir, *Târîhu's-Şâm*, XXIII, 422.

³⁵⁰ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1990, II, 249.

³⁵¹ İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr Muttalibî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, I, 320.

kaybetmiştir. Hicrî 31 yılında 88 yaşında da vefat etmiştir.³⁵² Kütüb-i sitte içerisinde İbn Mâce dışındaki bütün eserlerde rivayeti bulunmaktadır.³⁵³ Bunlardan en çok rivayet edileni şu şekildedir: İbn Abbâs (r.a.)’den rivâyete göre, kendisine Ebû Sûfyân b. Harb haber vermiştir. Hırakl, Kureyş’den birkaç kişiyle birlikte Ebû Sûfyân’ı çağırdı o sırada Şam’da ticaret maksadıyla bulunuyorlardı. Hırakl’ın yanına girdiler Ebû Sûfyân konuyu uzun uzun anlattı. Ebû Sûfyân dedi ki: *Hırakl sonra Rasûlullah (s.a.v.)’in mektubunu getirtti. Mektup kendisine okundu mektupta şöyle deniyordu: Bismillahirrahmanirrahim Allah’ın kulu ve peygamberi Muhammed’den Rum büyüğü Hırakl’e; hidayete tabi olanlara selam olsun...*³⁵⁴

2.1.4. Abbas b. Abdulmuttalib b. Hâşim (ö. 33/654)

Hiz. Abbas, fil olayından üç yıl önce doğmuştur.³⁵⁵ Rasulullah’ın (s.a.) amcasıdır. Rasulullah’dan (s.a.) üç yaş büyük olup Cahiliye Dönemi’nde Kureyş’in liderliğini yapmıştır. Mescid-i Haram’ın sorumluluğunu ve sikâye görevini üstlenmiştir.³⁵⁶ Akabe Biatlarına Rasulullah (s.a.) ile katılmış ve Medinelilere Rasulullah’ı (s.a.) koruma konusundaki sözlerini yerine getirmelerinin gerekliliğini anlatmış, Rasulullah’ın (s.a.) kabilesinin en izzetli ve en şerefli olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁷ Bedir Savaşı’na katılmak istememiş ancak Ebû Cehil, onu ve bazı akrabalarını zorla orduya dahil etmiştir.³⁵⁸ Benî Hâşim içerisinde Müslüman olup müşriklerin baskı ve eziyetlerinden korktukları için gizlenenler arasında Hiz. Abbas da olmuştur. Rasulullah (s.a.) bunu bildiği için savaştan önce ashabına bu kişilerin isimlerini söyleyerek onları öldürmemelerini istemiştir.³⁵⁹ Hiz. Abbas’ın hizmetlisi Hiz. Abbas’ın zorla savaşa götürüldüğü zaman Müslüman olduğunu ancak bunu gizlediğini söylemiştir.³⁶⁰ Hiz. Abbas Bedir Savaşı’nda esir düşmüş ve elleri bağlanarak esirlerin yanında gecelemiştir.³⁶¹

³⁵² İbn Esîr, *Usdu’l-Ğâbe*, III, 9.

³⁵³ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, III, 389; Ebû Süfyân hakkında daha fazla bilgi için bkz; Aycan, İrfan, “Ebû Süfyân”, DİA, İstanbul, X, 1994, ss. 230-232.

³⁵⁴ et-Tirmizî, *İstizan ve Âdab*, 24, IV, 440.

³⁵⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, IV, 5.

³⁵⁶ İbn Esîr, *Usdu’l-Ğâbe*, III, 163.

³⁵⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, IV, 6.

³⁵⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, IV, 6.

³⁵⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, IV, 7.

³⁶⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, IV, 7.

³⁶¹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, IV, 9.

Hiz. Abbas, savaşın ertesini günü Medine'ye götürülmüş ve zgrlgne kavuşması için ondan fidye istenmiştir. O hem kendisi hem de akrabaları için fidye ödemeyi kabul etmiş ve Mekke'ye dönünce fidyeleri göndermiştir.³⁶² Bedir Savaşı'ndan sonra Benî Hâşim'in tamamının Müslüman olduğu rivayet edilmiştir. Hatta Hiz. Abbas'ın bile savaştan sonra Müslüman olduğu rivayet edilmiştir.³⁶³

Hiz. Abbas'ın Müslüman olmasına rağmen Mekke'de kalmasının sebeplerinden biri Müslümanlara istihbarat sağlamaktı. Mekke'de önemli olan bilgileri mektupla Medine'ye bildirmiştir. Hicret etme isteğini Rasûlullah'a (s.a.) bildirince kendisine *"Senin Mekke'de kalman daha hayırlıdır."* cevabını almıştır. Başka bir kez de ona *"Ey Amca! Bulunduğun yerde kal. Allah (c.c.) benimle peygamberliği bitirdiği gibi seninle de hicreti bitirecek."* demiştir.³⁶⁴

Medine'ye ne zaman hicret ettiği ihtilaflıdır. Bazılarına göre Hendek Savaşı'nda bazılarına göre ise Hayber'in fethinden sonra hicret etmiştir. Hayber'in fethinde sonra olduğunu iddia edenler Hiz. Abbas'ın Hayber fethedildiğinde Mekke'de olduğunu ileri sürmüşlerdir.³⁶⁵

Hiz. Abbas, Rasûlullah (s.a.) ile Mekke'nin fethi, Huneyn Savaşı, Taif ve Tebk Seferlerine katılmıştır. Medine'ye hicret ettiğinde Nevfel b. Hâris ile kardeş olmuştur. Zaten ikisi Cahiliye Dönemi'nden beri arkadaş olup, pek çok kez iş ortaklığı yapmışlardır.³⁶⁶

Rasûlullah (s.a.) pek çok kez Hiz. Abbas'ı övmüştür. Bir gün Rasûlullah (s.a.) minberde Allah'a hamd ve sena ettikten sonra orada bulunanlara Allah katında en şerefli olanın kim olduğunu sormuş, herkes "sen" cevabını vermiştir. Sonra da *"Abbas bendendir. Bende ondanım. Ona eziyet etmeyin aksi halde bana eziyet etmiş olursunuz. Her kim Abbas'a sverse bana svmş olur."* demiştir.³⁶⁷

Hiz. Abbas'ın 10 tane erkek çocuğu vardı. Medine'de Hiz. Osman'ın hilafeti döneminde hicrî 32 yılında Ramazan ayında vefat etmiştir. Ölmeden önce a'mâ

³⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, IV, 10.

³⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, IV, 11.

³⁶⁴ İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 163.

³⁶⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, IV, 12.

³⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, IV, 14.

³⁶⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, IV, 17.

olmuştur.³⁶⁸ Hz. Abbas'ın kendisi, babası ve oğlu Abdullah da ömrünün son yıllarında a'mâ olmuşlardır. Muaviye bu sebeple İbn Abbas'a "*Ey Benî Hâşim sizin hep gözleriniz hastalanıyor.*" demiş, İbn Abbas da buna mukabil "*Ey Benî Ümeyye sizin de hep basiretiniz hastalanıyor.*" cevabı vermiştir.³⁶⁹

Hz. Abbas'ın hadis rivayeti vardır. Kütüb-i Sitte'nin tamamında rivayetleri bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel ise 26 tane hadisini tahrir etmiştir. Bunlardan bir tanesi şu şekildedir: "*Allah'ı Rab, İslâm'ı din ve Muhammed'i de nebi ve rasûl olarak kabullenen kişi iman tadını duyar.*"³⁷⁰

2.1.5. Kürz b. Alkame b. Hilâl b. Cüreyme (ö. 45/665)

Kürz b. Alkame, Rasulullah (s.a.) ve Hz. Ebû Bekir hicret ederken sığındığı mağaranın girişine kadar gelip örümcek ağları ve güvercin yuvalarının bozulmadığını görüp sonra da geri dönen müşrikler arasında bulunmuştur. İz sürme konusunda yeteneklidir. Mekke'nin fethedildiği gün Müslüman olmuştur.³⁷¹ Hz. Peygamber'den (s.a.) hadis rivayetleri vardır. Onlardan bir tanesi şu şekildedir: "Adamın biri "*Ey Allah'ı Rasulu İslâm'ın bir sonu var mı?*" diye sordu. Rasulullah (s.a.) "*evet*" cevabını verdi ve dedi ki: "*Allah Arap ve Acemlerden bir topluluğa hayır irâde ederse onları İslâm'a dahil eder.*" Pekâla sonra ne olur Rasulullah? "*Kara bulutlar gibi olan fitneler çöker.*" dedi.³⁷² Ahmed b. Hanbel bu rivayet dahil toplam dört tane hadisini tahrir etmiştir.³⁷³

Muaviye döneminde harem sınırlarını belirleyen taşlar kaybolunca Muaviye, Kürz b. Alkame'ye mektup göndermiş ve onları yenilemesini istemiştir. Böylece günümüze kadar varlığını devam ettiren taşlar onun tarafından tekrar inşa edilmiştir.³⁷⁴

³⁶⁸ İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 163.

³⁶⁹ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *el-Maârif*, Dâru'l-Maârif, Kâhire, B.t.y, s. 589.

³⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 7.

³⁷¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübra*, VI, 17; İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen, *el-İştikâk*, Dâru'c-Ceyl, Beyrut, 1991, s. 471.

³⁷² Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, II, 619; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 503; el-Humeydî, *el-Müsned*, I, 260; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XIX, 197; el-Hakîm en-Neysaburî, *Müstedrek*, I, 89.

³⁷³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 502-503.

³⁷⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IX, 260.

İbn Seken (ö. 353/964) onun çok uzun bir ömrünün olduğunu ve ömrünün son zamanlarında a‘mâ olduğu söylenmiştir.³⁷⁵

Kürz b. Alkame harem sınırlarını belirleyen taşları dikmekle Müslümanlara çok önemli bir hizmette bulunmuştur. Onun çok geç Müslüman olması ve Rasulullah’ın (s.a.) bulunduğu meclislerde çok fazla bulunamaması sebebiyle çok az hadis rivayetinde bulunduğunu söylemek mümkündür.³⁷⁶

2.1.6. Ka‘b b. Mâlik (Ebû Abdillâh Kâ‘b b. Mâlik b. Ebî Kâ‘b)(ö. 50/670)

Ka‘b b. Mâlik, Rasulullah’ın (s.a.) şairlerinden biriydi.³⁷⁷ Rasulullah (s.a.) Tebük Gazvesi’ne giderken geride kalan üç kişiden biridir.³⁷⁸ Akabe Biatı’nda bulunmuştur.³⁷⁹ Bedir Savaşı’na katılması ihtilaflı olup Tebük Gazvesi’ne kadar bütün savaflara katılmıştır. Uhud Savaşı’a katılmakla birlikte bu savaşla ilgili şiiri bulunmaktadır.³⁸⁰ Tebük Gazvesi’ne katılmadığı için bazı yaptırımlara maruz kalmıştır.³⁸¹ Daha sonra savaşa katılmamasından dolayı pişman olmuş ve tövbe etmiştir. Bunun üzerine inen ayetlerde de onun tövbesinin kabul olduğu haber verilmiştir.³⁸² Ka‘b b. Mâlik’in hadis rivayeti de vardır. Ne zaman vefat ettiği ihtilaflıdır. Bazılarına göre Hz. Osman, bazılarına göre Hz. Ali, bazılarına göre de Hz. Muaviye döneminde vefat etmiştir. Ömrünün son zamanlarında a‘mâ olmuştur.³⁸³

Birçok hadis rivayeti bulunan Ka‘b b. Malik’in sadece Ahmed b. Hanbel’in tahrir ettiği hadis sayısı 34 tanedir.³⁸⁴ “Şiirde hikmet vardır.”³⁸⁵ bu rivayetlerden bir tanesidir. Ka‘b b. Malik’in ilk Müslümanlardan olmasının, Medine’de yaşamış olmasının ve Rasulullah’ın (s.a.) bulunduğu meclislerde bulunma imkânının fazla

³⁷⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IX, 259.

³⁷⁶ Hakkında daha fazla bilgi için bkz; Efendioğlu, Mehmet, “*Kürz b. Alkame*”, DİA, İstanbul, 2002, XXVI, s. 575.

³⁷⁷ el-Buhârî, *et-Târihu’l-Kebîr*, VII, 220.

³⁷⁸ İbn Hibbân, *Kitabu’s-Sikât*, Matbaâtu Dâireti’l-Maârifî’l-Osmaniyye, Haydarabad, 1973, III, 350.

³⁷⁹ Buhârî, *Menakibu’l-Ensâr*, 43; Ebû Bekir Mencuveyh, Ahmed b. Alî b. Muhammed b. İbrâhîm, *Ricâlu Sâhih-i Muslim*, Dâru’l-Maârif, Beyrut, 1987, II, 153.

³⁸⁰ İbn İshâk, *es-Siret*, I, 358-360.

³⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 451.

³⁸² Tevbe, 9/118.

³⁸³ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, II, 1330.

³⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 449-466.

³⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 455.

olmasının onun çokça hadis rivayet etmesinde etkili olduğunu söylemek pekâlâ mümkündür.³⁸⁶

2.1.7. İtbân b. Mâlik b. Amr b. Aclân b. Zeyd b. Ğanm (ö. 50/670)

Rasulullah (s.a.) onu Ömer b. Hattab ile kardeş yapmıştır. Bedir, Uhud ve Hendek Savaşlarına katılmıştır. Rasulullah (s.a.) hayattayken gözlerini kaybetmiştir.³⁸⁷ A'mâ olmasına rağmen Rasulullah (s.a.) döneminde kavmine imam olmuştur.³⁸⁸ Fakat kendisi bir gün Rasulullah'a (s.a.) gelip a'mâ olmasından dolayı şiddetli yağmur ve sel durumlarında evi ve mahalle mescidi arasındaki vadiyi geçmekte zorlandığını, bu zamanlarda evinin bir köşesini namaz kılmak için tayin etmek istediğini söylemiştir. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.) onun evine gelmiş ve evinin bir köşesinde iki rek'at namaz kıldırmasıdır. Rasulullah (s.a.) ona mescide gitmeye zorlandığı vakitlerde burada namaz kılabilceğini söylemiştir.³⁸⁹ Muaviye döneminde vefat etmiştir. Enes b. Malik ondan hadis rivayet etmiştir. Buhârî, Müslim ve Ebu Davud ise hadisini tahrir etmişlerdir.³⁹⁰ Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde altı, Şâhîh-i Buhârî'de on dört, Şâhîh-i Müslim'de altı rivayeti vardır.³⁹¹ Bunlardan bir tanesi şöyledir. *“Rasulullah (s.a.) (bize) kuşluk namazını kıldırды. O selam verince bizde selam verdik.”*³⁹²

2.1.8. Ebû Misver Zührî (Mahreme b. Nevfel b. Uheyb b. Menâf) (ö. 54/674)

Mahreme b. Nevfel, Mekke'de ikamet etmiştir.³⁹³ Mekke'nin fethedildiği gün Müslüman olmuştur. Müellefe-i kulubdan biridir.³⁹⁴ Kendisinin rivayet ettiği, İmam Buhârî ve Müslim'in tahrir ettiği bir habere göre Rasulullah (s.a.) bir savaş sonrasında ganimetleri paylaştırdıktan sonra Mahreme kendisine bir şey düşmediğini haber alınca oğluyla birlikte Rasulullah'ın (s.a.) evine gitmiş ve Rasulullah'ı (s.a.) dışarı çağırmıştır. Rasulullah (s.a.) da elinde bir kaftanla dışarı gelip kaftanı onun için sakladığını

³⁸⁶ Daha fazla bilgi için bkz.; Kandemir, M. Yaşar, “Ka'b b. Mâlik”, DİA, İstanbul, 2001, XXIV, ss. 5-6.

³⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, III, 416.

³⁸⁸ el-Buhârî, *et-Târihu'l-Kebir*, VII, 80.

³⁸⁹ İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 557.

³⁹⁰ İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 558.

³⁹¹ Çakın, Kamil, “İtbân b. Mâlik”, DİA, İstanbul, 2001, XXIII, s. 454.

³⁹² Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, VI, 662.

³⁹³ Beğavî, Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed b. Abdilazîz b. Merzûbân, *Mu'cemu's-Sahâbe*, Mektebetu Dâru'l-Beyan, Kuveyt, B.t.y., V, 352.

³⁹⁴ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *el-Ma'rifetu's-Sahabe*, Dâru'l-Vatan li'n-Neşr, Riyâd, 1998, V, 2450.

söylemiştir.³⁹⁵ Bazı rivayetlerde de onun Rasulullah'a (s.a.) karşı kaba konuşmalarından dolayı hata yaptığını söylediği de rivayet edilmiştir.³⁹⁶ A'mâ olduktan sonra yanlışlıkla Hz. Osman'ın kafasına asasıyla vurmuştur.³⁹⁷ Mahreme Hz. Ömer zamanında harem taşlarını onarmıştır. Hz. Osman zamanında a'mâ olmuştur. Hz. Muaviye döneminde 115 yaşında vefat etmiştir.³⁹⁸ Yukarıda da geçtiği üzere Hz. Peygamber'den (s.a.) hadis rivayeti bulunmaktadır.³⁹⁹

2.1.9. Saîd b. Yerbû' b. Ankese b. Âmir b. Mahzûm b. Yakza b. Mürre (ö. 54/674)

Rasulullah (s.a.) onun ilk adı olan "Sarm'ı" bazılarına göre de "Esrâm'ı" beğenmeyip "Saîd" olarak değiştirmiştir.⁴⁰⁰ Künyesi Ebû Hûd'dur. Mekke'nin fethinden önce Müslüman olmuş ve Mekke'nin fethine katılmıştır. Bazılarına göre Müellefe-i Kulub'a dahildir. Hatta Huneyn Savaşı ganimetlerinden ona da verilmiştir.⁴⁰¹ Hz. Ömer'in hilafeti döneminde a'mâ olmuştur. Hz. Ömer onu teselli etmek için ziyaretine gelmiş, Cuma Namazlarını ve cemaatle namaz kılmayı terk etmemesini tavsiye etmiştir. O da bunun üzerine kendisine yardım edecek kimse olmadığını söylemiş, bunun üzerine Hz. Ömer de ona esirlerden birini göndermiştir.⁴⁰² Saîd b. Yerbû' a'mâ oluncaya kadar harem taşlarını belirlemekle görevli olmuştur.⁴⁰³ Onun nerede öldüğü ihtilaflıdır. Mekke'de olduğunu söyleyenler olduğu gibi Medine'de olduğunu söyleyenler de olmuştur. Ancak onun 100 yaşında ve hicrî 54 yılında vefat ettiği konusunda ihtilaf yoktur.⁴⁰⁴

Çok uzun yaşamasına rağmen rivayet ettiği hadis sayısı çok azdır. Kütüb-i Sitte içerisinde sadece Ebû Dâvud bir hadisini tahrir etmiştir. Rivayet ettiği hadis şu şekildedir: Saîd b. Yerbû'dan rivayet olunduğuna göre Rasûlullah (s.a.) Mekke'nin fethi günü (şöyle) buyurmuştur: *"Dört kişi vardır ki onlara harem dışında da harem içinde de eman vermiyorum." buyurmuş ve (onların) isimlerini vermiş. (Râvî) dedi ki; (Hz.*

³⁹⁵ el-Buhârî, Hibe, 19; el-Müslim, Zekât, 1058 (2320).

³⁹⁶ İbn Asakir, *Tarihu's-Şâm*, 1990, LVI, 158.

³⁹⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, XI, 116.

³⁹⁸ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, III, 1380.

³⁹⁹ Ebû Misver hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Nazlıgöl, Hâbil, *"Misver b. Mahreme"*, DİA, İstanbul, 2005, XXX, ss. 192-193.

⁴⁰⁰ el-Buhârî, *et-Târihu'l-Kebir*, III, 454.

⁴⁰¹ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, II, 626-627

⁴⁰² İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, II, 491.

⁴⁰³ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, XIII, 113.

⁴⁰⁴ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, II, 626-627.

*Peygamber bu isimler arasında) Makîs'e ait şarkıcı iki cariye (nin isimlerini) de (verdi). Bunlardan birisi öldürüldü, di-ğeri de (önce) kurtulup kaçtı. Bir süre sonra da müslüman oldu.*⁴⁰⁵

2.1.10. Sa'd b. Ebî Vakkâs (Mâlik) b. Vuheyb b. Abdilmenâf (ö. 55/675)

Sa'd, namazların farz kılınmasından önce 17 yaşında Müslüman olmuştur. Annesi onun dininden dönmesi için psikolojik baskı yapmış fakat o asla kararından dönmemiştir. Bunun üzerine “*Hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme.*”⁴⁰⁶ ayeti inmiştir.⁴⁰⁷ İslam'da Allah yolunda ilk oku atmak ona nasip olmuştur.⁴⁰⁸ Sa'd b. Ebî Vakkas bir grup Müslümanla birlikteyken Mekkeli müşriklerin gelip onlara hakaret edip saldırımları üzerine onlardan birine deve kemiğini vurup başını yarmasıyla da İslam'da ilk kanı dökmüştür.⁴⁰⁹

Sa'd b. Ebî Vakkâs, savaşlarda gösterdiği kahramanlıklarla çok takdir almıştır. Uhud Savaşı'nda ok atmada başarılı olması sebebiyle Rasulullah (s.a.) “*At (ey) Sa'd ! Anam babam sana feda olsun.*” demiştir.⁴¹⁰ Uhud'da bin tane ok attığı rivayet edilmiştir.⁴¹¹ Rasulullah'ın (s.a.) katıldığı bütün savaşlara katılmıştır.⁴¹² Rasulullah'ın (s.a.) cennetle müjdelediği on sahabîden birisidir.⁴¹³ Hastalandığı zaman Rasulullah'a (s.a.) vasiyetiyle ilgili ne yapması gerektiğini sormuş ve Rasulullah (s.a.) malının en fazla üçte birini vasiyet etmesini söylemiştir.⁴¹⁴ Dolayısıyla mirasla ilgili pek çok konunun anlaşılmasına vesile olmuştur.

Hiz. Ömer'in hilafeti döneminde pek çok vazifede aktif olarak görev almıştır. Bunlardan bir tanesi Hiz. Ömer'in vefatından sonra halifeyi seçecek olan altı kişilik şurada yer almasıdır.⁴¹⁵ Hiz. Ömer döneminde Kufe valiliğini yapmıştır. Fakat hakkında söylenen yalan ve iftiraların yayılması sonucu Hiz. Ömer onu görevinden almıştır. Hiz. Ömer onu daha sonra tekrar atamak istemiş ancak o bunu reddetmiştir. Hiz. Ömer onu

⁴⁰⁵ Ebû Dâvud, Cihad, 117, IV, 320.

⁴⁰⁶ Ankebut, 29/8.

⁴⁰⁷ İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, II, 452.

⁴⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, III, 103.

⁴⁰⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, III, 103.

⁴¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, III, 104.

⁴¹¹ İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, II, 452.

⁴¹² İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, III, 105.

⁴¹³ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, II, 607.

⁴¹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, III, 107.

⁴¹⁵ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, II, 607.

görevinden almasının ihanet veya görevini yapmaktan aciz kalması olmadığını belirtmiştir. Onun savaşlardaki başarısını bilen Hz. Ömer Farisilerle yapılan savaşta ordunun başına atamış ve Kadisiye Savaşı dahil pek çok zaferler elde etmiştir.⁴¹⁶ Fitne döneminde evinden dışarı çıkmamıştır. Hatta ümmet bir halifede ittifak edinceye kadar kendisine hiçbir haber verilmemesini istemiştir.⁴¹⁷ Akik denen yerde ölmüş ve Medine'ye taşınıp defnedilmiştir.⁴¹⁸ Bu mesafenin tamamı omuzlarda taşınarak kat edilmiştir. Akik Medine'ye 10 mil uzaktadır.⁴¹⁹ Bu da yaklaşık olarak 18 km. etmektedir.

Sa'd b. Ebî Vakkâs ömrünün son yıllarında görme engelli olmuştur.⁴²⁰ Görme engelli olmasının sebebi yaşlılık olma ihtimali çok yüksektir. Ayrıca görme engelinin vefatına çok yakın bir zamanda olması muhtemeldir. Çünkü pek çok kaynakta onun görme engelli olmasından söz etmemektedir. İslam'ın ilk yıllarında Müslüman olması ve Rasulullah (s.a.) ile beraberliğinin çok olması onun çokça hadis işitip rivayet etmesine vesile olmuştur. Kütüb-i Sitte'nin tamamında rivayet ettiği hadisleri tahrir edilmiştir.⁴²¹ Ahmed b. Hanbel hanbel 191 tane hadisini rivayet etmiştir. Bunlardan birtanesi şöyledir: "Rasulullah'ın (s.a.) şöyle dediğini işittim: *Bir kimse kendi babası olmadığını bildiği birinin soyundan geldiğini iddia ederse, cennet ona haram olur.*"⁴²²

2.1.11. Akıl b. Ebî Tâlib b. Abdulmuttalib b. Hâşim (ö. 60/680)

Hz. Akıl, Ebû Talib'in oğulları içerisinde yaşça en büyük ikinci oğludur. O, Bedir Savaşı'na zorla getirilenler arasında bulunmuş, savaşta esir düşmüş ve Hz. Abbas da fidyesini ödeyip serbest kalmasını sağlamıştır. Hz. Akıl, özgür kalınca Mekke'ye dönmüş ve hicretin sekizinci yılına kadar orada kalmıştır. Sonra Medine'ye hicret etmiş ve Müslüman olmuştur. Mu'te Savaşı'na katılmıştır. Savaştan sonra hastalanmış ve bu sebeple bundan sonraki savaşlara katılamamıştır. Ömrünün son yıllarında a'mâ olmuştur.⁴²³ Hz. Ali'ye karşı Hz. Muaviye'nin yanında yer almıştır.⁴²⁴ Bir gün Hz.

⁴¹⁶ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, II, 607.

⁴¹⁷ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, II, 608.

⁴¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, III, 109.

⁴¹⁹ el-Hâtib el-Bağdadî, *Târihu'l-Bağdâd*, I, 157.

⁴²⁰ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 243.

⁴²¹ Sa'd b. Ebî Vakkâs hakkında daha çok bilgi için bkz.; Hatipoğlu, İbrahim, "Sa'd b. Ebû Vakkâs", DİA, İstanbul, 2008, XXXV, ss. 372-374.

⁴²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 466.

⁴²³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, IV, 31-33.

⁴²⁴ el-Begavî, *Mu'cemu's-Sahabe*, IV, 401.

Muaviye'nin huzurundayken, Hz. Muaviye onunla ilgili olarak *"Eğer benim ona kardeşinden daha hayırlı olduğumu bilmeseydi bizimle kalmaz ve terk ederdi."* demiş, Hz. Akîl de ona *"Kardeşim din konusunda bana senden daha hayırlıdır. Sen ise dünyevi işlerimde bana ondan daha hayırlısın. Ben de dünyevi olanı tercih ettim."* cevabını vermiştir.⁴²⁵ Hz. Ali'den sadece on yaş büyük olan Akîl b. Ebî Tâlib neseb ve günleri hesaplamada en bilgili olarak görülmüştür. Çok hızlı ve zekice cevap vermekteydi. Ayrıca Kureyş Kabilesi içerisinde anlaşmazlık yaşandığında müracaat edilen dört kişiden biri olmuştur.⁴²⁶

Hz. Ali'nin ağabeyi olan Hz. Akîl ilk Müslümanlardan olmayıp Mekke'nin fethinden çok kısa süre önce Müslüman olmuştur. Rivayet ettiği hadis sayısı çok azdır. Kütüb-i Sitte içerisinde sadece Nesâî ve İbn Mâce rivayetlerini tahrir etmişlerdir.⁴²⁷ Ahmed b. Hanbel ise üç tane rivayetini tahrir etmiştir. Bunlardan bir tanesi şöyledir: Hasan rivayet etti ki: Akîl b. Ebî Tâlib Cuşem Kabile'sinden bir kadınla evlendi. Bir topluluk ona gelip ona *"Uğurlu ve oğullu olasın!"* diyerek tebrik ettiler. Akîl de onlara: *"Böyle demeyin!"* dedi. Bunun üzerine topluluk: Ey Ebû Yezid ne diyelim o zaman? dediler. Akîl de *"Allah lehinizde ve aleyhinizde mübarek kılsın deyin. Biz böyle söylemekle emrolunduk."* dedi.⁴²⁸

Akîl, İslam'ın ilk yıllarında Müslüman olmaması, Rasulullah (s.a.) ile aynı mecliste bulunma imkânının daha kısıtlı olmasına ve bunun da az sayıda hadis rivayetinde bulunmasına sebep olduğunu söylemek mümkündür.⁴²⁹

2.1.12. Ebû'l-Velîd (Ebû Abdirrahmân) Hassân b. Sâbit (ö. 60/680)

Kendisi, babası ve dedesi uzun ömürlü olmalarıyla meşhur olmuştur. Hassân b. Sâbit 60 yıl cahiliyede, 60 yıl da İslam'da sonra olmak üzere 120 yıl yaşamıştır.⁴³⁰ Rasulullah'ın (s.a.) şairiydi. Özellikle müşriklere karşı Müslümanları savunma konusunda çokça şiiri bulunmaktaydı.⁴³¹ Rasulullah (s.a.) ona mescitte bir minber koydurmuş o da burada Rasulullah (s.a.) hakkında kötü sözler sarf edenleri hicvetmiştir.

⁴²⁵ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, III, 1073.

⁴²⁶ İbn Abdilber, *el- İstiâb*, III, 1073.

⁴²⁷ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XX, 236.

⁴²⁸ Ahmed. Hanbel, *Müsned*, I, 564.

⁴²⁹ Âkil b. Ebî Tâlib hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Önkâl, Ahmed, *"Âkil b. Ebî Tâlib"*, DİA, İstanbul, 1989, II, s. 264.

⁴³⁰ Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, II, 845.

⁴³¹ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, I, 342.

Rasulullah (s.a.) Allah'ın (c.c.) onu Ruhü'l-Kudus ile desteklediğini söylemiştir.⁴³² Şiir konusunda çok istekli ve arzulu olup fırsat buldukça şiir okumaya gayret etmiştir. Hz. Ömer onu mescitte şiir okurken görmüş ve ona “*Sen mescitte şiir mi okuyorsun!*” diye azarlamaya kalkınca o da “*Ben senden daha hayırlısı buradayken okuyordum.*” cevabını vermiştir.⁴³³

Rasulullah (s.a.) İfk Hadisesi'nden dolayı bazı kişilere celde cezasını uygulamıştır. Bunlar arasında Hassân b. Sâbit de bulunmuştur. Hassân b. Sâbit cesaretli olmaması sebebiyle Rasulullah (s.a.) ile hiçbir savaşa katılmamıştır.⁴³⁴ A'mâ olmasından sonra ise genellikle Hz. Aişe'nin yanına gidip şiir okumuştur. Bunun üzerine bazı sahabîler Hz. Aişe'ye kendisi hakkındaki sözlerine rağmen neden Hasan b. Sâbit'in huzurunda şiir okumasına müsaade ettiğini sormuşlar, Hz. Aişe de onun Rasulullah'ı (s.a.) müşriklere karşı savunduğu için izin verdiğini söylemiştir.⁴³⁵

Uzun bir ömrü olmasına karşın rivayet ettiği hadis sayısı azdır. Ahmed b. Hanbel sadece üç tane hadisini tahrir etmiştir. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Nesâî ve İbn Mâce de bu rivayetlerini tahrir etmişlerdir.⁴³⁶ Rivayetlerinden biri şu şekildedir: “*Rasûlullah (s.a.), kabirleri ziyaret eden kadınları lanetlemiştir.*”⁴³⁷

2.1.13. Ebû Abdillâh (Hârise b. en-Nu'mân b. Nef') (ö. 60/680)

Hârise b. Nu'mân, Medine'de iskân etmiştir. Rasulullah'dan (s.a.) hadis rivayeti vardır.⁴³⁸ Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) tahrir ettiği bir habere göre Hz. Hârise b. Nu'mân şöyle demiştir: Bir gün Rasulullah'a (s.a.) uğradım. Yanında Cebrail bir şeyin üzerinde oturmuş bulunuyordu. Selam verdim ve yanlarından geçip gittim. Geri döndüğümde Rasulullah (s.a.) bana döndü ve dedi ki: “*Benim yanımdaki kimseyi gördün mü?*” Ben de “*evet*” cevabını verdim. Rasulullah (s.a.) da “*O Cebraildi ve senin selamına karşılık verdi.*” dedi.⁴³⁹ Başka bir rivayette de Rasulullah'ın (s.a.) onu cennette

⁴³² el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahabe*, II, 151.

⁴³³ el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahabe*, II, 150.

⁴³⁴ İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, II, 6.

⁴³⁵ İbn Asâkir, *Târihu's-Şâm*, XII, 397.

⁴³⁶ Hasan b. Sâbit hakkında hadâ fazla bilgi için bkz.; Elmalî, Hüseyin, “*Hasan b. Sâbit*”, DİA, İstanbul, 1997, XVI, ss. 399-402.

⁴³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 440.

⁴³⁸ el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahabe*, II, 93.

⁴³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IX, 602.

Kur'an okurken işittiğini söylemiştir.⁴⁴⁰ Bedir, Uhud ve Hendek Savaşlarına katılmıştır.⁴⁴¹

Ömrünün son zamanlarında a'mâ olan Hârise b. Nu'mân, namazlara gidebilmek için ip kullanmıştır.⁴⁴² Hatta fakirlere sadaka vermek için bu ipi kullanıp kendi elleriyle fakirlere vermiştir. Ailesindekiler kendisini rahatsız etmemesini, vereceği sadakayı söylemesi durumunda kendilerinin de verebileceğini teklif ettiklerinde o, fakirlere yardımın kötü ölümünden koruduğunu söyleyip bunu reddetmiştir.⁴⁴³ Muaviye'nin hilafetini gören Hârise b. Nu'mân hicrî 60 yılında vefat etmiştir.⁴⁴⁴

Hârise b. Nu'mân'ın çok muttaki ve âbid olan bir sahabî olmasına karşılık bize ulaşan hadisi çok azdır. Aynı şekilde onun hakkında bize ulaşan bilgilerde maalesef tafsilatlı olmayıp çok az denilebilecek seviyededir.⁴⁴⁵

2.1.14. Ebû Üseyd Mâlik b. Rebîa b. el-Beden es-Sâidî (ö. 60/680)

Mâlik b. Rebîa, Medine'de ikamet etmiştir.⁴⁴⁶ Bir rivayete göre Bedir Savaşı'na katılmış ve gözlerini yitirmiştir. Savaştan sonra oradakilere keşke gözlerim olsaydı da sizlere meleklerin toplandığı yeri gösterseydim dediği nakledilmiştir.⁴⁴⁷ Bazı rivayetlere göre a'mâ olması Hz. Osman'ın katlinden öncedir.⁴⁴⁸ Dolayısıyla gözlerini ne zaman kaybettiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak Bedir Savaşı'ndan sonra Hz. Osman'ın katledilmesinden önceki bir zamanda gerçekleştiği konusunda şüphe yoktur. Rasulullah (s.a.) ile Bedir, Uhud ve Hendek Savaşlarına katılmıştır. Mekke'nin fethinde Benî Sâide'nin sancağını taşımıştır.⁴⁴⁹ Ebû Üseyd Yemâme'de vefat etmiştir.⁴⁵⁰ Fakat vefat tarihinde ihtilaf vardır.⁴⁵¹ Onun, Rasullulah'ın (s.a.) Useyd Kabilesini övmesi ilgili ve

⁴⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, X, 22; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübra*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001, Menâkıb, 26, VII, 341.

⁴⁴¹ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 306.

⁴⁴² İb Hacer, *el-İsâbe*, II, 429.

⁴⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, III, 376.

⁴⁴⁴ İbn Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1997, III, 153.

⁴⁴⁵ Hârise b. Nu'mân için ayrıca bkz.; Topaloğlu, İbrahim, "*Hârise b. Nu'mân*", DİA, İstanbul, 1997, XVI, s. 202.

⁴⁴⁶ el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, V, 179.

⁴⁴⁷ İbn Hişam, *Sîretü'n-Nebevî*, II, 275.

⁴⁴⁸ Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, V, 2450.

⁴⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübra*, III, 425.

⁴⁵⁰ İbn Dureyd, *el-İştikâk*, 457.

⁴⁵¹ Bu ihtilaflar ve daha fazla bilgi için bkz.; Çakan, İsmail Lütfî, "*Ebû Üseyd*" DİA, İstanbul, 1994, X, s. 251.

daha başka konularda hadis rivayetleri bulunmaktadır.⁴⁵² Bunlardan hacla ilgili olanı bir tanesi şöyledir: Mâlik b. Rebia dedi ki: Rasulullah'ın (s.a.) şöyle dediğini duydum: *'Allah'ım saçlarını tıraş edenlere merhamete et. Allah'ım saçlarını tıraş edenlere merhamete et.'* Sonra bir adam şöyle dedi: “Ya saçını kısaltanlar?” Rasulullah (s.a.) üçüncüsü veya dördüncüsünde *“saçını kısaltanları”* dedi.⁴⁵³

2.1.15. Abdullah b. Erkâm b. Abduyegûs (ö. 64/656)

Abdullah b. Erkâm, Mekke'nin fethedildiği yıl Müslüman olmuştur. Rasulullah'ın (s.a.), Hz. Ebû Bekir'in ve Hz. Ömer'in katipliğini yapmıştır. Hz. Ömer döneminin tamamında, Hz. Osman döneminin de iki yılında beytül-mâl sorumluluğunu üstlenmiştir. Fakat Hz. Osman döneminde görevinden istifa etmiştir.⁴⁵⁴ İstifa ettiğinde Hz. Osman ona otuz bin dirhem vermiştir. Fakat o, yaptığı işi Allah rızası için yaptığını söyleyerek bunu kabul etmemiştir. Abdullah b. Erkâm, ölmeden önce a'mâ olmuş,⁴⁵⁵ hicrî 64 yılında Mekke'de vefat etmiştir.⁴⁵⁶

Müslüman olduktan sonra çok önemli görevlerde bulunmasına karşın rivayet ettiği hadis sayısı çok azdır. Zehebî, sünenler içerisinde sadece bir hadisi bulunduğunu söylemiştir.⁴⁵⁷ Ahmed b. Hanbel bir hadisini rivayet etmiştir. O da şöyledir: Hişam b. Urve, babasından, o da Abdullah b. Erkâm'dan rivayet etti. Abdullah b. Erkâm, hac ediyordu ve ashabına namaz kıldırıyordu. Bazen de ezan okunduğunda, yalnızca kendisi kılıyordu. Bir gün namaz kılmak için geldi ve “Sizden biriniz namazı kıldırın.” dedi. Çünkü ben Rasulullah'ın (s.a.) *“Sizden biriniz helaya ve namaz kılmaya gitmeyi istediği zaman önce helaya gitsin.”* dediğini işittim.⁴⁵⁸

2.1.16. Abdullah b. Amr b. Âs b. Vâil b. Hişâm (ö. 65/685)

Abdullah b. Amr'ın, künyesi Ebû Abdurrahman,⁴⁵⁹ islam'dan önceki adı ise Âsi'dir. Hz. Peygamber (s.a.) adını beğenmeyip Abdullah olarak değiştirmiştir.⁴⁶⁰

⁴⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 545.

⁴⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 263.

⁴⁵⁴ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, III, 866.

⁴⁵⁵ İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 171.

⁴⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, III, 411.

⁴⁵⁷ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Beytü'l-Efkârî'd-Duveliyye, Beyrut, 2004, IV, 98.

⁴⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 516.

⁴⁵⁹ Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn Mürrî el-Bağdâdî, *et-Târih*, Câmia'tu'l-Melik Abdulazîz, Mekke, 1979, II, 322.

⁴⁶⁰ ez-Zehebî, *en-Nübelâ*, III, 80.

Babası ile arasındaki yaş farkı çok azdır. Babası ondan sadece 12 yaş büyüktür. Babasından önce Müslüman olmuştur.⁴⁶¹ Abdullah b. Amr, ilmî şahsiyetinin yanında zühd ve takvasıyla da bilinmektedir. Hatta babası sürekli oruç tutup, geceleri de uyumadan ibadet ettiğinden dolayı onu Rasulullah'a (s.a.) şikâyet etmiştir. Rasulullah (s.a.) da Abdullah b. Amr'a şöyle demiştir: *Böyle yapma! Bazen Oruç tut. Bazen iftar yap. Bazen uyu, bazen kalk. Çünkü bedeninin senin üzerinde hakkı var. Gözlerinin senin üzerinde hakkı var. Eşinin senin üzerinde hakkı var.*⁴⁶² Birçok sahabi onu hadis bilgisinden dolayı övmüştür. Meselâ bazı Rivayetlere göre Ebû Hureyre'nin, Rasulullah (s.a.) ashabı içerisinde en çok hadis bilen kendisi olduğunu belirttiği ancak bu konuda yalnızca Abdullah b. Amr'ın kendisini geçtiğini söylemiştir. Bunun sebebinin, Abdullah b. Amr'ın hadisleri yazması kendisinin de yazmaması olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶³

Abdullah b. Amr, iyi karakteri sebebiyle babası vefat edince Muaviye tarafından Mısır valiliğine atanmıştır.⁴⁶⁴ Fakat bu görevde fazla kalmamış dört yıl sonra Muaviye onu görevinden almıştır.⁴⁶⁵ Daha sonra Şam'a gelmiş ömrünün sonlarına doğru a'ma olmuş ve hicrî 65 senesinde 72 yaşında vefat etmiştir.⁴⁶⁶ Abdullah b. Amr hadisleri iyi bir şekilde öğrenip hıfz etmek için yazmak istemiştir. Fakat bazı sahabîler bunu pek hoş karşılamamışlardır. O da bunun üzerine Rasulullah'dan (s.a.) hadisleri yazmak için izin istemiş ve bu izni almıştır.⁴⁶⁷ Hadisleri yazması sebebiyle birçok hadis ezberlemiş ve onları rivayet etmiştir. Kendisine nispet edilen hadis sayısı 700 tanedir. Bunlardan sadece 9 tanesi muttefekun aleyhdir. Buhârî'de 8 hadiste, Müslim'de de 20 hadiste teferrüd etmiştir.⁴⁶⁸

Abdullah b. Amr hadisleri yazmasından dolayı Ebû Hureyre'den daha fazla hadis bilgisine sahip olmuştur. Fakat Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiği hadis sayısı Ebû Hureyre'den az olmuştur. Bunda görme engelli olmasının etken olup olmadığını tespit edemedik. Fakat bunun nedeninin genel olarak şunlar olduğu söylenmektedir:

⁴⁶¹ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 963.

⁴⁶² el-Buhârî, *Nikah*, 90.

⁴⁶³ el-Buhârî, *İlm*, 40.

⁴⁶⁴ et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd Âmulî, *Târihu't-Taberî (Târihu'r-Rusûl ve'l-Mulûk)*, Dâru'l-Maarif, Mısır. b.t.y., V, 181.

⁴⁶⁵ et-Taberî, *et-Târih*, V, 229.

⁴⁶⁶ İbn Hacer, *el-İsabe*, VI, 311.

⁴⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 535; ed-Dârimî, *es-Sünen*, I, 428.

⁴⁶⁸ ez-Zehebî, *en-Nübelâ*, III, 80.

- 1) Abdullah b. Amr ibadete çok vakit ayırıp ilme çok az vakit ayırmıştır. Bu sebeple de rivayeti az olmuştur.
- 2) Abdullah b. Amr fetihlerle birlikte İslam coğrafyası genişleyince Medine'den ayrılmış ve ömrünün çoğunluğunu Mısır ve Taif'de geçirmiştir. Hadis ilmiyle meşgul olanlar ise Medine'ye ilim yolculuğu yaptıkları gibi buralara yapmamışlardır. Bu sebeple Abdullah b. Amr'ın hadis talebesi çok az olmuştur. Buna karşın Ebû Hureyre ise ölünceye kadar hep Medine'de kalmış fetva ve hadis ilmiyle meşgul olmuştur. Ayrıca tabiundan 800 kişi Ebû Hureyre'den hadis işitmiştir. Bu sayı hiçbir sahabîye nasip olmamıştır.
- 3) Hz. Peygamber Ebû Hureyre'ye hadisleri unutmaması için dua etmiş olması sebebiyle güçlü bir hafızaya sahip olmuştur. Bu sebeple bildiklerini unutmamış ve her koşulda hadis rivayet edebilmiştir.
- 4) Abdullah b. Amr Şam'da ehli kitaba ait bazı kitap parçaları bulmuş, onları okumuş ve onlardan rivayette bulunmuştur. Bu sebeple tabiundan pek çok kişi Abdullah b. Amr'dan hadis rivayet etmekten kaçınmışlardır.⁴⁶⁹

Abdullah b. Amr'ın Medine'den uzak kalması sebebiyle ilmî faaliyetlerinin yavaşladığı söylenebilir. Çünkü Medine bir ilim merkezi olup, ilim ehlinin en çok tercih ettiği yerler arasında olmuştur. Bu sebeple Medine, ilim sahiplerine bildiklerini tekrar etme ve sürekli yeni bir şeyler öğrenme imkânı vermiştir. Abdullah b. Amr ise bu olanaklardan istifade edememiştir.⁴⁷⁰ Abdullah b. Amr'ın çokça hadis rivayeti bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel hadisini rivayet etmiştir. Bunlardan bir tanesi şöyledir: “*Kişiye günah olarak azığını (amelini) zayi etmesi yeter.*”⁴⁷¹

2.1.17. Abdullah b. Abbâs b. Abdulmuttalib b. Hâşim (ö. 67/687)

Görme engelli sahabîler içerisinde ilmi açıdan en önde gelenlerinden ve en dikkat çekici olanlardan biri de Abdullah b. Abbas'dır. Hz. Peygamber'in (s.a.) amcası Hz. Abbas'ın oğludur. Hicretten 3 yıl önce, boykot yıllarında doğmuştur. Doğduğu

⁴⁶⁹ el-Mübârekfûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmiî't-Tirmizî*, Dâru'l-Feyhâ-Dâru'l-Menhel, Şâm, 2011, Mukaddime, 54.

⁴⁷⁰ Abdullah b. Amr hakkında daha fazla bilgi için bkz.; Kandemir, M. Yaşar, “*Abdullah b. Amr*”, DİA, İstanbul, 1988, I, ss. 85-86.

⁴⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 531.

zaman Rasulullah (s.a.) onun fakîh, âlim ve sâlih biri olması için pek çok kez dua etmiştir. O dualardan bazıları şu şekildedir: “Allah’ım ona hikmeti ver ve te’vili öğret.”⁴⁷², “Allah’ım onu dinde fakih kıl ve te’vili öğret.”⁴⁷³ “Allah’ım onun karnını fehm (anlayış) ve ilimle doldur. Onu sâlih kullarından eyle.”⁴⁷⁴ Akli ve zekasıyla her zaman öne çıkmayı başaran İbn Abbas, çocukluk yıllarında bir gün babası tarafından Rasulullah’ın (s.a.) yanına bir ihtiyaç sebebiyle gönderilmiştir. Fakat o Rasulullah’a (s.a.) hiçbir şey söylemeden geri dönmüş, babası bunun nedenini sorduğunda, o da sebep olarak Rasulullah’ın (s.a.) yanında gördüğü bir adamdan dolayı olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine babası bizzatihi kendisi Rasulullah’a (s.a.) gitmiş durumu Rasulullah’a (s.a.) anlatmıştır. Rasulullah (s.a.) da yanındakinin Cebrail (a.s) olduğunu söylemiş, sonra da Rasulullah (s.a.) Hz. Abbas’a, oğluna ilim verileceğini ve a’mâ olmadan da vefat etmeyeceğini bildirmiştir.⁴⁷⁵ Rasulullah (s.a.) vefat ettiğinde İbn Abbas 13 yaşındaydı.⁴⁷⁶ İlmi ve zekasıyla çok kısa zamanda meşhur olmuştur. Ona Kur’an tercümanı ve ilim deryası gibi lakaplar verilmiştir.⁴⁷⁷ Hz. Osmân’ın şehit edildiği sene Hz. Osmân’ın emriyle insanlara hac yaptırmıştır.⁴⁷⁸ Hz. Osmân zamanında Mısır’a gitmiş oradan da Mağrib’in fethine katılmıştır. Mısırlılar kendisinden pek çok hadis rivayetinde bulunmuşlardır. Hz. Ali zamanında Basra valisi olmuştur.⁴⁷⁹ Hz. Ali tahkim olayında hakem olarak İbn Abbas’ı tayin etmek istemiş ancak buna kurra’lar (havaric) karşı çıkmıştır. Sonra da Hariciler, Ebû Mûsâ’dan başkasına razı olmayacaklarını bildirmiştir.⁴⁸⁰ Tahkim olayından sonra Hz. Ali, İbn Abbas’ı Haricilerle konuşması için göndermiştir. O da onlarla tartışmış,⁴⁸¹ bunun üzerine bazıları görüşlerinden dönmüşler bazıları da dönmemiştir. Hz. Ali de dönmeyip isyan edenlerle

⁴⁷² İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübra*, VI, 323.

⁴⁷³ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübra*, VI, 323.

⁴⁷⁴ el-Belâzürî, Ebû’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Ensâbu’l-Eşraf*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1996, IV, 39.

⁴⁷⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübra*, VI, 324.

⁴⁷⁶ et-Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, X, 287.

⁴⁷⁷ el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân), *Kitâbu’l-Ma’rife ve’t-Târih*, Mektebetü’d-Dâr, Medine, 1999, I, 496.

⁴⁷⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 243.

⁴⁷⁹ et-Taberî, *Târih*, V, 93.

⁴⁸⁰ Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve’n-Nihaye Mebdeu’l-Halîka ve Kasasi’l-Enbiyâ’*, Dâru İbn Kesîr, Katar, 2015, VII, 469.

⁴⁸¹ İbn Abbas’ın Hâricileri ikna etmek için onlarla yaptığı konuşma ve onlarla girdiği tartışmanın metni ve değerlendirmesi için bkz: Ethem Ruhi Fığlalı, “Hâricîliğin Doğuşu ve Firkalara Ayrılışı” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AİFD), Ankara, 1978, c. XXII, S. 1, ss. 245-275.

savaşmıştır.⁴⁸² İlerleyen zamanlarda İbn Abbas valilik görevinden istifa etmiş ve Medine'ye geri dönmüştür. Bazı asılsız iddialara göre dönerken devlet hazinesinde ne varsa hepsini alıp Medine'ye götürmüştür.⁴⁸³ Bu asılsız iddiaları ona izafe eden rivayetler tetkik edildiğinde, birçok zayıf râvîye rastlanılmıştır.⁴⁸⁴

İbn Abbas ömrünün son yıllarında yaşadığı sağlık sorunları sebebiyle ilmî faaliyetleri yavaşlamaya başlamıştır. Hatta bir gün kendisine hadis okumak için gelen Taiflilere yaşlandığından dolayı artık kendisinin okumakta zorlandığını, hastalığı sebebiyle aklının zayıfladığını, gaflet halinin çoğaldığını ve onların kendisine okumasının daha iyi olacağını belirtmiştir.⁴⁸⁵ İbn Abbas ömrünün sonlarına doğru a'mâ olmuştur. Ancak insanlara namaz kıldırma devam etmiştir.⁴⁸⁶ İbn Abbas, hicrî 67 senesinde 73 yaşında Taif'de vefat etmiştir.⁴⁸⁷

Sahabe tabakasının ilmi, zekâsı ve takvası ile önde gelen şahsiyetlerinden biri olan İbn Abbas'ın birçok hadis rivayeti vardır. Küçüklüğünden beri hep Rasulullah (s.a.) ile birlikte olması, Rasulullah'ın (s.a.) ona dua etmesi ve hadis talimine çok istekli olması sebebiyle muksirun sahabîler arasına girmiştir. Ömrünün son yıllarında görme engelli olmasına rağmen hadis rivayet etmekten geri durmamıştır. Dolayısıyla Zehebî (ö. 748/1348) İbn Abbas'ın rivayet ettiği hadis sayısının toplamda 1665 olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁸ Ancak bunlardan sadece 9 tanesini Rasulullah'dan (s.a.) işiterek rivayet etmiştir.⁴⁸⁹ Sahihayn'da onun hadislerinden ikisinde de aynı olarak bulunan hadis sayısı 75 tanedir. Buhârî'de teferrüd ettiği hadis sayısı 120, Müslim'de ise sadece 9 tanedir.⁴⁹⁰ Ahmed b. Hanbel ise Müsned'inde 1348 hadisini tahrir etmiştir. Bunlardan bir tanesi şöyledir: Bir adam Hz. Nebi'ye (s.a.) “*Eğer sen ve Allah dilerse*” dedi. Bunun üzerine

⁴⁸² ez-Zehebî, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, VII, 472.

⁴⁸³ Bu asılsız iddialar ve onlara verilen cevaplar için bkz.: Muhsin Kazvinî, “*Abdullah İbn Abbas (el-Muftera aleyh)*”, *Câmiatu'l-Ehli'l-Beyt*, Bağdat, 2014, S.16, ss. 8-29.

⁴⁸⁴ İsmail Lütfi Çakan - Muhammed Eroğlu, *Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib*, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1988, I, 77.

⁴⁸⁵ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) Tirmizî, *İlelu's-Sağir*, Dâru İhyâi'l-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1938, s. 14.

⁴⁸⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübra*, VI, 327.

⁴⁸⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 76.

⁴⁸⁸ ez-Zehebî, *Tecridû Esmâi's-Sahâbe*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, b.t.y., I, 320.

⁴⁸⁹ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, III, 534.

⁴⁹⁰ ez-Zehebî, *en-Nübelâ*, II, 2415.

Hz. Nebi (s.a.) ona “*Sen beni Allah ile denk mi görüyorsun! Böyle söylemek yerine yalnızca ‘Allah dilerse’ de.*” dedi.⁴⁹¹

2.1.18. Ebû Umâre el-Berâ’ b. Âzib b. el-Hâris el-Ensârî (ö. 71/690)

Ebû Umâre, yaşı küçük olduğu için Bedir Savaşı’na götürülmemiştir. Bundan sonraki Rasulullah’ın (s.a.) katıldığı savaşların tamamına katılmıştır. Kendisi Rasulullah (s.a.) ile 15 gazveye katıldığını belirtmiştir.⁴⁹² Hz. Ali ile Cemel, Sıffin ve Nehravan Savaşlarına katılmıştır. Kûfe’ye taşınmış ve vefat edinceye kadar orada yaşamıştır.⁴⁹³ İbn Habîb a’ma olduğunu zikretmiştir.⁴⁹⁴ Rasulullah (s.a.) ve birçok sahabîden hadis rivayeti bulunmaktadır. Bazı hadisleri Kütüb-i Sitte’de tahrir edilmiştir.⁴⁹⁵ Rivayet ettiği hadislerin toplamı 305 tanedir.⁴⁹⁶ Ahmed b. Hanbel *Müsned*’inde 259 hadisini tahrir etmiştir. Bunlardan bir tanesi şöyledir: “*Kur’an’ı seslenizle süsleyiniz.*”⁴⁹⁷

2.1.19. Abdullah b. Hâris b. Cez’ ez-Zübeydî (ö. 86/705)

Hakkında çok az bilgi bulunan Abdullah b. Hâris’in, çocukluğu ve gençliği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Yemen asıllıdır.⁴⁹⁸ O, Medine’den Mısır’a taşınmış ve bu sayede Mısırlılar ondan hadis rivayetinde bulunmuşlardır.⁴⁹⁹ Ölünceye kadar Mısır’da ikamet etmiştir.⁵⁰⁰ Hicrî 86 yılında a’ma olduktan sonra vefat etmiştir.⁵⁰¹ Mısır’da en son vefat eden sahâbîdir.⁵⁰² Celâlüddîn es-Süyûtî Mısırlıların ondan 20 tane hadis rivayet ettiğini haber vermiştir.⁵⁰³ Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce rivayetlerini tahrir etmişlerdir.⁵⁰⁴ Ahmed b. Hanbel *Müsned*’inde 19 hadisini tahrir etmiştir.

⁴⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 22.

⁴⁹² el-Begavî, *Mu’cemu’s-Sahabe*, I, 251-252.

⁴⁹³ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, I, 157.

⁴⁹⁴ İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 298.

⁴⁹⁵ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, IV, 35.

⁴⁹⁶ Çakan, İsmail Lütfî, “*Berâ b. Âzib*”, DİA, İstanbul, 1992, V, s. 469.

⁴⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 254.

⁴⁹⁸ el-Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe Şeybânî, *Kitâbu’t-Tabakât (Tabakâtu Halîfe b. Hayyat)* Matbaâtu’l-Ânî, Bağdât, 1967, s.292.

⁴⁹⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, VII, 345.

⁵⁰⁰ İbn Esîr, *Usdu’l-Ğâbe*, III, 204.

⁵⁰¹ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XIV, 392.

⁵⁰² ez-Zehabî, *en-Nübelâ*, IV, 412

⁵⁰³ es-Süyûtî, *Hüsnü’l-Muhâdara fî Târîhi Mısır ve’l-Kâhire*, Dâru İhyâi’l-Kutubi’l-Arabiyye, b.y.y., 1967, II, 212.

⁵⁰⁴ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XIV, 392.

Bunlardan bir tanesi şöyledir: Hz. Nebi'nin (s.a.) “Sizden biriniz kibleye dönerek bevl etmesin.” dediğini ilk olarak ben duydum ve insanlara ilk olarak ben söyledim.⁵⁰⁵

2.1.20. Ebû Ümâme (Sudey b. Aclân b. Vehb el-Bâhilî) (ö. 86/705)

Hangi tarihte Müslüman olduğu bilinmemektedir. Müslüman olduktan sonra Rasulullah (s.a.) tarafından kendi kabilesine elçi olarak gönderilmiştir. Hz. Ali ile Sıffin Savaşı'na katılmış,⁵⁰⁶ Humus'da ikamet etmiş daha sonra Şâm'a taşınmıştır. Orada yaşayan sahabîler içerisinde en son vefat eden sahabî olduğu zikredilmiştir.⁵⁰⁷ Hicrî 86 yılında 61 yaşında Şam'da vefat etmiştir.⁵⁰⁸ İbn Habîb onun a'mâ olduğunu zikretmiştir.⁵⁰⁹ Fakat ne zaman nasıl olduğunu belirtmemiştir.

Ebû Ümâme'nin Rasulullah'tan (s.a.) hadis rivayeti olduğu gibi birçok sahabiden de hadis rivayet etmiştir. Çokça hadis rivayeti olan (muksirûn) sahabîlerden biri olarak da sayılmaktadır.⁵¹⁰ 250 tane hadis rivayet ettiği belirtilmektedir.⁵¹¹ Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde 189 hadisini rivayet etmiştir. Bunlardan biri şöyledir: Rasulullah (s.a.) “Beni görüp inanana müjdeler olsun. Beni görmeden inanana da müjdeler olsun.” dedi ve bunu yedi kez tekrarladı.⁵¹²

2.1.21. Abdullah b. Ebî Evfâ b. Hâlid b. Hâris (ö. 87/706)

Künyesi Ebû Muaviye olan İbn Ebî Evfâ,⁵¹³ Rıdvân beyatına katılmıştır. Hz. Peygamber'e bir sadaka getirip babası Ebî Evfâ için dua etmesini istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.) de bunun üzerine Ebî Evfâ'ya dua etmiştir.⁵¹⁴ Kendisinin Hz. Peygamber'den (s.a.) hadis rivayetleri vardır.⁵¹⁵ Hudeybiye ve sonrasındaki savaşlara

⁵⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 293.

⁵⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, V, 242.

⁵⁰⁷ İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 15.

⁵⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 289.

⁵⁰⁹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 298.

⁵¹⁰ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, II, 736.

⁵¹¹ Sandıkçı, Kemal, “Ebû Ümâme”, DİA, İstanbul, 1994, X, s. 251.

⁵¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IX, 163.

⁵¹³ İbn Maîn, *Târîh*, II, 297.

⁵¹⁴ el-Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, V, 24.

⁵¹⁵ el-Fesevî, *Kitâbu'l-Ma'rife*, I, 268; İbn Kâni, Ebû'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni b. Merzûk el-Ümevî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, Mektebetu'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, Medine, 1997, II, 85.

katılmıştır. Rasulullah (s.a.) vefat edinceye kadar Medine’de ikamet etmiş, a‘mâ olduktan sonra hicrî 87 yılında vefat etmiştir.⁵¹⁶

Hudeybiye Savaşı’ndan önceki savaflara neden katılmadığı, ne zaman İslamiyet’i seçtiği hangi sebeple a‘mâ olduğu maalesef bilinmemektedir. Rıdvan Beyatı’nda bulunması onun faziletli yönlerinden biridir. İbn Ebî Evfâ’nın yaklaşık 90 tane hadis rivayeti bulunmaktadır.⁵¹⁷ Ahmed b. Hanbel *Müsned*’inde 24 hadisini tahrir etmiştir. Bunlardan bir tanesi şöyledir: “*Rasulullah (s.a.) ile altı gazveye katıldım. Biz (bu gazvelerde) çekirge yiyiyorduk.*”⁵¹⁸

2.1.22. Ebû İnebe el-Havlânî (Abdullah (Amr) b. İnebe) (ö. 128/746)

Rasulullah (s.a.) hayattayken Ebû İnebe Müslüman olmuştur. Her iki kibleye doğru namaz kılmıştır. Cahiliye Dönemi’nde kan yemesi ile meşhur olmuştur. Fakat sahabî olup olmadığı ihtilaflıdır.⁵¹⁹ A‘mâ olan Ebû İnebe, Halife b. Hayyat (ö. 240/854-55), İbn Sa‘d ve Ebu’l-Kâsım Beğavî’ye göre sahabîdir. Fakat Mufaddal b. Ğassan (ö. 217/837) ve Ebû Hatim er-Razî göre ise sahabî değildir ve tabiunun büyüklerindendir.⁵²⁰ İbn Hacer “*el-İsâbe*” adlı eserinde birinci bölümde zikretmiş ve sahabî olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca onun Câbiye denen bir yerde Hz. Ömer ile karşılaştığını ve Hz. Ömer’in ona bir kıssa anlattığını söylemiştir⁵²¹ Rasulullah (s.a.) ve Hz. Ömer’den hadis rivayetleri bulunmaktadır.⁵²² Ahmed b. Hanbel *Müsned*’inde dört tane hadisini tahrir etmiştir. Bunlardan bir tanesi şöyledir: Rasulullah (s.a.) şöyle buyurdu: “*Allah (c.c.), bu dinde kendisine itaat etmek maksadıyla dikilen bir fîdanı bile karşılıksız bırakmaz.*”⁵²³

Ebû İnebe’nin sahabî olup olmadığı ihtilaflıdır. Sahabîleri tabakasını inceleyen pek çok eserde yer almış olması ve onun sahabî olmadığına dair bir açıklamanın yer almasından dolayı sahabî olduğu söylenebilir. Onun sahabîliği konusundaki ihtilafın en büyük sebebi Medine’de yaşamamış olması ve Medine’ye çok az uğramasının olduğu

⁵¹⁶ İbn Esir, Ebû’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Usdu’l-Ğâbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe*, Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, Beyrut, 2002, III, 1598.

⁵¹⁷ Yardım, Ali, “*Abdullah b. Ebû Evfâ*”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, s. 96.

⁵¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 16.

⁵¹⁹ İbn Esir, *Usdu’l-Ğâbe*, III, 354.

⁵²⁰ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXXIV, 151.

⁵²¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, XII, 473.

⁵²² el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXXIV, 151.

⁵²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 318.

da söylenebilir. Bu sebeple hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. A‘mâ olmasının sebebi ve zamanın tespit edilememesinin en büyük nedeni de bu olması mümkündür.

2.2. Mekfûf Sahabîler

Rivayeti olan görme engelli sahabîlerin bir başka türü olan mekfûf sahabîlerin sayısı sadece iki tanedir. Mekfûf lafzının, a‘mâ lafzı ile eş anlamlıdır. Dolayısıyla bir müellifin mekfûf olarak vasıfladığı bir sahabîyi başka bir müellif a‘mâ olarak vasıflayabilmiştir. Bu durumlarda da çoğunluğun tercih ettiği lafza göre hareket edilmiştir. Aşağıdaki sahabîler, âlimlerin ya tamamı ya da çoğunluğu tarafından mekfûf olarak vasıflanan sahabîlerdir.

2.2.1. Esmâ bnt. Abdullah (Ebû Bekir) b. Osmân Temîmî (ö. 73/692)

Hiz. Ebû Bekir’in kızı olan Hiz. Esmâ, İslâm’ın ilk yıllarında Müslüman olmuştur. İlk Müslümanlar arasında 18. sıradadır.⁵²⁴ Annesinin adı Kuteyle bint Abduluzza’dır. Hicret esnasında Rasulullah’ın (s.a.) kırbasını kuşağını ikiye ayırıp bağladığı için iki kuşaklı anlamına gelen “zu nitakeyn” lakabı verilmiştir.⁵²⁵ Rasulullah (s.a.) ve Hiz. Ebû Bekir hicret ederken Mekke’den ayrılınca Ebu Cehil, Hiz. Ebu Bekir’in evine gelip Hiz. Esmâ’ya onların yerini sormuş, o da bilmediğini söyleyince Ebu Cehil ona bir tokat atmış ve tokadın şiddetinden küpeleri yere düşmüştür.⁵²⁶

Zübeyr b. Avvâm çok fakir biri olmasına rağmen Hiz. Esmâ, onunla evlenmeyi kabul etmiştir. Bu evlilikten sekiz tane çocukları olmuştur.⁵²⁷ Bu çocuklardan birine hicretin yapıldığı yıl hamile kalmıştır. Kuba’ya geldiklerinde doğum gerçekleşmiştir. Hiz. Esmâ, çocuğunu Rasulullah’a (s.a.) götürmüş, Rasulullah (s.a.) da ona dua etmiş ve adını da Abdullah koymuştur. Abdullah hicretten sonra muhacirlerden doğan ilk çocuktur. Muhacir ve Ensar onun doğumuna çok sevinmiştir. Çünkü o zamanlar Yahudiler, Müslümanlara büyü yaptıklarını ve bu sebeple bir daha çocuklarının olmayacağını söylemişlerdir.⁵²⁸

Hiz. Esmâ, eşinin çok fakir olmasından dolayı hiç alışık olmadığı işlerde çalışmak zorunda kalmıştır. Hatta kendisi iyi ekmek yapamadığını ve komşularının

⁵²⁴ İbn Hişam, *es-Sîretü’n-Nebevî*, I, 288.

⁵²⁵ İbn Sa’d, *Tabakâtu’l-Kübrâ*, VIII, 196.

⁵²⁶ et-Taberî, *Târîh*, II, 379.

⁵²⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, VIII, 196.

⁵²⁸ el-Buhârî, *Akîka*, I.

kendisine ekmek yapmada yardım ettiklerini anlatmıştır. Zor işlerde çalıştığını ve eşinin kendisine sert davrandığını her zaman babasına söylemiş, babası da sabretmesini, bu sabrın karşılığının ahirette cennet olacağını belirtmiştir. Daha sonra babası ilerleyen zamanlarda bir tane hizmetçiyi ona hizmet etmesi için göndermiştir. Bu da kendisini kısmen rahatlatmıştır.⁵²⁹

Hz. Esmâ, öğrenmek istediği bir şeyi Rasulullah'a (s.a.) sormaktan çekinmemiş, imkânı oldukça sadaka verip köle azad etmiş, Yermük Savaşı'na katılmış ve Haccac'ın karşısına çıkıp onun zalim ve zorba olduğunu açık bir şekilde söylemiştir. Hz. Esmâ yaşlanınca gözleri görmemeye başlamıştır. İhtiyaçlarını karşılamak için hizmetlilerinden yardım almıştır. Daha sonra ilerlemiş yaşına rağmen eşinden boşanmıştır. Hz. Ömer de ona devlet hazinesinden maaş bağlamıştır. Hz. Esmâ hicrî 73 yılında, oğlu Abdullah öldürüldükten bir gün sonra vefat etmiştir.⁵³⁰ Hz. Esmâ Rasulullah'dan (s.a.) birçok hadis rivayet etmiştir. Kütüb-i Sitte'de 58 hadisi tahrir edilmiştir.⁵³¹ Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde 83 hadisini rivayet etmiştir. Bunlardan biri şöyledir: "Mekke döneminde annem Rağibe bana geldi. Annem müşrikti. Rasulullah'a (s.a.) onun yanına gideyim mi diye sordum. O, 'evet' dedi."⁵³²

2.2.2. Câbir b. Abdullah b. Amr b. Haram (ö. 78/697)

Genç yaşlarında olmasına rağmen Câbir b. Abdullah Akabe Biatı'na katılmıştır.⁵³³ Rasulullah (s.a.) toplam 20 gazve yapmış, Câbir b. Abdullah ise bunun 19 tanesine katılmıştır.⁵³⁴ Bedir ve Uhud Savaşlarına katılıp katılmadığı ihtilaflıdır. Bazı rivayetlerde yaşı küçük olduğu için babası tarafından katılmasına izin verilmediği belirtilmiştir. Bazıları da Bedir Savaşı'na katılmayıp Uhud Savaşı'na katıldığını zikretmişlerdir. Daha sonra da Hz. Ali ile Sıffin Savaşı'na katılmıştır.⁵³⁵ Ömrünün son yıllarında Mekke'ye taşınmış fakat sonra geri Medine'ye dönmüştür.⁵³⁶ Medine'de vefat

⁵²⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VIII, 197.

⁵³⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VIII, 198-200.

⁵³¹ Yardım, Ali, "Esmâ bint Ebû Bekir es-Sıddîk", DİA, İstanbul, 1995, XI, ss. 402-404.

⁵³² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 136.

⁵³³ el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahabe*, I, 438.

⁵³⁴ el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahabe*, I, 441.

⁵³⁵ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, I, 220.

⁵³⁶ el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahabe*, I, 445.

eden en son sahabî olduğunu söyleyenler vardır. Medine’de hicrî 78 yılında vefat etmiştir. Ömrünün son yıllarında görme engelli (mekfûf) olmuştur.⁵³⁷

Cabir b. Abdullah’ın çocukluğundan beri Rasulullah (s.a.) ile aynı ortamda bulunması sebebiyle Rasulullah’dan (s.a.) çokça hadis işitme imkânı elde etmiştir. Muksirûn sahabîlerden biridir. Binden fazla hadis rivayeti vardır. 1540 tanesi hadis külliyatlarında yer almaktadır.⁵³⁸ Ahmed b. Hanbel ise *Müsned*’inde 1218 hadisini rivayet etmiştir. Bunlardan bir tanesi şöyledir: Rasulullah (s.a.) buyurdu ki: “*Savaş hiledir.*”⁵³⁹

2.3. A‘Ver Sahabîler

Bir gözünde görme engeli olan sahabîlerin bu türünde beş sahabî bulunmaktadır. Bu sahabîlerin ve değerlendirmeleri kısaca şu şekildedir:

2.3.1. Ebû Muhammed Ma’dîkerib (Eş’as) b. Kays b. Ma’dîkerib (ö. 40/661)

Ebû Muhammed, hicretin 10. yılında Kinde Kabilesi’nin Rasulullah’a (s.a.) gönderdiği heyetin başkanı olarak Medine’ye gelmiş ve 60 kişilik heyetkilerle birlikte Müslüman olmuştur.⁵⁴⁰

Rasulullah’ın (s.a.) vefatından sonra Ebû Muhammed, irtidat etmiş bunun üzerine Hz. Ebû Bekir Yemen’e asker göndermiş ve Ebû Muhammed’i esir olarak getirtmiştir. Sonra da Hz. Ebû Bekir’in huzuruna çıkarılmış, Hz. Ebû Bekir’e kendisini savaşta yendiğini, yaptığı hatadan dolayı pişmanlık duyduğunu ve Hz. Ebû Bekir’in kız kardeşi ile evlenmek istediğini söylemiştir. Hz. Ebû Bekir ise onu serbest bırakıp, samimiyetine güvenerek kız kardeşi ile evlendirmiştir.⁵⁴¹

Ebû Muhammed, Yermük Savaşı’na katılmış bir gözünü kaybetmiştir.⁵⁴² Kadisiye, Medâin ve Nihavend Savaşlarına da katılmıştır. Hz. Osman döneminde Azerbaycan’da zekât memuru olarak görev yapmıştır.⁵⁴³ Ömrünün son yıllarında insanlar Irak’a göç ettikleri zaman o da göç etmiş ve ölünceye kadar Kûfe’de iskân

⁵³⁷ el-Beğavî, *Mu‘cemu’s-Sahabe*, I, 446-447; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, I, 220.

⁵³⁸ Kandemir, M. Yaşar, “*Câbir b. Abdullah*”, DİA, İstanbul, 1992, VI, ss. 530-532.

⁵³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 20.

⁵⁴⁰ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, I, 133.

⁵⁴¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 185.

⁵⁴² İbn Asâkir, *Târihu’s-Şâm*, IX, 116.

⁵⁴³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 185.

etmiştir. Kızını Hz. Hasan ile evlendirmiştir.⁵⁴⁴ Hz. Ali'nin vefatından kırk gece sonra vefat ettiği rivayet edilmiştir.⁵⁴⁵

Bir gözünde görme engeli olan Ebû Muhammed'in, Rasulullah (s.a.) ile çok birlikteliği olmamasına rağmen Rasulullah'dan (s.a.) hadis rivayetleri bulunmaktadır.⁵⁴⁶ Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde 11 tane hadisini tahrir etmiştir. Bunlardan bir tanesi şöyledir: Rasulullah (s.a.) buyurdu ki: “İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a da teşekkür etmez.”⁵⁴⁷

2.3.2. Muğire b. Şu'be b. Ebî Âmir b. Mesûd (ö. 50/670)

Zekâsı ile öne çıkan Muğire b. Şu'be, kendi döneminde dâhi olan beş kişiden biri olarak görülmüştür.⁵⁴⁸ Künyesinin, Ebû İsa olduğu nakledilmiştir.⁵⁴⁹ Hendek Savaşı'nın yapıldığı yıl Müslüman olmuş ve Medine'ye muhacir olarak gelmiştir.⁵⁵⁰ Muğire b. Şu'be, akıllı olması sebebiyle Mekkeli müşrikler tarafından bir grupla birlikte Mukavkıs'ın huzuruna elçi olarak gönderilmiştir. Mukavkıs onlara birçok hediyeler vermiştir. Sonra bu grup, aralarında bu hediye paylaşmış fakat Muğire b. Şu'be'ye çok az pay düşmüştür. O da bu durumu geçici olarak içine atmış sonra bu grupla birlikte yola çıkmıştır. Yolda konakladıkları bir yerde arkadaşlarının şarap içip sarhoş olmalarından faydalanan Muğire b. Şu'be, onların hepsini öldürmüş, hediyelerin hepsini alıp Rasulullah'a (s.a.) getirmiş ve Müslüman olmuştur. Hudeybiye Antlaşması ile sonuçlanan hac yolculuğunda bulunmuştur. Hz. Ebû Bekir döneminde Bahreyn'e elçi olarak gönderilmiştir. Yemame Savaşı, Şam'ın fethi ve Yermük Savaşı'na katılmış, Yermük Savaşı'nda bir gözünü kaybetmiştir. Daha sonra Kadisiye⁵⁵¹ ve Nihavend Savaşlarına katılmış, Basra ve Kûfe valiliğini yapmıştır. Kûfe valiliği yaptığı zaman da vefat etmiştir.⁵⁵²

Bir gözünde görme engeli olan Muğire b. Şu'be'nin pek çok hadis rivayeti vardır. Kütüb-i Sitte'nin tamamında hadisleri tahrir edilmiştir. Ahmed b. Hanbel

⁵⁴⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VI, 100.

⁵⁴⁵ el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahabe*, I, 191.

⁵⁴⁶ İbn Asâkir, *Târihu's-Şâm*, IX, 116.

⁵⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IX, 77.

⁵⁴⁸ el-Buhârî, *Târihu'l-Kebir*, VII, 316.

⁵⁴⁹ el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahabe*, V, 398.

⁵⁵⁰ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, IV, 1445.

⁵⁵¹ el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahabe*, V, 400.

⁵⁵² Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, V, 2583.

Müsned'inde 115 hadisini tahrir etmiştir. Bunlardan bir tanesi şöyledir: “*Rasulullah (s.a.) işkence yapmayı yasakladı.*”⁵⁵³

2.3.3. Ebû Amr Cerîr b. Abdillâh b. Câbir el-Becelî (ö. 51/671)

Müslüman olmadan önceki hayatı hakkında bilgi neredeyse yok denecek kadar azdır. Ebû Amr, Yemen'in Becîle Kabilesindendir. Güzelliği ve uzun boyuyla ön plana çıkmıştır. Hz. Ömer ona “*Bu ümmetin Yusuf'u*” diyerek iltifat etmiştir.⁵⁵⁴ Rasulullah'ın (s.a.) vefat ettiği yıl Müslüman olmuştur.⁵⁵⁵ Rasulullah (s.a.) ona görev olarak “Yemen'in Kabesi” olarak bilinen Zülhüleysa'daki mabedi yıkmak için görevlendirmiştir. Oraya ulaştığında mabedi yakmış ve Rasulullah (s.a.) bunun üzerine onun sebat ve hidayeti için dua etmiştir.⁵⁵⁶ Hz. Ömer hilafetinde Köprü Savaşı'nda Müslümanlar zor duruma düşünce, Hz. Ömer Becîle kabilesine onu emir tayin ederek savaşa göndermiştir.⁵⁵⁷ Hz. Osman döneminde valiyken Hemedan'da savaşta bir gözünü kaybetmiştir.⁵⁵⁸ Cerir b. Abdullah Kûfe'ye taşınmış orada bir ev edinip ikamet etmiştir. Hz. Ali onu elçi olarak Hz. Muaviye'ye göndermiştir. Hz. Muaviye onu uzun bir süre hapsetmiş sonra da serbest bırakmıştır.⁵⁵⁹ Cerir b. Abdullah hicri 51 yılında vefat etmiştir.⁵⁶⁰

Tek gözünü savaşta kaybetmesi sonucu görme engelli olan Cerir b. Abdullah'ın Rasulullah'dan (s.a.) yaklaşık mükerrerleriyle birlikte 100 hadis rivayeti vardır.⁵⁶¹ Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde 112 hadisini tahrir etmiştir. Bunlardan bir tanesi şöyledir: Rasulullah (s.a.) dedi ki: “*İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez.*”⁵⁶²

Cerir b. Abdullah, Kabilesinin lideri olmasından dolayı genellikle Medine dışında yaşaması ve İslam'ın ilk yıllarında Müslüman olmaması da rivayet sayısının çok olmamasının temel sebepleri olabilir.

⁵⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 427.

⁵⁵⁴ Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, II, 591.

⁵⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VI, 99.

⁵⁵⁶ Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, II, 591.

⁵⁵⁷ İbn Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, I, 539.

⁵⁵⁸ el-Heysem b. Adî, *Kitâbu'l-Bursân*, s. 566.

⁵⁵⁹ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, I, 238-239.

⁵⁶⁰ İbn Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, I, 539.

⁵⁶¹ Fayda, Mustafa, “*Cerîr b. Abdullah*”, DİA, İstanbul, 1993, VII, ss. 410-411.

⁵⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 711.

2.3.4. Ebû Nuaym (Ebû Abdirrahmân) Muâviye b. Hudeyc b. Cefne (ö. 52/672)

Hayatı hakkında çok az bilgi bulunan Ebû Nuaym, üç kez Afrika'ya sefere çıkmış ve bu seferlerin birinde bir gözünü yitirmiştir. Bazı rivayetlerde Habeşistan seferinde gözünü yitirmiştir. İbn Hacer ise onun Nûbe Gazvesi'nde gözünü yitirdiği belirtmiştir.⁵⁶³ Bir rivayete göre Amr b. As'ın emriyle Muhammed b. Ebû Bekir'i öldürdüğü nakledilmiştir. Hatta onun emri altındakiler Hz. Aişe'nin yanına uğrayınca Hz. Aişe, Muâviye b. Hudeyc'in nasıl biri olduğunu sormuş, onlar da hakkında iyi şeyler söyleyince Hz. Aişe: *"Allahım senden mağfiret istiyorum! Allah'ım beni bağışla! Kardeşimi öldürmesinden dolayı ona çok kıızıyordum."* demiştir.⁵⁶⁴ Mısır emirliği yapmış ve pek çok kez Mağrib'e yapılan seferlere katılmıştır. Hicri 52 yılında vefat etmiştir.⁵⁶⁵

Muaviye b. Hudeyc'in rivayet ettiği hadis sayısı çok azdır. Ebû Dâvud ve Nesâî bir hadisini⁵⁶⁶ Ahmed b. Hanbel ise beş hadisini tahrir etmiştir. Bunlardan bir tanesi şöyledir: Rasulullah (s.a.) şöyle buyurdu: *"Allah yolunda sabahın erken vakitlerinde çıkılan sefer, dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır."*⁵⁶⁷

2.3.5. Ebû Tarîf Adî b. Hâtim b. Abdillâh et-Tâî (ö. 67/686)

Ebû Tarîf'in, hicretin yedinci veya onuncu yılında Rasulullah'ın (s.a.) yanına geldiği nakledilmiştir. Müslüman olmadan önce Hristiyan olduğu rivayet edilmiştir.⁵⁶⁸ Medine'ye geldiğinde iyi bir şekilde karşılanmış, Rasulullah'ın (s.a.) yanına gelmiş ve Rasulullah (s.a.) ona *"Ey Adî b. Hâtim, Müslüman ol ki selamette olasın."* demiştir. O ise *"Benim bir dinim var."* diyerek karşılık vermiştir. Rasulullah (s.a.) *"Ben senin dinini senden daha iyi biliyorum."* demiştir. O da *"Sen benim dinimi benden daha mı iyi biliyorsun?"* diye yanıtlamıştır. Rasulullah (s.a.) onun kabilesinin lideri olduğunu, "Rakusiyye" denilen bir dine mensup olduğunu, ganimetin dörtte birini yediğini aslında bunun kendi dininde haram olduğunu söylemiştir. O da bundan etkilenmiş ve Müslüman olmuştur.⁵⁶⁹ Daha sonra irtidat olaylarının yaşandığı yılda zekâtları Hz. Ebû

⁵⁶³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, X, 221.

⁵⁶⁴ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, III, 1414.

⁵⁶⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, X, 221.

⁵⁶⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, X, 221.

⁵⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 237.

⁵⁶⁸ İbn Asâkir, *Târihu's-Şâm*, IV, 7.

⁵⁶⁹ İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, IV, 7.

Bekir'e getirmiş ve kavminin irtidat etmesini önlemiştir.⁵⁷⁰ Çok ihlaslı bir sahabî olan Adî b. Hâtim, kabilesinin liderliğini yapmıştır. Rasulullah'ın (s.a.) yanına geldiği zaman, Rasulullah (s.a.) ona yer açtırıp yanında oturturmuştur.⁵⁷¹ Adî b. Hâtim, Kûfe'ye göçmüş ve orada kendine bir ev inşa etmiştir. Hz. Ali ile Cemel ve Sıffin Savaşlarına katılmıştır. Cemel Savaşı'nda bir gözünü kaybetmiş ve Muhtar zamanında Kûfe'de vefat etmiştir.⁵⁷² Rasulullah'dan (s.a.) 66 hadis rivayeti vardır.⁵⁷³ Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde 30 hadisini rivayet etmiştir. Onlardan bir tanesi şöyledir: “Sizden biriniz yarım hurmayla bile (sadaka olarak vererek) cehennem ateşinden korunabiliyorsa bunu mutlaka yapsın yapsın.”⁵⁷⁴

3. RİVAYETLERİ OLMAYAN SAHABÎLER

Hadis tarihinde rivayeti olmayan 39 görme engelli sahabî bulunmaktadır. Görme engellilerin, görev ve sorumluluklarının tespiti için son derece değerli olan bu sahabîlerin kısa biyografileri şu şekildedir:

3.1. A‘mâ Sahabîler

Rivayeti olmayan sahabiler içerisinde sayıca en fazla olan türünü a‘mâ olan sahabîler oluşturmaktadır. Hadis tarihinde rivayeti olmayan 22 görme engelli sahabî tespit edilmiştir.

3.1.1. Umeyr b. Adî b. Hareşe b. Umeyye b. Âmir b. Hatme (ö. 5-10/627-632)

İleride terceme-i hali takdim edilecek olan Abdullah b. Umeyr Hatmî'nin babasıdır. Benî Hatme Kabilesi'nin mescidinde imamlık görevini yapmıştır. Ona ilminin çokluğundan dolayı “Kâri” lakabı verilmiştir.⁵⁷⁵ İslâm'ın ilk yıllarında Müslüman olmuştur. Kız kardeşini Rasulullah'a (s.a.) hakaret ettiği gerekçesiyle katletmiştir.⁵⁷⁶ Erkek kardeşi Hâris de Uhud Savaşı'nda öldürülmüştür. Gözlerindeki rahatsızlıktan dolayı Bedir,⁵⁷⁷ Uhud ve Hendek Savaşlarına katılamamıştır.⁵⁷⁸

⁵⁷⁰ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, III, 1057.

⁵⁷¹ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, III, 1057.

⁵⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VI, 99.

⁵⁷³ Yardım, Ali, “Adî b. Hâtim et-Tâi” *DİA*, İstanbul, 1988, I, s. 380.

⁵⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 454.

⁵⁷⁵ el-Buhârî, *Târîhu'l-Kebir*, VI, 531.

⁵⁷⁶ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed, *İstiâb fî Ma'rifeti Ashâb*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1992, III, 1224.

⁵⁷⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 524.

Rasulullah (s.a.) onu, kendisine ve İslam’a sürekli hakaret edip aşağılayan şair Asma’ bnt. Mervân’ı öldürmesi için görevlendirmiştir. O da bu görevi yerine getirmek için bir gece gizlice Asma’nın evine girip onu öldürmüş ve geri dönmüştür. A’mâ olmasına rağmen bu işi başarıyla gerçekleştirmiştir.⁵⁷⁹ Rasulullah (s.a.) bu olaydan sonra onun için “Allah’ın ahirette yüzünü parlattığı bir kişiye bakmaktan hoşlanıyorsanız Umeyr b. Âdi’ye bakın.” demiştir. Hz. Ömer de “Allah’a itaat etmeye sıkıca sarılan a’mâya bakın!” demiş, Rasulullah (s.a.) da Hz. Ömer’e itiraz ederek “Ona a’mâ deme. O basîrdir.” demiştir. Böylece Rasulullah (s.a.) tarafından ona “Basîr” lakabı verilmiştir.⁵⁸⁰ Hz. Umeyr, Rasulullah (s.a.) hayattayken vefat etmiştir. Onun vefatından sonra mescitteki görevini yine kendisi gibi a’mâ olan oğlu üstlenmiştir.⁵⁸¹

Umeyr b. Âdi’nin gözlerinde ilk olarak görme oranı azalmış olup daha sonra ise tamamen kaybolma ihtimali bulunmaktadır. Çünkü suikast yaptığı zaman tamamen görme engelli olması çok zordur. Ona o zaman görme engelli denilmesinin sebebinin çok az görmesinden dolayı olması da muhtemeldir. Bu tıpkı çok hasta olan birine ölmüş demek gibidir. Umeyr b. Âdi’nin hadis rivayetine gelince, onun herhangi bir rivayetini tespit edemedik. Onun çok erken denebilecek bir zamanda vefat etmesinin, hadis rivayetine imkan tanımamış olması muhtemeldir. Onun vefat tarihi ise tam olarak bilinmemektedir. Ancak İbn Hacer’in Rasulullah (s.a.) hayatta iken vefat ettiğini söylediği ve Hendek Savaşı’na da görme engelinden dolayı katılamadığı göz önüne alınırsa hicrî 627 ve 632 tarihleri arasındaki bir zamanda vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁸²

3.1.2. Ebû Âmir Eş’ârî (Ubeyd b. Selîm b. Haddâr) (ö. 8/630)

Rasulullah (s.a.) ile Mekke’nin fethine ve Huneyn Savaşı’na katılmıştır. Rasulullah (s.a.) Huneyn Savaşı’nda Hevazin Kabilesi müşriklerinden Evtas’a kaçan müşrikleri takip etmesi için onu görevlendirmiştir. Bu görevde ona bir sancak vermiştir. Evtas’a vardığında dokuz kişiyle mübareze ile savaşmış ve hepsini öldürmüştür. Onuncusu ile savaşırken yaralanmıştır. Onun yerine Ebû Mûsâ Eş’ârî geçmiştir. O da bunun üzerine müşriklerin sancağını taşıyanı öldürmüştür. Daha sonra Ebû Âmir, Ebû

⁵⁷⁸ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, III, 1224.

⁵⁷⁹ el-Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, *Kitâbu’l-Meğazi*, Dâru’l-Kutub, Beyrut, 1984, II, 25; İbn Sa’d, *Tabakâtu’l-Kübra*, II, 21.

⁵⁸⁰ el-Vâkıdî, *Meğazi*, II, 25.

⁵⁸¹ İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 524.

⁵⁸² Umeyr b. Âdi hakkında daha fazla bilgi için bkz; Güler, Zekeriyya, “Umeyr b. Âdi b. Hareşe el-Hatmî el-Ensârî”, DİA, İstanbul, 2012, XLII, ss. 148-149.

Mûsâ'ya sancağı ve silahını almasını onu Rasulullah'a (s.a.) götürmesini vasiyet etmiştir. Ebû Mûsâ da fetih gerçekleşinceye kadar savaşmıştır. Ebû Âmir de şehit olmuştur. Eşyaları vasiyeti üzerine Rasulullah'a (s.a.) götürülmüş, Rasulullah (s.a.) da onları Ebû Âmir'in oğluna göndermiş ve ona dua etmiştir.⁵⁸³ Ebû Âmir a'mâ olmuş ancak daha sonra iyileşmiştir.⁵⁸⁴

Ebû Âmir savaşta cesareti ile meşhur olmuş bir sahabidir. Onun herhangi bir hadis rivayetini tespit edemedik.⁵⁸⁵

3.1.3. Ebû Ahmed (Abd) b. Cahş el-A'mâ b. Riab (ö. 20/641)

Rasulullah (s.a.), Dâru'l-Erkam'da İslâm dinine davete başlamadan önce Müslüman olmuştur. Daha sonra kardeşleri ve kavmiyle beraber Medine'ye hicret etmiştir.⁵⁸⁶ Rasulullah'ın (s.a.) ashâbı içerisinde Mekke'den Medine'ye hicret eden ilk muhacir olarak kabul edilmektedir. Şair olarak tanınmıştır.⁵⁸⁷ Görme engelli olmasına rağmen bir rehber ihtiyacı duymadan Mekke'nin her yerini dolaşabilmiştir.⁵⁸⁸ İlk hicretini Habeşistan'a yaptığını daha sonra da Medine'ye gittiğini iddia edenler olmuştur. Fakat Habeşistan'a gidenin kardeşi Ubeydullah olduğu görüşü daha çok kabul görmüştür.⁵⁸⁹ İslâm'ın ilk yıllarında Müslüman olmasına rağmen Abd b. Cahş'ın herhangi bir hadis rivayetini tespit edemedik.⁵⁹⁰

3.1.4. Habbân b. Munkiz b. Amr b. Atiyye b. Hunsâ' (ö. 23-35/644-656)

Hayatı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Neredeyse sadece onun hakkındaki bilgiler ticaretle ilgili bir sorunuyla sınırlıdır. O sorunu da şu şekildedir: Habbân, alış-verişlerde hesaplarda karışıklık yaptığı için Hz. Peygamber'e (s.a.) serzenişte bulunmuştur.⁵⁹¹ Rasulullah (s.a.) da ona şöyle tavsiyede bulunmuştur: “*Satış yaptığın zaman hile ve aldatma yoktur de.*” O da bundan sonraki her satışta “*hile ve aldatma*

⁵⁸³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübra*, IV, 264; el-Buhârî, Meğazî, 57; el-Müslim, Fedailu's-Sahâbe, 2498 (6301); Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. Müsennâ Temîmî el-Mevsilî, *el-Müsnedu Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, Muessetu Ulûmî'l-Kur'an, Beyrut, 1988, VII, 378.

⁵⁸⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, XII, 414.

⁵⁸⁵ Ebû Âmir hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz; Topaloğlu, Nuri, “*Ebû Âmir el-Eş'arî Ubeyd b. Süleymb. Haddâr el-Eş'arî*”, DİA, İstanbul, 1994, X, s. 94.

⁵⁸⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, IV, 77.

⁵⁸⁷ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, IV, 1593.

⁵⁸⁸ İbn Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, VI, 5.

⁵⁸⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, XII, 10.

⁵⁹⁰ Hakkında daha fazla bilgi için bkz; Küçük, Raşit, “*Ebû Ahmed b. Cahş*”, DİA, İstanbul, 1994, X, s. 88.

⁵⁹¹ Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, II, 884.

yoktur” demiştir.⁵⁹² Fakat “لَا خِلَافَةَ” demek diline ağır geldiği için telaffuzunu doğru yapamayıp onun yerine “لَا خِدَابَةَ” diyebilmiştir. Alış verişte hata yapmasına sebep olarak hafızasının zayıf olması gösterilmiştir.⁵⁹³ Görme engelli olduğu için Rasulullah (s.a.) onu satışlarda üç gün muhayyer bırakmıştır.⁵⁹⁴ Onun Hz. Osman’ın (r.a.) hilafeti döneminde vefat ettiği söylenip tam olarak hangi tarihte öldüğü bilinmemektedir.⁵⁹⁵

Hakkında sadece bu kadar bilgiye ulaşabildiğimiz Habbân b. Munkiz’in hadis rivayeti bulunmamaktadır. Hafızasının kötü olduğunu bilip Rasulullah’dan (s.a.) bu konuda kendisine yardım etmesini isteyerek hak gasp etmek istemediğini belirten birinin Rasulullah’tan (s.a.) haber naklederken onun adına istemeden hata yapma endişesinden dolayı rivayetten çekinmesi de mümkündür. Ayrıca Habbân b. Munkiz’in başına aldığı bir darbe sonucu beyin veya omuriliğinin zedelendiğini bunun sonucunda zihinsel engelinin meydana geldiği de söylenilmektedir.⁵⁹⁶

3.1.5. Utbe b. Mesûd b. Âkil b. Habîb (ö. 24/645)

Abdullah b. Mesûd’un kardeşi olup İslâm’ın ilk yıllarında Mekke’de Müslüman olmuştur. Utbe, ilk olarak Habeşistan’a oradan da Medine’ye hicret etmiştir.⁵⁹⁷ Uhud Savaşı ve sonrasındaki bütün savaşlara katılmıştır.⁵⁹⁸ Hz. Ömer döneminde hicrî 24 yılında Medine’de vefat etmiştir.⁵⁹⁹ İbn Habîb (ö. 245/859) Utbe b. Mesûd’u a’mâ olanlar içerisinde zikretmiştir. Fakat ne zaman ve nasıl a’mâ olduğunu beyan etmemiştir.⁶⁰⁰

İslâm’ın ilk yıllarında Müslüman olup Rasulullah (s.a.) ile pek çok savaşa katılmasına rağmen herhangi bir hadis rivayet ettiğini tespit edemedik.

⁵⁹² Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, Buyu‘, 98, (c. II, s.685); Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsnedü Ebû Dâvud Tayâlisî*, Dâru’l-Hicr, Mısır, 1992, III, 402; el-Humeydî, *el-Müsned*, I, 537.

⁵⁹³ İbn Esir, *Usdu’l-Ğabe*, I, 666.

⁵⁹⁴ el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî, *Sünenü’l-Kübra*, Dâru’l-Hicr, Kâhire, 2011, Buyû‘, 9, (c. XI, s. 40)

⁵⁹⁵ İbn Esir, *Usdu’l-Ğabe*, I, 666.

⁵⁹⁶ Eser, *Engelli Sahabîler*, s. 94.

⁵⁹⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, IV, 94.

⁵⁹⁸ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, III, 1030.

⁵⁹⁹ İbn Esîr, *Usdu’l-Ğabe*, III, 563.

⁶⁰⁰ İbn Habîb, Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî, *Kitâbu’l-Muhabber*, Dâru’l-Âfâkı’l-Cedîde, Beyrut, b.t.y., s. 298.

3.1.6. Ebû Mervân el-Hakem b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye el-Ümevî (ö. 31/651)

Hiz. Osman'ın amcasının oğlu olup Mekke'nin fethedildiği gün Müslüman olmuştur. Rasulullah (s.a.) onu Mekke'den kovmuştur. O da bunun üzerine oğlu Mervân ile Taif'e göç etmiştir. Rasulullah'ın (s.a.) Kureyş Kabilesinin müşrikleri, münafıkları ve küffarı hakkında sahabenin önde gelenlerine söylediği sözleri gizlice dinleyip sonra da yaymasından dolayı sürgün edildiği söylenmiştir.⁶⁰¹ Hatta Rasulullah'ın (s.a.) ona lanet ettiğine dair pek çok rivayet nakledilmiştir.⁶⁰² Hiz. Osman'ın hilafetine kadar Taif'de ikamet etmiştir. Hiz. Osman Medine'de ikamet etmesine izin verince Medine'ye dönmüş ve ölünceye kadar burada kalmıştır.⁶⁰³ Hicrî 31 yılında vefat etmiştir.⁶⁰⁴ Heysem b. Adî (ö. 207/822) onu a'mâ olarak vasıflandırmıştır.⁶⁰⁵ Fakat ne zaman ve nasıl a'mâ olduğunu belirtmemiştir. Ebû Mervân'ın hadis rivayetini tespit edemedik.⁶⁰⁶

3.1.7. Eys b. Sâmit b. Kays b. Esram b. Fehr b. Sa'lebe b. Ğanm (ö. 32/653)

Rasulullah (s.a.) ile Bedir, Uhud ve Hendek Savaşlarına katılmıştır. Kendisinin zihni açıdan hafif derecede bir engeli söz konusu olmuştur. Eşi Havle b. Sa'lebe ile tartışıp ona “*Sen bana annemin sırtı gibisin.*” demesiyle İslam'da ilk zıharı yapan kişi olarak bilinmektedir. Bu sözlerinden dolayı bundan pişman olup eşi Havle'ye “*Senin bana haram olmandan başka bir şey göremiyorum.*” demiştir. Buna mukabil Havle de ona “*Sen boşanmayı zikretmedin.*” cevabını vermiş ve Rasulullah'a (s.a.) gelip eşinin kendisine söylediklerini anlatmıştır. Havle, defalarca Rasulullah (s.a.) ile bu konuda tartışmıştır. Sonra da Halve, “*Allah'ım yalnızlığın zorluğunu ve ondan (eşimden) ayrılığın meşakkatini sana şikâyet ediyorum.*” diye dua etmiştir. Hiz. Aişe de bu vaziyeti gördükten sonra kendisinin ve evde olanların ona acımasından dolayı ağladığını söylemiştir. Havle'nin duasının sonucunda vahiy gelmiştir. Rasulullah (s.a.) tebessüm ederek gelmiş ve Havle'ye Allah'ın onun ve eşi hakkında “*Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyetinde bulunan kadının sözünü işitmiştir.*”⁶⁰⁷ ayetini indirdiğini söylemiştir. Sonra da Havle'ye “*Ona (eşine) bir köle azat etmesini emret.*”

⁶⁰¹ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, I, 359.

⁶⁰² İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, II, 48.

⁶⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VI, 5.

⁶⁰⁴ ez-Zehabî, *en-Nübelâ*, III, 407.

⁶⁰⁵ el-Heysem b. Adî, Ebû Abdirrahmân Heysem b. Adî b. Abdirrahmân, *Kitâbu'l-Bursân ve'l-Urcân ve'l-Umyân ve'l-Hûlân*, Dâru'c-Ceyl, Beyrut, 1990, s. 563.

⁶⁰⁶ Hakkında daha fazla bilgi için bkz; Başaran, Selman, “*Hakem b. Ebû'l-Âs*” DİA, İstanbul, XV, 1997, ss. 175-176.

⁶⁰⁷ Mücadele, 58/1.

demiştir. Havle eşinin azat edecek bir köle bulamayacağını söylemiştir. Rasulullah (s.a.) bunun üzerine “*O zaman (eşine) iki ay art arda oruç tutmasını emret.*” demiş, Havle buna güç getiremeyeceğini söylemiştir. Rasulullah (s.a.) “*60 tane fakiri doyurmasını emret.*” demiştir. Havle de “*Onu nereden bulacağız!*” diye yanıtlamıştır. Rasulullah (s.a.) onun Ummu Münzir’e gidip yarım vesk hurma almasını ve onu sadaka olarak vermesini istemiştir.⁶⁰⁸

Evs b. Sâmit’in bu olayı yaşamasının sebebi olarak çok yaşlanınca geçimsiz olması ve hafif derecede akli dengesini yitirmesi gösterilmektedir. Ayrıca yaşlanınca gözlerini de kaybetmiştir. Bu olay dışında Evs b. Sâmit şair olarak da bilinmektedir.⁶⁰⁹ Hakkında sadece bu kadar bilgi bulunan Evs b. Sâmit’in herhangi bir hadis rivayetini tespit edemedik.

3.1.8. Ebû Abs b. Cebr b. Amr b. Zeyd b. Cüşem (ö. 34/655)

Ebû Abs’ın Cahiliye Dönemi’ndeki adı Abduluzza’dır. Rasulullah (s.a.) adını Abdurrahmân olarak değiştirmiştir.⁶¹⁰ Bazı rivayetlere göre de Cahiliye Dönemi’ndeki adı Abduluzza’dır.⁶¹¹ İslam’dan önce Araplar arasında okuma-yazma bilen sayısı çok az olmasına karşın Ebû Abs okuma-yazma bilenlerdendir. Rasulullah (s.a.) ile Bedir, Uhud ve Hendek Savaşlarına katılmıştır.⁶¹² Rasulullah’ı (s.a.) hicveden Yahudi Ka’b b. Eşrâf’ı öldürmek için on kişilik bir grup gönderilmiştir. Onların içinde Ebû Abs da bulunmuştur. Ebû Abs yaptığı bir hileyle Ka’b b. Eşrâf’ı kandırıp öldürmüştür.⁶¹³ Ebû Abs a’mâ bir şairdir. Hz. Mus’ab şehit olduğunda ona bir şiir yazmıştır.⁶¹⁴ Rasulullah (s.a.) ona a’mâ olduktan sonra yolunu bulması için bir asâ vermiştir.⁶¹⁵ Ebû Abs, hicrî 34 yılında 70 yaşında Medine’de vefat etmiştir. Hz. Osman cenaze namazını kıldırması

⁶⁰⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, III, 413-414.

⁶⁰⁹ İbnü’l-İmâd, Ebû’l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü’z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*, Dârü İbn Kesir, Beyrut, 1986, I, 138.

⁶¹⁰ ed-Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd Verrâk, *el-Kunâ ve’l-Esma*, Dârü İbn Hazm, Beyrut, 2000, I, 127.

⁶¹¹ el-Beğavî, *Mu’cemu’s-Sahâbe*, IV, 296.

⁶¹² İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, III, 347.

⁶¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IX, 655; Buhârî, Meğazi, 15, s. 731; Müslim, Cihâd ve Siyer, 1801 (4556), s. 179; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, XVIII, 26; İbn Abdilber, *el-İstiab*, IV, 1709.

⁶¹⁴ Ebû Abdillâh Zübeyr b. Bekâr b. Abdillâh el-Kureşî el-Esedî ez-Zübeyrî el-Medenî el-Mekkî, *el-Ahbâru’l-Muvâfakât*, Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 1996, s. 437.

⁶¹⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, XII, 435.

ve Baki mezarlığına defnedilmiştir.⁶¹⁶ Ebû Abs'ın Rasulullah'dan (s.a.) herhangi bir hadis rivayetini tespit edemedik.⁶¹⁷

3.1.9. Husayn (Zeberkân) b. Bedr (ö. 54/674)

Husayn asıl adı olup Zeberkân ise lakabıdır. Zibirkân ve Zibrikân olarak da telaffuz edilmektedir. Güzelliği ve dolunaya benzetilen yüzü sebebiyle bu lakabı almıştır. Çünkü Araplar dolunayı “zeberkân” olarak da isimlendirmiştir.⁶¹⁸ Güzel bir şair olarak nitelenmiştir. Ona “*Necid'in Yıldızı*” da denmiştir. Husayn, Temim Kabilesi'nin Rasulullah'a (s.a.) gönderdiği heyetin içerisinde gelmiş ve Müslüman olmuştur. Rasulullah (s.a.) ona kabilesinin zekatını toplama görevini (âmil) vermiştir. Rasulullah (s.a.) vefat ettikten sonra da bu göreve devam etmiştir. Husayn, irtidat olaylarında da topladığı zekâtları Hz. Ebû Bekir'e getirerek sadakatini göstermiştir.⁶¹⁹ Muaviye döneminde a'mâ olduktan sonra vefat etmiştir.⁶²⁰

Kabilesinde görevli olması ve sürekli kabilesiyle ikamet etmesi sebebiyle Rasulullah (s.a.) ile çok görüşme imkânı bulamamıştır. Bu sebeple hadis dinleme ve rivayet etme imkânı da bulamadığı da söylenebilir. Rasulullah'dan (s.a.) herhangi bir hadis rivayet ettiğini tespit edemedik.⁶²¹

3.1.10. Ebû Cehm Âmir b. Huzeyfe b. Ganim el-Kureşî (ö. 70/690)

Ebû Cehm, Mekke'nin fethinde Müslüman olmuştur.⁶²² Kureş'in önde gelen nesep âlimlerinden biri olduğu nakledilmiştir. Uzun ömürlü olması sebebiyle biri Cahiliye Dönemi'nde biri de çok yaşlıyken İslâm'dan sonra olmak üzere iki kez Kâbe'nin inşasına şahit olmuştur. Hz. Osman döneminde vefat etmiştir. Hz. Osman onun defin işlerinde bizatihi kendisi bulunmuştur.⁶²³ İbn Habib'e göre a'mâ bir

⁶¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübra*, III, 348; en-Nesâî, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb, *et-Târihu'l-Kebîr*, Furûku'l-Hadisiyye, Kâhire, 2003, III, 57.

⁶¹⁷ el-Buharî, *Cihâd ve Siyer*, 16.

⁶¹⁸ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, II, 561.

⁶¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 27.

⁶²⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 13.

⁶²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Özkan, Halit, “*Zibrikân b. Bedr*”, DİA, İstanbul, 2013, XLIV, s. 396

⁶²² İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VI, 8.

⁶²³ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, IV, 1623.

sahabîydi.⁶²⁴ Ebû Cehm uzun ömürlü olmasına karşın herhangi bir hadis rivayetini tespit edemedik.⁶²⁵

3.1.11. Erta' b. Süheyre, Erta' b. Züfer b. Abdullah b. Mâlik (ö. 86-99/705-718)

Erta' b. Süheyre'nin ismindeki Süheyre annesinin adıdır. Cahiliye Dönemi'ni görmüş olan en önemli İslâm şairlerindendir. Emevî Halifesi Abdulmelik b. Mervân zamanına kadar yaşamıştır. Halifenin isteği üzerine ona bir şiir okumuş bunun üzerine halife ona *Ebu'l-Velîd* lakabını vermiştir. Genelde kendi kabilesinde olanlar, ömrünün sonlarına doğru a'mâ olmuştur. Ancak kendisi uzun süre a'mâ olmamış ve bu sebeple de çok yakın arkadaşı aynı zamanda kendisi gibi şair olan Şebîb tarafından, sülalesinin geleneğine uymadığı için yerilmiştir.⁶²⁶ Fakat arkadaşı Şebîb öldükten sonra kendisi de a'mâ olmuştur. O da bunun üzerine “*Keşke benim a'mâ olduğumu görünceye kadar yaşasaydı*” demiştir.⁶²⁷ Erta' b. Süheyre'nin şiirleri günümüze kadar ulaşma imkânı bulmuştur. Hatta tahkiki yapıp yayımlanmış bulunmaktadır.⁶²⁸ Emeviler döneminin önemli şairlerinden biri olmasına rağmen Rasulullah'dan (s.a.) herhangi bir hadis rivayetini tespit edemedik.

3.1.12. Cumhân A'mâ (ö. ?)

Sadece örtünme ile ilgili bir haberde ismi geçen Cumhân A'mâ hakkında bilgi bulunmamaktadır. İbn Esir'in (ö. 630/1233) rivayet ettiği bu haberde şu şekildedir: Ümmü Seleme (r.anh.) Hz. Peygamber'in (s.a.) yanındayken Cuhmân A'mâ gelmiştir. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.) ona örtünmesini emretmiştir. Ümmü Seleme (r.anh.) Rasulullah'ın (s.a.) sözlerine şaşırarak Cuhmân A'mâ'dan dolayı mı örtünmesi gerektiğini sormuş, bunun üzerine Rasulullah (s.a.) şöyle demiştir: “*Erkeklerin kadınlara bakmaları hoş olmadığı gibi kadınlarında erkeklere bakmaları hoş olmaz.*”⁶²⁹ İbn Hacer haberi nakledenlerden Nasr b. Tarîf'in zayıf olduğunu belirtmiştir.⁶³⁰ Bu haberi sadece el- Mütteki (ö. 975/1567) “*Kenzu'l-Ummal*” adlı eserinde tahrir etmiştir.

⁶²⁴ İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 298.

⁶²⁵ Ebû Cehm hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Köten, Akif, “*Ebû Cehm*”, DİA, İstanbul, 1994, X, s. 118.

⁶²⁶ Ebû'l-Ferec İsfahânî, Alî b. Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed Kureşî, *Kitâbu'l-Eğani*, Dârü's-Sâdır, Beyrut, 2002, XII, 20.

⁶²⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 369.

⁶²⁸ Erta' b. Süheyre Erta' b. Züfer b. Abdullah b. Mâlik b. Şeddâd b. Damra Ğatafanî Mürr'î, *eş-Şiir*, Thk. Şerif Alavne, Câmîatu'l-Petrâ (Petra Üniversitesi Yayınları), Amman, 2006.

⁶²⁹ İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, I, 552.

⁶³⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 225.

Fakat eserindek hiçbir haberin senedini nakletmediğinden dolayı bu haberinde senedini nakletmemiştir.⁶³¹

Hakkında çok tafsilatlı bilgiye ulaşamadığımız, sadece bu rivayette adını bulabildiğimiz Cumhan A‘mâ’nın herhangi bir hadis rivayetinin olduğu tespit edilemedi. Hadis rivayetinin olmamasının sebebini de tahmin etmek son derece güçtür. Aynı şekilde ne zaman ve nasıl a‘mâ olduğu da meçhuldür.

3.1.13. Huzeyme b. Addas el-Muzenî (ö.?)

Moğultay b. Kılıç’a (ö. 762/1361) göre Medine’de yaşamış, a‘mâ olmuş ve Rasulullah (s.a.) ile bir araya gelmiştir.⁶³² İbn Hacer “*el-İsabe*” adlı eserinde Huzeyme b. Addas’ı üçüncü bölümde zikretmiştir. İbn Hacer bu bölümde, câhiliyye dönemine yetişen, daha sonra da İslâm’ın gelmesiyle Müslüman olan fakat ne Rasulullah (s.a.) ile bir araya geldiğine ne de onu gördüklerine dair kesin bir delil bulunmayan muhadramları zikretmiştir.⁶³³ İbn Hacer de onun Rasulullah (s.a.) ile bir araya geldiğine dair bir haber nakletmiştir.⁶³⁴ Ancak bu haberi zayıf olduğunu düşünmüş olmalı ki onu birinci bölüme almayıp üçüncü bölümde zikretmiştir.

Hakkında çok az bilgi bulunan Huzeyme b. Addas’ın sahabî olup olmadığı ihtilaflı bir konu olmakla birlikte hadis kitaplarında onun rivayet ettiği herhangi bir hadis tespit edilememiştir.

3.1.14. Abdullah b. Cahş (ö.?)

İbn Hacer Abdullah b. Cahş’ın, Zeyneb bint Cahş’ın kardeşi olan Abdullah b. Cahş b. Riyâb’dan farklı olduğunu belirtmek için “diğer” lafzını kullanmıştır. Rivayetlere göre “*Mü’minlerden özür sahibi olmaksızın oturanlar ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihâd edenler müsavi olamazlar.*”⁶³⁵ ayetindeki özür sahibi olan kişilerden kastedilen İbn Ümmü Mektûm ve Abdullah b. Cahş olduğu belirtilmiştir.

⁶³¹ Ali b. Abdulmelik b. Husameddin el-Kadıhân el-Mütteki, *Kenzü’l-Ummâl fî Süneni’l-Ekvâl ve’l-Efâl*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1985, V, 329.

⁶³² Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn, *el-İnâbe İlâ Ma’rifeti’l-Muhtelif feyhümu Mine’s-Sahâbe*, Mektebetü’r-Rüşd, Riyâd, b.t.y, I, 207.

⁶³³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 14.

⁶³⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 344.

⁶³⁵ Nisa, 4/95.

Bazı haberlerde a'mâ olarak vasıflanmıştır.⁶³⁶ Hakkında fazla bilgi bulunulmayan Abdullah b. Cahş'ın hadis rivayeti tespit edilemedi.

3.1.15. Abdullah b. Umeyr Hatmî (ö.?)

Hakkında çok az bilgiye ulaşabildiğimiz sahâbîden biri olan Abdullah b. Umeyr Medine'de ikamet etmiştir. Rasulullah (s.a.) döneminde a'mâ olmasına rağmen Benî Hatme Mescidinin imamıydı. A'mâ olduğu halde Rasulullah (s.a.) ile bazı savaşlara katılmıştır.⁶³⁷ Daha önce açıklaması geçtiği üzere babası da kendisi gibi a'mâ biriydi. Babası da Benî Hatme Mescidinin imamıydı. Babası vefat edince yerine kendisi geçmiştir.⁶³⁸ Onun herhangi bir hadis rivayeti tespit edilemedi.

3.1.16. Abdüyelil b. Amr b. Umeyr b. Avf b. Ukde (ö.?)

Sakif Kabilesinin bilgini ve liderlerinden biri olan Abdüyelil, kabilesi tarafından Rasulullah'a (s.a.) gönderilen bir heyetin başkanı olarak gelmiştir.⁶³⁹ Rasulullah (s.a.) ile görüşme yapıp döndükten sonra kabilesinin tamamıyla birlikte Müslüman olmuştur.⁶⁴⁰ Kabilesindekiler tarafından bilgin ve saygın olarak itibar gören Abdüyelil, herhangi bir olayda ilk müracaat ettikleri kişilerin başında gelmiştir. Meselâ Rasulullah (s.a.) peygamber olarak gönderildiği ilk yıl Sakif Kabilesindekiler gökyüzünde daha önce görmedikleri bir farklılık görmüştür. Bunun üzerine Sakifliler, kabilenin bilgini olup aynı zamanda a'mâ olan Abdüyelil'e müracaat etmiştir. Ona olay anlatılınca o da insanların beklemesini ve gökyüzünde çıkacak olan yıldızı gözlemesini istemiştir. Eğer gökyüzünde ortaya çıkan yıldız, bilinen bir yıldız ise bu kıyamet alameti, eğer bilinmeyen bir yıldız ise bunun yeni bir olay olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine insanlar çıkıp bakmışlar ve bilmedikleri bir yıldızın doğmuş olduğunu görmüşlerdir.⁶⁴¹

Abdüyelil b. Amr hakkındaki bilgiler bu kadarla sınırlı olmakla birlikte hadis rivayetini tespit edemedik. Genellikle kabilesiyle beraber yaşamasından dolayı Rasulullah (s.a.) ile aynı mecliste bulunma imkânı az olmuştur. Bunun hadis rivayeti

⁶³⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 60.

⁶³⁷ el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahabe*, VII, 87; Ebû Nuaym, *el-Ma'rifetü's-Sahabe*, III, 1735; ez-Zehebî, *Tecrid*, I, 326; İbn Kâni, *Mu'cemu's-Sahabe*, VII, 87; İbn Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 351; İbn Hacer, *İsabe*, VI, 320.

⁶³⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 524.

⁶³⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübra*, VI, 47; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, III, 305; ez-Zehebî, *Tecrid*, I, 360.

⁶⁴⁰ İbn Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 507.

⁶⁴¹ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefâyâtü'l-Meşahir ve'l-A'lâm*, Dâru'l-Arabi'l-İslâmî, Beyrut, 2003, I, 536; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 373.

olmamasında etkili olduğunu söylemek de mümkündür. Gözlerini ise yaşlanınca kaybettiği söylenebilir. Çünkü Rasululah'ın (s.a.) yanına geldiğinde onun görme engelli olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

3.1.17. Yeşkur b. Vail, Ebû Basîr (ö.?)

Hakkında çok az bilgi bulunan Yeşkur b. Vail'in ne zaman Müslüman olduğu bilinmemektedir. O, çocukken kendisine dua edilmesi için peygamberlik iddiasında bulunan Müseyleme'nin yanına götürülmüştür. Müseyleme onun yüzüne dokunmuş fakat Yeşkur b. Vail, bunun sonucunda a'mâ olmuştur. Ebû Basîr denilmiş olmasının sebebi çok iyi görmesinden dolayı değil aksine görememesinden dolayıdır. Meselâ Araplar gözleri çok iyi gören kargaya, tek gözlü veya kör anlamına gelen “aver” demişlerdir.⁶⁴² İbn Hacer, Yeşkur b. Vail'i “*el-İsabe*” adlı eserinde üçüncü bölümde zikretmiştir. Yani onun Rasulullah (s.a.) ile görüştüğüne dair ya bir bilgi elde edememiş ya da delilleri kuvvetli bulmamıştır.⁶⁴³

Hakkında sadece bu kadar bilgi bulunan Yeşkur b. Vail'in zaten sahabî olup olmadığı ihtilafli bir konudur. Ayrıca onun herhangi bir hadis rivayetine de tespit edemedik.

3.1.18. Ebû Ğasîl A'mâ (ö.?)

Adı, künyesi ve nesebi bilinmeyen Ebû Ğasîl, İbn Ebi Şeybe'nin (ö. 235/849) tahrir ettiği bir hadiste geçmektedir. O hadis ise şöyledir: Rasulullah (s.a.) a'mâ bir adamı abdest alırken görmüştür. A'mâ adam yüzünü yıkamaya başladığında Rasulullah (s.a.) ona “*Ayaklarının altını da yıka*” demiştir. O da ayaklarının altını yıkamaya başlamıştır.⁶⁴⁴ İbn Hacer de aynı rivayeti bazı lafız farklılıklarıyla naklettikten sonra a'mâ adamın Ebû Ğasîl olduğunu ve o günden sonra ona “Ebû Basîr” denilmeye başlandığını nakletmiştir.⁶⁴⁵ Ebû Ğasîl'in herhangi bir rivayetini tespit edemedik.

⁶⁴² İbn Kuteybe, *el-Maarif*, s. 458; ed-Deynûrî, Ebû Bekir Ahmed b. Mervân b. Muhammed ed-Deynûrî el-Kâdî el-Mâlikî, *el-Mecâlise ve ve Cevâhiru'l-İlm*, Dârü İbn Hazm, Beyrut, 1998, V, 117.

⁶⁴³ İbn Hacer, *İsabe*, XII, 77.

⁶⁴⁴ İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*, Fârûku'l-Hadisiyye, Kâhire, 2000, I, 37.

⁶⁴⁵ İbn Hacer, *el-İsabe*, XII, 514.

3.1.19. Zinnâra Rûmî (ö.?)

İslam'ın ilk yıllarında Müslüman olan Zinnâra'nın, Benî Mahzûm kabilesinin kölesi olduğu nakledilmiştir. Müslüman olduğu için Ebû Cehil ona çok sık işkence yapmıştır.⁶⁴⁶ Hz. Ebu Bekir bunun üzerine onu satın alıp azâd etmiştir. Müslüman olduktan sonra a'mâ olmuş, bunun üzerine Müşrikler de Lat ve Uzza'nın onu a'mâ yaptığını söylemiştir. Daha sonra da Allah (c.c.) ona sağlığını iade etmiş ve tekrar görmeye başlamıştır.⁶⁴⁷

Hakkında sadece bu kadar bilgiye ulaşabildiğimiz Zinnâra'nın hadis rivayetini bulamadık.

3.1.20. Meymune b. Kays (ö.?)

Künyesi “Ebû Basîr” olan Meymune b. Kays'ın a'mâ olduğu nakledilmiştir.⁶⁴⁸ O, Cahiliye Dönemi'ne yetişmiş, ömrünün sonlarına doğru İslâm'dan haberdar olmuş ve Rasullah (s.a.) ile görüşüp Müslüman olmak için yola çıkmıştır. Yolda ona İslâm'ın içki, kumar, zinayı yasakladığı söylenince o da bunlara henüz hazır olmadığını en iyisinin gelecek yıl Müslüman olmak olduğunu ifade etmiştir. Ancak buna ömrü yetmeyip öldüğüne dair farklı rivayetler bulunmaktadır.⁶⁴⁹ İbn Hacer a'sâ olduğunu ve isminin Meymune olduğunu zikretmiştir. Ayrıca onun sahabî olup olmadığını zikretmemesine karşın onu dördüncü bölümde zikretmiştir.⁶⁵⁰ Aslında onu dördüncü bölümde zikretmesi sahabî olarak görmediğine bir delildir. Çünkü dördüncü bölümde sahabî olduğu vehmedilenleri zikretmiştir.

Netice olarak Meymune b. Kays'ın sahabî olduğu şüphelidir. Hatta bazı rivayetlerde İslam'ı seçmediği de rivayet olunmuştur. Müslüman olsa bile Rasulullah'ı (s.a.) gördüğüne dair bir bilgi yoktur. Dolayısıyla bu ihtimallere göre en fazla muhadram olma şerefine nail olmuş olur. Ayrıca onun herhangi bir hadis rivayetini bulamadık.

⁶⁴⁶ İbn Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, VII, 134.

⁶⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu Fedaili's-Sahâbe*, Câmiatu Ummu'l-Kurâ, Mekke, 1983, I, 119.

⁶⁴⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuara*, I, 257.

⁶⁴⁹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuara*, I, 257.

⁶⁵⁰ İbn Hacer, *el-İsabe*, I, 456.

3.1.21. Damra b. Ebî İ̇s (ö.?)

Damra b. Ebî İ̇s'in tam olarak hangi tarihte İslamiyet'i seçtiği bilinmemektedir. Ancak hicretten önce olduğu konusunda ittifak vardır. Hatta hicret etme emri verildiği zaman hasta olmuş ve bir yatak üzerine yatırılarak Rasulullah'ın (s.a.) yanına getirilmiştir. Rasulullah (s.a.) ile görüştüktan sonra yola çıkmış, fakat yolda vefat etmiştir. Bu sebeple “*Allah ve Peygamberi uğrunda evinden çıkıp hicret eder de sonra ona ölüm gelip çatarsa onun eciri Allah'a aittir ve Allah suçları örter rahîmdir.*”⁶⁵¹ ayeti onun hakkında inmiştir.⁶⁵² Ancak bu ayetin Damra b. Cündeb için inmediğini söyleyenler de bulunmaktadır.⁶⁵³ İbn Hacer, gözlerinin hasar gördüğünü, görme zorluğu çektiğini ve “Tenim” denilen yerde vefat ettiğini zikretmiştir.⁶⁵⁴

İbn Hacer'in açıklamalarına göre Damra b. Ebî İ̇s'in tamamen görme engelli olmadığı, kısmî bir görme engeli söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Damra b. Ebî İ̇s'in a'mâ başlığı altında incelenmesine gelince bunun bazı sebepleri vardır. Bu sebeplerden birincisi, birinci bölümde zikredilen görme engeline delalet eden lafızlardan hiçbirinin tam manası ile onun halini ifade etmemesidir. İkincisi ise a'mâ lafzının görme engeline delalet eden lafızlar içerisinde en genel olması ve görme engeline delalet eden pekçok lafzın yerine kullanılabilir olmasından dolayıdır. Damra b. Ebî İ̇s'in herhangi bir hadis rivayetini bulamadık.

3.1.22. Hâris b. Abbas b. Abdulmuttalib (ö.?)

Rasulullah'ın (s.a.) amcası Hz. Abbas'ın oğlu olan Hâris'i, babası kendisine kızdığı için yanından kovmuş ve Şâm'a Abdullah b. Zübeyr'in yanına göndermiştir. O, babası Hz. Abbas vefat ettikten sonra a'mâ olmuştur.⁶⁵⁵

Hakkında sadece bu kadar bilgi bulabildiğimiz Hâris b. Abbas'ın herhangi bir hadis rivayeti tespit edilemedi.

⁶⁵¹ Nisa, 4/100.

⁶⁵² İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 67.

⁶⁵³ İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 67.

⁶⁵⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 356.

⁶⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, III, 5.

3.2. Mekfûf Sahâbîler

Yapılan araştırmalar neticesinde rivayeti olmayan iki mekfûf sahabî tespit edilmiştir.

3.2.1. Osmân b. Âmir b. Amr b. Ka'b b. Sa'd b. Teym (ö. 40/680)

Hiz. Ebu Bekir'in babası olan Osmân b. Âmir, Ebû Kuhâfe olarak da bilinip, Mekke'nin fethedildiği gün Müslüman olmuştur.⁶⁵⁶ O, hicret esnasında da Hiz. Ebû Bekir'e bütün servetini alıp kendisine hiçbir şey bırakmamasından ve kendisinin görme engelli olduğu için ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanacağından dolayı serzenişte bulunmuştur. Bunun üzerine Hiz. Ebû Bekir'in kızı Esma onu teselli etmek için, Hiz. Ebû Bekir'in paraları koyduğu yere çakıl taşları koymuş ve üzerini bir örtüyle kapatmıştır. Sonra dedesini getirip oraya dokunmasını istemiş, Ebû Kuhâfe oraya dokunduktan sonra oğlunun kendisine de bir şeyler bıraktığını zannedip hayıflanmayı bırakmıştır.⁶⁵⁷ Ebû Kuhâfe sadece Hiz. Ebû Bekir'e değil Hiz. Peygamber'e (s.a.) de kızmıştır. Bir gün evine gelen birini Hiz. Peygamber (s.a.) zannedip *"Bu çocuk, benim oğlumu bana karşı ifsad eden midir?"* demiştir.⁶⁵⁸

Ebû Kuhâfe Müslüman olmak için Hiz. Peygamber'in (s.a.) yanına getirildiğinde saçları beyazlamış bir vaziyettedir. Hiz. Peygamber (s.a.) bunu görünce onun saçlarının kınayla boyanmasını emretmiştir. O da Hiz. Peygamber'e (s.a.) beyat ettikten sonra saçını kınayla boyatmıştır. Ebû Kuhafe, uzun bir ömre sahip olmuştur. Hicrî 40 senesinde 97 yaşında Hiz. Ebû Bekir'den sonra vefat etmiştir.⁶⁵⁹ Ebû Kuhafe'nin herhangi bir hadis rivayeti tespit edilemedi.

3.2.2. Abdurrahmân Mekfûf (ö.?)

Abdurrahman'ın tam adı ve künyesi bilinmemektedir. İbn Esir ve İbn Hacer adının sadece a'mâ namazı bölümünde zikredildiğini bildirmişlerdir.⁶⁶⁰ Hakkında sadece bu kadar bilgi bulunan Abdurrahman Mekfûf'un hadis rivayeti tespit edilemedi.

⁶⁵⁶ İbn İshâk, *Siret*, II, 526.

⁶⁵⁷ İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 130.

⁶⁵⁸ Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs, *Ahbâru Mekke Fî Kadîmi'd-Dehr ve Hadîsihi*, Dâru Hazar, Beyrut, 1994, III, 319.

⁶⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VI, 8; Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, IV, 1952; İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 578; İbn Hacer, *el-İsabe*, VII, 97.

⁶⁶⁰ İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 492; İbn Hacer, *el-İsabe*, VI, 586.

3.3. A‘ver Sahabîler

Rivayeti olmayan görme engelli sahabîlerin bu türünde 14 sahabî tespit edilmiştir.

3.3.1. Mahmûd b. Mesleme b. Hâlid b. Adî b. Mecnua (ö. 7/628)

Mahmûd b. Mesleme, Uhud ve Hendek Savaşlarına katılmış, Hundeybiye Anlaşması’nda bulunmuştur. Daha sonra Hayber’in fethine katılmış ve bir Yahudî’nin kafasına taş atmasıyla başından ağır yaralanmıştır. Rasulullah (s.a.) bunun üzerine elbisesini başına sarmış⁶⁶¹ fakat üç gün sonra da vefat etmiştir.⁶⁶² Muhammed b. Mesleme’nin Hayber’in kalelerinden biri olan aynı zamanda ilk fethedilen kale olan Naîm Kalesi’nde şehit olduğu rivayet edilmiştir.⁶⁶³ Ayrıca atılan taş bir gözünün çıkmasına sebep olmuştur.⁶⁶⁴

Mahmud b. Mesleme’nin kardeşi Muhammed b. Mesleme’nin pek çok hadisi rivayeti olmasına karşın kendisinin herhangi bir hadis rivayeti tespit edilemedi.

3.3.2. Ebû Sevr Amr b. Ma‘dikerib b. Abdillâh ez-Zübeydî (ö. 21/641-642)

Ebû Sevr’in hicretin 9. yılında İslam’ı seçtiği söylendiği gibi 10. yılında Müslüman olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁶⁶⁵ Medine’ye geldiğinde Sa‘d b. Ubâde ile karşılaşmış, Sa‘d b. Ubâde onu evinde bir müddet ağırladıktan sonra Rasulullah’a (s.a.) götürmüş ve Rasulullah (s.a.) ile konuştuktan sonra Müslüman olmuştur. Fakat Rasulullah’ın (s.a.) vefatından sonra Yemen’de irtidat etmiş⁶⁶⁶ ve Esvedü’l-Ansî’nin çıkardığı ayaklanmaya katılmıştır. Ayaklanmayı bastırmak için gelen Hâlid b. Amr isyancılar tarafından şehit edilince, Hz. Ebû Bekir takviye birlikler göndermiştir. Mağlup olacaklarının farkına varan Ebû Sevr, tekrar İslam’a dönmüş fakat esir alınıp Medine’ye gönderilmiştir. Hz. Ebû Bekîr onu azarladıktan sonra serbest bırakmış, o da Yemen’e geri dönmüştür. Hz. Ömer halifeyken onu Irak’a Sa‘d b. Ebî Vakkas’ın yanına göndermiştir. Hz. Ömer Sa‘d b. Ebî Vakkas’a da bir mektup gönderip Ebû Sevr’in

⁶⁶¹ el-Begavî, *Mu‘cemu’s-Sahabe*, V, 423.

⁶⁶² Ebû Nuaym, *Ma‘rifetu’s-Sahâbe*, V, 2522.

⁶⁶³ İbn Esîr, *Usdu’l-Ğâbe*, V, 113.

⁶⁶⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, X, 69.

⁶⁶⁵ İbn Esîr, *Usdu’l-Ğâbe*, IV, 261.

⁶⁶⁶ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, VI, 59.

tecrübesinden yararlanmasını istemiştir. Kadisiye Savaşı'na katılmış ve bu savaşta şehid edilmiştir.⁶⁶⁷ Yermük Savaşı'nda ise bir gözünü kaybetmiştir.⁶⁶⁸

Ebû Sevr'in hadis rivayeti tespit edilemedi. Buna sebep olarak Rasulullah (s.a.) ile bir kez karşılaşması ve Medine'de çok kısa bulunmuş olması gösterilebilir. Hz. Ömer'in, irtidat etmesine rağmen Amr b. Ma'dikerib'i savaşa göndermesi, Hz. Ömer'in onun tövbesinin samimi olduğuna inandığının göstergesidir.

3.3.3. A'şâ el-Mâzinî (ö.?)

Bazılarına göre adı Abdullah b. A'ver, bazılarına göre ise ismi Abdullah b. A'ver olmayıp adı bilinmemektedir. O, Basra'da ikamet etmiştir.⁶⁶⁹ Rasulullah (s.a.) ile sohbeti vardır.⁶⁷⁰ Eşi geçimsizlikten dolayı bir gün o evde yokken Mutarraf adlı bir adamın yanına kaçmıştır. O da bunu haber alınca Mutarraf'ın evine gitmiş ve eşini iade etmesini istemiştir. Fakat Mutarraf bunu kabul etmemiştir. A'şâ el-Mâzinî de Rasulullah'ın (s.a.) yanına gelip durumu bir şiir okuyarak anlatmıştır. Rasulullah (s.a.) da Mutarraf'a bir mektup yazıp hemen iade etmesini istemiştir. Mektubu okuduktan sonra eğer ceza almama garantisi verilirse iade edeceğini söylemiş ve bu garanti edilince de iade etmiştir.⁶⁷¹

A'şâ el-Mâzinî, hakkındaki bilgiler eşinin evden kaçması vakiasıyla sınırlıdır. İsmindeki "A'şâ"nın görme engeli sebebinden mi olduğu bilinmemektedir. Ayrıca görme engeli türü ismine göre a'şâ olması gerekirken a'ver türünden incelenmesinin nedeni ise onun diğer lakabının a'ver olmasından dolayı her iki türde dahil edilebilmesinden dolayıdır. Aynı şekilde onun rivayet ettiği herhangi bir hadis tespit edilemedi.

3.3.4. A'ver b. Beşâme b. Nadle b. Sinân b. Cündeb (ö.?)

Adının Nâşib olduğunu söyleyenler olduğu gibi⁶⁷² Sâbit olduğunu söyleyenler de vardır.⁶⁷³ A'ver onun lakabıdır. A'ver, iki kez Medine'ye Temim Kabilesinin

⁶⁶⁷ İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, IV, 261.

⁶⁶⁸ Heysem b. Adî, *Kitâbu'l-Bursân*, s. 568

⁶⁶⁹ İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, I, 256.

⁶⁷⁰ el-Buhârî, *Târihu'l-Kebîr*, II, 61.

⁶⁷¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 41.

⁶⁷² el-Kelbî, Ebü'n-Nadr Muhammed b. Sâib b. Bîşr, *Cemheretü'n-Neseb*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1986, s. 253.

⁶⁷³ ez-Zehebî, *Tecrid*, I, 25.

gönderdiği heyetle gelmiştir. İlk gelen heyet Rasulullah'dan (s.a.) savaş ganimeti olan esirlerden hisselerini istemek için gelmiştir. Rasulullah (s.a.) onlara Müslüman olup olmadıklarını sormuş, onlar da evet cevabını verip yemin edince savaş ganimeti olan esirlerden onlara da verilmiştir.⁶⁷⁴ İkinci heyette Temim Kabilesinin bir kolu olan Anber Kabilesi bir davayı görüşmek için Temim kabilesinin diğer kolu olan Huzâa' Kabilesi'ne gitmiştir. O sırada Rasulullah'ın (s.a.) gönderdiği zekât memuru Huzâa' Kabilesine gelmiştir. Anber Kabilesindekiler zekât memuruna saldırmış, o da bunun üzerine hemen geri dönmüş ve durumu Rasulullah'a (s.a.) anlatmıştır. Rasulullah (s.a.) da hemen 100 kişilik küçük bir ordu göndermiştir. Ordu oraya vardığında Anber Kabilesinden bazılarını esir alıp dönmüştür. Anber kabilesindekiler de bunun üzerine anlaşmaya varmak için bir heyet göndermiştir. Heyet geldiğinde Rasulullah (s.a.) aralarında bir hakem seçmesini istemiştir. Onlarda A'ver b. Beşâme'yi seçmiştir. Yapılan mahkeme sonucunda esirlerin yarısı azad edilmiş yarısı da fidyeyle serbest bırakılmıştır.⁶⁷⁵

A'ver b. Başame hakkında tespit edilen bilgi bu kadarla sınırlıdır. Onun herhangi bir rivayetini de tespit edilemedi. Muhtemelen Medine'de ikamet etmemesi ve Rasulullah (s.a.) ile aynı mecliste çok fazla bulunma imkanına sahip olamamasından dolayı da hadis rivayet etmemiştir.

3.3.5. A'ver b. Verd b. Huzeyfe b. Bedr Fezârî (ö.?)

Hakkında fazla bilgi bulamadığımız A'ver b. Verd'i İbn Hacer muhadramları zikrettiği üçüncü bölümde zikretmiştir. A'ver, Uyeyne b. Husayn'ın amcasının oğludur. Rasulullah'ın (s.a.) yaşadığı döneme yetişmiştir.⁶⁷⁶

Hakkında neredeyse hiç bilgi bulunmayan nerede yaşadığı, ne zaman Müslüman olduğu bilinmeyen A'ver b. Verd'in hadis rivayeti tespit edilemedi. Ayrıca "A'ver " ismi olmayıp lakabı olması büyük bir ihtimaldir.

3.3.6. Abdullah b. Ebî Akîl es-Sekafî (ö.?)

Ne zaman ve nerede Müslüman olduğu bilinmemektedir. Bir süre Kûfe'de ikamet etmiştir. Hz. Ömer döneminde Merv fethedilirken Ahnef b. Kays'a yardım için

⁶⁷⁴ İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, I, 258.

⁶⁷⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, XII, 514.

⁶⁷⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 401.

giden dört emirden biri olmuştur.⁶⁷⁷ İbn Habîb'e göre tek gözünü yitirmiştir.⁶⁷⁸ Hakkında çok az bilgi bulunan Abdullah b. Ebî Akîl'in sahabî olduğuda ihtilaflıdır. Çünkü İbn Hacer dışında onu zikreden herhangi bir kimse yoktur. İbn Hacer ise "*el-İsâbe*" adlı eserinde üçüncü bölümde zikretmiştir.

Abdullah b. Ebî Akîl'i bu bilgilere göre muhadram olarak kabul etmek daha doğru olur. Hakkında çok sınırlı bilgi olmakla birlikte hadis rivayeti tespit edilemedi.

3.3.7. Cuâl (Cuayl) b. Süraka el-Ğıfârî (ö.?)

Cuâl, İslâm'ın ilk yıllarında Müslüman olmuştur. Muhacirlerin fakirlerinden olduğu nakledilmiştir. Uhud Savaşı'na giderken burnundan soluyarak Rasulullah'a (s.a.) gelmiş ve "*Ya Rasulullah bana yarın senin öleceğin haber verildi.*" demiştir. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.) onun göğsüne vurmuş ve sonra da "*Zamanın hepsi yarın değil mi?*" demiştir. Müslümanlarla birlikte Hendek Savaşı'ndan önce hendek kazmaya yardım etmiş ve o günlerde Rasulullah (s.a.) adını "*Amr*" olarak değiştirmiştir.⁶⁷⁹ Benî Kurayza ile yapılan savaşta bir gözünü kaybetmiştir. Rasulullah (s.a.) Benî Mustalik Gazvesine gittiği zaman yerine onu bırakmıştır.⁶⁸⁰

Rasulullah'a (s.a.) yakın olup uzun bir süre birlikte olmasına rağmen Cuâl b. Süraka'nın herhangi bir hadis rivayeti tespit edilemedi.

3.3.8. Hakîm b. Ayyâş el-Kelbî el-A'ver (ö.?)

Hakîm, Benî Ümeyye' Kabilesi'nin yetiştirdiği önemli şairlerden biridir. Mizze'de ikâmet etmiş fakat oradan da Kûfe'ye intikal etmiştir.⁶⁸¹ Sahabî olup olmadığı tartışmalıdır. İbn Sa'd (ö. 230/845) "*et-Tabakâtu'l-Kübrâ*"da, Buhârî "*Târihu'l-Kebir*" de, Beğavî (ö. 516/1122) "*Mu'cemu's-Sahâbe*" de, İbn Abdilber (ö. 463/1071) "*el-İstiâb*" da ve İbn Esîr (ö. 630/1233) de "*Usdu'l-Ğâbe*" de onu zikretmemiştir. Sadece İbn Hacer "*el-İsâbe*" de dördüncü bölümde zikretmiştir. Dördüncü bölümde ele aldığı kişiler "*Sahabî olduğu zikredilip ne sohbeti ne de idraki bulunanlar ve onların sahabî*

⁶⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI, 289.

⁶⁷⁸ İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 303.

⁶⁷⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, IV, 185.

⁶⁸⁰ İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, I, 537.

⁶⁸¹ İbn Asâkir, *Târihu's-Şâm*, XV, 132.

olduğunu zannedip hata yapanların hatasının beyanı.” dır.⁶⁸²İbn Hacer onunla ilgili olarak; ister karşılaşsın ister karşılaşmasın herkesi hicvettiğinden söz etmiştir.⁶⁸³

Hakkında çok az bilgiye ulaşılabilen ve sahabî olup olmadığı ihtilaf konusu olan Hakîm b. Ayyâş’ın herhangi bir hadis rivayeti tespit edilemedi.

3.3.9. Hâlid b. Zeyd el-Müzenî (ö.?)

Hâlid’in künyesi Ebû Eyyub olup aynı künyeye sahip Hâlid b. Zeyd’den farklı biridir. Ebû Nuaym sahabî olduğu görüşündedir. Hatta onun bir hadisini rivayet etmiştir.⁶⁸⁴ İbn Hacer Hâlid b. Zeyd’in sahabî olduğunu, Basra’ya taşındığını söyledikten sonra İbn Nuaym’ın rivayet ettiği hadisinde senedinin zayıf olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca onun Sûsi Savaşı’nda bir gözünü kaybettiğini zikretmiştir.⁶⁸⁵

Hakkında sadece bu kadar bilgi bulunan Hâlid b. Zeyd’in hadis rivayeti tespit edilemedi.

3.3.10. Zübeyd el-A‘ver b. Ceyfer b. Cülende el-Ezdî (ö.?)

Zubeyd, Rasulullah (s.a.) dönemine yetişmiş ama onunla karşılaşması olmamıştır. Yani Muhadram olarak kabul edilmiştir. Rasulullah’ın (s.a.) ona yazdığı mektuba binaen kendisi ve ailesi Müslüman olmuştur. Ancak oğlu Hz. Ebû Bekir döneminde irtidat etmiş, sonra tekrar İslâm’a dönmüştür.⁶⁸⁶

Muhadram olan Zübeyd el-A‘ver b. Ceyfer’in hadis rivayeti tespit edilemedi.

3.3.11. Ka‘bu’l-A‘ver b. Mâlik b. Amr b. Avf b. Âmir (ö.?)

Ka‘bu’l-A‘ver’in Abdukays oğullarının eşrafından ve en iyi süvarilerinden biri olduğu rivayet edilmiştir. Rasulullah’a (s.a.) Yemen’den gelen bir heyetin beraberinde gelmiştir.⁶⁸⁷ Rasulullah (s.a.) ile bunun dışında karşılaşması olmamıştır.

⁶⁸² İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 69.

⁶⁸³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 110.

⁶⁸⁴ Ebû Nuaym, *Ma‘rifetu’s-Sahâbe*, II, 952.

⁶⁸⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 147.

⁶⁸⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 127.

⁶⁸⁷ Ebû’l-Münzir, Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî, *Nesebu’l-Mead ve’l-Yemeni’l-Kebîr*, Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 1988, I, 109; ez-Zehebî, *Tecrid*, I, 33; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IX, 249.

Ka'bu'l-A'ver'in herhangi bir hadis rivayeti tespit edilemedi.. Onun Rasulullah (s.a.) ile sadece bir kez karşılaşması ve kabilesiyle birlikte yaşamasından dolayı hadis rivayeti olmamış olabilir.

3.3.12. Ma'rûf es-Sekâfî (ö.?)

Ma'rûf'un sahabî olup olmadığı tartışmalıdır. İbn Hacer "*el-İsabe*" de dördüncü bölümde zikretmiş ve isminin bilinmediğini, "Ma'ruf es-Sekafi'nin" isim olmayıp lakabı olduğunu belirtmiştir.⁶⁸⁸ İmam Dârimî (ö. 255/869) ondan hadis rivayetinde bulunmuştur. Ancak hadisin senedinde onunla ilgili olarak şöyle demiştir: "*Abdullah b. Osman es-Sekafi, Sekafi'l-Aver'den rivayet etti. Dedi ki: Sekafi'l-A'ver 'e 'Ma'ruf' da deniliyordu ve onu hayırla anıyorlardı. Her ne kadar isminin Züheyr b. Osmân olduğu söylense de ben adının ne olduğunu bilmiyorum.*"⁶⁸⁹ Aynı hadisi İmam Ebû Dâvud (ö. 275/889)⁶⁹⁰ ve İmam Nesâî'de "Ma'ruf es-Sekafi'nin" isminin ne olduğunu zikretmeyip sadece a'ver olduğunu belirterek tahrir etmiştir.⁶⁹¹

Hakkında sadece bu kadar bilgi bulunan Ma'ruf es-Sekafi'nin sahabî olup olmadığı her ne kadar tartışmalı olsa da rivayet ettiği hadis sayısı sadece bir tanedir. Rivayetinin az olması ve hakkında bilgi bulunmamasının temelinde Medine'den uzakta ikamet etmesi ve Rasulullah (s.a.) ile aynı mecliste bulunmaması gösterilebilir.

3.3.13. Mütemmim b. Nüveyre (ö.?)

Mütemmim, kardeşi Mâlik ile birlikte Müslüman olmuştur. Müslüman olduktan sonra ihlası ve sadakatı ile ön plana çıkmıştır. Rasulullah (s.a.) onun sadakatine güvendiği için Benî Yebu Kabilesi'ne elçi olarak göndermiştir. Fakat kardeşi daha sonra irtidat etmiş ve Hâlid b. Velid tarafından öldürülmüştür. Ölmeden önce tekrar İslam'a dönüp dönmediği ihtilaflıdır. Çok iyi bir şair olarak tavsif edilmiştir. Özellikle mersiye söylemedeki maharetiyle şöhret bulmuştur. Kardeşi Mâlik'in vefatı üzerine söylediği mersiye en meşhur olanıdır. Kardeşinin ölümü onu çok etkilediği için

⁶⁸⁸ İbn Hacer, *el-İsabe*, X. 582.

⁶⁸⁹ ed-Dârimî, *es-Sünen*, II, 1311.

⁶⁹⁰ Ebû Dâvûd, *Et'ime*, 3, V, 573.

⁶⁹¹ en-Nesâî, *es-Sünen*, Velîme, 2, IV, 137.

ağlamaktan bir gözünde görme engeli oluşmuştur.⁶⁹² Onun ağlayışı ilerleyen dönemlerde darb-ı mesel haline gelmiştir.⁶⁹³

Mütemmim b. Nüveyre çok yetenekli bir şair ve ihlaslı bir sahabî olmasına karşın herhangi bir hadis rivayeti tespit edilemedi.

3.3.14. Ebû Zubeyd et-Tâi (ö.?)

Ebû Zubeyd'in asıl adı Münzir b. Harmele'dir. Cahiliye Dönemi'ni görmüştür. İslam'a da kavuşmuş olup Müslüman olup olmadığı ihtilaflıdır. Bazılarına göre Müslüman olmamıştır. Hristiyan olarak 150 yaşında vefat etmiştir.⁶⁹⁴ Bazılarına göre de Müslüman olmuş büyük bir şairdir.⁶⁹⁵ Hz. Ömer döneminde valilik yapmıştır. Hz. Ömer döneminde dini İslam olmayan tek vali olduğu nakledilmiştir.⁶⁹⁶ İbn Hacer onun muhadram olduğu görüşündedir.⁶⁹⁷

Sahabî olup olmadığı ihtilaflı olan Ebû Zubeyd'in hadis rivayeti tespit edilemedi.

3.4. A'şâ Sahabîler

Görme enegelliler sahabîler içerisinde bu türde olan sadece bir sahabî tespit edilmiştir. A'şâ olan bir kimsedeki görme engeli diğer türlere oranla daha az olmasından ve günlük yaşamı diğerlerine göre daha az etkilemesinden dolayı çok dikkat çekici bir hastalık değildir. Bu sebeple âlimler, a'şâ olan sahabîlerin bu hastalığını önemsemeyerek yazmamış olabilir. Bu vasıftaki tek sahabî hakkındaki bilgiler de şu şekildedir:

⁶⁹² İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, V, 54.

⁶⁹³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IX, 507.

⁶⁹⁴ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *eş-Şi'r ve's-Şuarâ*, Dâru'l-Maârif, Kâhire, 1995, I, 301.

⁶⁹⁵ Taberi, *Târih*, IV, 273.

⁶⁹⁶ Yesûî, Rızkullâh b. Yûsuf b. Abdilmesîh b. Ya'kûb Şeyho, *Mecâni'l-Edeb fî Hadâiki'l-Arab*, Matbaatu'l-Udebai'l-Yesuiyyin, Beyrut, 1913, IV, 230.

⁶⁹⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, XII, 276.

3.4.1. Abdullah b. Umeyre b. Husn b. Kays b. Sa'lebe (ö.?)

Abdullah b. Umeyre, Cahiliye Dönemi'ne yetişmiştir. Ancak Rasulullah (s.a.) ile sohbeti yoktur. Cahiliye Dönemi'nde gece görme engeli olan (a'sâ) rehber olarak biliniyordu. Daha sonra Kûfe'de ikamet etmiştir. Hadis rivayeti tespit edilemedi.⁶⁹⁸

⁶⁹⁸ İbn Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 354; Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-Sahabe*, II, 1735; İbn Hacer, *el-İsabe*, VIII, 134.

DEĞERLENDİRME

Hadis tarihinde rivayeti olan 29, rivayeti olmayan ise 39 görme engelli sahabî tespit edilmiştir. Bu sahabîler arasında İbn Abbas, Abdullah b. Amr ve Cerir b. Abdullah gibi rivayeti çok olan sahabîlerin bulunması görme engelli sahabîlerin hadis tarihinde ne kadar etkin rol aldıklarının göstergesidir. Buna karşın tarih ve tabakat eserleri, görme engelli sahabîlerin, görme engelli olduktan sonraki yaşamları konusunda ayrıntılı bilgilere maalesef yer vermemiştir. Bu sebeple görme engelli sahabîlerin, hangi koşullarda hadis tahammül ve edasında bulunduklarının tespiti zorlaşmıştır.

Görme engeli, sahabîlerin zabt açısından güvenirliliğine tesiri olmamıştır. Hiçbir münekkî görme engelli sahabîleri, görme engelinden dolayı cerh etmemiştir. Görme engelli sahabîlerin, titiz davranmış olmalarının cerh edilmelerini engellediğini de söyleyebiliriz. İbn Abbas görme engelli olduktan sonra ömrünün son yıllarında artık hafızasından rivayet etmeyip sağlıklıyken yazdığı kitapları öğrencilerine okutmak suretiyle rivayette bulunmuş olması görme engelli sahabîlerin titizliliğine örnektir.

Rasulullah'ın (s.a.) görme engellilere görev ve sorumluluklar vermesi, görme engellilerin toplumun bir parçası olduğunun göstergesidir. Ayrıca Rasulullah (s.a.) görme engellilere karşı tutumuyla, görme engellilerin topluma yük olan, hiçbir kabiliyeti bulunmayan kimseler değil, toplumda bazı sorumluluklar alarak topluma katkısı olan bireyler olduğunu göstermiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAHABE SONRASI GÖRME ENNGELLİ RAVİLER

Bu bölümde de sahabî tabakası sonrası olan râvîler ele alınacaktır. İlk olarak görme engelli olduktan sonra değişen ve cerh edilen râvîler ele alınacaktır. Bunun sebebi ise cerh edilenlerin az olması ve takdim ehemmiyete delalet ettiği için araştırmanın muhtevası gereği cerh edilenlerin önemini arz etmektir. Sonra da görme engelinin cerh sebebi olarak görülmediği râvîler takdim edilecektir.

1. GÖRME ENGELLİ OLMASI SEBEBİYLE CERH EDİLEN RAVİLER

Görme engeli başlı başına bir cerh sebebi olmadığı ancak râvî görme engelli olduktan sonra ihtilata uğrama, telkin kabul etme vb. kusurlara sahip olursa cerh edileceği daha önceki bölümlerde açıklanmıştı. Şimdi ise görme engelli olduktan sonra kendilerinde cerh edilmesine sebep olan kusurların ortaya çıktığı râvîler incelenecektir.

1.1. Abdurrahmân b. Abdulhamîd b. Sâlim, Ebû Recâ' el-Mekfûf (ö. 118/736)

İbn Saîd, onun Mısır'ın en faziletlilerinden olduğunu, hicri 118 yılında vefat ettiğini, a'mâ olduğunu sonrasında hafızasından hadisleri rivayet etmeye başladığını ve hadislerinin uyumsuz olduğunu söylemiştir.⁶⁹⁹ Ebû Dâvud ve İbn Hacer'e göre sikadır.⁷⁰⁰ Ebû Dâvud ve Nesâî onun haberlerini tahrir etmiştir.⁷⁰¹

Abdurrahman b. Abdulhamid'in a'mâ olduktan sonra değiştiği İbn Saîd'in açıklamalarından açık bir şekilde anlaşılmaktadır. A'mâ olmadan önceki durumu ise güvenilirirdir.

1.2. Vuheyb b. Hâlid b. Aclân el-Bâhilî, Ebû Bekir el-Basrî (ö. 165/782)

İbn Sa'd, onun hapse atıldığını bunun üzerine gözlerini kaybettiğini, hadis rivayetinin çok olduğunu, sika ve hüccet olduğunu, hadisleri hafızasından imlâ ettiğini ve 58 yaşında vefat ettiğini söylemiştir.⁷⁰² İbn Maîn ise onun hadislerinin sağlam⁷⁰³ ve

⁶⁹⁹ İbn Yûnus es-Sadeî, *Târîhu İbn Yûnus*, I, 307.

⁷⁰⁰ Ebû Ubeyd Muhammed b. Ali b. Osmân Âcurî, *Suâlatu Ebû Ubeyd el-Âcurî li Ebî Dâvud Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî*, Dâru'l-İstikame, Mekke, 1997, II, 169; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, Dâru'l-Âsime, b.y.y., b.t.y., s. 588.

⁷⁰¹ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XVII, 251.

⁷⁰² İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 211.

⁷⁰³ İbn Maîn, *Târîh*, III, 564.

kendisinin de sika olduğunu söylemiştir.⁷⁰⁴ Ahmed b. Hanbel'e göre rivayetinde bir sakınca yoktur.⁷⁰⁵ Buhârî hicri 165 yılında vefat ettiğini beyan etmiştir.⁷⁰⁶ İclî, ve Ebû Dâvud'a göre sikadır.⁷⁰⁷ Ebû Dâvud onun a'mâ olduğunu ve sonra değiştiğini söylemiştir.⁷⁰⁸ Ebû Hâtim'e göre Basra'nın dördüncü hâfızı olup sikadır.⁷⁰⁹ İbn Hibbân "*Kitâbu's-Sikât*" da hicri 165 yılında vefat ettiğini zikretmiştir.⁷¹⁰ İbn Hacer'e göre sikadır fakat ömrünün sonunda biraz değişmiştir.⁷¹¹

Vuheyb b. Hâlid güvenilir bir râvîdir. Ancak Ebû Davud gibi bazı muhaddisler onun a'mâ olduktan sonra değiştiğini söyleyerek ihtiyatlı yaklaşmışlardır. Fakat bu değişimin tam olarak ne zaman gerçekleştiği, onu nasıl etkilediği tam manasıyla izah edilmiş değildir. Ancak kesin olan tek şey ise a'mâ olmasının onun hadis tahammül ve edasına olumsuz olarak etki etmiş olmasıdır.

1.3. Muhammed b. Meymune el-Mervezî, Ebû Hamza es-Sukarî (ö. 168/785)

İbn Mubârek (ö. 181/797) onun hadislerinin sağlam, kitaplarının sahih olduğunu zikretmiştir.⁷¹² Yahyâ b. Maîn, Nesâî ve İbn Hibbân'a göre sikadır.⁷¹³ Ahmed b. Hanbel rivayetlerinde bir sakınca olmadığını belirtmiştir.⁷¹⁴ Buhârî hicri 168 yılında vefat ettiğini beyan etmiştir.⁷¹⁵ İbn Kattân el-Fâsî (ö. 628/1231) de ihtilat yapanlar arasında zikretmiştir.⁷¹⁶ İbn Hacer rivayetlerinde bir sakınca olmadığını, ancak ömrünün son yıllarında a'mâ olduğunu, a'mâ olmadan önce ondan alınan hadislerin sahih sonrasındakilerin zayıf olduğunu beyan etmiştir.⁷¹⁷

⁷⁰⁴ ed-Dârimî, *Târihu Osmân b. Saîd ed-Dârimî*, Dâru'l-Me'mûn, Şâm, B.t.y., s. 55.

⁷⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 35.

⁷⁰⁶ el-Buhârî, *Târihu'l-Kebir*, VIII, 177.

⁷⁰⁷ el-İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih, *Ma'rîfetü's-Sîkât Min Ricâli Ehli'l-İlm ve'l-Hadîs ve mine'd-Du'afâ' ve zikru Mezâhibihim ve Ahbârihim*, Matbaatu'l-Medenî, Kâhire, b.t.y., II, 346;

Âcurrî, *Sualat li Ebî Dâvud*, II, 159.

⁷⁰⁸ Arapça metninde, değişmek anlamına gelen "تغير" "teğayyera" kullanılmıştır. Âcurrî, *Sualat li Ebî Dâvud*, I, 393.

⁷⁰⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 35.

⁷¹⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 560.

⁷¹¹ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 1045.

⁷¹² el-Hâtim el-Bağdadî, *Târihu'l-Bağdâd*, IV, 32; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 81.

⁷¹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 81; el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XVI, 546; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 420.

⁷¹⁴ Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Hasan b. Abdulhâdi b. Muberrred, *Bahru'd-Dem fî Men Tekelleme fîhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel bi Medhin ve Zemmin*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, s. 144.

⁷¹⁵ el-Buhârî, *Târihu'l-Kebir*, I, 234.

⁷¹⁶ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI, 85.

⁷¹⁷ İbn Hacer, *Hedyu's-Sâri Mukaddimetu Fethi'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Mektebetü'l-Melik Fahd, Riyâd, 2001, s. 464.

İbn Kattân, Muhammed b. Meymun'un ihtilata uğradığını zikretmişken İbn Hacer ise bu değişiminin sebebinin görme engelli olmasından dolayı olduğunu beyan etmiştir. Dolayısıyla sika bir râvî olan Muhammed b. Meymune'nin görme engelli olmasının onun ihtilat yapmasına sebep olduğu ve böylece cerh edildiği söylenilebilir.

1.4. Ebû Abdullah el-Yemâmî Muhammed b. Câbîr (ö. 170/787)

Yahyâ b. Maîn bir beyanında a'mâ olduğunu ve hadisleri birbirine karıştırdığını,⁷¹⁸ başka birinde de hadislerinin bir şey ifade etmediğini belirtmiştir.⁷¹⁹ Buhârî onun hakkında eleştirilerin olduğunu⁷²⁰ ve hadis ilminde kuvvetli olmadığını zikretmiştir.⁷²¹ Nesâî hadis ilminde zayıf olduğunu belirtmiştir.⁷²² Ebû Zür'a ilim ehlinin onun hadislerini terk ettiğini söylemiştir.⁷²³ Amr b. Ali ise onun doğru sözlü olduğunu ve çok vehm yaptığını ifade etmiştir.⁷²⁴ Ebû Hâtim ömrünün son yıllarında kitaplarını yitirdiğini, hafızasının kötüleştiğini ve telkin kabul etmeye başladığını beyan etmiştir.⁷²⁵ İbn Hibbân a'mâ olduğunu ve kendisine ait olmayan hadisleri kitabına ilhak ettiğini zikretmiştir.⁷²⁶ Ukaylî hadislerine tâbi olunmadığını beyan etmiştir.⁷²⁷ İbn Adî, hakkında eleştirilerin olmasına rağmen hadislerinin yazılabileceğini söylemiştir.⁷²⁸ Zührlî rivayetinde bir beis olmadığını ifade etmiştir.⁷²⁹ Zehebî hafızasının kötü olduğunu,⁷³⁰ hadislerinin delil olmadığını, pek çok münker rivayetlerinin olduğunu ve hicri 170 yılında vefat ettiğini zikretmiştir.⁷³¹ İbn Hacer onun doğru sözlü olduğunu,

⁷¹⁸ İbn Maîn, *Târih*, III, 541.

⁷¹⁹ İbn Maîn, *Târih*, IV, 91.

⁷²⁰ el-Buhârî, *Târihu'l-Evsat*, Mektebetu Dâri'l-Turasi, Haleb, 1977, II, 188.

⁷²¹ el-Buhârî, *Târihu'l-Kebir*, I, 53.

⁷²² En-Nesâî, *Tesmiyetu Meşâyih Ebî Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali Nesâî Ellezine Semia Minhum ve Zikru'l-Mudellisin*, Dâru Âlemi'l-Fuâd, Mekke, 2002, s. 92.

⁷²³ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XIV, 567.

⁷²⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 219.

⁷²⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 219.

⁷²⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1996, II, 273.

⁷²⁷ el-Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ, *Kitâbu'd-Duafai'l-Kebîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, b.t.y., IV, 42.

⁷²⁸ Cürçânî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, VII, 340.

⁷²⁹ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, V, 513.

⁷³⁰ ez-Zehebî, *el-Kâşif fî Ma'rifeti Men Lehu Rivâyetun fî'l-Kutubi's-Sitteti ve Haşiyetuhu*, Dâru'l-Mehhec, Cidde, 2009, IV, 92.

⁷³¹ Eez-Zehebî, *Nübelâ*, VIII, 238.

kitaplarını kaybettiğini, hafızasının kötüleştiğini ve pek çok hadisi birbirine karıştırdığını daha sonra a'mâ olduğunu ve telkin kabul ettiğini beyan etmiştir.⁷³²

A'mâ olmadan önce hafızasının zayıflığı sebebiyle cerh edilen dolayısıyla zayıf bir râvî olan Muhammed b. Câbir, a'mâ olduktan sonra telkin kabul etmesi sebebiyle birçok eleştiriye maruz kalmış hatta hadislerini terk edenler dahi olmuştur.

1.5. Ali b. Müshir Kureyşî, Ebû Hasan Kûfî (ö. 189/805)

İbn Sa'd, onun Musul'da kadılık görevini yaptığını, çokça hadis rivayet ettiğini ve sika olduğunu belirtmiştir.⁷³³ İbn Maîn, İclî, Ebû Zür'a, ve Darekutnî göre sikadır.⁷³⁴ Ahmed b. Hanbel'e onun nasıl biri olduğu sorulunca bu soruya şaşırarak *“Onunla ilgili size daha ne söyleyeyim ki! O görme engelli oldu ve hadisleri hafızasından naklediyordu.”* cevabını vermiştir.⁷³⁵ İbn Hibbân *“Kitâbu's-Sikât”* da hicri 189 yılında vefat ettiğini belirtmiştir.⁷³⁶ Zehebî de onun sika olduğunu fakat görme engelli olduktan sonra (darîr) garib hadisler rivayet ettiğini söylemiştir.⁷³⁷ İbn Hacer de Zehebî ile aynı görüşte olup onun sika olduğunu ancak görme engelli olduktan sonra değişip garib hadisler rivayet ettiğini söylemiştir.⁷³⁸ Bu bilgiler ışığında Ali b. Müshir'in görme engelli olmasının onun hıfzının zayıflamasına neden olduğu açıkça görülmektedir.

Ali b. Müshir, görme engelli olmadan önce sika bir râvî olduğu konusunda ittifak vardır. Ancak görme engelli olması onda değişikliğe sebep olmuş ve garib hadisler rivayet etmesine neden olmuştur. Ahmed b. Hanbel'in ifadelerinde de bu değişikliğin çok fazla olduğu ve hadis tahammül ve edasına çokça olumsuz tesir ettiği anlaşılmaktadır.

⁷³² İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 831.

⁷³³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VI, 361.

⁷³⁴ ed-Dârimî, *Târih*, s. 157; İclî, *Ma'rifetü's-Sîkât*, II, 158; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 204; Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *ed-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, Mektebetü'l-Maârif, Riyâd, 1983, s. 273.

⁷³⁵ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, el-Fârûku'l-Hdisiyye, Kâhire, 2001, IX, 377.

⁷³⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 214.

⁷³⁷ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, III, 549.

⁷³⁸ Arapça metninde değişmek anlamına gelen “تغير” “teğayyera” kullanılmıştır. İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 705.

1.6. Yahyâ b. Muhammed b. Abbâd b Hânî Medenî Şecerî (ö. 191-200/807-816)

İbn Hibbân “*Kitâbu’s-Sikât*” da zikretmiştir.⁷³⁹ Ebû Hâtîm’e göre hadisleri zayıftır.⁷⁴⁰ Tirmizî onun haberini rivayet etmiştir.⁷⁴¹ Zehebî zayıf olduğu kanaatindedir.⁷⁴² Zekerîyya b. Yahyâ es-Sâcî (ö. 307/920) onun hadislerinde uyumsuzluk olduğunu, telkin kabul eden görme engelli (darîr) bir râvî olduğunu söylemiştir.⁷⁴³ İbn Hacer de görme engelli (darîr) olduğunu ve telkin kabul ettiğini belirtmiştir.⁷⁴⁴

Sâcî ve İbn Hacer’in açıklamalarına göre Yahyâ b. Ömer’in görme engelli olması onun hadis eda ve tahammülüne açık bir şekilde tesir etmiştir. Birçok muhaddisin onu zayıf olarak görmesinin temelinde görme engelli olduktan sonra telkin kabul etmiş olması önemli bir yer tutmuştur.

1.7. Yezîd b. Hârûn b. Zâzî, Zâzân b. Sâbit es-Sülemî (ö. 206/821)

İbn Sa’d âlim ve fakih olduğunu söylemiştir.⁷⁴⁵ Yahyâ b. Maîn sika olarak vasıflamıştır.⁷⁴⁶ İbn Maîn başka bir vesileyle de onun hadis ashabından olmadığını rivayet ettiği kimseyi ayıramadığını söylemiştir.⁷⁴⁷ Ali b. Medinî de sika olarak görmüştür.⁷⁴⁸ Ahmed b. Hanbel hadisleri çok sağlam bir şekilde ezberlediğini ve hadislerinin sahih olduğunu beyan etmiştir.⁷⁴⁹ Buhârî hicri 118 yılında doğduğunu ve 206 yılında vefat ettiğini zikretmiştir.⁷⁵⁰ Ebû Zür’a Yezid b. Hârûn’dan daha sağlam hafızası olanını görmediğini söylemiştir.⁷⁵¹ İclî sika ve hadis ilminde sağlam olduğunu, a’mâ olduğunu, çokça ibadet ettiğini, Kur’an’ı çok iyi ezberlediğini ve hiç hata yapmadığını beyan etmiştir.⁷⁵² Ebû Hâtîm’e göre sika, imam ve hadiste doğru sözlüdür.⁷⁵³ İbn Hibbân “*Kitâbu’s-Sikât*” da ömrünün son yıllarında a’mâ olduğunu ifade

⁷³⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, VIII, 66.

⁷⁴⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, IX, 185.

⁷⁴¹ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXXI, 522.

⁷⁴² ez-Zehebî, *el-Kâşif*, IV, 498.

⁷⁴³ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, VII, 99.

⁷⁴⁴ İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s.1065.

⁷⁴⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, I, 53.

⁷⁴⁶ İbn Maîn, *Târîh*, IV, 100.

⁷⁴⁷ el-Hâtîb el-Bağdadî, *Târîhu’l-Bağdâd*, XIV, 340.

⁷⁴⁸ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, IX, 295.

⁷⁴⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, IX, 295.

⁷⁵⁰ el-Buhârî, *Târîhu’l-Kebîr*, VIII, 368.

⁷⁵¹ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXXII, 267.

⁷⁵² el-İclî, *Ma’rifetü’s-Şikât*, II, 368.

⁷⁵³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, IX, 295.

etmiştir.⁷⁵⁴ Zekerıyya b. Yahyâ es-Sâcî, onun sünneti en iyi bilen ve namazı en güzel olan kimse olduğunu zikretmiştir.⁷⁵⁵ Ahmed b. Zühre, babasından Yezid b. Hârûn'un gözlerini kaybettikten sonra kusur ortaya çıkmaya başladığını, kendisine bilmediği bir hadis sorulduğunda cariyesine kitabını getirmesini isteyip okumasını istediğini duyduğunu zikretmiştir.⁷⁵⁶ Hâtib Bağdadî, onun hafızasının kötü olmasının görme engelli olduktan sonra olduğunu belirtmiştir.⁷⁵⁷ Ziyad b. Eyyûb, Yezid'in kendisine ait kitap ve hadisleri ezberlediğini ancak onunla görme engelli olmadan önce karşılaştığını belirtmiştir.⁷⁵⁸ Muhammed b. Kudâme onun 25 bin hadisi senedleriyle ezberlediğini nakletmiştir.⁷⁵⁹ Zehebî ilim ve amelde önde geldiğini, sika ve hüccet olduğunu söylemiştir.⁷⁶⁰ Zehebi Ahmed b. Hanbel'in "*Yezid b. Hârûn'un İbn Ebî Arube'den işittikleri zayıftır ve hadisleri hatalıdır.*" cümlelerini naklettikten sonra bu iddiaya cevap olarak buradaki zayıflığın İbn Ebî Arube tarafından kaynaklandığını çünkü Yezid b. Harun, İbn Ebû Arube değiştikten sonra ondan hadis aldığını beyan etmiştir.⁷⁶¹ Zehebî Yezid b. Harun görme engelli olduktan sonra cariyesinin ona kitabından okumasıyla ilgili olarak şöyle demiştir: "*Telkin eden kimse güvenilir olduktan sonra bu fiilde bir sakınca yoktur.*"⁷⁶² İbn Hacer'e göre de sika ve hadis ilminde sağlamdır.⁷⁶³

Yezid b Hârûn muhaddislerin büyük çoğunluğuna göre güvenilir kabul edilmektedir. Ancak görme engelli olması onun ezberlediği hadisleri kitabına bakarak tekrar etme imkânını engellemiş bu yüzden cariyesinden yardım almak zorunda kalmıştır. Bu ise bazı münekkitlere göre cerh sebebi olarak görülmüştür. Zehebî ise daha önce de zikredildiği üzere telkini yapan kişi güvenilir olduktan sonra bunun bir cerh sebebi sayılamayacağını belirtmiştir.

⁷⁵⁴ İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 632.

⁷⁵⁵ Eslem b. Sehl b. Eslem b. Habîb er-Razzâz el-Vâsıtî, *Târihu'l-Vâsıt*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1986, s. 143.

⁷⁵⁶ el-Hâtib el-Bağdadî, *Târihu'l-Bağdâd*, XIV, 341.

⁷⁵⁷ el-Hâtib el-Bağdadî, *Târihu'l-Bağdâd*, XIV, 341.

⁷⁵⁸ el-Hâtib el-Bağdadî, *Târihu'l-Bağdâd*, XIV, 342.

⁷⁵⁹ el-Hâtib el-Bağdadî, *Târihu'l-Bağdâd*, XIV, 342.

⁷⁶⁰ ez-Zehebî, *en-Nübelâ*, IX, 358.

⁷⁶¹ ez-Zehebî, *en-Nübelâ*, IX, 362-363.

⁷⁶² ez-Zehebî, *en-Nübelâ*, IX, 363.

⁷⁶³ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s.1084.

1.8. Abdulhamîd b. İbrâhîm el-Hadrâmî Ebû Takî (ö. 211-220/826-835)

Nesâî hadislerinin güvenilirlik bakımından herhangi bir değeri olmadığını ifade etmiştir.⁷⁶⁴ Muhammed b. Avf'a, Abdulhamid b. İbrâhîm hakkında sorulunca şöyle cevap vermiştir: *"O görme engelliydi (darîr) ve hadisleri ezberlemiyordu. Biz İshâk b. Zübrayk'ın yanında İbn Sâlim'e ait olan hadisleri yazıyorduk sonra bunları ona götürüyorduk. O da bunların senedlerini ezberlemiyor metinlerinin de sadece bir kısmını ezberliyor sonra da onları rivayet ediyordu."*⁷⁶⁵ İbn Hibbân *"Kitâbu's-Sikât"* da zikretmiştir.⁷⁶⁶ Nesâî sadece bir hadisini tahrir etmiştir.⁷⁶⁷ Zehebî zayıf olarak vasıflamıştır.⁷⁶⁸ İbn Hacer doğru sözlü olduğunu ancak kitaplarını yitirince hafızasının kötüleştiğini söylemiştir.⁷⁶⁹

Abdulhamîd b. İsmâîl, görme engeli olması sebebiyle hadis eda ve tahammülünde zorluklar yaşamış bunun sonucunda hatalar yapmış ve bu yüzden cerh edilmiştir. Az önce belirtildiği üzere Muhammed b. Avf, onun hadislerini tam ezberleyemeden rivayet ettiğini söylemiştir. Dolayısıyla görme engelli olmadığı zamanda dahi ezberleme zorluğu çeken birinin görme engelli olduktan sonra daha da çok zorlanacağı aşikardır. Ayrıca İbn Hacer onun kitaplarını kaybettikten sonra hafızasının kötüleştiğine dair açıklaması da bunu doğrulamaktadır.

1.9. İshâk b. İbrâhîm el-Huneynî, Ebû Ya'kûb el-Medenî (ö. 216/831)

Buhârî, hadislerine eleştirilerin olduğunu ve Tartus'da ikamet ettiğini söylemiştir.⁷⁷⁰ Nesâî sika bir râvî olmadığını zikretmiştir.⁷⁷¹ Ebû Zür'a ise sâlih biri olduğu ifade etmiştir.⁷⁷² Ebû Hâtim, Ahmed b. Sâlih'in ondan razı olmadığını bildirmiştir.⁷⁷³ İbn Hibbân *"Kitâbu's-Sikât"* da, onun Medine ehlinde olduğunu ve çokça hatalar yaptığını beyan etmiştir.⁷⁷⁴ Ukaylî, onun zayıf olsa bile hadisinin

⁷⁶⁴ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XVI, 408.

⁷⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 8.

⁷⁶⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 400.

⁷⁶⁷ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XVI, 408.

⁷⁶⁸ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, III, 226.

⁷⁶⁹ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 563.

⁷⁷⁰ el-Buhârî, *Târihu'l-Kebir*, I, 379.

⁷⁷¹ en-Nesâî, *ed-Duafa ve'l-Metrukîn*, s. 52.

⁷⁷² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 208.

⁷⁷³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 208.

⁷⁷⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 115.

yazılacağını zikretmiştir.⁷⁷⁵ Ezdî, hadislerde çok hata yaptığını beyan etmiştir.⁷⁷⁶ İbn İshak el-Bezzâr onun Medine’den çıktıktan sonra görme duyusunu yitirdiğini ve bundan sonra hadislerinin muzdarib olduğunu söylemiştir.⁷⁷⁷ İbn Hacer’e göre hadis ilminde zayıf bir râvîdir.⁷⁷⁸ İshâk b. İbrâhim, hicrî 216 yılında vefat etmiştir.⁷⁷⁹

Genel olarak muhaddislerin onun hakkındaki görüşleri incelendiğinde, zayıf bir râvî olarak vasıfladıklarını görülmektedir. Ona bu zaafiyeti veren en önemli şey Bezzâr’ın belirttiği üzere görme engelli olması ve akabinde muzdarib hadisler rivayet etmesidir.

1.10. Abdullah b. Ca’fer b. Ğaylân er-Rakkî, Ebû Abdurrahmân (ö. 220/835)

Hilâl b. A’lâ (ö. 180/796) onun 216 yılında a’mâ olduğunu ve 218 yılında da değiştiğini söylemiştir.⁷⁸⁰ İbn Sa’d, gözlerinin zayıf olduğunu ve hicri 220 yılında vefat ettiğini beyan etmiştir. İclî, İbn Maîn, Ebû Hâtım ve İbn Şahin ve Zehebî’nin sika olarak vasıfladıkları rivayet edilmiştir.⁷⁸¹ İbn Hibbân, hicrî 220 yılında vefat ettiğini fakat 218 yılında ihtilat yaptığını, ölünceye kadar böyle kaldığını, ancak bu ihtilatın üst seviyede olmadığını, ne zamanki ağzından çıkan şeyi bilmeyecek duruma gelince bunun üst seviyelere ulaştığını, ayrıca a’mâ olduğunu ve bu sebeple değişmiş⁷⁸² olabileceğini beyan etmiştir.⁷⁸³ Nesâî değişmeden önce rivayetlerinde bir sakınca olmadığını zikretmiştir.⁷⁸⁴ İbn Hacer sika olduğunu ve değiştiğini ancak bu değişimin çok fazla olmadığını belirtmiştir.⁷⁸⁵

Muhaddislerin Abdullah b. Ca’fer’in ömrünün son yıllarında değiştiği konusunda neredeyse hem fikir oldukları açıkça görülmektedir. Ancak bazıları bu değişimin az olduğunu belirtirken bazıları da söylediği şeyin ne olduğunu anlamayacak

⁷⁷⁵ el-Ukaylî, *Kitâbu ’d-Duafai’l-Kebîr*, I, 555.

⁷⁷⁶ el-Cevzî, Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *ed-Duafâ’ ve’l-Metrûkîn*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1986, I, 97.

⁷⁷⁷ el-Bâcî, Ebû’l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa’d et-Tücebî, *et-Ta’dîl ve’t-Tecrîh limen Harace anhu Buhârî fi’l-Câmii’s-Sahîh*, Veziretu’l-Evkâf ve Şuun, Suudi Arabistan, 1981, I, 354.

⁷⁷⁸ İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s.126.

⁷⁷⁹ ez-Zehabî, *el-Mizân*, I, 330.

⁷⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, III, 436.

⁷⁸¹ el-İclî, *Ma’rifetü’s-Şikât*, II, 24; İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, V, 24; İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, V, 24; İbn Şahin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân b. Şahin el-Bağdâdî, *Târîhu Esmâi’s-Sikât*, Dâru Selefiyye, Kuveyt, 1984, s. 132; Zehebî, *el-Kâşif*, III, 97.

⁷⁸² Arapça metninde değişmek anlamına gelen “تغير” “teğayyera” kullanılmıştır.

⁷⁸³ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, VIII, 351.

⁷⁸⁴ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XIV, 378.

⁷⁸⁵ İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 496.

dereceye ulaştığını, az önceki beyanlarından açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Değişim sebebine gelince, İbn Hibban gibi bazı âlimler, görme engelli olmasının onun değişimine etki edebileceği tahmininde bulunmuşlardır. Fakat onun görme engelli olması ve değişime uğraması arasında, iki yıl vardır. Ancak İbn Sa'd, onun gözlerinin görme konusunda zayıflamaya başladığını beyan etmiştir. Bundan da onun görme engelinin meydana gelişinin hemen olmadığı aksine tedricen ve uzun bir zamanda gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla görme engelli olmasının hafızasına tesiri uzun bir zaman sonra olması da imkân dahilindedir.

1.11. Abdurrezâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyârî (ö. 211/836)

Yahyâ b. Maîn, ondan yazdıkları hadislerinin tamamının onun kitabında bulunanlardan olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸⁶ Buhârî, hicrî 211 yılında vefat ettiğini ve kitabından rivayet ettiklerinin sahîh olduğunu söylemiştir.⁷⁸⁷ İclî, sika olduğunu ve küçükken mezhep propagandası yaptığını beyan etmiştir.⁷⁸⁸ Ebû Zür'a, hadislerinin sağlam olduğunu söylemiştir.⁷⁸⁹ Nesâî, onun hakkında eleştirilerin olduğunu özellikle ömrünün son yıllarındaki durumundan dolayı eleştirildiğini belirtmiştir.⁷⁹⁰ İbn Hibbân, hicrî 126 yılında doğduğunu, a'mâ olduktan sonra 211 yılında vefat ettiğini, hadisleri topladığını, sınıflandırıldığını, ezberlediğini, müzâkeresini yaptığını ancak hafızasından naklettiklerinden hata yaptığını zikretmiştir.⁷⁹¹ İbn Adî, fedail konularında hiçbir sika râvînin tabi olmadığı hadisler rivayet ettiğini beyan etmiştir.⁷⁹² Esrem (ö. 261/874-75 [?]), onun a'mâ olduktan sonra kitabında olmayan şeyler telkin edildiğinde bunları kendi kitabından olduğunu zannedip kabul etmeye başladığını zikretmiştir.⁷⁹³ Ebû Zür'a ed-Dımeşkî, onunla hicri 200 yılından önce gözleri sağlamken karşılaştığını ancak a'mâ olduktan sonra ondan her kim haber işittiyse işittiklerinin zayıf olduğunu söylemiştir.⁷⁹⁴

⁷⁸⁶ el-Ukaylî, *Kitâbu 'd-Duafai 'l-Kebîr*, III, 108.

⁷⁸⁷ el-Buhârî, *Târîhu 'l-Kebîr*, VI, 130.

⁷⁸⁸ el-İclî, *Ma'rifetü 's-Şikât*, II, 94.

⁷⁸⁹ el-Mizzî, *Tehzibu 'l-Kemâl*, XVIII, 57.

⁷⁹⁰ en-Nesâî, *ed-Duafa ve 'l-Metrukîn*, s. 164.

⁷⁹¹ İbn Hibbân, *Kitâbu 's-Sikât*, VIII, 412.

⁷⁹² İbn Adî, *el-Kâmil fî 'd-Duafâ*, VI, 545.

⁷⁹³ ez-Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, V, 374.

⁷⁹⁴ ez-Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, V, 374.

İbn Hacer'e göre sika hâfızdır. Ömrünün son zamanlarında a'mâ olmuş ve değişmiştir.⁷⁹⁵

Hadis alanında pek çok eser telif etmiş olan Abdurrezzak b. Hemmâm, güvenilir bir hadis hâfızıdır. Ancak ömrünün son zamanlarında a'mâ olması ve bunun akabinde hafızasının değişip zayıflamaya başlaması, onun cerh edilmesine sebep olmuştur. Fakat görme engeli olmadan önce rivayet ettikleri hadisler sahîh olarak kabul edilmektedir. Başta Buhârî olmak üzere pek çok muhaddis, onun kitaplarında bulunanların sağlam olduğu kanaatindedir.

1.12. İshâk b. Muhammed b. İsmâîl b. Abdullah (ö. 226/841)

Nesâî sika olmadığı kanaatindedir.⁷⁹⁶ Ebû Hâtim doğru sözlü olduğunu ancak telkin kabul ettiğini fakat kitaplarının sahîh olduğunu beyan etmiştir.⁷⁹⁷ İbn Hıbbân “*Kitâbu's-Sikât*” da zikretmiştir.⁷⁹⁸ Tirmizî ve İbn Mâce onun haberlerini tahrir eden muhaddislerden bazılarıdır.⁷⁹⁹ Ebû Dâvud, onun vehim yaptığını, Dârekutnî ise hadis ilminde zayıf olduğunu zikretmiştir.⁸⁰⁰ Ukaylî, onun Mâlikden kabul edilemeyecek pek çok hadis rivayet ettiğini beyan etmiştir.⁸⁰¹ Ebû Ca'fer es-Sâîğ, onun a'mâ olduğunu sonrasında telkin kabul ettiğini söylemiştir.⁸⁰² Bâcî, Medinelilerin İshâk b. Muhammed'i din aleyhine çalışmakla itham ettiklerini ve bu ithamın sebebinin de İshâk b. Muhammed'in az araştırma yapması ve bunun sonucunda çok hataya düşmesinden kaynaklanabileceğini beyan etmiştir.⁸⁰³ İbn Hacer, doğru sözlü olduğunu, görme engelli olduğunu (ekmeh) sonra hafızasının kötüleştiğini zikretmiştir.⁸⁰⁴ İshâk b. Muhammed hicrî 226 yılında vefat etmiştir.⁸⁰⁵

Bütün bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, İshâk b. Muhammed'in görme engelli olmasının onun hadis eda ve tahammülünde hata yapmasına yol açtığı ve bunun sonucunda cerh edildiği görülmektedir.

⁷⁹⁵ Arapça metninde değişmek anlamına gelen “تغير” “teğayyera” kullanılmıştır. İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 608.

⁷⁹⁶ en-Nesâî, *ed-Duafa ve'l-Metrukîn*, s. 54.

⁷⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 233.

⁷⁹⁸ İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 114.

⁷⁹⁹ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, II, 472.

⁸⁰⁰ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 531.

⁸⁰¹ el-Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafai'l-Kebîr*, I, 106.

⁸⁰² el-Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafai'l-Kebîr*, I, 106.

⁸⁰³ el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, I, 357.

⁸⁰⁴ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 131.

⁸⁰⁵ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 531.

1.13. Suveyd b. Saîd b. Sehl b. Şehrayâr el-Herevî (ö. 240/854)

İbn Maîn, bir atı ve mızrağı olsa kesinlikle ona saplayacağını söylemiştir.⁸⁰⁶ Buhârî, hicri 240 yılında şevvâl ayında Hâdise’de vefat ettiğini, hakkında eleştirilerin olduğunu, a‘mâ olduktan sonra telkin edilen ne varsa kabul ettiğini beyan etmiştir.⁸⁰⁷ İclî, onu sika olarak vasıflamıştır.⁸⁰⁸ Nesâî, onun hadis ilminde kuvvetli olmadığını belirtmiştir.⁸⁰⁹ Ebû Hâtim, Suveyd b. Saîd’in doğru sözlü olduğunu ve çokça tedlis yaptığını ifade etmiştir.⁸¹⁰ İbn Hibbân, onun sika râvîlerden mu‘dal hadisler naklettiğini zikretmiştir.⁸¹¹ İbn Adî, onu zayıfa daha yakın görmüştür.⁸¹² Bazıları, onun İmam Mâlik’den duvarın arkasında hadis işittiğini ve bu yüzden İmam Mâlik’den rivayetlerinin zayıf olduğunu söylemiştir.⁸¹³ Hâtib el-Bağdadî, onun ömrünün son yıllarında a‘mâ olduğunu, telkin kabul ettiğini, ancak görme engelli olmadan önce rivayet ettiği hadislerinde bir sorun olmadığını belirtmiştir.⁸¹⁴ Muhammed b. Ahmed b. Ya’kub, dedesinin naklettiği bir haberde Suveyd b. Saîd’in doğru sözlü olduğunu, hıfzının iyi olmadığını özellikle bu durumun a‘mâ olduktan sonra gerçekleştiğini belirtmiştir.⁸¹⁵ Dârekutnî ise sika olduğunu ancak yaşlanınca içerisinde uyumsuzluk olan hadisler kendisine okununca bunlara onay verdiğini söylemiştir.⁸¹⁶ Salih b. Muhammed, onu doğru sözlü olarak gördüğünü ancak a‘mâ olduktan sonra kendisine ait olmayan hadisler telkin edilince bunları kabul ettiğini beyan etmiştir.⁸¹⁷ İbn Hacer de doğru sözlü olduğunu ancak a‘mâ olduktan sonra telkin kabul ettiğini zikretmiştir.⁸¹⁸

Suveyd b. Saîd’in görme engelli olması münekkitle göre telkin kabul etmesine yol açtığından dolayı cerh edilmiştir. Onun a‘mâ olması milat kabul edilmiş, a‘mâ olmadan önceki rivayetleri güvenilir olarak görülmesinden dolayı kabul edilmiş, sonrakilere ise cerh edilmesinden dolayı ihtiyatlı yaklaşılmış hatta bazı muhaddisler

⁸⁰⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 352.

⁸⁰⁷ el-Buhârî, *Târihu’l-Evsat*, II, 373.

⁸⁰⁸ el-İclî, *Ma’rifetü’s-Şikât*, I, 442.

⁸⁰⁹ en-Nesâî, *ed-Duafa ve’l-Metrûkîn*, s. 124.

⁸¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve’t-Ta’dîl*, IV, 240.

⁸¹¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 352.

⁸¹² İbn Adî, *el-Kâmil fî Duafâ’*, IV, 498.

⁸¹³ İbn Adî, *el-Kâmil fî Duafâ’*, IV, 498.

⁸¹⁴ el-Hâtib el-Bağdadî, *Târihu’l-Bağdâd*, IX, 228.

⁸¹⁵ el-Hâtib el-Bağdadî, *Târihu’l-Bağdâd*, IX, 230.

⁸¹⁶ İbn Cevzî, *ed-Duafa ve’l-Metrûkîn*, II, 32.

⁸¹⁷ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, III, 103.

⁸¹⁸ İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 423.

tarafından reddedilmiştir. Sonuç olarak Suveyd b. Saîd görme engelli olmadan önce güvenilir sonrasında ise zayıf bir râvîdir.

1.14. Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân b. Mâlik b. Şubeyb (ö. 368/979)

Hâtib el-Bağdâdî, Ahmed b. Ca'fer'in kitaplarının bir kısmının suya düşüp kaybolunca onları tekrar yazdığını, ancak yazarken herhangi bir kimseden hadis dinlemediğini, daha sonra pek çok kişinin onu sınıadığını, ancak ne onu hadis rivayetinden men edenin olduğunu, ne de hadislerini delil getirmekten vazgeçenler olduğunu zikretmiştir.⁸¹⁹ el-Hâtib el-Bağdâdî onun ömrünün son yıllarında görme engelli olduğunu, ondan sonra değiştiğini, tahrife uğradığını hatta kendisine okunan şeyleri bilmediğini ve hicri 368 yılında vefat ettiğini nakletmiştir.⁸²⁰ Ebû Bekir el-Berkânî, onun doğru sözlü bir râvî olduğu ve hadisleri dinlemiş olduğu konusunda şüpheleri gidinceye kadar ondan çok nefret ettiğini zikretmiştir.⁸²¹ Dârekutnî, sika ve zâhid olduğunu söylemiştir.⁸²² Zehebî doğru sözlü olduğunu ancak biraz ihtilâta beyan etmiştir.⁸²³ İbn Hacer de Zehebî ile aynı kanaate sahip olmuştur.⁸²⁴

Bu açıklamalar ışığında Ahmed b. Ca'fer'in iki noktada eleştirildiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Birincisi kitabının bir kısmını suya düşürmesi, akabinde bu kitabı yazarken hadis işittiği şeyhlere müracaat etmeden yazmasıdır. Ancak bu konuda imtihana tâbi tutulduğu ve sonrasında cerh edilmediği de az önce beyan edilmişti. İkinci eleştirildiği nokta ise görme engelli olduktan sonra değişime ve tahrife uğramasıdır. Bazılarına göre bu değişim ve tahrif, onu okuduğundan ve dinlediğinden hiçbir şey anlamayacak seviyesine getirmişken bazılarına göre de, o seviyeye ulaşmamış olup çok az olmuştur. Dolayısıyla onun görme engelli olmadan önceki rivayetleri sahih sonrası ise ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir.

⁸¹⁹ el-Hâtib el-Bağdâdî, *Târihu'l-Bağdâd*, IV, 293.

⁸²⁰ el-Hâtib el-Bağdâdî, *Târihu'l-Bağdâd*, IV, 293.

⁸²¹ el-Beyhâkî, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. Hüseyn el-Bağdâdî, *Tabâkatu'l-Hanâbil*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, b.t.y., II, 6.

⁸²² ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, VIII, 282.

⁸²³ ez-Zehebî, *Mîzân*, I, 221.

⁸²⁴ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, b.y.y., 2002, I, 418.

2. GÖRME ENGELLİ OLMASI SEBEBİYLE CERH EDİLMEYEN RÂVİLER

Görme engeli sebebiyle cerh edilmeyen râvî sayısı, cerh edilenlerin sayısına göre oldukça fazladır. Bu başlık altında görme engeli sebebiyle cerh edilmeyen râvîler hakkında ayrıntılı bilgi verilmeye çalışılmıştır. Görme engelli râvîler görme engeli türüne göre birsinıflandırmaya tabi tutulmuştur. Burada da üç kritere dikkat edilmiştir. İlk kriter hiç görmeyenden az da olsa görene doğru gidilmesidir. Mesela ekmeh, darir ve a‘mâ olanlar hiç görmediği için önce, a ‘ver ve a ‘şâ olanlar az da olsa gördüğü için daha sonra zikredilmiştir. İkinci kriter ise görme engelinin geldiği zamana dikkat edilmesidir. En erken görme engelli olandan, daha geç görme engelli olana doğru gidilmesidir. Mesela ekmeh olanlar doğuştan görme engelli olduğu için ilk sırada zikredilmiştir. Üçüncü kriter ise görme engeline delalet eden lafızlar içerisinde en çok kullanılan en az kullanılan doğru gidilmesidir. Mesela a‘mâ lafzı mekfuf lafzı ile aynı anlamdadır. Fakat a‘mâ lafzının kullanımı daha yaygın olduğu için öne alınmıştır.

2.1. Ekmeh Raviler

Doğuştan görme engelli olanlara ekmeh denilmektedir. Ekmeh olanların ilk olarak zikredilmesinin sebebi zaman bakımından diğerlerine göre daha önce meydana gelmesidir. Bu durumda olan sadece bir râvî tespit edebildik.

2.1.1. Katâde b. Diame b. Katâde b. Azîz b. Amr (ö. 117/735)

Said b. Müseyyeb (ö. 94/713) Irak’dan gelenler içerisinde Katâde’den daha iyi hafızası olanını görmediğini ifade etmiştir.⁸²⁵ İbn Sirin’e (ö. 110/729) göre insanların içerisinde en iyi hafızaya sahip olandır.⁸²⁶ İbn Sa’d sika, güvenilir ve hadislerinin hüccet olduğunu söylemiştir.⁸²⁷ İbn Maîn’e, Ebân ve Katâde’nin durumu sorulunca ikisinin de hadis ilminde sağlam olduğunu belirtmiştir.⁸²⁸ Ahmed b. Hanbel, Katade’nin Basra ehli içerisinde hadisleri en iyi hıfzeden olduğunu, işittiği her şeyi ezberlediğini, Câbir’in sahifesi ona bir kez okunmasına rağmen ezberlediğini beyan etmiştir.⁸²⁹ İclî, sika olduğunu, Kaderiyye propagandası yaptığını ve bu sebeple tenkit edildiğini ifade

⁸²⁵ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXIII, 507.

⁸²⁶ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve’t-Ta’dîl*, VII, 134.

⁸²⁷ İbn Sa’d, *Tabakâtu’l-Kübrâ*, VII, 171.

⁸²⁸ ed-Dârimî, *Târîh*, s. 49.

⁸²⁹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve’t-Ta’dîl*, VII, 135.

etmiştir.⁸³⁰ İbn Hıbbân, “*Kitâbu’s-Sikât*” da Katade’nin Saîd b. Müseyyeb’in yanında birkaç gün kaldıktan sonra İbn Müseyyeb’in ona “*Ey a‘mâ! Yanımdan kalk git. Sen bende olan herşeyi tükettin.*” dediğini nakletmiştir.⁸³¹ İmam Nevevî (ö. 676/1277) a‘mâ olarak doğduğunu, celâleti, hafızasının kuvvetli oluşu, güvenilirliği ve fazileti konusunda ittifak olduğunu söylemiştir.⁸³² İbn Hacer’e göre sika ve sağlamdır, doğuştan görme engellidir.⁸³³ Katade, hicrî 117 yılında 56 yaşında Vâsıt’da veba hastalığından dolayı vefat etmiştir.⁸³⁴

Katade b. Diame, doğuştan görme engelli olmasına rağmen kuvvetli hafızası sebebiyle çok kısa sürede hadisleri ezberleme imkanına sahip olmuş ve aradan yıllar geçmesine rağmen unutmamıştır. Bu sebeple güvenilirdir. Birçok muhaddis onu güvenilir bir hadis hafızı olarak kabul etmektedir. Kısacası, görme engelli olmasının hafızasına olumlu yönde etki yaptığı görülmektedir.⁸³⁵

2.2. A‘mâ Raviler

A‘mâ, hayatının herhangi bir döneminde görme engelli olanlar için kullanıldığından dolayı meydana gelmesi bakımından ekmehten sonradır. Ayrıca görme engeline delalet eden lafızlar içerisinde en çok kullanılanda a‘mâ lafzıdır. Bu yüzden ikinci sırada a‘mâ râvîler zikredildi. Tespit edebildiğimiz kadarıyla a‘mâ râvîler şu şekildedir:

2.2.1. Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm (ö. 94/713)

İbn Sa‘d, onun Hz. Ömer’in hilafetinde doğduğunu, çok namaz kılması sebebiyle Kureyş’in rahibi denildiğini, sika, fâkih, âlim, çokça hadisi olan biri olduğunu söylemiştir.⁸³⁶ İclî, İbn Hıbbân, Zehebî, ve İbn Hacer’e göre sikadır.⁸³⁷ Zübeyr b.

⁸³⁰ el-İclî, *Ma‘rifetü’s-Şîkât*, II, 215.

⁸³¹ İbn Hıbbân, *Kitâbu’s-Sikât*, V, 322.

⁸³² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Tehzibu’l-Esmâ’ ve’l-Luğât*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, b.t.y., II, 57.

⁸³³ İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 798.

⁸³⁴ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, V, 329.

⁸³⁵ Katade b. Diame hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Birişik, Abdülhamit, “*Katade b. Diame*”, DİA, İstanbul, 2002, XXV, ss.22-23.

⁸³⁶ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, V, 160.

⁸³⁷ el-İclî, *Ma‘rifetü’s-Şîkât*, II, 389; İbn Hıbbân, *Kitâbu’s-Sikât*, V, 560; ez-Zehebî, *en-Nübelâ*, IV, 417; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 1116.

Bekkâr onun görme engelli olduğunu ve Medine'nin yedi imamından biri olduğunu söylemiştir.⁸³⁸ Ebû Bekir b. Abdurrahman, hicrî 94 yılında vefat etmiştir.⁸³⁹

Birçok muhaddis tarafından güvenilir bir âlim, fakih ve âbid olarak vasıflanan Ebû Bekir b. Abdurrahman a'mâ olması sebebiyle cerh edilmemiştir. Dolayısıyla güvenilirlerdir.

2.2.2. Muaviye b. Sebrâ' b. Husayn es-Suvâî (ö. 98/717)

İbn Sa'd, rivayet ettiği hadis sayısının az olduğunu ve aynı zamanda a'mâ olduğunu söylemiştir.⁸⁴⁰ Muaviye, İbn Mesûd'dan hadis işitmiştir.⁸⁴¹ İbn Maîn, İclî, Ebî Hayseme ve İbn Hacer'e göre sikadır.⁸⁴² Ebu Hatim'e göre ise Muaviye'nin rivayeti çok az olup rivayet ettiği hadis sayısı iki veya üç tanedir.⁸⁴³ İbn Hibbân ise "*Kitâbu's-Sikât*" da hicrî 98 yılında vefat ettiğini zikretmiştir.⁸⁴⁴ İbn Buhârî "*Kitâbu'l-Edeb*" de onun bir hadisini tahrir etmiştir.⁸⁴⁵

Güvenilir ve a'mâ olan Muaviye b. Sebre, a'mâ olmasından dolayı herhangi bir eleştiriye maruz kalmamıştır.

2.2.3. Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mesûd (ö. 98/717)

Ömer b. Abdulaziz'in onu öven birçok sözleri vardır. İbn Şihab ez-Zührî de onun yetiştirdiği öğrencileri arasındadır. İbn Şihab, hem onun hizmetinde bulunmuş hem de ondan ders almıştır.⁸⁴⁶ İbn Şihâb, ilim deryası olan dört kişiyle karşılaştığını bunlardan birinin Ubeydullah b. Utbe olduğunu belirtmiştir.⁸⁴⁷ İbn Sa'd'a göre Ubeydullah b. Abdullah âlim, fakih ve şair olup bununla beraber çokça hadis rivayeti olan a'mâ sika bir râvîdir. Ubeydullah b. Abdullah, tabiundan olup Ebû Hureyre, İbn Abbas, Hz. Aîşe ve Ebû Talha'dan hadis rivayet etmiştir.⁸⁴⁸ Medine'nin yedi fakihinden

⁸³⁸ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXXIII, 114.

⁸³⁹ ez-Zehebî, *en-Nübelâ*, IV, 417.

⁸⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VI, 228.

⁸⁴¹ el-Buhârî, *Târihu'l-Kebir*, VII, 329.

⁸⁴² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 378; el-İclî, *Ma'rifetü's-Şikât*, II, 220; İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, VI, 328; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 954.

⁸⁴³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 378.

⁸⁴⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, V, 413.

⁸⁴⁵ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXVII, 174.

⁸⁴⁶ el-Fesevî, *Ma'rife ve't-Târih*, I, 560.

⁸⁴⁷ Ebu'l-Kâsım, Kıvamısünne, İsmâil b. Muhammed b. Fadl b. Ali el-Kurayşî et-Teymî el-İsbâhanî, *Siyeru's-Selefi's-Salihin*, Dâru'r-Raye, Riyâd, b.t.y., s. 880.

⁸⁴⁸ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, V, 193.

biri olarak görülmüştür.⁸⁴⁹ Vakıdi de onun a‘mâ ve sika olduğunu zikretmiştir.⁸⁵⁰ İclî, onun Medine’nin önemli fakihlerinden biri olduğunu ve Ömer b. Abdulaziz’in hocalık yaptığını belirttiikten sonra a‘mâ ve sika olduğunu söylemiştir.⁸⁵¹ Ebû Zür‘a ise sika, güvenilir ve hadis imamı olduğunu belirtmiştir.⁸⁵² İbn Hibbân “*Kitâbu’s-Sikât*” da hicrî 98 senesinde gözleri a‘mâ olduktan sonra vefat ettiğini zikretmiştir.⁸⁵³ İbn Hacer ise sika ve hadis ilminde sağlam olduğunu belirtmiştir.⁸⁵⁴

Ubeydullah b. Abdullah âlim, fakih ve takva ehli güvenilir bir râvîdir. Sika olduğu konusunda cumhurun ittifakından söz etmek rahatlıkla mümkündür. A‘mâ olması sebebiyle hiçbir şekilde cerh edilmemiştir.

2.2.4. Müseyyeb b. Râfi’ el-Esedî, Ebu’l-Alâ Kûfî el-A‘mâ (ö. 105/774)

Müseyyeb, sahabîler içerisinde sadece Berra’ b. Âzib ve Ebî İyas’dan hadis işitmiştir.⁸⁵⁵ İbn Maîn, İclî, İbn Hacer ve Zehebî’ye göre sikadır.⁸⁵⁶ İbn Ebî Hâtim’e göre mürsel rivayetleri vardır.⁸⁵⁷ Ebû Dâvud, Müseyyeb b. Râfi’nin a‘mâ olduğunu söylemiştir.⁸⁵⁸ İbn Hibbân ise “*Kitâbu’s-Sikât*” da onun üç günde bir Kur’an’ı hatmettiğini ve hatimin bittiği gün oruç tuttuğunu beyan etmiştir.⁸⁵⁹ Müseyyeb, hicri 105 yılında vefat etmiştir.⁸⁶⁰

Güvenilir bir râvî olan Müseyyeb b. Râfi’ aynı zamanda a‘mâydı. Fakat onun a‘mâ olması muhaddisler nazarında cerh sebebi olarak görülmemiştir.

2.2.5. Atâ b. Ebî Rebbâh (ö. 115/734)

Atâ b. Ebî Rebbâh’ın babası olan Ebî Rebbâh’ın asıl adı Eslem’dir. Atâ’ siyah tenli, basık burunlu, felç geçirmiş, ortopedik engelli ve a‘mâdır. Hicrî 115 yılında 88

⁸⁴⁹ ez-Zehebî, *Tezkiratu’l-Huffâz*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 62.

⁸⁵⁰ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XIV, 75.

⁸⁵¹ el-İclî, *Ma’rifetü’s-Sikât*, II, 112.

⁸⁵² Ebû Zür‘a, Ubeydullah b. Abdilkerîm b. Yezîd Râzî, *Ebû Zür‘a er-Râzî ve Cuhûduhu fi’s-Sünneti’n-Nebeviyye Maa’ Tahkîkî Kitâbihi Duafê ve Ecvîyyetuhu Alâ Es’ileti’l-Berzei*, thk. Sa’dî Hâşimî, İmâdetü’l-Bahsi’l-İlmî bi’l-Câmiati’l-İslamiyye, Medine, 1982, III, 906.

⁸⁵³ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, V, 63.

⁸⁵⁴ İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 640.

⁸⁵⁵ İbn Maîn, *Târîh*, II, 566.

⁸⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VIII, 293; İclî, *Ma’rifetü’s-Sikât*, II, 279; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 944; Zehebî, *Nübelâ*, V, 103.

⁸⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Mürâsil*, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 1998, s. 208.

⁸⁵⁸ Ebû Ubeyd Âcurrî, *Sualat li Ebî Dâvud*, I, 197.

⁸⁵⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, V, 437-438.

⁸⁶⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, VI, 298.

yaşında vefat etmiştir.⁸⁶¹ Bedeninde felçli olan yerin eli olduğu, onun da Abdullah b. Zübeyr'e savaş ilan edildiği zaman savaşta eline aldığı bir kılıç darbesinin sonucu olduğu nakledilmiştir.⁸⁶² Atâ', İbn Ömer'i görmesine rağmen ondan rivayette bulunmamıştır.⁸⁶³ Tabiundan olup Ebû Hureyre, İbn Abbas ve Cabir gibi önde gelen sahabîlerden hadis rivayet etmiştir.⁸⁶⁴ Bu isimlerden özellikle İbn Abbas'dan çok etkilenmiş, onun fetvalarına, sözlerine ve gittiği yoldan gitmeye dikkat etmiştir.⁸⁶⁵ İbn Sa'd, Atâ b. Ebî Rebbâh ile ilgili naklettiği haberlerde onun sika, fakih, âlim ve çok hadis rivayet ettiğini, haccın menasiklerini en iyi bilen o olduğunu, çok iyi bir hafızasının olduğunu, çok sadaka verdiğini, Mekke'de fetva ehlinde olduğunu haber vermiştir.⁸⁶⁶ Bir rivayete göre İbn Ömer, Mekke'ye geldiğinde ona sorular sorulmuş, o da “Sizin içinizde İbn Rebbah varken bana soru mu soruyorsunuz?” diye cevap vermiştir.⁸⁶⁷ İclî, ise onu sika olduğu görüşündedir.⁸⁶⁸ İbn Hibbân “Kitâbu's-Sikât” da onun tabiunun büyüklerinden biri olduğunu, takva ehli olup hep Mescid-i Haram'da yattığını ve ömrünün son zamanlarında a'mâ olduğunu zikretmiştir.⁸⁶⁹ Atâ b. Ebî Rebbâh, genel olarak güvenilir kabul edilmekle birlikte onu eleştirenler de vardır. Zehebi'nin naklettiği bir haberde Atâ'nın mürsel hadis konusunda çok mütesahil olduğunu ve herkesten hadis aldığını zikretmiştir.⁸⁷⁰

Ali b. Medinî'den gelen bir haberde, İbn Cüreyc ve Kays b. Sa'd'ın onun rivayetlerini terk ettikleri zikredilmiştir. Zehebi burada terk etmekle kastedilen şeyin ıstilahî manada kullanılan terk etmek değil, ondan hadis yazmanın butlanını kastetmektedir. Çünkü Zehebi'ye göre Atâ, sika ve sağlam biridir.⁸⁷¹ İbn Hacer de onun sika olduğunu söyleyip çokça irsal yaptığını eklemiştir.⁸⁷² İbn Mibred (ö. 909/1503), onu hafız allâmelerden biri olarak görmüştür.⁸⁷³

⁸⁶¹ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 444.

⁸⁶² el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XX, 76.

⁸⁶³ İbn Maîn, *Târih*, II, 403.

⁸⁶⁴ el-Buhârî, *Târihu'l-Kebir*, VII, 464.

⁸⁶⁵ Ali b. Medinî, Ebû'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî, *İlelu'l-Hadis ve'l-Ma'rifeti'r-Ricâl ve't-Târih*, Dâru İbn Cevzî, Riyâd, 2005, s. 145.

⁸⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VI, 26.

⁸⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 330.

⁸⁶⁸ el-İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, II, 135.

⁸⁶⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, V, 199.

⁸⁷⁰ ez-Zehebi, *Mizan*, V, 90.

⁸⁷¹ ez-Zehebi, *Mizan*, V, 90.

⁸⁷² İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 677.

⁸⁷³ İbn Mibred, *Tezkiratu'l-Huffâz ve Tebsiratu'l-Îkâz*, Darû'n-Nevâdir, Beyrut, 2011, s. 168.

Sonuç olarak Atâ b. Ebî Rebbâh güvenilir bir râvîdir. Ancak çokça mürsel hadis rivayet etmesi ve mürsel hadis rivayet ederken hadisi aldığı kişiye dikkat etmemesinden dolayı eleştirilmiştir. Atâ b. Ebî Rebbâh birçok sağlık sorunu yaşamış, ömrünün son yıllarında a'mâ olmuştur. Ancak a'mâ olması onda bir cerh sebebi olarak görülmemiştir.⁸⁷⁴

2.2.6. Amr b. Mürre b. Abdulla b. Târik (ö. 118/736)

Amr b. Mürre'nin sahabîlerden sadece İbn Evfa'dan rivayeti vardır. Hz. Ali'den de mürsel olarak rivayeti bulunmaktadır.⁸⁷⁵ Namazlarına çok dikkat etmesi ve takvasıyla bilinen Amr b. Mürre, hicrî 118 yılında vefat etmiştir.⁸⁷⁶ Mürciye'ye mensubiyeti olduğu söylenmiştir.⁸⁷⁷ Şu'be, İbn Avn ve Amr b. Mürre dışında tedlis yapanı görmedim demiştir.⁸⁷⁸ Yahya b. Maîn, onunla ilgili olarak bir beyanında onu tanımadığını⁸⁷⁹ başka bir beyanında da sika olduğunu söylemiştir.⁸⁸⁰ İclî sağlam ve sika olarak görmüştür.⁸⁸¹ Ebû Dâvud ise bazı âlimlere göre sika bazı âlimlere göre de hafızasının kötü olması sebebiyle hadis ilminde zayıf olan Âsım b. Behdele'den⁸⁸² onun daha üstün olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸³ Ebû Hâtim'e göre doğru sözlü ve sikadır.⁸⁸⁴ İbn Hibbân da "*Kitâbu's-Sikât*" da onun Mürciye taraftarı olduğunu belirtmiştir.⁸⁸⁵ İbn Hacer'e göre a'mâ olan Amr b. Mürre, sika bir âbid olup asla tedlis yapmamakla birlikte, Mürciye taraftarı olmakla itham edilmiştir.⁸⁸⁶ İbn Mibred, onu hadis hafızlardan biri olarak zikretmiştir.⁸⁸⁷

Amr b. Mürre, Mürciye'ye mensup olmakla itham edilmesine rağmen güvenilir bir râvî olarak kabul edilebilir. A'mâ olan Amr b. Mürre, görme engelinden dolayı hiçbir surette cerh edilmemiştir.

⁸⁷⁴ Atâ b. Ebî Rebbâh hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Cerrahoğlu, İsmail, "*Atâ b. Ebû Rebbâh*", *DİA*, İstanbul, 1991, IV, ss. 35-36.

⁸⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Mürâsil*, s. 147.

⁸⁷⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VI, 312.

⁸⁷⁷ el-Buhârî, *Târihu'l-Kebir*, VI, 368.

⁸⁷⁸ ez-Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, V, 346.

⁸⁷⁹ İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn Mürri Bağdâdî, *Ma'rifetu'r-Ricâl*, Matbuatu Mecmû'l-Luğati'l-Arabiyye, Şam, 1985, II, 77.

⁸⁸⁰ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXII, 234.

⁸⁸¹ el-İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, II, 185.

⁸⁸² el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIII, 473.

⁸⁸³ el-Âcurrî, *Sualat li Ebî Dâvud*, I, 306.

⁸⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 258.

⁸⁸⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, V, 183.

⁸⁸⁶ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 745.

⁸⁸⁷ İbn Mibred, *Tezkiratu'l-Huffâz*, s. 186.

2.2.7. Osmân b. Umeyr el-Becelî, Ebu'l-Yakzân el-Kufî el-A'mâ, (ö. 120/738)

İbn Maîn'e göre Osmân b. Umeyr'in hadislerinin bir değeri yoktur.⁸⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, Ebû Zûr'a, Ebû Hâtim, Nesâî ve İbn Hacer'e göre hadis ilminde zayıftır.⁸⁸⁹ İbn Mehdi ise hadislerini terk etmiştir.⁸⁹⁰ İbn Mehdi'nin onun hadislerini terk etme sebebinin, fitne çıkarması olduğu nakledilmiştir.⁸⁹¹ İbn Hıbbân, Osmân b. Umeyr'in ihtilat yaptığını ve hadis olarak rivayet ettiği şeylerin ne olduğunu bilmediğini, bu sebeple sika râvîlere uygun olan rivayetlerinin bile delil olarak kullanılmasının doğru olmayacağını belirtmiştir.⁸⁹² İbn Adî, onun kötü bir mezhebi olduğunu, Mürciye'ye inanıp, aşırı bir Şia taraftarlığı yaptığını ama buna rağmen sika olan râvîlerin ondan hadis rivayet ettiğini ve zayıf olmasına karşın hadisinin yazılabileceğini söylemiştir.⁸⁹³ İbn Şahin, cerh eden birçok kimsenin aksine onun salih biri olduğu görüşündedir.⁸⁹⁴ İbn Cevzi, cerh edenlerin görüşünü naklettikten sonra "*onun hakkında herhangi bir kınama bilmiyoruz.*" demiştir.⁸⁹⁵ İbn Hacer, onun ihtilata maruz kaldığını zikretmiştir.⁸⁹⁶ Tam olarak vefat tarihi bilinmeyen Osmân b. Umeyr'in, hicrî 120 ile 130 senesi arasında vefat ettiği tahmin edilmektedir.⁸⁹⁷

Osmân b. Umeyr, Şia taraftarı olması, tedlis ve ihtilat yapması sebebiyle zayıf bir râvîdir. Ancak Osmân b. Umeyr'in ne sebeple ihtilat yaptığının muttali değiliz. Daha önce geçtiği üzere ihtilatın sebeplerinden biri olan a'mâ olmak ise bunda etkili olup olmadığı belirtilmemiştir.

2.2.8. Ziyâd b. Münzir el-Hemedânî, Ebû Cârûd el-A'mâ (ö. 121-130/739-748)

Ziyâd b. Münzîr, Buhârî'ye göre tenkit edilmiş bir râvîdir.⁸⁹⁸ İbn Main onu güvenilir olarak görmediği gibi yalancı pislik olarak vasıflamıştır.⁸⁹⁹ Ebû Zûr'a da

⁸⁸⁸ İbn Maîn, *Târîh*, II, 395.

⁸⁸⁹ İbn Mibred, *Bahru'd-Dem*, s. 108; Ebû Zûr'a, *Ebû Zûr'a er-Râzî ve Cuhûduhu*, II, 430; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 161. En-Nesâî, *ed-Duafa ve'l-Metrûkîn*, s. 175; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 667.

⁸⁹⁰ İbn Mibred, *Bahru'd-Dem*, s. 108.

⁸⁹¹ el-Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafa'i'l-Kebîr*, III, 212.

⁸⁹² İbn Hıbbân, *el-Mecruhîn*, II, 95.

⁸⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil fî Duafâ'*, VI, 287.

⁸⁹⁴ İbn Şâhin, *Târîhu Esmâi's-Sikât*, s. 140.

⁸⁹⁵ İbn Cevzî, *ed-Duafa' ve'l-Metrûkîn*, II, 171.

⁸⁹⁶ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 667.

⁸⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV, 440.

⁸⁹⁸ el-Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, II, 371.

⁸⁹⁹ İbn Maîn, *Târîh*, I, 180.

hadislerinin zayıf olduğu kanaatindedir⁹⁰⁰ Nesâî'ye göre hadisleri terk edilmiştir.⁹⁰¹ Ebu Hatîm de onun hadislerinin terk edilmiş olduğunu ve hadis ilminde çok zayıf biri olduğunu söylemiştir.⁹⁰² İbn Hibban, onun Rafizî olduğunu, Rasulullah'ın (s.a.) ashabı hakkında iftiralarda bulunduğunu, Ehl-i Beyt ile ilgili de aslı olmayan şeyler söylediğini, bu sebeple hadislerinin yazılmasının helal olmayacağını belirtmiştir.⁹⁰³ İbn Âdî (ö. 365/976) ise onun Allah düşmanı bir pislik olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰⁴ Dârekutnî ve Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) onun güvenilir olmayıp hadislerinin terk edilmiş bir râvî olduğu belirtmişlerdir.⁹⁰⁵

Bu bilgilere göre Ziyâd b. Münzir, a'mâ olmasından dolayı hiç cerh edilmemesine rağmen Rafizi olması sebebiyle hadis münekkidi tarafından ağır bir şekilde cerh edildiği açıkça görülmektedir. Özetle güvenilir râvî değildir.

2.2.9. Ali b. Zeyd b. Abdullah b. Ebî Muleyke, Ebu'l-Hasan Basrî (ö. 131/749)

Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) ondan aldıklarıyla büyük bir kitap yazdığını daha sonra ondan vazgeçerek yazmayı terk ettiğini söylemiştir.⁹⁰⁶ Şu'be, Ali b. Zeyd'en ihtilata uğramadan önce hadis aldığını, Yezid b. Zürâ' ise rafizî olmasından dolayı ondan hadis tahammülünde bulunmadığını bildirmiştir.⁹⁰⁷ İbn Sa'd, a'mâ olarak doğduğunu (ekmeh) ve hadis ilminde zayıf olmasından dolayı rivayetleriyle delil getirilemeyeceğini belirtmiştir.⁹⁰⁸ Ya'kub b. Ebî Şeybe (ö. 235/849), onu cerh etmeyen nadir kişiler arasındadır. İbn Ebî Şeybe'ye göre Ali b. Zeyd sika ve hadisleri doğrudur.⁹⁰⁹ Yahya b. Maîn'e göre hadislerinin bir değeri yoktur ve hüccet olamaz.⁹¹⁰ Ahmed b. Hanbel de onun hadisleri kalb ettiğini ve hadislerinin bir değer taşımadığını zikretmiştir.⁹¹¹ Dârimî, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, Tirmizî, Nesâî ve İbn Hacer'e göre hadis

⁹⁰⁰ Ebû Zür'a, *Ebû Zür'a ve Cuhuduhu*, III, 806.

⁹⁰¹ en-Nesâî, *ed-Duafa ve'l-Metrûkîn*, s. 114.

⁹⁰² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 546.

⁹⁰³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 307.

⁹⁰⁴ İbn Adî, *el-Kâmil fî Duafa*, IV, 132.

⁹⁰⁵ ed-Dârekutnî, *ed-Duafa ve'l-Metrûkîn*, s. 216; Ebû Nuaym İsfahânî, *Kitâbu't-Duafa*, Dâru's-Sekafe, b.y.y., 1984, s. 83.

⁹⁰⁶ el-Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafai'l-Kebîr*, III, 230.

⁹⁰⁷ İbn Adî, *el-Kâmil fî Duafa*, VI, 333.

⁹⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 191.

⁹⁰⁹ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XX, 438.

⁹¹⁰ İbn Maîn, *Târîh*, II, 417.

⁹¹¹ İbn Mibred, *Bahru'd-Dem*, s. 112.

ilminde zayıftır.⁹¹² İclî, Ali b. Zeyd hakkında “*Hadisi yazılır, fakat hadis ilminde kuvvetli değildir. Şia propagandası yapmaktadır. Başka bir kez de hadisinde bir sakınca yoktur.*” demiştir.⁹¹³ Ebû Bekir b. Huzeyme (ö. 311/924) de onun hafızasının zayıf olması sebebiyle hüccet olamayacağını beyan etmiştir.⁹¹⁵ İbn Hıbbân ise haberlerde vehm yaptığını, eserlerde hata yaptığını ve bu durumun kendisinde çokça rastlanıldığını, meşhur râvîlerden ettiği rivayetlerde ise münkerinin çok olduğunu, bu sebeple rivayetlerinin terk edilmesini hak ettiğini bildirmiştir.⁹¹⁶ Ali b. Zeyd, hicrî 131 yılına vefat etmiştir.⁹¹⁷ Vefat etme sebebiyse Basra’da yayılan veba hastalığı olmuştur.⁹¹⁸

Ali b. Zeyd şia taraftarı olması, hafızasının zayıflığı, çokça vehm yapması, ömrünün son yıllarında ihtilata maruz kalması sebebiyle cerh edilmiştir. Her ne kadar muhaddisler ve münekkitler a‘mâ olmasının hafızasının zayıf olması ve ihtilata uğramasına etki ettiğine dair bir şey söylemeseler bile, bundan etkilenmediğine dair de herhangi bir şey belirtmemişlerdir.

2.2.10. Yunus b. Meysere b. Halbes, Ebû Ubeyd ed-Dımeşkî el-A‘mâ (ö. 131/749)

İbn Sa‘d, İclî, İbn Ammâr ve Dârekutnî’ye göre sikadır.⁹¹⁹ İbn Hıbbân “*Kitâbu’s-Sikât*” da ölmeden önce a‘mâ olduğunu zikretmiştir.⁹²⁰ Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce onun hadisini tahrir etmişlerdir.⁹²¹ Zehebî de sika olduğunu ve mescitte öldürüldüğünü beyan etmiştir.⁹²² İbn Hacer, onun sika bir âbid olduğunu ve hicrî 131 yılında vefat ettiğini zikretmiştir.⁹²³

Güvenilir bir râvî olan Yunus b. Meysere a‘mâ olmasından dolayı hiçbir muhaddis tarafından cerh edilmemiştir.

⁹¹² ed-Dârimî, *Târîh*, s. 141; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VI, 187; İbn Asâkir, *Târihu’s-Şâm*, XLI, 485; İbn Cevzî, *ed-Duafâ’ ve’l-Metrûkîn*, II, 193.

⁹¹³ el-İclî, *Ma’rifetü’s-Şikât*, II, 154.

⁹¹⁴ İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 696.

⁹¹⁵ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XX, 439.

⁹¹⁶ İbn Hıbbân, *el-Mecruhîn*, II, 103.

⁹¹⁷ ez-Zehebî, *Mizan*, V, 157.

⁹¹⁸ el-Halife b. Hayyât, *Târihu Halife b. Hayyât*, Dâru Tayyibe, Riyâd, 1985, s. 398

⁹¹⁹ İbn Sa‘d, *Tabakâtu’l-Kübrâ*, VII, 323; el-İclî, *Ma’rifetü’s-Şikât*, II, 379; İbn Asâkir, *Târihu’s-Şâm*, LXXIV, 298.

⁹²⁰ İbn Hıbbân, *Kitâbu’s-Sikât*, VII, 648.

⁹²¹ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXXII, 548.

⁹²² Ez-Zehebî, *el-Kâşif*, IV, 555.

⁹²³ İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 1099.

2.2.11. Sâib b. Ferrûh, Ebu'l-Abbâs el-Mekkî el-A'mâ (ö. 136/754)

Sâib b. Ferrûh'un hadis rivayeti azdır. Abdullah b. Zubeyr döneminde Mekke'de ikâmet etmiştir.⁹²⁴ İbn Maîn'e göre hadis ilminde sağlamdır.⁹²⁵ Ahmed b. Hanbel, Nesâî, İbn Şâhin, İbn Hibbân ve İbn Hacer'e göre sikadır.⁹²⁶ Hicrî 136 yılında vefat etmiştir. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizi, Nesâî ve İbn Mâce onun rivayetlerini tahrir eden muhaddislerdir.⁹²⁷

Sâib b. Ferrûh sika râvîdir. A'mâ olması, onda herhangi bir değişikliğin meydana gelmesine sebep olmamıştır. Aynı şekilde muhaddislerde onda a'mâ olmasından dolayı herhangi bir değişiklik tespit etmemişlerdir. Ayrıca onun siyasi tercihinden dolayı cerh eden bir kimse de tespit edilememiştir.

2.2.12. Abdullah b. Habîb b. Rubeyyia', Ebû Abdurrahmân (ö. 150/768)

Abdullah b. Habîb, Hz. Ali, Hz. Osman ve Hz. İbn Mesûd'dan hadis işitmiştir.⁹²⁸ İbn Sa'd, onun kıraat ilmini Hz. Ali'den öğrendiğini ve sika olduğunu belirtmiştir.⁹²⁹ İbn Main, İclî, Nesâî ve İbn Hibbân'a göre sikadır.⁹³⁰ O, hicri 150 yılında 90 yaşında vefat etmiştir.⁹³¹

Abdullah b. Habîb, ehli takva ve güvenilir bir râvîdir. A'mâ olmasından dolayı herhangi bir surette cerh edilmemiştir.

2.2.13. Ömer b. Zerr b. Abdullah b. Zerrâre el-Hemedânî (ö. 153/770)

İbn Sa'd, çokça hadis rivayet ettiğini, Mürkiye taraftarı olduğunu, sika ve hicrî 153 yılında vefat ettiğini bildirmiştir.⁹³² Mücahit ve Atâ'dan hadis rivayeti vardır.⁹³³ Yahya b. Maîn ve İclî'ye göre sikadır.⁹³⁴ Ebû Hâtime göre Ömer b. Zerr doğru sözlüdür

⁹²⁴ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, VI, 31.

⁹²⁵ İbn Maîn, *Târih*, II, 189.

⁹²⁶ İbn Mibred, *Bahru'd-Dem*, s. 60; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, X, 191; İbn Şâhin, *Târihu Esmâ's-Sikât*, 107; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, IV, 326; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 363.

⁹²⁷ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî, *Mu'cemu'l-Udebâ' İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, Dâru Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993, III, 1341.

⁹²⁸ el-Buhârî, *Târihu'l-Kebir*, V, 73; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 37.

⁹²⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VI, 218.

⁹³⁰ İbn Maîn, *Târih*, II, 301; İclî, *Ma'rifetü's-Şikât*, II, 26; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, V, 9; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XIV, 409.

⁹³¹ el-Hatib el-Bağdâdî, *Târihu'l-Bağdât*, IX, 438.

⁹³² İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, VI, 343.

⁹³³ el-Buhârî, *Târihu'l-Kebir*, VI, 154.

⁹³⁴ İbn Maîn, *Târih*, II, 428; İclî, *Ma'rifetü's-Şikât*, II, 165.

ve Mürciye taraftarıdır, hadisleri hüccet olmaz.⁹³⁵ Ali b. Cunejd'e göre Mürciye taraftarıdır ve hadisleri zayıftır.⁹³⁶ Yahya b. Said, Ebû Ubeyd el-Âcurrî, Fesevî, Zehebî ve İbn Hacer onun Mürciye taraftarı olduğunu söyleyip sika olarak vasıflamışlardır.⁹³⁷ Âcurî, onun gözlerini kaybettiğini söylemiştir.⁹³⁸ Ömer b. Zer Hicrî 156 yılında vefat etmiştir.⁹³⁹

Mürciye taraftarı olması dolayısıyla eleştirilere maruz kalan Ömer b. Zerr'in, güvenilir bir râvî olduğu rahatlıkla söylenebilir. O, a'mâ olmasından dolayı herhangi bir eleştiriye de maruz kalmamıştır.

2.2.14. İsâ b. Ömer el-Esedî, Ebû Ömer el-Kûfî el-A'mâ (ö. 156/773)

Yahyâ b. Maîn, İclî, İbn Şahin, Ebû Bekir Hatib ve İbn Hacer'e göre sikadır.⁹⁴⁰ Ebû Hâtim ve Ahmed b. Hanbel'e göre hadisinde bir sakınca yoktur.⁹⁴¹ İbn Hıbbân, onu “*Kitâbu's-Sikât*” eserinde zikretmiştir. İsâ b. Ömer, hicrî 156 yılında vefat etmiştir.⁹⁴²

Güvenilir bir râvî olan İsâ b. Ömer, aynı zaman da a'mâdır. Fakat a'mâ olması muhaddislere göre onda bir cerh sebebi oluşturmamıştır.

2.2.15. İsâ b. Müslim Ebû Dâvud et-Tuhevî el-A'mâ (ö. 161-170/778-787)

Ebû Zür'a'ya göre hadis rivayetinde dikkatsiz davranmıştır.⁹⁴³ Dârekutnî, hadislerinin terk edildiğini zikretmiştir.⁹⁴⁴ İbn Hacer ise onun a'mâ olduğunu ve hadislerinin zayıf olduğunu söylemiştir.⁹⁴⁵ İbn Mâce, “tefsir” bölümünde onun bir hadisini tahrir etmiştir.⁹⁴⁶

Hakkında çok az bilgiye ulaşılabilen İsâ b. Müslim hadis, ilminde yeteri kadar sağlam bir râvî değildir. Muhaddislerin onu cerh etme sebebi ise hadis tahammülü ve

⁹³⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 107.

⁹³⁶ İbn Cevzî, *ed-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, II, 207.

⁹³⁷ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXI, 335; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXI, 335; el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, III, 133; ez-Zehebî, *Mizan*, III, 39; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 718.

⁹³⁸ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXI, 335.

⁹³⁹ el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, I, 145.

⁹⁴⁰ İbn Maîn, *Târîh*, II, 464; el-İclî, *Ma'rifetü's-Şîkât*, II, 154; İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 233; İbn Şâhin, *Târîhu Esmâ's-Sikât*, s. 176; el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIII, 13; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 769.

⁹⁴¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 282; İbn Mibred, *Bahru'd-Dem*, s. 124.

⁹⁴² el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIII, 13.

⁹⁴³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 288.

⁹⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, V, 215.

⁹⁴⁵ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 771.

⁹⁴⁶ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIII, 32.

edasına yeteri kadar ehemmiyet göstermemesidir. A‘mâ olmasının onda bir cerh sebebi teşkil ettiğine dair bir bilgi bulunamadı.

2.2.16. Abdurrahmân b. Abdulazîz b. Abdullah (ö. 162/779)

Abdurrahmân b. Abdulazîz’in, Zührî’den hadis rivayeti vardır.⁹⁴⁷ Ya’kub b. Şeybe, sika olduğu kanaatindedir.⁹⁴⁸ İbn Main’e göre meçhul biridir.⁹⁴⁹ Ebû Hâtim’e göre hadislerinde uyumsuzluk bulunmaktadır.⁹⁵⁰ İbn Hibbân, “*Kitâbu’s-Sikât*” da onun a‘mâ olduğunu zikretmiştir.⁹⁵¹ Zehebî’ye göre doğru sözlüdür. Ancak hadis rivayet ederken çok dikkatli değildir. Bu sebeple bazen hata yapmaktadır. Müslim’de sadece bir hadisi vardır.⁹⁵² İbn Hacer’e göre doğru sözlüdür (saduk) fakat hata da yapmaktadır.⁹⁵³ Abdurrahmân b. Abdulazîz, Hicrî 162 yılın da 70 yaşındayken vefat etmiştir.⁹⁵⁴

Bu bilgilere göre Abdurrahmân b. Abdulaziz’in, bazı münekkitlere göre güvenilir, bazılarına göre ise adelet açısından güvenilir fakat zabt konusunda kusurlu bir râvî olarak vasıflandığı görülmektedir. Ancak zabt açısından kusurlu sayılmasının nedeni izah edilmemiştir. Ayrıca bir kısım münekkitlerin sika görüp bir kısmının da cerh etmesi dikkate alınarak onun hafızasının zayıflığının sonradan ortaya çıktığı söylenebilir. Ayrıca onu cerh edenlere baktığımız zaman rivayetinin kesinlikle retedilmesi gerektiğine dair bir açıklamada bulunmadıklarını görülmektedir. Bu ise onun en kötü ihtimalle rivayetinin yazılacağını ancak tek başına delil olarak kullanılamayacağı seviyesinde görmeyi gerektirmektedir. Aynı şekilde onun zabt yönünden cerh edilmesinde, onun a‘mâ olmasının bir katkısı olup olmadığı tespit edilememiştir.

2.2.17. Ca’fer b. Hayyan es-Sa’dî, Ebu’l-Eş’as el-A’ma (ö. 165/782)

Ca’fer b. Hayyân, hicrî 70 yılında doğmuş, ömrünün son yıllarında a‘mâ olmuştur.⁹⁵⁵ İbn Abbas’dan⁹⁵⁶ ve tabiunun büyüklerinden hadis dinlemiştir.⁹⁵⁷ Kütüb-i

⁹⁴⁷ el-Buhârî, *Târihu’l-Kebir*, IV, 320.

⁹⁴⁸ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XVII, 254.

⁹⁴⁹ İbn Adî, *el-Kâmil fi’d-Duafâ*, V, 469.

⁹⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, V, 260.

⁹⁵¹ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, VII, 75.

⁹⁵² ez-Zehebî, *el-Muğnî fi’d-Duafâ*, İdâretu İhyai Turâsi’l-Arabî, Katar, B.t.y., I, 541.

⁹⁵³ İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 588.

⁹⁵⁴ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XVII, 254.

⁹⁵⁵ Ebû Bekir el-Mancuveyh, *Ricalu Sahîhi Müslim*, I, 121.

⁹⁵⁶ el-Buhârî, *Târihu’l-Kebîr*, IX, 7.

sittenin tamamında rivayetleri tahric edilmiştir.⁹⁵⁸ İbn Sa'd, İclî (ö. 261/875), Ebû Zür'a, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Hâtim, İbn Hıbban ve İbn Şâhîn'e (ö. 385/996) göre sikadır.⁹⁵⁹ Hicrî 165 yılında Basra'da vefat etmiştir.⁹⁶⁰

Ca'fer b. Hayyân, son derecede güvenilir bir râvîdir. Onun a'ma olması, güvenilirliğine herhangi bir etkide bulunmamış ve münekkit muhaddisler nazarında bir cerh sebebi olarak görülmemiştir.

2.2.18. Muhammed b. Suleym, Ebû Hilâl er-Râsî (ö. 165/782)

İbn Sa'd'a göre a'mâ ve hadisleri zayıftır, hicrî 165 yılında vefat etmiştir.⁹⁶¹ İbn Maîn ve Dârimî'ye göre doğru sözlüdür.⁹⁶² Buhârî, Ebû Hâtim ve Nesâî'ye göre hadis ilminde kuvvetli değildir.⁹⁶³ Yezid b. Zürâ'nın da onun hadislerini rivayet etmekten bilerek vazgeçtiği rivayet edilmiştir.⁹⁶⁴ İbn Hıbbân, Muhammed b. Suleym'in doğru sözlü olduğunu fakat kasdi olmaksızın pek çok hata yaptığını, hatta farkında olmaksızın mürsel haberleri merfu yaptığını, çoğunlukla hafızasından hadis rivayet ettiğini, bununla beraber hafızasının kötü olmasından dolayı çoğunlukla hadisleri münker olarak rivayet ettiğini zikretmiştir.⁹⁶⁵ İbn Hacer'e göre de o, doğru sözlüdür ancak hadis rivayet ederken çok titiz değildir.⁹⁶⁶ Buhârî "imamın arkasında kıraat" babında onunun hadisini rivayet etmiştir.⁹⁶⁷

Zayıf bir râvî olan Muhammed b. Suleym'in, cerh edilme sebebi hafızasının kötü olmasına rağmen hafızasından hadis rivayet etmesidir. A'mâ olmasının hafızasının kötü olmasında etkili olup olmadığı tespit edilemeyen Muhammed b. Ömer'in, hadis tahammülünde a'mâ olmasından dolayı zorluklar çekmiş olma ihtimali yüksektir.

⁹⁵⁷ İbn Hacer, *Netâicu'l-Efkâr fî Tahrîcî Ehâdîsi'l-Ezkâr*, Dârü İbni Kesîr, Beyrut, 2008, I, 138.

⁹⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 560.

⁹⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 203; el-İclî, *Ma'rifetü's-Şikât* I, 268; Ebû Zür'a, *Ebû Zür'a ve Cuhuduhu*, III, 854; İbn Muberrred, *Bahru'd-Dem*, 35; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 477; İbn Hıbbân, *Sikât*, V, 563; İbn Şâhin, *Târîhu Esmâi's-Sikât*, s. 55.

⁹⁶⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 203.

⁹⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 205.

⁹⁶² ez-Zehabî, *el-Muğnî fî'd-Duafâ*, II, 207; ed-Dârimî, *Târîh*, s. 49.

⁹⁶³ el-Buhârî, *Kitâbu'd-Duafâi's-Sağir*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1987, s. 231; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 274; Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-Metrukîn*, s. 212.

⁹⁶⁴ el-Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafâi'l-Kebîr*, IV, 75.

⁹⁶⁵ İbn Hıbbân, *el-Mecruhîn*, II, 283.

⁹⁶⁶ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 749.

⁹⁶⁷ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXV, 296.

2.2.19. Ömer b. Meymune b. Bahr b. Sa'd b. Rummah (ö. 171/788)

Ömer b. Meymune, yirmi yıldan fazla Belh'de kadılık vazifesini yapmıştır. Hilm sahibi ve ilim ehli olmakla nitelenmiştir. Bağdat'a gelmiş, burada hadis rivayetinde bulunmuştur. Ömrünün son zamanlarında a'mâ olmuştur.⁹⁶⁸ Yahya b. Maîn, İbn Şahin, Ebû Dâvud ve İbn Hacer'e göre sikadır.⁹⁶⁹ Ömer b. Meymune, hicrî 171 yılında Belh'de vefat etmiştir. Tirmizî ondan bir hadis rivayet etmiştir.⁹⁷⁰

Güvenilir bir râvî olan Ömer b. Meymune'nin, rivayet ettiği hadis sayısı çok azdır. Ömrünün son zamanlarında a'mâ olmuştur. A'mâ olmasından dolayı herhangi bir tenkide maruz kalmamıştır.

2.2.20. Bişr b. Mansûr es-Süleymî, Ebû Muhammed Basrî (ö. 180/797)

Bişr b. Mansûr, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zûr'a, Ebû Hatim ve İbn Hibbân'a göre sikadır.⁹⁷¹ Bişr, ilim ve takvaya önem verip her gün beş yüz rek'at namaz kılmış, hatta kendi kabrini dahi kazmıştır. Bir gününü üçe ayırmış, bir kısmında Kur'an okumuş, bir kısmında namaz kılmış bir kısmında da dua etmiştir.⁹⁷² Bişr b. Mansûr, a'mâ olduktan sonra hicrî 180 yılında vefat etmiştir.⁹⁷³

Bişr b. Mansûr sika bir râvîdir. A'mâ olması ise onda bir cerh sebebi olarak görülmemiş ve a'mâ olmasının ona herhangi bir tesiri de olmamıştır.

2.2.21. Nuh b. Derrâc en-Nehaî, Ebû Muhammed el-Kûfî (ö. 182/799)

İbn Maîn, onun yalancı pislik olduğunu ve a'mâ olarak yıllarca kâdılık görevini üstlendiğini,⁹⁷⁴ ancak insanlardan a'mâ olduğunu gizlediğini⁹⁷⁵ daha sonra bu ortaya çıkınca görevden ayrıldığını zikretmiştir.⁹⁷⁶ Ebû Zûr'a ise rivayetlerinde bir sakınca olmadığını umduğunu ifade etmiştir.⁹⁷⁷ Buhârî, hicrî 182 yılında vefat ettiğini beyan

⁹⁶⁸ el-Hâtib el-Bağdadî, *Târîhu'l-Bağdat*, XI.

⁹⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 136; İbn Şâhin, *Târîhu Esmâ's-Sikât*, s. 135; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV, 159; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 728.

⁹⁷⁰ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXI, 511.

⁹⁷¹ İbn Mibred, *Bahru'd-Dem* s. 29; Ebû Zûr'a, *Ebû Zûr'a ve Cuhuduhu*, III, s. 850; Ebû Hâtî Razî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 366; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 140.

⁹⁷² el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, IV, 154; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 587.

⁹⁷³ İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 140; el-Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, II, 84.

⁹⁷⁴ İbn Maîn, *Târîh*, III, 368.

⁹⁷⁵ ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ'*, II, 358.

⁹⁷⁶ ez-Zehebî, *Mizân*, IV, 276.

⁹⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 485.

etmiştir.⁹⁷⁸ İclî, hadislerinin zayıf olduğunu beyan etmiştir.⁹⁷⁹ Ebû Dâvud, onun yalancı olduğunu ve hadis uydurduğunu söylemiştir.⁹⁸⁰ Nesâî, hadislerinin terk edilmiş olduğunu zikretmiştir.⁹⁸¹ Ebû Hâtim'in onun hadislerinin kuvvetli olmadığını, insanların ellerinde hadislerini gördüğünü ve hadislerine itibar edildiğini söylediği rivayet edilmiştir.⁹⁸² İbn Hibbân, onun a'mâ olduğunu ve sika râvîlerden mevzu haberler rivayet ettiğini zikretmiştir.⁹⁸³ İbn Adî, hadislerinin yazılabileceğini söylemiştir.⁹⁸⁴ Dârekutnî, birçok münekkit gibi onun zayıf bir râvî olduğunu belirtmiştir.⁹⁸⁵ İbn Hacer de rivayetlerinin terk edildiğini ifade etmiştir.⁹⁸⁶

Münekkitlerin çoğunluğu tarafından hadis uydurmakla itham edilen ve bu yüzden yalancı bir râvî olarak görülen Nuh b. Derrâc, a'mâ olmasından dolayı kâdılık görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. A'mâ olduğunu gizlemesi, onun kâdılık görevini yaparken olaylara tam vâkıf olmasını engellemesinden dolayıdır. Aslında burada tam manası ile a'mâ olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunu görme zayıflığı olarak ifade etmek daha evladır. Çünkü bir kâdının, a'mâ olmasını gizlemesi mümkün değildir. Sonuçta kâdılar da toplumun içerisinde yaşamasından dolayı mutlaka fark edilir. Ancak a'mâ olması, onun hafızasına herhangi bir etkide bulunmamış olup hiçbir muhaddis de onu a'mâ olmasından dolayı eleştirmemiştir. Aynı şekilde onun hadis uydurma sebebini a'mâ olmasıyla irtibatlandıran da olmamıştır.

2.2.22. Hammad b. Duleyl el-Medainî, Ebû Zeyd (ö. 191-200/807-816)

Hammad, fıkıh ilmini Ebû Hanife'den (ö. 150/767) almıştır. Ebû Hanife, kendisine soru sormak için gelen bazı kimseleri ona yönlendirmiştir. Ebû Hanife'nin derslerine devam ettiği zamanlar a'mâ olduğu nakledilmiştir.⁹⁸⁷ Daha sonra Harun Reşid (ö. 809/1406) döneminde, Medâin'de kâdı olmuştur. Harun Reşid'le yaşadığı sorun sebebiyle görevini bırakıp Mekke'ye kaçmıştır.⁹⁸⁸ Rivayet ettiği hadis sayısı çok

⁹⁷⁸ el-Buhârî, *Târihu'l-Kebir*, VIII, 112.

⁹⁷⁹ el-İclî, *Ma'rîfetü's-Şîkât*, II, 320.

⁹⁸⁰ ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, II, 358.

⁹⁸¹ en-Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, s. 235.

⁹⁸² İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 484-485.

⁹⁸³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 46.

⁹⁸⁴ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ*, VIII, 301.

⁹⁸⁵ İbn Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, III, 167.

⁹⁸⁶ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 1010.

⁹⁸⁷ el-Hatib el-Bağdâdî, *Târihu'l-Bağdâd*, VIII, 148.

⁹⁸⁸ Vekî', Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân ed-Dabbî, *Ahbâru'l-Kudât*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1947, III, 305.

azdır. Ahmed b. Hanbel ondan sadece iki hadis işittiğini söylemiştir. Ebû Dâvûd ise ondan sadece bir hadis rivayet etmiştir.⁹⁸⁹ İbn Main, İbn Ebî Hâtim, İbn Hıbbân ve İbn Şâhîn'e göre sikadır.⁹⁹⁰ İbn Cevzi'ye (ö. 597/1201) göre hadisleri zayıftır.⁹⁹¹

Hammad b. Duleyl'in fâkih olma yönünün muhaddisliğinin önüne geçtiğini söylemek mümkündür. Ebû Hanife'nin kendine soru soran bazı kimseleri ona yönlendirmesi onun fıkıh ilmine vukufiyetinin göstergesidir. Ayrıca onun az rivayette bulunması hocası Ebû Hanife'nin gittiği yolu takip ettiğinin işaretidir. Güvenilir bir râvî olan Muhammed b. Duleyl'i, a'mâ olmasından dolayı kimse cerh etmemiştir.

2.2.23. Muhammed b. Museyyeb b. İshâk b. İdris (ö. 215/831)

Muhammed b. Müseyyeb, hicrî 124 yılında doğmuştur.⁹⁹² İbn Asâkir'in rivayet ettiği bir haberde âbid bir müctehid olduğu, sıdk ve vera' ile hadis talebi için çokça seyahatler yaptığı rivayet edilmiştir.⁹⁹³ Başka bir rivayette de sahîh bir şeyh olduğu haber verilmiştir.⁹⁹⁴ Zühd, takva ve ilim sevgisiyle bilinen Muhammed b. Müseyyeb, Mısır seyahatinde elbisesinin yeni içerisinde yüz tane cüz taşıdığı ve her cüzün içerisinde bin tane hadis olduğu söylenmiştir.⁹⁹⁵ Hakikatte bu pek mümkün olan bir şey değildir. Çünkü yüz bine yakın hadis, bir kitaba yazıldığında bu en az birkaç ciltlik kitap demektir. Dolayısıyla burada bir mübalağa ya da kesretten kinaye olma ihtimali çok fazladır. Ancak bu olayı hakikat olarak ele alıp Muhammed b. Müseyyeb'in gerçekten bu kadar hadisi yazdığını söyleyenler de mevcuttur. Hatta onlar bu kadar hadisi elbisesinin yeni içerisine sığdırmasını çok ince yazı yazma konusunda çok yetenekli olduğuna delil olarak göstermişlerdir.⁹⁹⁶

Takva ehli olarak bilinen Muhammed b. Müseyyeb, tevbe ve istiğfar etmeyi çok sevmiştir. Hatta Muhammed b. Ali el-Kilâbî (ö. 365/976), onun a'mâ olana kadar

⁹⁸⁹ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, VII, 237.

⁹⁹⁰ İbn Maîn, *Târîh*, VI, 376; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 138; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 206; İbn Şâhîn, *Târîhu Esmâ's-Sikât*, 66.

⁹⁹¹ İbn Cevzî, *ed-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, III, 233.

⁹⁹² ez-Zehebî, *en-Nübelâ*, XIV, 422.

⁹⁹³ İbn Asâkîr, *Târîhu's-Şâm*, LV, 397.

⁹⁹⁴ İbn Asâkîr, *Târîhu's-Şâm*, LV, 397.

⁹⁹⁵ ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffaz*, III, 789.

⁹⁹⁶ ez-Zehebî, *en-Nübelâ*, XIV, 425.

ağladığını söylemiştir.⁹⁹⁷ Yaklaşık 90 yıl yaşayan Muhammed b. Müseyyeb hicrî 215 yılında vefat etmiştir.⁹⁹⁸

Hakkında çok az ve sınırlı bilgiye ulaşılabilen Muhammed b. Müseyyeb'i, çok az sayıda muhaddis inceleme imkanına sahip olmuştur. İnceleyen muhaddislerde onun hakkında olumlu kanaate sahip olmuşlardır. Ancak yine de onun hakkında irdelenmesi gereken pek çok nokta vardır. Meselâ çok fazla hadis bilgisi olmasına rağmen neden çok az sayıda hadis rivayet etmiştir? Yazdıkları hadislerin akıbeti ne olmuştur? A'mâ olması onu hadis tahammülü açısından etkilemişmidir? İşte bu ve benzeri soruların cevabı maalesef onu inceleyen muhaddisler tarafından ayrıntılı olarak cevaplanmış değildir.

2.2.24. Amr b. Osman b. Seyyâr el-Kilâbî, Ebû Ömer, Ebû Amr (ö. 217/833)

Ebû Hatim, Amr b. Osman'ın tenkit edildiğini, Rakkalı a'mâ bir şeyh olduğunu, hafızasından kendisine ait olan kitaplarla örtüşmeyen münker hadisleri naklettiğini, ilim ehli olanların ondan razı olmadıkları halde bütün kitabını yazdıklarını zikretmiştir.⁹⁹⁹ İmam Nesâî hadislerinin terk edildiğini söylemiştir.¹⁰⁰⁰ Ukaylî'nin rivayet ettiği bir habere göre lakabı Ebû Matar olan birinin kitabı satılmaktaydı. Amr b. Osmân ise bu kitabı almış ve ondan rivayetlerde bulunmuştur.¹⁰⁰¹ İbn Adî'nin bir rivayetine göre Ahmed b. Eş'as, onun rivayetinin terk edildiğini söylemiştir. Bir rivayetine göre de onun Zührî ve başkalarından doğru hadisler rivayet ettiği, sika olan bazı kimselerin ondan hadis rivayetinde bulunduğu ve onun hadisleri yazılan kimselerden olduğu rivayet edilmiştir.¹⁰⁰² Dârekutnî, Ezdî ve İbn Hacer de onun hadis ilminde zayıf olduğunu söylemişlerdir.¹⁰⁰³ Amr b. Osman, hicri 217 yılında Rakka'da vefat etmiştir.

Amr b. Osman, zayıf bir râvîdir. Zayıf olarak görülme sebebi ise hadis tahammülünde yeteri kadar titiz olmamasıdır. Özellikle satın aldığı bir kitaptan rivayette bulunması ise en çok cerh edildiği noktadır. Amr b. Osman'ın a'mâ olmasının, bu tenkitte sebep olduğu tesbit edilememiştir. Ancak a'mâ olması, sonradan meydana

⁹⁹⁷ ez-Zehabî, *en-Nübelâ*, XIV, 423.

⁹⁹⁸ İbn Asâkir, *Târihu's-Şâm*, LV, 398.

⁹⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 249.

¹⁰⁰⁰ en-Nesâî, *ed-Duafa ve'l-Metrûkîn*, s. 183.

¹⁰⁰¹ el-Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafâi'l-Kebîr*, III, 288.

¹⁰⁰² İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 242.

¹⁰⁰³ ed-Dârekutnî, *ed-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, s. 205; İbn Cevzî, *ed-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, II, 229; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 741.

çıkıştır. Amr b. Osmân ise a'mâ olmadan önce de rivayetlerinde yeteri kadar titiz olmamakla itham edilip cerh edilmiştir.

2.2.25. Müslim b. İbrâhîm el-Ferâhîdî, Ebû Amr el-Basrî (ö. 222/837)

Müslim b. İbrâhîm, hicrî 130 yılında doğmuştur.¹⁰⁰⁴ İbn Sa'd'a göre sikadır. Çokça hadis rivayeti vardır ve hicri 222 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁰⁵ Yahya b. Maîn, Ebû Hâtîm, İclî, İbn Hıbbân, İbn Kâni' ve Zehebî'ye göre sikadır.¹⁰⁰⁶ Ebû Dâvud, onun bine yakın şeyhten hadis yazdığını bunlar arasında Müslim'in şeyhleri de olduğunu¹⁰⁰⁷ ve bazı hadisleri ezberlediğini belirtmiştir.¹⁰⁰⁸ İbn Hacer de hadis ilminde sağlam ve sika olduğunu, çokça hadis rivayet ettiğini ve ömrünün son yıllarında a'mâ olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁰⁹

Çokça hadis rivayet eden ve hafız, sika olarak kabul edilen Müslim b. İbrâhîm, güvenilir bir râvîdir ve ömrünün son yıllarında a'mâ olmuştur. Fakat a'mâ olmasından dolayı tenkit edilmemiştir.

2.2.26. Abdulmelik b. Abdulazîz el-Kuşeyrî, Ebû Nasr et-Temmâr (ö. 228/843)

Abdulmelik b. Abdulazîz, Mihne Dönemi'nde Kur'an'ın mahluk olduğu görüşünü kabul etmesinden dolayı Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Main ondan herhangi bir şey yazmamıştır.¹⁰¹⁰ İbn Sa'd, Ebû Hâtîm, Ebû Dâvud, Nesâî, İbn Hıbbân, ve İbn Hacer'e göre sikadır.¹⁰¹¹ Zehebî ise onun mihne olayından dolayı cerh edilmesini aşırılık ve abartı olarak görmektedir. Çünkü o dönem toplum baskı altındadır ve herkes bundan dolayı özür sahibi olarak kabul edilmesi gerekir. Bu dönemde Kur'an'ın mahluk olduğunu kabul etmek haram değil faziletli olanı terk etmek olduğunu söylemiştir.¹⁰¹² Abdulmelik b. Abdulazîz, Horasan'ın Nesâ ehlinden olup vefât edinceye kadar

¹⁰⁰⁴ ez-Zehebî, *en-Nübelâ*, X, 314.

¹⁰⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 221.

¹⁰⁰⁶ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 181; İbn Ebî Hâtîm, *Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 181; el-İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, II, 277; İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, IX, 157; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI, 250; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I, 289.

¹⁰⁰⁷ Ebû Dâvud, *Sualat li Ebî Dâvud*, I, 446.

¹⁰⁰⁸ Ebû Dâvud, *Sualat li Ebî Dâvud*, II, 62.

¹⁰⁰⁹ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 937.

¹⁰¹⁰ İbn Mibred, *Bahru'd-Dem*, s. 103.

¹⁰¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 245; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 358; el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XVIII, 356; el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XVIII, 356; İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 390; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 624.

¹⁰¹² ez-Zehebî, *Mizan*, IV, 403.

Bağdat’da yaşamış, hicri 228 yılında 91 yaşında a‘mâ olarak vefat etmiştir.¹⁰¹³ Müslim ve Nesâî onun hadislerini tahrir etmişlerdir.¹⁰¹⁴

Abdumelik b. Abdulaziz sadece mihne dönemindeki görüşünden dolayı cerh edilmiştir. Bunun dışında güvenilir bir râvîdir. A‘mâ olmasından dolayı da herhangi bir şekilde cerh edilmemiştir.

2.2.27. Muhammed b. Abbâd b. Zinbirkân el-Mekkî (ö. 234/849)

Muhammed b. Abbâd, Süfyân b. Uyeyne’nin ashabından olup hicrî 234 yılında Samerra’da vefat etmiştir.¹⁰¹⁵ Ebû Hâtim, hadislerinin ehli sıdkın hadislerinden olduğunu ve rivayetlerinde bir sakınca olmadığını umduğunu söylemiştir.¹⁰¹⁶ Ahmed b. Hanbel’e göre hadisi, ehli sıdkın hadisidir.¹⁰¹⁷ İbn Hıbbân da “*Kitâbu’s-Sikât*” eserinde Sufyan b. Uyeyne’den hadis rivayet ettiğini zikretmiştir.¹⁰¹⁸ İbn Hacer’e göre de doğru sözlüdür.¹⁰¹⁹

Çok az rivayeti bulunan Muhammed b. Abbâd, güvenilir bir râvîdir. A‘mâ olmasından dolayı herhangi bir surette tenkit edilmemiştir.

2.2.28. Dâvud b. Ruşeyd el-Hâşimî, Ebu’l-Fadl el-Havarizmî (ö. 239/854)

Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve Nesâî onun hadislerini tahrir etmiştir. Müslim’in Dâvud b. Ruşeyd 18 hadis rivayeti vardır. Zühd ve takvasıyla tanınmış olup genellikle geceleri namaz kılmakla geçirmiştir.¹⁰²⁰ İbn Sa’d, Dârekutnî ve İbn Hacer’e göre de sikadır.¹⁰²¹ İbn Ebî Hâtim “sadûk” olduğu belirtmiştir.¹⁰²² İbn Hıbbân “*Kitâbu’s-Sikât*” eserinde zikretmiş ve hicrî 239 yılında a‘mâ olduktan sonra vefat ettiğini belirtmiştir.¹⁰²³

¹⁰¹³ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, VII, 245.

¹⁰¹⁴ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, IV, 252.

¹⁰¹⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, VII, 255.

¹⁰¹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, VIII, 14.

¹⁰¹⁷ İbn Mibred, *Bahru’d-Dem*, s. 139.

¹⁰¹⁸ İbn Hıbbân, *Kitâbu’s-Sikât*, IX, 90.

¹⁰¹⁹ İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 858.

¹⁰²⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi’l-Kemâl*, IV, 248.

¹⁰²¹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, VII, 254; İbn Asâkîr, *Târihu’s-Şâm*, XVII, 141; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 305.

¹⁰²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, III, 412.

¹⁰²³ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 236.

Davud b. Ruşeyd'in a'mâ olduktan sonraki hali hakkında tafsilatlı bir açıklama söz konusu değildir. Ancak onun hayatı boyunca hafızasında herhangi bir değişiklik söz konusu olmamış olup güvenilir bir râvîdir.

2.2.29. Sevvâr b. Abdullah b. Sevvâr b. Abdullah (ö. 245/860)

Sevvâr b. Abdullah, Basra'da kâdî görevinde bulunmuştur.¹⁰²⁴ Ahmed b. Hanbel ondan kendisine hayırdan başka bir şey ulaşmadığını söylemiştir.¹⁰²⁵ İclî'ye göre doğru sözlüdür.¹⁰²⁶ Ukaylî (ö. 322/934) rivayet ettiği bir haberde Sufyan'ın onunla ilgili olarak “bir şey değildir.” dediğini nakletmiştir.¹⁰²⁷ İbn Hıbbân onu “*Kitâbu's-Sikât*” da zikretmiştir.¹⁰²⁸ İbn Adî ise “*Hadisinde bir sakınca görmüyorum*” demiştir.¹⁰²⁹ Dedesi Rasulullah (s.a.) zamanında hırsızlık yaptığı için eli kesilmiştir.¹⁰³⁰ Hicrî 186 yılında doğan Sevvâr b. Abdullah, a'mâ olduktan sonra hicrî 245 yılında vefat etmiştir. Ebû Davud, Tirmizî, Nesaî ve Ahmed b. Hanbel, hadislerini tahrir etmiştir.¹⁰³¹

Sevvâr b. Abdullah, güvenilir bir râvîdir. A'mâ olmasından dolayı herhangi bir şekilde cerh edilmemiştir.

2.2.30. İbrâhîm b. Merzûk b. Dînâr el-Umevî, Ebû İshâk el-Basrî, (ö. 270/884)

İbrâhîm b. Merzûk, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'den hadis işitmiştir. İmam Nesâî onunla ilgili olarak bir beyanında “sahih biridir”, başka bir beyanında “sikadır”,¹⁰³² başka birinde de “onun hakkında bir bilğim yoktur” demiştir.¹⁰³³ İbn Ebî Hâtim er-Râzî'ye (ö. 327/938) göre de sikadır.¹⁰³⁴ Dârekutnî (ö. 385/995) ise onun sika olduğunu fakat hatalar yaptığını ve bu hatalarda ısrar edip geri dönmediğini ifade etmiştir.¹⁰³⁵ İbn Hacer “*Takribu't-Tehzib*” de İbrâhîm b. Merzûk'un sika olduğunu, ölmeden önce a'mâ olduğunu, bunun üzerine hatalar yaptığını ve bu hatalarından da geri dönmediğini

¹⁰²⁴ el-Buhârî, *Târihu'l-Kebir*, IV, 168.

¹⁰²⁵ İbn Mibred, *Bahru'd-Dem*, s. 71.

¹⁰²⁶ el-İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, I, 441.

¹⁰²⁷ el-Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafai'l-Kebîr*, II, 170.

¹⁰²⁸ İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, VI, 423.

¹⁰²⁹ İbn Cevzî, *ed-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, II, 31.

¹⁰³⁰ el-Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, VI, 158.

¹⁰³¹ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, III, 99.

¹⁰³² ez-Zehebî, *Nubela*, XII, 355.

¹⁰³³ en-Nesâî, *ed-Duafa ve'l-Metrûkîn*, I, 61; İbn Asâkîr, *Mu'cemu'l-Muştemil Alâ Esmâ-i Şuyûhi'l-Eimeti'n-Nebil*, Dâru'l-Fikr, Şâm, 1981, s. 69.

¹⁰³⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 136.

¹⁰³⁵ ez-Zehebî, *Mizan*, I, 192.

belirtmiştir.¹⁰³⁶ Ancak İbn Hacer'in bu eserinin şerhini yapan Dr. Beşşar Avvad Ma'ruf ve Şeyh Şuayb Arnavud, İbn Hacer'in “*ama olduktan sonra hata yapmaya başladı.*” ibaresinin hata olduğunu çünkü bu ifadelerden anlaşılanın, İbrâhîm b. Merzûk'un hata yapmasına sebep olan şeyin râvînin a'mâ olmasıdır. Oysa İbn Hacer bu ibareyi Dârekutnî'den almıştır. Metnin aslına bakıldığı zaman böyle bir anlam çıkmamaktadır.¹⁰³⁷ Şarihlerin bu konudaki tespitleri isabetlidir. Dârekutnî râvînin a'mâ olmasını ve hata yapmasını “vav (و)” bağlacıyla kullanmışken, İbn Hacer ise “fe (ف)” bağlacıyla kullanmıştır. Cümleler birbirine “vav (و)” bağlacıyla bağlandığında aralarında tertip olmadan ortaklığı ifade eder. Mesela “Zeyd ve Amr geldi.” cümlesinde gelme fiili ortaktır. Ama tertip yoktur. Yani önce Zeyd'in sonra da Amr'ın geldiği anlaşılmaz. Ancak “fe (ف)” bağlacıyla bağlandığında aralarında tertip, ortaklık ve sebebiyet olduğunu gösterir. Mesela “فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ” “*Âdem'e, Rabb-i Azîm'i tarafından bir kısım kelimeler telakkî etti. Onun üzerine tevbe eyledi.*”¹⁰³⁸ ayet-i celilesindeki “fe (ف)” bağlacı sebebiyet anlamındadır.¹⁰³⁹ Hz. Âdem'in tevbe etmesinin sebebi kendisine ilka edilen kelimelerdir. Dolayısıyla İbn Hacer'in ibarelerinden de sebep-sonuç ilişkisi çıkar ki bu da doğru bir anlam olmaz.

İbrâhîm b. Merzûk, güvenilir bir râvîdir. Fakat o, ömrünün son yıllarında hatalar yapmaya başlamıştır. Hatalar yapmasında İbn Hacer dışında a'mâ olmasının etkili olduğunu söyleyen olmamıştır.

2.2.31. Hüzeyl b. Şurayhbîl el-Evdî el-Kûfî el-A'mâ (ö.?)

İclî, Dârekutnî, Zehebî ve İbn Hacer'e göre sikadır.¹⁰⁴⁰ İbn Hibbân “*Kitâbu's-Sikât*” da zikretmiştir.¹⁰⁴¹ İbn Hacer, onun ikinci tabakadan olup muhadram olduğunu zikretmiştir.¹⁰⁴²

¹⁰³⁶ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s., 115.

¹⁰³⁷ Ma'ruf, Beşşar Avvad; Arnavud, Şeyh Şuayb, *Tahriru Takrîbi't-Tehzîb*, Müessetü'r-Risale, Beyrut, 1997, I, 99.

¹⁰³⁸ Bakara, 2/37.

¹⁰³⁹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm, *Katru'n-Nedâ ve Belî's-Sadâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, s. 282-283.

¹⁰⁴⁰ el-İclî, *Ma'rifetü's-Şîkât*, II, 327; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 633; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, IV, 423; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 1020.

¹⁰⁴¹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, V, 514.

¹⁰⁴² İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 1020.

Güvenilir bir râvî olan Hüzeyl hakkında, elimizdeki çok az bilgiye göre a‘mâ olmasının onda bir cerh sebebine yol açmadığı ve bundan dolayı da münekkittler tarafından cerh edilmediği söylenebilir.

2.2.32. Ebû Basîr el-Abdî el-Kûfî el-A‘mâ (ö.?)

İbn Hibbân “*Kitâbu’s-Sikât*” da zikretmiştir.¹⁰⁴³ Zehebî sika olduğunu söylemiştir.¹⁰⁴⁴ Mizzî, İbn Hibbân’ın “بصير” yerine “نصير” yazarak tashif yaptığını beyan etmiştir.¹⁰⁴⁵ Ebû Davud, Nesâî ve İbn Mâce onun haberini tahrir eden muhaddislerdir.¹⁰⁴⁶ İbn Hacer, Ebû Basîr’in daha önce zikrettiğimiz küçük yaşta Müseyleme’nin yanına getirilen ve sonra Müseyleme yüzüne dokununca a‘mâ olan çocuk olduğuna dair bir haber rivayet etmiştir.¹⁰⁴⁷

Güvenilir bir râvî olan Ebû Basîr, görm engelinden dolayı cerh edilmemiştir.

2.2.33. Ebû Kesîr es-Suhaymî el-Ğuberî el-Yemâmî el-A‘mâ (ö.?)

İbn Sa‘d, Ebû Hureyre ile karşılaştığını ve ondan hadis işittiğini söylemiştir.¹⁰⁴⁸ İclî, İbn Maîn, İbn Şahin, Ebû Davud, Nesâî, Ebû Hâtim, Zehebî ve İbn Hacer’e göre sikadır.¹⁰⁴⁹ İbn Hibbân “*Kitâbu’s-Sikât*” da zikretmiştir.¹⁰⁵⁰

Güvenilir bir râvî olan Ebû Kesîr a‘mâ olması sebebiyle herhangi bir surette cerh edilmemiştir.

2.2.34. Hânî‘ Ebû Saîd el-Berberî ed-Dimeşkî (ö.?)

İbn Hibbân, Hânî‘ Ebû Saîd’i “*Kitâbu’s-Sikât*” da zikretmiştir.¹⁰⁵¹ Nesâî rivayetinde bir sakınca olmadığı görüşündedir.¹⁰⁵² Muhammed b. Sa‘d ise onun

¹⁰⁴³ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, V, 575.

¹⁰⁴⁴ ez-Zehebî, *Kâşif*, V, 14.

¹⁰⁴⁵ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXXIII, 82.

¹⁰⁴⁶ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXXIII, 82.

¹⁰⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, VII, 297.

¹⁰⁴⁸ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, VI, 78.

¹⁰⁴⁹ el-İclî, *Ma‘rifetü’s-Şikât*, II, 365; İbn Şâhin, *Târîhu Esmâi’s-Sikât*, s. 258; İbn Şâhin, *Târîhu Esmâi’s-Sikât*, s. 258; el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXXIV, 222; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta‘dîl*, IX, 277; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, V, 98; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s.1196.

¹⁰⁵⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, V, 539.

¹⁰⁵¹ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, V, 509.

¹⁰⁵² İbn Asâkîr, *Târîhu’s-Şâm*, LXXIII, 354.

gözlerini kaybettiğini beyan etmiştir.¹⁰⁵³ İbn Hacer de doğru sözlü olduğunu zikretmiştir.¹⁰⁵⁴

Hânî‘ Ebû Saîd hakkında çok az bilgi olmasına karşın eldeki bilgilere göre güvenilir bir râvî olarak vasıflandığını söylemek pekâlâ mümkündür. A‘mâ olması, onun hıfzına herhangi bir şekilde tesir etmemesinden dolayı da münekkitler tarafından tenkit edilmemiştir.

2.2.35. Ebû Halef el-A‘mâ (ö.?)

Buhârî, adının Hâzim b. Atâ olduğunu söylemiştir.¹⁰⁵⁵ Ebû Hâtim, hadis ilminde kuvvetli olmadığını ve münker hadisler rivayet ettiğini zikretmiştir.¹⁰⁵⁶ İbn Hıbbân ise az hadisi olmasına rağmen münker hadisler rivayet ettiğini ve sağlam hadislere benzemeyen şeyler rivayet ettiğini beyan etmiştir.¹⁰⁵⁷ Ebû Dâvud ve Nesâî, onun haberini tahrir etmişlerdir.¹⁰⁵⁸ Zehebî, haberlerinde titiz olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁵⁹ İbn Hacer’e göre rivayetleri terk edilmiştir.¹⁰⁶⁰

Zayıf bir râvî olan Ebû Halef’in, a‘mâ olmasının bu zayıflığında tesiri olup olmadığı hiçbir münekkit tarafından izah edilmemiştir.

2.2.36. Heysem b. Mâlik et-Tâî, Ebû Muhammed eş-Şâmî el-A‘mâ (ö.?)

Buhârî, Heysem b. Mâlik’in bir tane mürsel haberini tahrir etmiştir.¹⁰⁶¹ İbn Hibbân, “*Kitâbu’s-Sikât*” da zikretmiştir.¹⁰⁶² Zehebî, onu cerh eden kimseyi tanımadığını söylemiştir.¹⁰⁶³ İbn Hacer ise sika bir râvî olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁶⁴

Çok hadis rivayeti olmamakla birlikte hakkında çok az bilgi bulunan Heysem b. Mâlik, güvenilir bir râvîdir. A‘mâ olması ise onda cerh sebebi olarak görülmemiştir.

¹⁰⁵³ İbn Asâkîr, *Târihu’s-Şâm*, LXXIII, 354.

¹⁰⁵⁴ İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 1018.

¹⁰⁵⁵ el-Buhârî, *Târihu’l-Kebir*, III, 109.

¹⁰⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, III, 279.

¹⁰⁵⁷ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 267.

¹⁰⁵⁸ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXXIII, 287.

¹⁰⁵⁹ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, V, 41.

¹⁰⁶⁰ İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 1141.

¹⁰⁶¹ el-Buhârî, *Târihu’l-Kebir*, VIII, 214.

¹⁰⁶² İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, V, 507.

¹⁰⁶³ ez-Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, II, 753.

¹⁰⁶⁴ İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 1031.

2.2.37. Hilâl b. Ebî Hilâl, Ebû Zülâl el-Kasmelî el-Basrî el-A‘mâ (ö.?)

İbn Maîn, Hilâl b. Ebî Hilâl’in rivayetlerinin bir değeri olmadığını¹⁰⁶⁵ ve zayıf olduğunu söylemiştir.¹⁰⁶⁶ Ebû Davud’un ondan râzı olmadığı nakledilmiştir.¹⁰⁶⁷ Nesâî ise onu hadis ilminde zayıf olarak görmüştür.¹⁰⁶⁸ Ebû Hâtim, onun a‘mâ olduğunu ve rivayetlerinin yeteri kadar sağlam olmadığını beyan etmiştir.¹⁰⁶⁹ İbn Hibbân gafleti olan bir şeyh olduğunu ve Enes’den hadis olmayan şeyleri rivayet ettiğini, bu sebeple de rivayetlerinin delil olarak kullanılamayacağını zikretmiştir.¹⁰⁷⁰ İbn Adî, rivayet ettiği şeylerin tamamını sika râvîlerin kabul etmediğini ifade etmiştir.¹⁰⁷¹ Ya’kûb b. Süfyan’a göre hadis rivayetinde titiz değildir.¹⁰⁷² İbn Hacer’e göre ise hadisleri zayıftır.¹⁰⁷³

Ebû Zülâl, hadis ilminde zayıftır. Muhaddislerin a‘mâ olduğunu söylediği Ebû Zülâl’ın, zayıflığına a‘mâ olmasının etki ettiğine dair hiçbir muhaddisin beyanı yoktur. Dolayısıyla onun a‘mâ olması, cerhe sebep olacak herhangi kusurun ortaya çıkmasına neden olmamıştır.

2.2.38. Nufey‘ b. Hâris, Ebû Dâvud el-A‘mâ el-Hemdânî ed-Dârimî (ö.?)

Yahyâ b. Maîn’e göre Nufey‘ b. Hâris’in rivayetlerinin hiçbir değeri yokken, Ali b. Amr’a göre ise hadisleri terk edilmiştir.¹⁰⁷⁴ Buhârî hakkında eleştirilerin olduğunu söylemiştir.¹⁰⁷⁵ Ebû Zür‘a, haberlerinin bir değer ifade etmediğini belirtmiştir.¹⁰⁷⁶ Tirmizî hadislerinin zayıf olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁷⁷ Nesâî hadislerinin terk edildiğini söylemiştir.¹⁰⁷⁸ Ebû Hâtim’e göre hadisleri münker ve zayıftır.¹⁰⁷⁹ İbn Hibbân, onun sika râvîlerden uydurma haberler rivayet ettiğini, haberlerinin delil olarak kullanılmasının ve ondan rivayette bulunmanın caiz olmadığını zikretmiştir.¹⁰⁸⁰ Ukaylî,

¹⁰⁶⁵ İbn Maîn, *Târîh*, IV, 100.

¹⁰⁶⁶ İbn Maîn, *Târîh*, IV, 317.

¹⁰⁶⁷ Âcurrî, *Sualat li Ebî Dâvud*, I, 390.

¹⁰⁶⁸ en-Nesâî, *ed-Duafa ve'l-Metrukîn*, s. 241.

¹⁰⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 73.

¹⁰⁷⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 85.

¹⁰⁷¹ İbn Adî, *el-Kâmil fî Duafa'*, VIII, 426.

¹⁰⁷² İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI, 684.

¹⁰⁷³ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s.1028.

¹⁰⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 490.

¹⁰⁷⁵ el-Buhârî, *Târîhu'l-Kebir*, VIII, 114.

¹⁰⁷⁶ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXX, 13.

¹⁰⁷⁷ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXX, 13.

¹⁰⁷⁸ en-Nesâî, *Duafa ve'l-Metrukîn*, s. 235.

¹⁰⁷⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 490.

¹⁰⁸⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 55.

aşırı Rafizî taraftarı olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁸¹ İbn Abdilber, âlimlerin onun zayıf bir râvî olduğu konusunda ittifak ettiğini, bazı âlimlerinde onu yalancı olarak gördüğünü ve terk edilmesi konusunda da ittifakın olduğunu söylemiştir.¹⁰⁸² Zehebî de aynı şekilde Ebû Dâvud el-A‘mâ’nın Rafizilik propagandası yaptığını belirtmiştir.¹⁰⁸³ İbn Hacer ise hadislerinin terk edilmiş olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁸⁴

Neredeyse muhaddislerin tamamı tarafından zayıf olarak görülen hatta bazılarına göre yalancı bir râvî olan Ebû Dâvud el-A‘mâ, Rafizi olması ve hadis uydurmasından dolayı cerh edilmiştir. Görme engelli olmasına karşın onu görme engelinden dolayı cerh eden olmamıştır. Sonuç olarak Ebû Dâvud A‘mâ, görme engelli olması nedeniyle cerh edilmemesine karşın zayıf bir râvîdir ve rivayetlerine ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

2.2.39. Eş‘as b. Abdurrahman b. Câbir el-Huddânî, Ebû Abdullah el-A‘mâ (ö.?)

Eş‘as, Yahyâ b. Maîn’e göre sika, Ahmed b. Hanbel’e göre ise rivayetinde herhangi bir sakınca olmayan râvîdir.¹⁰⁸⁵ Dârekutnî hadislerinin mu‘teber olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁸⁶ Nesâî ve Zehebî’ye göre sikadır¹⁰⁸⁷ Bezzar, rivayetlerinde herhangi kusurun olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁸⁸ İbn Hacer’e göre doğru sözlüdür.¹⁰⁸⁹

Güvenilir bir râvî olan Eş‘a b. Abdurrahman, görme engelli olmasından dolayı cerh edilmemiştir.

2.2.40. Mûsâ b. Umeyr el-Kuraşî, Ebû Hârun el-Kûfî el-A‘mâ (ö.?)

Mûsâ b. Umeyr, Nesâî, Ebû Zür‘a ve Dârekutnî’ye göre hadis ilminde yeteri kadar kuvvetli değildir.¹⁰⁹⁰ Ebû Hâtim, onun görme engelli olduğunu, hadislerinin terk edildiğini ve yalancı olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹¹ İbn Hıbbân ise Mûsâ b. Umeyr’in sika râvîlerden sağlam rivayetlere benzemeyen şeyler rivayet ettiğini zikretmiştir.¹⁰⁹² İbn Adî

¹⁰⁸¹ el-Ukaylî, *Kitâbu’d-Duafai’l-Kebîr*, IV, 306.

¹⁰⁸² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzibi’l-Kemâl*, XII, 78.

¹⁰⁸³ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, IV, 404.

¹⁰⁸⁴ İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 1009.

¹⁰⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, II, 274.

¹⁰⁸⁶ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzibi’l-Kemâl*, II, 237.

¹⁰⁸⁷ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, III, 273; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 131.

¹⁰⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, I, 334.

¹⁰⁸⁹ İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 150.

¹⁰⁹⁰ en-Nesâî, *ed-Duafa ve’l-Metrûkîn*, s. 224; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VIII, 155; İbn Cevzî, *ed-Duafâ’ ve’l-Metrûkîn*, III, 148.

¹⁰⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VIII, 155.

¹⁰⁹² İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 238.

hiçbir sika râvînin kabul etmeyeceği rivayetleri olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁹³ İbn Hacer de rivayetlerinin terk edildiğini belirtmiştir.¹⁰⁹⁴

Son derece zayıf bir râvî olan Mûsâ b. Umeyr'in, birçok muhaddis tarafından görme engelli olduğu beyan edilmiştir. Fakat onu görme engelinden dolayı cerh eden olmamıştır.

2.2.41. Dînâr b. Ömer el-Esedî, Ebû Ömer el-Bezzâr el-Kûfî el-A'mâ (ö.?)

Dînâr b. Ömer'in Muhtarî olduğu nakledilmiştir. Hatta Muhtar b. Ebî Ubeyd'in askeri olduğu iddiaları vardır.¹⁰⁹⁵ Veki' b. Cerrâh (ö. 197/812) ve Ahmed b. Hanbel'e göre sikadır.¹⁰⁹⁶ Ezdî ise "metruk" olduğu görüşündedir.¹⁰⁹⁷ Ebû Hâtim'e göre meşhur biri değildir.¹⁰⁹⁸ İbn Hıbbân, onu "*Kitâbu's-Sikât*" da zikretmiştir.¹⁰⁹⁹ Ebû Ya'la el-Halilî (ö. 446/1055), Muhtarî olmasından dolayı onu "kezzâb" olarak nitelendirmiştir.¹¹⁰⁰

Dînâr b. Ömer, a'mâ olmasından dolayı cerh edilmemiştir. Onu cerh edenler, zındıka hareketi olarak nitelenen Muhtarilik ile çok yakın olmasından hatta ona mensup olmasından dolayı cerh etmişlerdir. Sonuç olarak Dinar b. Ömer, zındıka hareketinde bulunmasından dolayı zayıf bir râvîdir ve a'mâ olması, cerh edilmesine sebep teşkil etmemiştir

2.3. Mekfuf Raviler

Mekfûf, a'mâ ile eş anlamlıdır. Mekfûfun, a'mâdan sonra zikredilmesinin sebebi ise a'mâ lafzına göre kullanımının çok az olmasıdır. Hadis tarihinde bu türden görme engeli olan altı tane râvî tespit edilmiştir. Bu râvîler ve tenkitleri şu şekildedir:

¹⁰⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ'*, VIII, 57.

¹⁰⁹⁴ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 984.

¹⁰⁹⁵ el-Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, III, 246.

¹⁰⁹⁶ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 382; Zehebî, *Mizân*, II, 30.

¹⁰⁹⁷ ez-Zehebî, *Mizân*, II, 30.

¹⁰⁹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 430.

¹⁰⁹⁹ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VI, 290.

¹¹⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, II, 381.

2.3.1. Muğire b. Ziyâd el-Becelî, Ebû Hişâm el-Mevsılî, Ebû Hişâm (ö. 153/770)

Muğire b. Ziyâd, Yahyâ b. Maîn, İclî ve İbn Şahin'e göre sikadır.¹¹⁰¹ Ahmed b. Hanbel, onun hadislerinin zayıf olduğunu, münker hadisler rivayet ettiğini ve hadislerinde uyumsuzluk olduğunu beyan etmiştir.¹¹⁰² Buhârî, Veki'nin sika dediğini, Amr'ında hadislerinde uyumsuzluk olduğunu söylediğini nakletmiştir.¹¹⁰³ Nesâî de Muğire b. Ziyâd'ın sika olmadığını beyan etmiştir.¹¹⁰⁴ Ebû Hâtim, onun doğru sözlü ve salih biri olduğunu belirtmiştir.¹¹⁰⁵ İbn Hibbân, onun sağlam hadislerle benzemeyen rivayetleriyle sika râvîlere teferrüd ettiğini, teferrüd ettiği rivayetlerinden sakınılması gerektiğini, sika râvîlere muhalefet ettiği rivayetlerin delil olarak kullanılmamasını, ancak uygun olanlara itibar edilmesi gerektiğini zikretmiştir.¹¹⁰⁶ Ebû Abdullah Hâkim en-Nisâburî, onun künyesinin Ebû Hişâm el-Mekfûf olduğunu, münker rivayetleri bulunduğunu, rivayetlerinin terk edilmesi konusunda ihtilafın olmadığını hatta onun mevzu haberler rivayet ettiğini söylemiştir.¹¹⁰⁷ Mizzî ise bu eleştirilerin haksız, söylentilerin de asılsız olduğunu, çünkü onu sika olarak gören pek çok kimsenin olduğunu söylemiştir.¹¹⁰⁸ İbn Hacer, Muğire b. Ziyâd'ın doğru sözlü olduğunu ancak vehim sahibi de olduğunu ve hicrî 153 yılında vefa ettiğini zikretmiştir.¹¹⁰⁹

Muğire b. Ziyâd hakkında münekkitler ihtilafa düşmüşlerdir. Bir grup onu cerh ederken, bir grup da güvenilir olduğunu zikretmişlerdir. Ancak Ebû Abdullah Hâkim en-Nisâburî dışında rivayetlerinin terk edilmesi gerektiğini söyleyen de olmamıştır. Kısacası zayıf bir râvî olan Muğire b. Ziyâd'ın rivayetleri terk edilmeyi gerektirecek kadar cerh edilmese dahi yine de rivayetlerine ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Ayrıca onu cerh edenler hiçbir surette görme engelli olduğu için cerh etmemişlerdir. Zaten onun görme engelli olduğunu Ebû Abdullah Hâkim en-Nisâburî dışında söyleyen de olmamıştır.

¹¹⁰¹ İbn Maîn, *Târîh*, IV, 412; İclî, *Ma'rîfetü's-Sîkât*, II, 292; İbn Şahin, *Târîhu Esmâi's-Sikât*, s. 219.

¹¹⁰² İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ'*, VIII, 73.

¹¹⁰³ el-Buhârî, *Târîhu'l-Kebir*, VII, 326.

¹¹⁰⁴ en-Nesâî, *ed-Duafa ve'l-Metrukîn*, s. 226

¹¹⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 222.

¹¹⁰⁶ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 7.

¹¹⁰⁷ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXVIII, 362.

¹¹⁰⁸ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXVIII, 363.

¹¹⁰⁹ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 964.

2.3.2. Eflâh b. Humeyd b. Nâfi en-Necârî el-Ensârî (ö. 158/775)

İbn Sa‘d, Eflâh’ın Hz. Eyyub el-Ensârî’nin mevlası olduğunu, künyesinin Ebû Safîra’ olduğunu, 80 yaşında hicrî 158 yılında vefat ettiğini, sika olduğunu ve çok hadis rivayeti olduğunu söylemiştir.¹¹¹⁰ İbn Main, İclî ve İbn Hacer’e göre sikadır.¹¹¹¹ Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim’e göre salih biridir.¹¹¹² İbn Hıbbân “*Kitâbu’s-Sikât*” da onun görme engelli (mekfûf) olduğunu zikretmiştir.¹¹¹³ Nesâî rivayetinde bir sakınca olmadığını söylemiştir.¹¹¹⁴ İbn Adî “*Bana göre sâlihtir. Bütün rivayetlerinin doğru olduğunu umuyorum.*” demiştir.¹¹¹⁵ Kütüb-iSitte içerisinde sadece Nesâî’nin ondan hadis rivayeti yoktur.¹¹¹⁶

Güvenilir bir râvî olan Eflâh b. Humeyd, görme engelli olmasından dolayı herhangi bir tenkide tabi tutulmamıştır.

2.3.3. Ğassân b. Mudar el-Ezdî, Ebû Mudar el-Basrî el-Mekfûf (ö. 184/800)

Ğassân b. Mudar, İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud, Nesâî, Ebû Hâtim, İbn Şahinve İbn Hacer’e göre sikadır.¹¹¹⁷ Buhârî, vefat tarihinin hicrî 184 yılı olduğunu belirtmiştir.¹¹¹⁸ Ebû Zür‘a, doğru sözlü olduğunu söylemiştir.¹¹¹⁹ İbn Hibbân, “*Kitâbu’s-Sikât*” da onu sika râvîlerden rivayetinin mu’teber olduğunu ve görme engelli (mekfûf) bir râvî olduğunu beyan etmiştir.¹¹²⁰ Sadece Nesâî onun haberini tahrir etmiştir.¹¹²¹

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere muhaddislerin neredeyse tamamı Ğassân b. Mudar’ı güvenilir bir râvî olarak kabul etmektedirler. Onu güvenilir olarak gören birçok muhaddis onun görme engelli olduğunu da zikretmiş ve bundan dolayı herhangi bir tenkitte bulunmamışlardır. Netice olarak Ğassân b. Mudar, güvenilir bir râvîdir ve görme engeli onda cerh sebebi teşkil etmemiştir.

¹¹¹⁰ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, V, 463.

¹¹¹¹ ed-Dârimî, *Târîh*, I, 69; el-İclî, *Ma‘rifetü’s-Şîkât*, I, 234; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. s.152.

¹¹¹² İbn Mibred, *Bahru’d-Dem*, s. 26; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, I, 324.

¹¹¹³ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, VI, 83.

¹¹¹⁴ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, III, 322.

¹¹¹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil fi’d-Duafâ’*, II, 122.

¹¹¹⁶ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, III, 322.

¹¹¹⁷ Dârimî, *Târîh*, s.190; İbn Mibred, *Bahru’d-Dem*, s. 125; Âcurrî, *Sualat li Ebî Dâvud*, II, 138; el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXII, 109; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VII, 51; İbn Şâhin, *Târîhu Esmâi’s-Sikât*, s. 183; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 776.

¹¹¹⁸ el-Buhârî, *Târîhu’l-Kebîr*, VII, 107.

¹¹¹⁹ Ebû Zür‘a, *Ebû Zür‘a ve Cuhuduhu*, III, 922.

¹¹²⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, VII, 312.

¹¹²¹ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXII, 109.

2.3.4. Muhammed b. Sevâ' b. Anber, Ebû'l-Hattâb el-Mekfûf (ö. 187/803)

Buhâri, Muhammed b. Seva'nın, görme engelli (mekfûf) bir râvî olduğunu zikretmiştir.¹¹²² İbn Hıbbân, “*Kitâbu's-Sikât*” da hicrî 187 yılında vefat ettiğini söylemiştir.¹¹²³ İbn Şahin, Yezid b. Zürâ'ın “*onun rivayetlerine sıkıca tutunun*” dediğini zikretmiştir.¹¹²⁴ Zehebî sika ve hadisinin sağlam olduğunu beyan etmiştir.¹¹²⁵ İbn Hacer de sika olduğunu ve Kaderiyye Mezhebine mensub olmakla itham edildiğini söylemiştir.¹¹²⁶

Kutubu's-Sitte'nin neredeyse tamamında rivayetleri bulunan Muhammed b. Sevâ' güvenilir bir râvîdir. Birçok muhaddis tarafından görme engelli olduğu beyan edilmesine rağmen onu görme engelinden dolayı cerh eden olmamıştır.

2.3.5. Abdullah b. Hâris b. Muhammed, Ebû Bekirel-Mekfûf (ö. 196/812)

Ya'kûb b. Ebî Şeybe, Abdullah b. Hâris'i sika olarak vasıflamıştır.¹¹²⁷ Ahmed b. Hanbel rivayetlerinde bir sakınca olmadığı belirtmiştir.¹¹²⁸ İbn Hıbbân, onu “*Kitâbu's-Sikât*” adlı eserinde zikretmiştir.¹¹²⁹ İbn Hacer'e göre sekizinci tabakadandır ve sikadır.¹¹³⁰ Zehebî, hicrî 196 yılında vefat ettiğini beyan etmiştir.¹¹³¹

Abdullah b. Hâris, güvenilir bir râvîdir. Görme engelli olmasından dolayıda cerh edilmemiştir.

2.3.6. Muhammed b. Râşid et-Temimî, el-Minkarî el-Basrî el-Mekfûf (ö.?)

İbn Hıbbân, Muhammed b. Râşid'i “*Kitâbu's-Sikât*” adlı eserinde zikretmiştir.¹¹³² Dârekutnî hadis ilminde kuvvetli olmadığı kanaatinde söylemiştir.¹¹³³

¹¹²² el-Buhârî, *Târihu'l-Kebir*, I, 106.

¹¹²³ İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, IX, 42.

¹¹²⁴ İbn Şahin, *Târihu Esmâi's-Sikât*, s. 211.

¹¹²⁵ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, IV, 959.

¹¹²⁶ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 852.

¹¹²⁷ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XIV, 395.

¹¹²⁸ İbn Mibred, *Bahru'd-Dem*, s. 85.

¹¹²⁹ İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 336.

¹¹³⁰ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 497.

¹¹³¹ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, IV, 875.

¹¹³² İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, IX, 37.

¹¹³³ ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, II, 579.

İbn Hacer, rivayetinin makbul olduğunu ve sekizinci tabakadan olduğunu ifade etmiştir¹¹³⁴ Sadece İbn Mâce bir hadisini tahrir etmiştir.¹¹³⁵

Çok az rivayeti olmakla birlikte hakkında çok az bilgi bulunan ve güvenilir bir râvî olan Muhammed b. Râşid, görme engelli olmasından dolayı cerh edildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2.4. Darîr Raviler

Yapılan araştırmalar neticesinde hadis tarihinde sahabe sonrası tabakalardan 30 darîr türünde görme engelli olan râvî tespit edilmiştir. Bu râvîler ve tenkitleri şu şekildedir:

2.4.1. Ubeyde b. Muatteb ed-Dabbî (ö. 141-150/758-767)

Ubeyde b. Muatteb, İbn Sa'd, Ebû Zür'a ve Nesâî'ye göre hadis ilminde yeteri kadar kuvvetli değildir.¹¹³⁶ Yahyâ b. Maîn, hadislerinin bir değeri olmadığını belirtmiştir.¹¹³⁷ Ahmed b. Hanbel, âlimlerin onun hadisini terk ettiğini ifade etmiştir.¹¹³⁸ Amr b. Ali, onun görme engelli (darîr) olduğunu, hafızasının zayıf olduğunu ve hadislerinin terk edildiğini söylediği rivayet edilmiştir.¹¹³⁹ İbn Hibbân, onun ömrünün sonlarında ihtilat yaptığını, hadis ilminde imam olanlardan maklub haberler rivayet etmeye başladığını, eski ve yeni hadisleri birbirinden ayıramadığını dolayısıyla onun bu merhaleden sonra hüccet kabul edilemeyeceğini söylemiştir.¹¹⁴⁰ İbn Adî, zayıf olmasına rağmen hadislerinin yazılabileceğini ifade etmiştir.¹¹⁴¹ Osmân b. Ebî Şeybe, rivayetinde bir sakınca olmadığı söylemiştir.¹¹⁴² İbn Hacer de onun hadis ilminde zayıf olduğunu, ömrünün sonlarına doğru ihtilat yaptığını izah etmiştir.¹¹⁴³

Zayıf bir râvî olan Ubeyd b. Muatteb, münekkitler tarafından hafızasının zayıf olması, hadisleri birbirine karıştırması ve ihtilat yapmasından dolayı cerh edilmiştir.

¹¹³⁴ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 844.

¹¹³⁵ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXV, 186.

¹¹³⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VI, 383; el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XIV, 275; en-Nesâî, *ed-Duafa ve'l-Metrûkîn*, s. 171.

¹¹³⁷ ed-Dârimî, *Târîh*, s. 59.

¹¹³⁸ İbn Mibred, *Bahru'd-Dem*, s. 106.

¹¹³⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 94.

¹¹⁴⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 173.

¹¹⁴¹ İbn Adî, *el-Kâmil fî Duafa*, VII, 59.

¹¹⁴² İbn Şâhin, *Târîhu Esmâ's-Sikât*, s. 167.

¹¹⁴³ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 655.

Birçok muhaddis onun ömrünün son yıllarında değiştiğinden söz etmiştir. Ancak bu değişimde onun görme engelli olmasının etkili olup olmadığı tam olarak tespit edilmiş değildir. Fakat görme engelli olması, onun cerh edilmesine dolaylı olarak etki ettiği söylenebilir. Amr b. Ali'nin söyledikleri dikkate alındığında böyle bir sonuç çıkabilir. Çünkü o zayıf hafızalı olduğunu belirttikten sonra onun görme engelli olmasını vurgulamıştır. Sanki burada Amr b. Ali'nin söylemek istediği şey, Ubeyd b. Muatteb'in hafızasının kötü olduğu ancak hafızasından kaynaklanan zaafiyeti kapatmasının yolunun kitaba bakmak olduğu fakat görme engelli olmasının bunu engellediği ve bu yüzden zayıf olarak kaldığıdır. Ayrıca ilk bölümde de açıklandığı üzere ihtilatın sebeplerinden biri görme engelli olmaktır. Fakat Ubeyd b. Muatteb'in ihtilatına görme engelinin sebep olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

2.4.2. Bişr b. Muâz el-Akadî, Ebû Sehl el-Basrî ed-Darîr (ö. 145/762)

Bişr b. Muâz, Ebû Hâtim'e göre doğru sözlüdür ve hadisleri de doğrudur.¹¹⁴⁴ İbn Hibbân "*Kitâbu's-Sikât*" da onun Basra ehlinden olduğunu ve hicri 145 yılında vefat ettiğini zikretmiştir.¹¹⁴⁵ İbn Halfun (ö. 636/1239), sika olduğunu söylemiştir.¹¹⁴⁶ İbn Hacer ise görme engelli (darîr) olmakla birlikte doğru sözlü olduğunu zikretmiştir.¹¹⁴⁷ Tirmizî, Nesaî ve İbn Mâce onun hadislerini tahrir etmişlerdir.¹¹⁴⁸

Hakkında çok az bir bilgiye ulaşılabilen Bişr b. Muaz, güvenilir bir râvîdir. Görme engelli (darîr) olmasından dolayı herhangi bir tenkide maruz kalmamıştır.

2.4.3. Muhammed b. Ebî Humey, Ebû İbrâhîm el-Medenî (ö. 151-160/768-777)

İbn Maîn, bir defasında Muhammed b. Ebî Humeyd'in hadislerinin bir değeri olmadığını,¹¹⁴⁹ başka bir defasında da hadislerinin yazılamayacağını belirtmiştir.¹¹⁵⁰ Ahme b. Hanbel ve Buhârî hadislerinin münker olduğunu zikretmiştir.¹¹⁵¹ Tirmizî, Muhammed b. Ebî Humeyd'in içersinde bulunduğu bir haberi rivayet ettikten sonra onunla ilgili olarak; "*Hafızasının zayıf olması sebebiyle ehli hadis tarafın zayıf olarak*

¹¹⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 368.

¹¹⁴⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 144.

¹¹⁴⁶ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, II, 410.

¹¹⁴⁷ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s.171.

¹¹⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 429.

¹¹⁴⁹ İbn Maîn, *Târîh*, II, 512.

¹¹⁵⁰ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ'*, VII, 409.

¹¹⁵¹ İbn Mibred, *Bahru'd-Dem*, s. 136; Buhârî, *Târîhu'l-Kebir*, I, 70.

*görülp hadisleri münker olarak kabul edilmiştir.*¹¹⁵² Ebû Hatim, onun görme engelli (darîr) olduğunu, hadislerinin münker ve zayıf olduğunu ve sika râvîlerden münker haberler rivayet ettiğini beyan etmiştir.¹¹⁵³ İbn Adî, Muhammed b. Ebî Humeyd'in hadis ilminde zayıf olmasına rağmen hadislerinin yazılabileceğini ifade etmiştir.¹¹⁵⁴ İbn Hibbân ,gafleti olan bir şeyh olduğunu, senedleri kalb ettiğini ve onları anlamadığını, metinleri farkında olmadan birbirine eklediğini ve bu durumların haberlerinde çoğalınca haberlerinin artık hüccet olmaktan çıktığını zikretmiştir.¹¹⁵⁵ Ahmed b. Sâlih (ö. 248/862), onun sika olduğunu ve bunda şüphe olmadığını söylerken bazıları da Muhammed ve onun lakabı olan Hammad'ın iki farklı kişi olduğunu ve ikisinin de zayıf olduğunu söylemiştir. Fakat İbn Şahin bunun doğru olmadığını ve ikisinin tek kişi olduğunu beyan etmiştir.¹¹⁵⁶ Sa'dî, Nesâî ve İbn Hacer'e göre hadis ilminde zayıftır.¹¹⁵⁷ Tirmizî ve İbn Mâce onun haberlerini tahrir eden muhaddislerdir.¹¹⁵⁸

Muhaddislerin neredeyse tamamı Muhammed b. Ebî Humeyd'i, hadis ilminde zayıf olarak görmektedir. Zaafiyet sebebinin ne olduğu konusunda ise farklı görüşler vardır. Az öce belirtildiği üzere İbn Hibbân, onda gafletin bulunmasından dolayı zayıf görürken, Tirmizî hafızasının zayıflığından dolayı zayıf olduğunu öne sürmektedir. Ebû Hâtim'in ise görme engelli olduğunu belirttikten sonra zayıf olduğunu belirtmesi, akıllara görme engelli olmasının onun zayıf olmasında etkili olduğunu getirmektedir. Ancak Ebû Hâtim, onun görme engelli olmasının, zayıf olarak itham edilmesinde etkili olduğunu açık bir şekilde belirtmediği gibi onun dışındaki muhaddisler de etkili olup olmadığına dair bir açıklama yapmamışlardır. Sonuç olarak Muhammed b. Ebî Humeyd, hadis ilminde zayıftır. Bununla birlikte zayıf olmasında görme engelinin etkisi olduğuna dair bir delil de bulunmamaktadır.

2.4.4. Abdulhamîd b. Süleymân el-Huzâî, Ebû Ömer ed-Darîr (ö. 171-180/788-796)

Yahyâ b. Maîn, Abdulhamîd b. Süleymân'ın rivayetlerinin bir değeri olmadığını ve hadislerinin yazılamayacağını belirtmiştir.¹¹⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, onun görme engelli

¹¹⁵² et-Tirmizî, *es-Sünen*, Salât, 237, (I, s.500).

¹¹⁵³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 234.

¹¹⁵⁴ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ'*, VII, 412.

¹¹⁵⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 271.

¹¹⁵⁶ İbn Şahin, *Târîhu Esmâ's-Sikât*, s. 209.

¹¹⁵⁷ İbn Cevzî, *ed-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, III, 54.; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 839.

¹¹⁵⁸ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXV, 115.

¹¹⁵⁹ İbn Maîn, *Târîh*, II, 342; el-Hatib el-Bağdadî, *Târîhu'l-Bağdâd*, XI, 61.

olduğunu (mekfûf) ancak bunda bir sakınca görmediğini belirtmiştir.¹¹⁶⁰ Ebû Hâtim, Ebû Dâvud, Nesâî, Zehebî ve İbn Hacer'e göre hadis ilminde zayıftır.¹¹⁶¹ İbn Hıbbân, hata yapan ve senedleri kalb edenlerden biri olduğunu, bu durumun rivayetlerinde çoğalmasının üzerine sahîh olarak rivayet ettiklerinden de hüccet getirmenin zorlaştığını ifade etmiştir.¹¹⁶² İbn Adî, rivayetlerini yazılabileceğini zikretmiştir.¹¹⁶³ Dârekutnî ise sika olduğunu belirtmiştir.¹¹⁶⁴ İbn Mâce ve Tirmizi onun hadislerini rivayet eden muhaddislerdir.¹¹⁶⁵

Hadis ilminde zayıf olan Abdulhamîd b. Süleymân, en çok tenkit edildiği nokta çokça hata yapmasıdır. Onun görme engelli olmasının hata yapmasında etkili olup olmadığı hiçbir muhaddis tarafından beyan edilmemiştir. Ayrıca onun görme engelli olması dolayısıyla cerh edildiğine dair bir bilgiye ulaşılabilmiş değildir.

2.4.5. Ömer b. Reyyâh el-Abdî, Ebû Hafs el-Basrî ed-Darîr (ö. 171-180/788-796)

Buhârî, Amr b. Ali'nin Ömer b. Reyyâh hakkında deccâl dediğini rivayet etmiştir.¹¹⁶⁶ Nesâî, Ebû Hâtim, Zehebî ve İbn Hacer hadislerinin terk edilmiş olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁶⁷ İbn Hıbbân, Ömer b. Reyyâh'ın sağlam râvîlerden mevzu haberler rivayet ettiğini ve onun hilesini ortaya çıkarmak dışında haberlerinin yazılmasının helal olmadığını beyan etmiştir.¹¹⁶⁸ İbn Adî, Ömer b. Reyyâh'ın İbn Tâvus'dan hiç kimsenin tabi olmadığı batıl rivayetlerde bulunduğunu ve hadisleri arasında zayıfların bulunduğunu söylemiştir.¹¹⁶⁹ İbn Mende hakkında eleştirilerin olduğunu zikretmiştir.¹¹⁷⁰

Ömer b. Reyyâh, rivayetleri terk edilecek kadar hadis ilminde zayıf bir râvîdir. Onun görme engelli olması cerh edilmesine sebebiyet vermemiştir.

¹¹⁶⁰ een-d-Dârekutnî, *Ta'likâtu'd-Dârekutnî Ale'l-Mecrûhîn li İbn Hıbbân*, el-Fârûku'l-Hadisiyye, Kâhire, 1994, s. 191.

¹¹⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 14; İbn Cevzî, *ed-Duaî' ve'l-Metrûkîn*, II, 86; en-Nesâî, *ed-Duaî' ve'l-Metrûkîn*, s. 169; ez-Zehebî, *Mizân*, II, 89; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 565.

¹¹⁶² İbn Hıbbân, *el-Mecrûhîn*, II, 141.

¹¹⁶³ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duaî'*, VII, 6.

¹¹⁶⁴ ed-Dârekutnî, *ed-Duaî' ve'l-Metrûkîn*, s. 282.

¹¹⁶⁵ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XVI, 437.

¹¹⁶⁶ el-Buhârî, *Târîhu'l-Kebir*, VI, 156.

¹¹⁶⁷ en-Nesâî, *ed-Duaî' ve'l-Metrûkîn*, s. 182; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 108; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 697; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 718.

¹¹⁶⁸ İbn Hıbbân, *el-Mecrûhîn*, VI, 104.

¹¹⁶⁹ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duaî'*, VII, 59.

¹¹⁷⁰ İbn Mende, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahyâ, *Fethu'l-Bâb fi'l-Kunâ ve'l-Elkâb*, Mektebetü'Kevser, Riyâd, 1996, s. 213.

2.4.6. Hammâd b. Zeyd b. Dirhem el-Ezdî, Ebû İsmâîl el-Basrî (ö. 179/795)

İbn Sa'd, Hammâd b. Zeyd'in sika, sağlam, hüccet olduğunu, çokça hadis rivayet ettiğini söylemiş ve hicrî 98 yılında doğup 179 yılında vefat ettiğini rivayet etmiştir.¹¹⁷¹ Ali b. Medînî rivayetlerinin sahih olduğunu söylemiştir.¹¹⁷² Yahya b. Maîn de onun sadece Yahyâ b. Saîd'den rivayet ettiklerini yazdığını söylemiş ayrıca Hammâd'ın İsmail b. Uleyye ile Eyyub'un hadisleri hakkındaki ihtilaflarında geçerli olan sözün, Hammâd b. Zeyd'in sözü olduğunu da belirtmiştir.¹¹⁷³ Ahmed b. Hanbel de onu Müslümanların liderlerinden biri olarak görmüş ve din ehli olarak saymıştır.¹¹⁷⁴ İclî, sika olduğunu ve hadisinde sağlam olduğunu, dört bin hadisinin olduğunu, bu hadislerin tamamını da ezberlediğini ve bu hadisleri yazdığı bir kitabının da olmadığını belirtmiştir.¹¹⁷⁵ İbn Mehdi, Hammâd b. Zeyd'i Basra da zamanın en büyük imamı olarak görmüştür.¹¹⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, onun mürsel rivayetlerinin de olduğu beyan etmiştir.¹¹⁷⁷ İbn Hibbân, "*Kitâbu's-Sikât*" da onun görme engelli (darîr) olduğunu bu yüzden hadislerin tamamını ezberlediğini, rivayet ettiği hadisleri mutlaka ezberinden naklettiğini zikretmiştir.¹¹⁷⁸ Nesâî ve İbn Hacer'e göre sikadır.¹¹⁷⁹ Halîlî, onun sika olduğunu, sika olduğuna dair muhaddislerin ittifakının olduğunu, Sahihayn'da hadislerinin tahrir edildiğini, Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) ondan iki hadis rivayet ettiğini, İmam Mâlik ile aralarında yazışmalar olduğunu ve davalarda hükümleri Mâlikî Mezhebi'ne göre verdiğini zikretmiştir.¹¹⁸⁰

Muhaddislerin tamamına göre güvenilir olarak kabul edilen Hammâd b. Zeyd, hafızasının kuvvetli olmasından dolayı görme engeli sebebiyle yaşayacağı birçok zorluğu aşabilmiştir. Hammâd b. Zeyd'in ne zaman görme engelli olduğu tam olarak bilinmemektedir. Murâdî'ye göre ölmeden önce görme engelli olmuştur.¹¹⁸¹ İbn Hibbân ise onun hadis dinlediği zamanlar görme engelli olduğunu zikretmesinden, onun daha

¹¹⁷¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 209-210.

¹¹⁷² Ali b. Medînî, *el-İlel*, s. 355.

¹¹⁷³ İbn Maîn, *Târîh*, II, 130.

¹¹⁷⁴ İbn Mibred, *Bahru'd-Dem*, s. 45.

¹¹⁷⁵ el-İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, I, 319.

¹¹⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 138.

¹¹⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Mürâsil*, s. 51.

¹¹⁷⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VI, 218.

¹¹⁷⁹ el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, I, 524; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 268.

¹¹⁸⁰ Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Halîlî el-Kazvînî, *Kitâbu'l-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemai'l-Hadîs*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd, b.t.y., I, 498.

¹¹⁸¹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemâl*, IV, 140.

önce görme engelli olduğu anlaşılmaktadır. Netice olarak Hammâd b. Zeyd, ne zaman görme engelli olursa olsun münekkitler onu görme engelinden dolayı cerh etmemişlerdir. Hammâd b. Zeyd son derece güvenilir bir râvîdir.

2.4.7. Ebû Muâviye ed-Darîr Muhammed b. Hâzim et-Temimî (ö. 195/811)

Görme engellilerinden darîr bölümüne dahil olanlarının içerisinde belki en önemlisi ve en dikkat çekici olanı Ebû Muaviye künyeli Muhammed b. Hâzim'dir. Künyesi ismine oranla daha çok yaygındır ve daha sık kullanılmaktadır. Muhaddislerin büyük bir çoğunluğu onun rivayetlerini tahrir etmişlerdir. Fakat muhaddislerin onun hakkındaki değerlendirmeleri birbirlerinden farklıdır. Bir kısmı onu sika olarak görürken bir kısmı da onu cerh etmiştir. Bir kısmı ise güvenilir saymasına rağmen yine de temkinli yaklaşmıştır.

İbn Sa'd, Ebû Muaviye'nin sika olduğunu, hadisinin çok olduğunu, tedlis yaptığını ve Mürciye sempatzanı olduğunu, hicrî 195 yılında vefat ettiğini beyan etmiştir. Ebû Muaviye, A'meş'den 1600 hadis ezberlediğini ancak hasta olduktan sonra 400 tanesini unuttuğunu ve geriye 1200 tanesinin kaldığını söylemiştir.¹¹⁸² Ahmed b. Hanbel, Ubeydullah b. Ömer'den münker haberler rivayet ettiğini bildirmiştir.¹¹⁸³ İclî, sika olduğunu, Mürciye taraftarı olarak görüldüğünü ve sözlerinde dikkatsiz olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁸⁴ Ebû Hâtim, Ebû Muaviye'nin 8 yaşında görme engelli olduğunu ve A'meş'den aldığı hadisler dışındakilerin muzdarib hadisler olduğunu ve iyi bir şekilde ezberleyemediğini zikretmiştir.¹¹⁸⁵ Bir rivayete göre Ebû Muaviye, dört yaşında görme engelli olmuştur.¹¹⁸⁶ İbn Hibbân, "*Kitâbu's-Sikât*" da onun hicrî 113 yılında doğduğunu, 195 yılında vefat ettiğini ve hâfiz, sağlam olduğunu ancak Mürciye taraftarı da olduğunu beyan etmiştir.¹¹⁸⁷ Hatib el-Bağdadî, Ebû Muaviye'nin rivayet esnasında kullandığı rivayet lafızlarına da önem verdiğini söylemiştir. Meselâ "*حَدَّثَنَا*" "*haddesena*" lafzını kullandığında onu kendisine tahdis edenden ezberlediğini kastettiğini belirtmiştir. "*ذَكَرَ فُلَانٌ*" "*zekera fulanun*" lafzını kullandığında hadisi kendisine tahdis edenden ezberlemediğini, kendisine bu hadisin bir kitaptan

¹¹⁸² İbn Maîn, *Târîh*, II, 512.

¹¹⁸³ İbn Mibred, *Bahru'd-Dem*, s. 137.

¹¹⁸⁴ el-İclî, *Ma'rifetü's-Şikât*, II, 236.

¹¹⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 247.

¹¹⁸⁶ el-Hâtim el-Bağdadî, *Târihu'l-Bağdâd*, II, 299.

¹¹⁸⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 442.

okunduğunu ve kitaptan kendisine okuyandan ezberlediğini kast ettiğini izah etmiştir.¹¹⁸⁸ Ya'kub b. Ebî Şeybe, Ebû Muaviye'nin sika râvîlerden olduğunu ve bazen tedlis yaptığını, Mürciye taraftarı olduğunu, bu sebeple öldükten sonra Veki'nin onun cenazesine gelmediğini söylemiştir.¹¹⁸⁹ Nesâî onu sika olarak görürken, İbn Hiraş onun doğru sözlü olduğunu, ancak A'meş'den yaptığı rivayetlerde sika, ondan başkasında ise hadislerinin muzdarib olduğunu beyan etmiştir.¹¹⁹⁰ Zehebî, Kûfe'nin sağlam hafızlarından biri olduğunu belirtmiştir.¹¹⁹¹ İbn Hacer de sika olduğunu ve A'meş'in hadislerini en iyi ezberleyen o olduğunu zikretmiştir.¹¹⁹²

Ebû Muaviye, çok küçük yaşta görme engelli olmasına rağmen ilme olan sevgisi ve bağlılığı onun Hadis İlminde önemli bir konuma ulaşmasını sağlamıştır. Görme engelli olmasından dolayı hadisleri yazamaması sebebiyle hadislerin büyük bir kısmını ezberlediği, az önce takdim edilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Ancak geçirdiği bir hastalık, onun bazı hadisleri unutmasına sebep olmuştur. Maalesef bu hastalığın ne olduğunu kendisi beyan etmemiştir. Ebû Muaviye, en çok takdiri A'meş'den yaptığı rivayetlerden almıştır. Ancak A'meş dışında başka râvîlerden rivayetinde ise çok eleştirilere maruz kaldığını görmekteyiz. A'meş'den yaptığı rivayetlerde takdir almasının sebebinin uzun süre onun yanında kalmış olması ve onun da iyi bir eğitici olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Ebû Muaviye, güvenilir bir râvî olmasına karşın bazen eleştirildiği noktalar da mevcuttur. En çok eleştirildiği nokta onun Mürciye taraftarı olmasıdır. Ancak Mürciye taraftarı olması cerh sebebi sayılmasına rağmen, hadislerinin terk edilmesine sebep teşkil ettiğini söylemek pek mümkün değildir. Çünkü daha önce de zikrettiğimiz üzere Mürciye taraftarı olmasına rağmen hadisleri temkinli de olsa rivayet edilen pek çok râvî vardır. Bunun dışında tedlis yapması da onda cerh sebebi olan başka bir unsurdur. Tedlisi bilerek mi yaptığı yoksa hafızası zayıflayıp hadisleri karıştırdığı için mi yaptığını muhaddisler izah etmemişlerdir. Ebû Muaviye küçük yaşta görme engelli olmasına rağmen güçlü hafızası sebebiyle bundan hiç etkilenmemiştir. Daha sonra bazı hadislerini unutmasının sebebi ise görme engeli olmayıp, bilinmeyen bir hastalıktan

¹¹⁸⁸ el-Hâtib el-Bağdadî, *Târihu'l-Bağdâd*, II, 304.

¹¹⁸⁹ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIV, 132.

¹¹⁹⁰ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIV, 132.

¹¹⁹¹ ez-Zehebî, *Tezkirâtu'l-Huffâz*, I, 294

¹¹⁹² İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 840.

dolayı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla görme engeli hiçbir surette onda cerhe sebebiyet vermemiştir.

2.4.8. Ebû Sa‘d ed-Darîr Muhammed b. Müyesser el-Cu‘fî (ö. 201-210/817-825)

İbn Sa‘d, Muhammed b. Müyesser’in görme engelli (mekfûf) ve sika olduğunu söylemiştir.¹¹⁹³ Yahyâ b. Maîn ise onun görme engelli (mekfûf) olup Cehmiye propagandası yaptığını, rivayetlerinin bir şey ifade etmediğini ve şeytanlardan biri olduğunu beyan etmiştir.¹¹⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, Ebû Sa‘d’ın doğru sözlü olmakla birlikte Cehmiye mensubu olduğunu ama yine de ondan hadis yazdığını söylemiştir.¹¹⁹⁵ Ebû Zür‘a da Ebû Sa‘d’ın Cehmiye’den olduğunu ancak yalan söylemediğini ifade etmiştir.¹¹⁹⁶ Buhârî de hadislerinde uyumsuzlukların ortaya çıktığını ve mürsel rivayetinin bulunduğunu zikretmiştir.¹¹⁹⁷ Nesâî , hadislerinin terkedildiğini söylemiştir.¹¹⁹⁸ İbn Hıbbân ise hadislerinin uyumsuzluk içerdiğini, senedleri kalb ettiğini bununla beraber sika râvîlere uygun düşen rivayetleri dışındakilerin hüccet olamayacağını beyan etmiştir.¹¹⁹⁹ Darekutnî ve İbn Hacer’e göre hadis ilminde zayıftır.¹²⁰⁰

Cehmiye Mezhebine mensub olmasından dolayı zayıf bir râvî olan Muhammed b. Müyesser, birçok muhaddis tarafından vurgulanan görme engeli dolayısıyla cerh edilmemiştir.

2.4.9. Ebû Hâlid ed-Darîr Yezid b. Beyân el-Ukaylî (ö. 201-210/817-825)

Amr b. Ali, Ebû Hâlid’i övmüştür.¹²⁰¹ İbn Hıbbân, onun münker rivayetleriyle teferrüd ettiğini ve rivayetlerinin delil olarak kullanılamayacağını zikretmiştir.¹²⁰² Tirmizî, rivayetlerinin güzel olduğu belirtmiştir.¹²⁰³ Dârekutnî ise hakkında eleştirilerin

¹¹⁹³ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtu ‘l-Kübrâ*, VII, 265.

¹¹⁹⁴ İbn Maîn, *Târîh*, IV, 361.

¹¹⁹⁵ el-Hâtib el-Bağdadî, *Târihu ‘l-Bağdâd*, IV, 47.

¹¹⁹⁶ el-Hâtib el-Bağdadî, *Târihu ‘l-Bağdâd*, IV, 47.

¹¹⁹⁷ el-Buhârî, *Târihu ‘l-Kebir*, I, 245.

¹¹⁹⁸ en-Nesâî, *ed-Duafa ve ‘l-Metrûkîn*, s. 220.

¹¹⁹⁹ İbn Hıbbân, *el-Mecrûhîn*, II, 271.

¹²⁰⁰ İbn Cevzî, *ed-Duafa ve ‘l-Metrûkîn*, III, 104; İbn Hacer, *Takribu ‘t-Tehzib*, s. 901.

¹²⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-Ta‘dîl*, IX, 254.

¹²⁰² İbn Hıbbân, *el-Mecrûhîn*, III, 109.

¹²⁰³ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, IV, 510.

olduğunu beyan etmiştir.¹²⁰⁴ Sadece Tirmizî onun bir hadisini tahrir etmiştir.¹²⁰⁵ İbn Hacer'e göre de hadis ilminde zayıf bir râvîdir.¹²⁰⁶

Yezid b. Beyân zayıf bir râvî olmasıyla birlikte çok az hadis rivayeti bulunmaktadır. Görme engelli olmasının zayıf olmasına etki ettiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.4.10. Selâm b. Süleymân b. Sevvâr (Ebû Abbas el-Medainî ed-Darîr) (ö. 210/825)

Ebû Hâtim ve İbn Hacer, Selâm b. Süleymân'ın hadis ilminde yeteri sağlam olmadığı söylemişlerdir.¹²⁰⁷ Ukaylî, sika râvîlerden rivayet ettiği hadislerde münkerler olduğunu ifade etmiştir.¹²⁰⁸ İbn Adî'ye göre hadisleri münkerdir.¹²⁰⁹ İbn Asâkir, Abbâs b. Velid'in sika dediğini rivayet etmiştir.¹²¹⁰ Nesâî, sika olduğunu zikretmiştir.¹²¹¹ Nakkaş ve Ebû Abdullah, onun mevzu hadis rivayet ettiğini iddia etmişlerdir.¹²¹² Selâm b. Süleymân, hicrî 210 yılında vefat etmiştir.¹²¹³

Hadis ilminde zayıf bir râvî olan Selâm b. Süleymân, aynı zamanda da görme engellidir. Onu görme engeli dolayısıyla cerh eden hiçbir muhaddis yoktur.

2.4.11. Abdulmelik b. Abdulazîz b. Abdullah (ö. 212/827)

İbn Sa'd, Abdulmelik b. Abdulazîz'in Mâlik b. Enes'in ashabı içerisinde bulunduğunu ve fakih olduğunu söylemiştir.¹²¹⁴ Ahmed b. Hanbel, kendisine şarkı söyleyerek geldiğini belirtmiştir.¹²¹⁵ İbn Hibbân, “*Kitâbu's-Sikât*” adlı eserinde zikretmiştir.¹²¹⁶ İbn Abdilber, onun fakih olduğunu, ölünceye kadar fetva verdiğini, ömrünün sonuna doğru gözlerini yitirdiğini ve şarkı dinlemeyi çok sevdiğini söylemiştir.¹²¹⁷ Ebû Dâvud, Abdulmelik'in hadisleri akıl edemediğini beyan etmiştir.¹²¹⁸

¹²⁰⁴ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ'*, IX, 169.

¹²⁰⁵ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXXII, 97.

¹²⁰⁶ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 1072.

¹²⁰⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 259, İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 425.

¹²⁰⁸ el-Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafâ'i'l-Kebîr*, II, 161.

¹²⁰⁹ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ'*, IV, 323.

¹²¹⁰ İbn Asâkir, *Târihu's-Şâm*, LXXIII, 81.

¹²¹¹ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XII, 287.

¹²¹² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemâl*, VI, 178.

¹²¹³ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XII, 287.

¹²¹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, V, 506.

¹²¹⁵ İbn Mibred, *Bahru'd-Dem*, s. 103.

¹²¹⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 389.

¹²¹⁷ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XVIII, 360.

¹²¹⁸ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, V, 382.

Yahya el-Kattân, Medine'ye Abdulmelik b. Abdulazîz'den hadis yazmak için gittiği fakat Medine ehlinin, Abdulmelik'in Zındıkların bazı görüşlerini benimsediği konusunda birleştiklerini gördüğü rivayet edilmiştir.¹²¹⁹ İbn Hacer ise doğru sözlü olduğunu fakat hadislerde galat yaptığını zikretmiştir.¹²²⁰ Abdulmelik b. Abdulazîz, hicrî 212 veya 214 yılında vefat etmiştir.¹²²¹

Zındıkların bazı görüşlerini benimsemesinden dolayı güvenirliliğini yitiren Abdulmelik b. Abdulazîz, görme engelli olmasından dolayı cerh edilmemiştir.

2.4.12. Bişr b. Âdem ed-Darîr, Ebû Abdullah el-Bağdadî (ö. 218/833)

Bişr b. Âdem, hicrî 150 yılında doğup 218 yılında vefat etmiştir.¹²²² İbn Sa'd, onun çokça hadis işittiğini ancak hadis ashabının ondan sakındıklarını ve rivayetlerini yazmadıklarını beyan etmiştir.¹²²³ Ebû Hâtim, Bişr b. Âdem'in doğru sözlü olduğunu söylemiştir.¹²²⁴ Hibbân, "*Kitâbu's-Sikât*" da zikretmiştir.¹²²⁵ Zehebî ve İbn Hacer'e göre doğru sözlüdür.¹²²⁶ İbn Mâce ise onun rivayetini tahric etmiştir.¹²²⁷

Bişr b. Âdem güvenilir bir râvîdir ancak rivayet ettiği hadis sayısı da çok azdır. Görme engelli olması onun güvenilir olmasına zarar vermemiştir.

2.4.13. Hafs b. Ömer, Ebû Ömer ed-Darîr (ö. 220/835)

Ebû Hâtim, Hafs b. Ömer'den hadis yazdığını, doğru sözlü olduğunu ve bütün hadislerini ezberlediğini söylemiştir.¹²²⁸ İbn Hibbân "*Kitâbu's-Sikât*" da Basra ehlinin olduğunu, hicrî 220 yılında vefat ettiğini, feraiz, fıkıh ve şiir konularını çok iyi bilen âlimlerinden biri olduğunu ve görme engelli olarak doğduğunu (ekmeh) zikretmiştir.¹²²⁹ İbn Hacer de onun görme engelli olarak doğduğunu ve sâlih bir âlim olduğunu belirtmiştir.¹²³⁰

¹²¹⁹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemâl*, VIII, 325.

¹²²⁰ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 624.

¹²²¹ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV, 253.

¹²²² el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, IV, 95.

¹²²³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 254.

¹²²⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 351.

¹²²⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, XIII, 142.

¹²²⁶ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 159; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 168.

¹²²⁷ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, IV, 95.

¹²²⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 183.

¹²²⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 198.

¹²³⁰ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 259.

Görme engelli olmasına rağmen muhaddisler nazarında güvenilir olarak görülen Hafs b. Ömer, yukarıda Ebû Hâtim'in de belirttiği üzere rivayet ettikleri hadislerin hepsini ezberlemiştir. Zaten doğuştan görme engelli olması iddiası doğru kabul edilirse ezberlemeden rivayette bulunması pek mümkün değildir. Muhaddisler tarafından güvenilir sayılma sebebinin güçlü hafızası olması da en kuvvetli ihtimallerden biridir. Hakkında kısıtlı bilgilere ulaşabildiğimiz Hafs b. Ömer'in doğuştan görme engeli olmasına rağmen hadislerin tahammül ve edasında nasıl bir yol izlediğine maalesef ulaşabilmiş değiliz. Sonuç olarak ise Hafs b. Ömer güvenilir bir râvî olup görme engelinden dolayı cerh edilmemiştir.

2.4.14. Ali b. Abdulhamid b. Mus'ab b. Yezîd, Ebû Huseyn el-Kûfî (ö. 221/836)

İbn Sa'd, Ali b. Abdulhamid'i faziletli ve hayırlı biri olarak tavsif etmiştir.¹²³¹ Buhârî hicrî 221 veya 222 yılında vefat ettiğini beyan etmiştir.¹²³² İclî, sika ve görme engelli (darîr) olduğunu söylemiştir.¹²³³ Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim, İbn Hıbbân ve İbn Hacer'e göre sikadır.¹²³⁴ Sadece Tirmizî ve Nesâî onun haberlerini rivayet etmişlerdir.¹²³⁵

Güvenilir bir râvî olan Ali b. Abdulhamid'in, rivayet ettiği haber sayısı azdır. Görme engelli olması onda bir cerh sebebi olarak görülmemiştir

2.4.15. Sâbit b. Mûsâ b. Abdurrahmân b. Seleme, Ebû Yezid ed-Dârîr (ö. 229/844)

İbn Main'e göre Sâbit b. Mûsâ yalancı(kezzâb), Ebû Hâtim'e göreyse hadis ilminde zayıftır.¹²³⁶ Halife Hârûn el-Vâsık Billah zamanında Kûfe'de hicrî 229 yılında vefat etmiştir.¹²³⁷ Ukaylî, onun A'meş'den batıl ve aslı olmayan hadisler rivayet ettiğini beyan etmiştir.¹²³⁸ İbn Hıbbân, Sâbit b. Mûsâ'nın çok hata yaptığını ve tek kaldığı zaman onun haberiyle delil getirmenin caiz olmadığını belirtmiştir.¹²³⁹ İbn Adî, onun tek isnadla Şureyk'den iki tane münker hadisinin olduğunu ve bu hadislerden birini

¹²³¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VI, 373.

¹²³² el-Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VII, 287.

¹²³³ el-İclî, *Ma'rîfetü's-Sîkât*, II, 156.

¹²³⁴ Ebû Zür'a, *Ebû Zür'a ve Cuhuduhu*, III, 912; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 195; İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 468; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 700.

¹²³⁵ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXI, 48.

¹²³⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 458.

¹²³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VI, 377.

¹²³⁸ el-Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafai'l-Kebîr*, I, 176.

¹²³⁹ İbn Hıbbân, *el-Mecrûhîn*, I, 207.

zayıf râvîlerden çaldığını ancak bu ikisi dışında ki rivayetlerinin tamamının ma'ruf olduğunu söylemiştir.¹²⁴⁰ Mutayyen ise birçok muhaddisin aksine sika olduğu söylemiştir.¹²⁴¹ Zehebî ve İbn Hacer'e göre hadis ilminde zayıftır.¹²⁴²

Hadis ilminde zayıf bir râvî olan Sâbit b. Mûsâ, görme engelli olmasından herhangi bir şekilde tenkit edilmemiştir.

2.4.16. Hârûn b. Ma'rûf el-Mervezî, Ebû Ali el-Hazzâz ed-Darîr (ö. 231/846)

İbn Sa'd, Hârûn b. Ma'rûf'un Bağdat'da hicrî 231 yılında vefat ettiğini söylemiştir.¹²⁴³ İbn Maîn, İclî, Zehebî ve İbn Hacer'e göre sikadır.¹²⁴⁴ Ebû Hâtîm'in de Hârûn b. Ma'rûf a'mâ olduktan sonra hafızasından kendisine hadis rivayet ettiğini söylediği ve onu sika bir râvî olarak gördüğü rivayet edilmiştir.¹²⁴⁵ İbn Hıbbân, "*Kitâbu's-Sikât*" da zikretmiştir.¹²⁴⁶

Güvenilir bir râvî olan Hârûn b. Ma'rûf'un, görme engelli olması muhaddislere göre güvenilir olmasına zarar vermemiştir.

2.4.17. Ahmed b. Ömer b. Hafs, Ebû Ca'fer el-Cellâb ed-Darîr (ö. 235/850)

Ebû Zür'a, Ahmed b. Ömer'den hadis yazdığını, Ebû Hatim ise ona ulaştığını fakat ondan hadis yazmadığını beyan etmiştir.¹²⁴⁷ İbn Maîn ve İbn Hacer'e göre de sikadır.¹²⁴⁸ Bağdâdî görme engelli olduğunu (darîr) ve hicri 235 yılında vefat ettiğini rivayet etmiştir.¹²⁴⁹

Hakkında çok tafsilatlı bilgiler bulunmayan fakat ulaşabildiğimiz kaynaklara göre de sika olan Ahmed b. Ömer, aynı zamanda görme engellidir. Muhaddisler onu görme engelinden dolayı hiçbir surette cerh etmemişlerdir.

¹²⁴⁰ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ*, II, 304-305.

¹²⁴¹ ez-Zehebî, *Mizân*, II, 89.

¹²⁴² ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, I, 187; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 187.

¹²⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 253.

¹²⁴⁴ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXX, 108; el-İclî, *Ma'rifetü's-Sîkât*, II, 323. Ez-Zehebî, *el-Kâşif*, IV, 416; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 1015.

¹²⁴⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 96.

¹²⁴⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, IX, 239.

¹²⁴⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 62.

¹²⁴⁸ el-Hâtîb el-Bağdadî, *Târihu'l-Bağdat*, V, 41; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 96.

¹²⁴⁹ el-Hâtîb el-Bağdadî, *Târihu'l-Bağdat*, V, 41.

2.4.18. Hafs b. Abdullah el-Hilvânî, Ebû Ömer ed-Darîr (ö. 236/851)

Ebû Hâtîm, Hafs b. Abdullah'ın doğru sözlü olduğunu ve hicrî 236 yılında ondan hadis dinlediğini söylemiştir.¹²⁵⁰ İbn Hibbân “*Kitâbu's-Sikât*” adlı eserinde onu zikretmiştir.¹²⁵¹ İbn Hacer de doğru sözlü olduğunu ve hicrî 206 yılında vefat ettiğini belirtmiştir.¹²⁵² Sadece Taberânî ondan hadis rivayet etmiştir.¹²⁵³ Zehebî de vefat tarihi olarak 236 yılını rivayet etmiştir.¹²⁵⁴

Hafs b. Abdullah'ın vefat tarihi ve Ebû Hâtîm'in ondan hadis aldığı tarih çelişkili görülmektedir. Ancak Zehebî ve Ebû Hâtîm, hicrî 236 yılında ittifak etmesinden dolayı İbn Hacer yalnız kalmıştır. Hafs b. Abdullah, hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Bu bilgilere görede güvenilir bir râvî olan Hafs b. Abdullah'ı görme engelinden dolayı cerh eden kimse olmamıştır.

2.4.19. Yahyâ b. Muhammed b. Kays, Ebû Zukeyr ed-Darîr (ö 243/857)

Yahyâ b. Muhammed, İbn Maîn'e göre hadis ilminde zayıftır.¹²⁵⁵ Ebû Hâtîm'e göre hadisleri yazılabilir.¹²⁵⁶ İbn Hibbân Yahyâ b. Muhammed'in senedleri kalb ettiğini, farkında olmadan mürselleri merfu yaptığını ve bunlar çoğalınca da rivayetleri delil olarak kullanılmaktan çıktığını zikretmiştir.¹²⁵⁷ Ukaylî, hadislerine tâbi olunmadığını ifade etmiştir.¹²⁵⁸ Amr b. Ali, rivayetlerinin terk edilmediğini belirtmiştir.¹²⁵⁹ İbn Adî, bazı rivayetleri hariç bütün rivayetlerinin doğru olduğunu beyan etmiştir.¹²⁶⁰ Zehebî, ömrünün uzun ve a'mâ olduğunu açıklamıştır.¹²⁶¹ Sâcî, doğru sözlü olduğunu ve vehm yaptığını zikretmiştir.¹²⁶² İbn Hacer, doğru sözlü olduğunu, çokça hata yaptığını ve sekizinci tabakadan olduğunu beyan etmiştir.¹²⁶³

¹²⁵⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 175.

¹²⁵¹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 200.

¹²⁵² İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 259.

¹²⁵³ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, II, 151.

¹²⁵⁴ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, V, 814.

¹²⁵⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 184.

¹²⁵⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 184.

¹²⁵⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, III, 119.

¹²⁵⁸ el-Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafai'l-Kebîr*, IV, 427.

¹²⁵⁹ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ'*, IX, 104.

¹²⁶⁰ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ'*, IX, 106.

¹²⁶¹ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, IV, 1253.

¹²⁶² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemâl*, XII, 361.

¹²⁶³ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 1066.

Açıklamalardan da anlaşıldığı üzere vehm yapması, çokça hatalarının bulunması ve senedleri kalb etmesi gibi sebeplerden dolayı Yahyâ b. Muhammed hadis ilminde zayıf bir râvîdir. Görme engelli olması bu kusurlara sahip olmasına tesir edip etmediği hiçbir münekkît tarafından açıklanmış değildir.

2.4.20. Hafs b. Ömer b. Abdulaziz, Ebû Ömer ed-Durî ed-Darîr (ö. 248/862)

Hafs b. Ömer, Halife Mansur döneminde hicrî 150 yılında doğmuştur.¹²⁶⁴ Kıraat ve tefsir ilimlerinde âlimdir.¹²⁶⁵ İbn Maîn, onun rivayetine razı olunmadığını söylemiştir.¹²⁶⁶ Süleymân b. Eş'as'ın, Ahmed b. Hanbel'i Hafs b. Ömer'den hadis yazerken gördüğü rivayet edilmiştir.¹²⁶⁷ Dârekutnî, hadis ilminde zayıf, kıraat ilminde sağlam olduğunu zikretmiştir.¹²⁶⁸ Ebû Hâtim, doğru sözlü olduğunu belirtmiştir.¹²⁶⁹ İbn Hibbân "*Kitâbu's-Sikât*" da onun hicrî 248 yılında vefat ettiğini söylemiştir.¹²⁷⁰ Zehebî, Ebû Ali el-Evhezî'den Hafs b. Ömer'in kıraat talebi için seyahatlere çıktığını, yedi kıraati şazlarıyla birlikte öğrendiğini, bu alanda eserler tasnif ettiğini, sika olduğunu, ömrünün sonlarına doğru görme engelli olduğunu rivayet etmiştir.¹²⁷¹ İbn Hacer rivayetlerinde bir kusur olmadığını beyan etmiştir.¹²⁷²

Kıraat ve tefsir ilminde âlim olan Hafs b. Ömer güvenilir bir râvîdir. Ömrünün son yıllarında görme engelli olmuştur. Hiçbir münekkît onu görme engelli olmasından dolayı cerh etmemiştir.

2.4.21. Muhammed b. Hâlid b. Hidâş, Ebû Bekir ed-Darîr (ö. 250/864)

İbn Hibbân, Muhammed b. Hâlid'i "*Kitâbu's-Sikât*" adlı eserinde zikretmiştir.¹²⁷³ İbn Mâce, İbn Huzeyme ve İbn Ebî Dâvud onun haberini rivayet eden muhaddislerdir.¹²⁷⁴ İbn Hacer, doğru sözlü olduğunu ve onuncu tabakanın küçüklerinden olduğunu söylemiştir.¹²⁷⁵ Zehebî, onun 50 yılına yakın zamanlarda vefat

¹²⁶⁴ ez-Zehebî, *en-Nübelâ*, XI, 541.

¹²⁶⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 262.

¹²⁶⁶ el-Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafai'l-Kebîr*, I, 272.

¹²⁶⁷ el-Hatib el-Bağdâdî, *Târihu'l-Bağdat*, VIII, 199.

¹²⁶⁸ ez-Zehebî, *en-Nübelâ*, XI, 541.

¹²⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 184.

¹²⁷⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 200.

¹²⁷¹ ez-Zehebî, *en-Nübelâ*, XI, 541.

¹²⁷² İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 259.

¹²⁷³ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, IX, 113.

¹²⁷⁴ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, IV, 103.

¹²⁷⁵ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 840.

ettiğini beyan etmiştir.¹²⁷⁶ Zehebi, onu onuncu tabakada zikrettiği için vefat tarihi hicrî 250 yılına yakın bir zaman olduğu anlaşılmaktadır.

Hakkında çok az ve sınırlı bilgiye ulaşabildiğimiz Muhammed b. Hıdâş'ın ne zaman ve nasıl görme engelli olduğu, görme engelli olmasının onun hadis tahammül ve edasına tesirinin olup olmadığını da tam olarak tespit edebilmiş değiliz. Ancak elimizdeki bilgilere göre güvenilir bir râvî olup görme engelinden dolayı cerh edilmemiştir.

2.4.22. Muhammed b. İsmâîl b. Bahterî, Ebû Abdullah ed-Darîr (ö. 258/872)

İbn Hibbân, Muhammed b. İsmâîl'i "*Kitâbu's-Sikât*" adlı eserinde onu zikretmiştir.¹²⁷⁷ Ahmed b. Sinân, Ebû Hâtim ve İbn Hacer'e göre doğru sözlüdür.¹²⁷⁸ Bağdâdî ömrünün son yıllarında a'mâ olduğunu zikretmiştir.¹²⁷⁹ Dârekutnî, sika olduğunu ifade etmiştir.¹²⁸⁰ Muhammed b. Mahled ise hicrî 258 yılında vefat ettiğini bildirmiştir.¹²⁸¹ Zehebî, Tirmizî ve İbn Mâce'nin onun haberlerini rivayet ettiğini ve sika olduğunu beyan etmiştir.¹²⁸²

Bu bilgiler ışığında Muhammed b. İsmâîl, güvenilir bir râvîdir. Onun görme engelli olması muhaddislere bir cerh sebebi teşkil etmemiştir.

2.4.23. Muhammed b. Saîd b. Ğalib, Ebû Yahyâ el-Attâr ed-Darîr (ö. 261/875)

Ebû Hâtim, Muhammed b. Saîd'ın doğru sözlü olduğu belirtmiştir.¹²⁸³ İbn Hibbân "*Kitâbu's-Sikât*" adlı eserinde onu zikretmiştir.¹²⁸⁴ Hâtim Bağdâdî sika olduğunu ve hicrî 261 yılında vefat ettiğini beyan etmiştir.¹²⁸⁵ Zehebî'ye göre de sikadır.¹²⁸⁶ Kutubu's-Sitte içerisinde sadece Buhârî onun bir hadisini tahrir etmiştir.¹²⁸⁷

¹²⁷⁶ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, V, 1222.

¹²⁷⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, IX, 188.

¹²⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 190; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 825.

¹²⁷⁹ el-Hâtim el-Bağdadî, *Târihu'l-Bağdâd*, II, 35.

¹²⁸⁰ el-Hâtim el-Bağdadî, *Târihu'l-Bağdâd*, II, 35-36.

¹²⁸¹ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIV, 473.

¹²⁸² ez-Zehebî, *el-Kâşif*, IV, 84.

¹²⁸³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 266.

¹²⁸⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, IX, 128.

¹²⁸⁵ el-Hâtim el-Bağdadî, *Târihu'l-Bağdâd*, II, 375.

¹²⁸⁶ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, VI, 404.

¹²⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, V, 604.

Muhammed b. Saîd, güvenilir bir râvî olup rivayet ettiği hadis sayısı çok azdır. Görme engelli de olan Muhammed b. Saîd, bundan dolayı cerh edilmemiştir.

2.4.24. Abdulmelik b. Muhammed b. Abdullah, Ebû Muhammed (ö. 276/889)

Abdulmelik b. Muhammed, hicrî 160 veya 170 yılında doğmuş, 276 yılında vefat etmiştir.¹²⁸⁸ İbn Hibbân “*Kitâbu’s-Sikât*” da onun Bağdat’a geldiğini ve hadislerinin çoğunu ezberlediğini söylemiştir.¹²⁸⁹ Ebû Dâvud, onun doğru sözlü, emin ve güvenilir olduğunu ve Basra’da ondan hadis yazdığını beyan etmiştir.¹²⁹⁰ Dârekutnî, Abdulmelik b. Muhammed’in doğru sözlü olduğunu ancak sened ve metinlerde çok hata yaptığını, hafızasından rivayette bulunduğunu fakat çok vehm yaptığını, teferüd ettiği haberlerin delil olarak kullanılamayacağını zikretmiştir.¹²⁹¹ Abdulmelik b. Muhammed’in hafızasından altı bin hadis naklettiği rivayet edilmiştir.¹²⁹² Ebû Bekir b. Huzeyme onun Basra’da ihtilat yapmadan önce hadis rivayet ettiğini ve sonra Bağdat’a gittiğini söylemiştir.¹²⁹³ Zehebî, görme engelli (darîr) hafız olmakla birlikte doğru sözlü olduğunu ancak hatalar yaptığını belirtmiştir.¹²⁹⁴ İbn Hacer doğru sözlü olduğunu ancak hatalarda yaptığını ve Bağdat’a taşındığında değişikliğe uğradığını söylemiştir.¹²⁹⁵

Genel olarak muhaddisler Abdulmelik b. Muhammed’i çokça vehm yapması ve bunun sonucunda da hataya düşmesinden dolayı cerh etmişlerdir. Ancak bu sebeplerden dolayı hadisleri terk edilmemiştir. Aslında muhaddisler onu Bağdat’a gittikten sonra ihtilâta maruz kaldığı zamanları dikkate alarak cerh etmişlerdir. Basra’da ikamet ederken hafızasının çok güçlü olmasından dolayı övenler bile olmuştur. Kısacası onu cerh edenler Bağdat’da hafızasının değiştiği dönemi dikkate alırken onu cerh etmeyenler Basra’da sağlıklı olduğu dönemi ele almışlardır. Sonuç olarak Abdulmelik b. Muhammed, Bağdat’a taşınmadan önce güvenilir bir râvîyken sonra güvenirliliğini yitirmiştir. Görme engelli olmasının ondaki değişime sebep olduğuna dair bir bilgi ise bulunamadı.

¹²⁸⁸ el-Hatîb el-Bağdadî, *Târihu’l-Bağdad*, X, 424-425.

¹²⁸⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, VIII, 391.

¹²⁹⁰ Ebû Ubeyd Âcurrî, *Sualat li Ebi Dâvud*, II, 115.

¹²⁹¹ el-Hâkim en-Nisâbûrî, *Sualatu Hâkim Nisâbûrî li’l-Dârekutnî fî Cerh ve’t-Ta’dîl*, Mektebetü’l-Maârif, Riyâd, 1984, s. 131.

¹²⁹² el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XVIII, 403.

¹²⁹³ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XVIII, 404.

¹²⁹⁴ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 329.

¹²⁹⁵ İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 627.

2.4.25. Muhammed b. Îsâ b. Serve b. Mûsâ, Ebû Îsâ et-Tirmizî (ö. 280/393)

İbn Hibbân, Muhammed b. Îsâ'nın "*Kitâbu's-Sikât*" da Horasan ehlinden olduğunu, hadisleri toplayıp kitap haline getirdiğini sonra da ezberlediğini belirtmiştir.¹²⁹⁶ Halilî onun sika olduğunu ve bu konuda ittifak edildiğini, câmi türünde ve cerh ve ta'dîl konularında kitabının olduğunu ve hicri 280 yılından sonra vefat ettiğini beyan etmiştir.¹²⁹⁷ Onun doğuştan görme engelli (ekmeh) olduğunu ve hadis talebi için birçok yerler gezdiği de nakledilmiştir.¹²⁹⁸ Hadisleri çok iyi ezberlediği söylenmektedir. Ebû Saîd el-İdrisî onun hıfz konusunda darb-ı mesel olduğunu söylemiştir.¹²⁹⁹ Ebû Ahmed el-Hâkim onun çok vera ve takva ehli olduğunu çok ağladığı için gözlerini kaybettiğini ve uzun yıllar böyle yaşadığını zikretmiştir.¹³⁰⁰ Buradan da onun doğuştan görme engelli olduğu iddiasının zayıflığı da ortaya çıkmaktadır. Zehebî de bu konu da ihtilaf olduğunu ancak Abdumelik b. Muhammed'in eserlerini yazdıktan sonra yaşı ilerlediği zamanlarda gözlerini kaybettiğini söylemenin daha doğru olduğunu söylemiştir.¹³⁰¹ Zehebî'nin bu görüşü seçmesine sebep olan etkenlerden biri de kendisinin naklettiği bir haberdur. Bu haberde Muhammed b. Îsâ'nın bir seyahat esnasında hadisleri yazdığı kitabı unuttuğunu ve bu yüzden ezberinden okumak zorunda kaldığını bizatihi kendisi tarafından söylenmiştir.¹³⁰² Son olarak İbn Hacer de onun sika hâfız olduğunu söylemiştir.¹³⁰³

Abdumelik b. Muhammed görme engeli olan güvenilir bir râvîdir. O görme engelli olmadan önce eserlerini telif etmiş ve hadisleri ezberleme imkânı bulmuştur. Dolayısıyla görme engeli onu çok etkilememiştir. Zaten görme engeli olması sebebiyle onu tenkit eden kimse olmamıştır.

2.4.26. Kays b. Muhammed b. el-Eş'as el-Kindî el-Kûfî (ö.?)

İbn Hibbân, Kays b. Muhammed'i "*Kitâbu's-Sikât*" adlı eserinde zikretmiştir.¹³⁰⁴ Sadece Ebû Dâvud, onun bir haberini rivayet etmiştir.¹³⁰⁵ İbn Kattân,

¹²⁹⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, IX, 153.

¹²⁹⁷ el-Halilî, *el-Îrşâd*, III, 905.

¹²⁹⁸ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXVI, 251.

¹²⁹⁹ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 617.

¹³⁰⁰ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 617.

¹³⁰¹ ez-Zehebî, *en-Nübelâ*, XIII, 271.

¹³⁰² ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 617.

¹³⁰³ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 886.

¹³⁰⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, V, 315.

meçhul olduğunu belirtmiştir.¹³⁰⁶ İbn Adî, görme engelli (darîr) olduğunu ve zühd hayatı yaşadığını söylemiştir.¹³⁰⁷ İbn Hacer de rivayetlerinin makbul olduğunu zikretmiştir.¹³⁰⁸

Hakkında çok az bilgiye ulaşabildiğimiz Kays b. Muhammed, yukarıda da belirtildiği üzere çok az rivayeti vardır ve rivayeti mu'teber görülmiştir. Görme engelli olmasının onun rivayetine etki edip etmediği muhaddisler tarafından açıklanmamıştır.

2.4.27. Haccâc ed-Darîr (ö.?)

Sadece Ebû Dâvud'un onun bir rivayetini tahrir etmiştir¹³⁰⁹ İbn Hacer'e göre rivayeti makbudur.¹³¹⁰

Muhaddisler arasında yalnızca Mizzî ve İbn Hacer adını zikretmiştir. Fakat tam olarak adının ne olduğu bilinmemektedir. İbn Hacer ve Ebû Davud onu görme engelli olmasından dolayı da cerh etmemişlerdir.

2.4.28. Husayn b. Numeyr el-Vâsî, Ebû Mihsan ed-Darîr (ö.?)

İbn Maîn'e göre Husayn b. Numeyr'in rivayetlerinin bir değeri yoktur.¹³¹¹ İclî, Ebû Zür'a ve İbn Hıbbân'agöre sikadır.¹³¹² Ebû Hâtim ise onun doğru, sâlih bir kimse olduğunu ve rivayetinde bir beis olmadığını belirtmiştir.¹³¹³ İbn Hacer¹³¹⁴ ise rivayetinde bir kusur olmadığını söylemiştir. Buhâri, Ebû Dâvud, Nesâî ve Tirmizî onun haberlerini rivayet etmişlerdir.¹³¹⁵

Güvenilir bir râvî olan Husayn b. Numeyr görme engeli (darîr) olmasından dolayı cerh edilmemiştir.

¹³⁰⁵ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIV, 77.

¹³⁰⁶ el-İrâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyin b. Abdurrahmân, *Zeylû Mizâni'l-İ'tidâl*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, s.173.

¹³⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, V, 373.

¹³⁰⁸ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 805.

¹³⁰⁹ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, V, 470.

¹³¹⁰ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 225.

¹³¹¹ İbn Maîn, *Târîh*, IV, 57.

¹³¹² el-İclî, *Ma'rîfetü's-Şîkât*, I, 307; Ebû Zür'a, *Ebû Zür'a ve Cuhuduhu*, III, 859; İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, IV, 157.

¹³¹³ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 198.

¹³¹⁴ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 255.

¹³¹⁵ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, VI, 547.

2.4.29. Uteybe ed-Darîr (ö.?)

“Ca’fer b. Süleymân’ın Uteybe’den Uteybe’nin de Beride b. Efram’dan” şeklinde bir tarikindeki Uteybe ve Beride adlı râvîler, Yahyâ b. Maîn’e sorulduğunda o ikisini ilk defa bu rivayette duyduğunu söylemiştir.¹³¹⁶ Buhârî de bu isnadın meçhul olduğunu belirtmiştir.¹³¹⁷ Sadece Nesâî bu tariki rivayet etmiştir.¹³¹⁸

Hakkında sadece bu kadar bilgi bulabildiğimiz Uteybe meçhul bir râvî olarak bilinmektedir. İsmindeki “darîr” lafzının onun görme engelli olmasından dolayı verildiği büyük bir ihtimaldir. Ancak görme engelini onda ne tür etkisinin olduğu meçhuldür.

2.4.30. Halef b. Âmir ed-Dârîr (ö.?)

Hatib el-Bağdadî, Halef b. Âmir’in Bağdat’da ikamet ettiğini belirttikten sonra onun bir haberini rivayet etmiştir.¹³¹⁹ İbn Cevzî, münker rivayette bulunduğunu belirtmiştir.¹³²⁰ Zehebî¹³²¹ ve İbn Hacer meçhul olarak görmüştür.¹³²²

Meçhul bir râvî olan Halef b. Âmir’i görme engelinden dolayı terk eden herhangi bir hadis münekkidi eldeki bilgilerden tespit edebilmiş değiliz.

2.5. A‘ver Olan Raviler

Yapılan araştırmalar neticesinde hadis tarihinde sahabe sonrası tabakalardan 22 a‘ver türünde görme engelli olan râvî tespit edilmiştir. Bu râvîler ve tenkitleri şu şekildedir:

2.5.1. Azra b. Abdurrahmân b. Zûrâre el-Huzâî el-A‘ver (ö. 101-110/720-728)

Azra b. Abdurrahmân, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medinî, İclî ve İbn Hacer’e göre sikadır.¹³²³ İbn Hibbân onu “*Kitâbu’s-Sikât*” da zikretmiştir.¹³²⁴ Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî onun haberini rivayet etmişlerdir.¹³²⁵

¹³¹⁶ İbn Maîn, *Târîh*, II, 391.

¹³¹⁷ el-Buhârî, *Târihu’l-Kebir*, II, 140.

¹³¹⁸ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XIV, 331.

¹³¹⁹ el-Hâtib el-Bağdadî, *Târihu’l-Bağdâd*, VIII, 329.

¹³²⁰ İbn Cevzî, *ed-Duafâ’ ve’l-Metrûkîn*, I, 255.

¹³²¹ ez-Zehebî, *Mizân*, II, 451.

¹³²² İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizân*, III, 369.

¹³²³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VII, 21; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VII, 21; İclî, *Ma’rifetü’s-Şîkât*, II, 134; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 676.

Güvenilir bir râvî olan Azra b. Abdurrahmân, görme engelli olmasından dolayı herhangi bir şekilde tenkit edilmemiştir.

2.5.2. Üryân b. Heysem b. Esved b. Ukeyş el-A‘ver (ö. 101-110/720-728)

Uryân b. Heysem, Ebû Hâtîm’e göre meçhuldür.¹³²⁶ İbn Hibbân, onu “*Kitâbu’s-Sikât*” da zikretmiştir.¹³²⁷ İbn Hacer’e göre rivayetleri makbuldür.¹³²⁸ Nesâî de onun rivayetini tahrir etmiştir.¹³²⁹

Hakkında sadece bu kadar bilgi bulabildiğimiz Uryân b. Heysem, güvenilir bir râvîdir. Onun görme engelinden dolayı cerh edilip edilmediğine maalesef ulaşabilmiş değiliz.

2.5.3. Lâhik b. Humeyd b. Saîd el-A‘ver (ö. 106/724)

İbn Sa‘d, Lâhik b. Humeyd’in çokça hadislerinin olduğunu ve sika olarak gördüğünü söylemiştir.¹³³⁰ İbn Maîn, hadislerinin uyumsuz olduğunu beyan etmiştir.¹³³¹ Ebû Zür‘a, İbn Hibbân İbn Abdilber, Zehebî ve İbn Hacer’egöre sikadır.¹³³² Lâhik b. Humeyd’in hicrî 106 yılında vefat etmiştir.¹³³³

Lâhik b. Humeyd, güvenilir bir râvîdir. Onu görme engelli olmasından dolayı cerh eden bir münekkit tespit edilemedi.

2.5.4. Muhammed b. Ubeydullah, Ebû Avn Sekafî Kûfî A‘ver (ö. 116/734)

Muhammed b. Ubeydullah, İbn Sa‘d, İbn Maîn, Ebû Zür‘a, İclî İbn Hacer’e göre sikadır.¹³³⁴ İbn Hibbân onu “*Kitâbu’s-Sikât*” da zikretmiştir.¹³³⁵ Hicrî 116 yılında vefat etmiştir.¹³³⁶

¹³²⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, VII, 300.

¹³²⁵ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XX, 52.

¹³²⁶ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh ve’t-Ta’dîl*, VII, 38.

¹³²⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, VII, 304.

¹³²⁸ İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 675.

¹³²⁹ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, IV, 480.

¹³³⁰ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, VII, 768.

¹³³¹ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXXI, 178.

¹³³² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, IX, 124; İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, V, 518; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, VI, 769; Zehebî, *el-Kâşif*, IV, 469; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 1046.

¹³³³ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, IV, 469.

¹³³⁴ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, VI, 310; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VIII, 1; İclî, *Ma‘rifetü’s-Şîkât*, II, 247; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s.874.

¹³³⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, V, 380.

¹³³⁶ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, V, 724.

Güvenilir bir râvî olan Muhammed b. Ubeydullah, görme engeli olması sebebiyle herhangi bir şekilde cerh edilmemiştir.

2.5.5. Habibu'l-A'ver (ö. 130/748)

Habibu'l-A'ver, Zübeyr b. Avvâm'ın mevlasıdır ve rivayet ettiği hadis sayısı azdır.¹³³⁷ İbn Hıbbân “*Kitâbu's-Sikât*” da “*Eğer o Hind b. Esmâ'nın oğlu değilse kim olduğunu bilmiyorum.*” demiştir.¹³³⁸ Onun bir hadisini Müslim, Ebû Dâvud ve Nesâî tahrir etmiştir.¹³³⁹ Mufaddal el-Ğulâbî Yezid b. Ömer velayetinde vefat ettiğini bildirmiştir.¹³⁴⁰ İbn Hacer rivayetlerinin makbul olduğu görüşünde olmuştur.¹³⁴¹

Tam olarak adı ve künyesi tespit edilemeyen Habibu'l-A'ver'in elimizdeki kısıtlı olan bilgilere göre güvenilir bir râvîdir. Görme engeli (a'ver) olmasından dolayı da cerh edilmemiştir.

2.5.6. Amr b. Dinâr el-Basrî, Ebû Yahyâ el-A'ver (ö. 131-140/749-757)

Yahyâ b. Maîn, Amr b. Dinâr'ın hadislerinin bir değeri olmadığını belirtmiştir.¹³⁴² Buhârî durumunun şüpheli olduğunu ifade etmiştir.¹³⁴³ Ahmed b. Hanbel,¹³⁴⁴ İbn Uleyye,¹³⁴⁵ Ebû Hâtim,¹³⁴⁶ Ebû Zür'a, İclî, Nesâî, Sa'dî, Râzî, Tirmizî, Amr b. Ali ve İbn Hacer'e göre hadis ilminde zayıftır.¹³⁴⁷ İbn Hıbbân sağlam râvîlerden mevzu hadisler rivayet ettiğini ve rivayetlerini yazmanın helal olmadığını zikretmiştir.¹³⁴⁸ Tirmizî ve İbn Mâce onun hadisini rivayet etmişlerdir.¹³⁴⁹

Amr b. Dinâr, hadis ilminde zayıftır. Onun zayıf bir râvî olmasında görme engelli olmasının bir etkisi olduğuna dair herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

¹³³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, V, 412.

¹³³⁸ İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 178.

¹³³⁹ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, V, 410.

¹³⁴⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemâl*, III, 85.

¹³⁴¹ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 221.

¹³⁴² ed-Dârimî, *Târih*, s. 137.

¹³⁴³ el-Buhârî, *Târihu'l-Kebir*, VI, 329.

¹³⁴⁴ İbn Mibred, *Bahru'd-Dem*, s. 118.

¹³⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 232.

¹³⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 232.

¹³⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 232; el-İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, II, 176; en-Nesâî, *ed-Duafa ve'l-Metrûkîn*, s. 186; İbn Cevzî, *ed-Duafa ve'l-Metrûkîn*, II, 226; el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXII, 15; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXII, 15; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 734.

¹³⁴⁸ İbn Hıbbân, *el-Mecrûhîn*, II, 71.

¹³⁴⁹ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXII, 15.

2.5.7. Müslim b. Keysân ed-Dabbî, Ebû Abdullah el-A‘ver (ö. 131-140/749-757)

Yahyâ b. Maîn, Müslim b. Keysân'ın ihtilat yaptığını söylemiştir.¹³⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Ebû Zür‘a, İbn Adî ve İbn Hacer'e göre hadis ilminde zayıftır.¹³⁵¹ Buhârî, hakkında eleştiriler olduğunu ifade etmiştir.¹³⁵² Nesâî, hadislerinin terk edilmiş olduğunu belirtmiştir.¹³⁵³ İbn Hibbân, onun ömrünün sonlarına doğru ihtilat yaptığını ve rivayet ettiği şeylerin ne olduğunu bilmediğini, sika râvîlerden aslı olmayan şeyler rivayet ettiğini, hadisleri birbirine karıştırdığını ve bunları birbirinden ayıramadığını zikretmiştir.¹³⁵⁴ Sa‘di'nin ise rivayetlerinin terk olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.¹³⁵⁵

Hadis ilminde zayıf olan Müslim b. Keysân'ı, görme engeli dolayısıyla ne eleştiren olmuş ne de cerh eden olmuştur.

2.5.8. Halef b. Haşveb el-Kûfî, Ebû Marzûk el-Aver (ö. 140/757)

İcî, Halef b. Haşveb'in sika olduğunu söylemiştir.¹³⁵⁶ İbn Hibbân, “*Kitâbu's-Sikât*” da onun haccdan dönerken Kûfe'ye kadar geceleri uyumadığını zikretmiştir.¹³⁵⁷ Sufyân b. Uyeyne, onu överken, Nesâî ise rivayetinde bir sakınca olmadığını belirtmiştir.¹³⁵⁸ İbn Hacer'e göre sikadır.¹³⁵⁹ İbn Arabî, onu en faziletli gençlerden biri olarak gördüğünü ifade etmiştir.¹³⁶⁰ Nesâî onun sadece bir hadis tahric etmiştir.¹³⁶¹ İbn Halfun, da “*sikat*” adlı eserinde zikretmiştir.¹³⁶² Zehebî, hicrî 140 yılına kadar yaşadığını söylemiştir.¹³⁶³

Hakkında çok az bir bilgiye ulaşabildiğimiz Halef b. Haşveb güvenilir bir râvîdir. Çok az rivayeti bulunmasına karşın görme engelinden dolayı cerh edilmemiştir.

¹³⁵⁰ İbn Maîn, *Târîh*, III, 311.

¹³⁵¹ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ'*, VIII, 3; el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXVII, 534; el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXVII, 533; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ'*, VIII, 6; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 909.

¹³⁵² el-Buhârî, *Târîhu'l-Kebir*, VII, 271.

¹³⁵³ en-Nesâî, *ed-Duafa ve'l-Metrukîn*, s. 228.

¹³⁵⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, III, 8.

¹³⁵⁵ İbn Cevzî, *ed-Duafâ' ve'l-Metrukîn*, III, 118.

¹³⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, II, 321.

¹³⁵⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VI, 269.

¹³⁵⁸ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, VIII, 280.

¹³⁵⁹ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 298.

¹³⁶⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemâl*, IV, 200.

¹³⁶¹ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, VIII 282.

¹³⁶² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemâl*, IV, 201.

¹³⁶³ ez-Zehebî, *Tehzibu't-Tehzib*, III, 130.

2.5.9. Saïd b. Merzubân el-Absî, Ebû Saïd el-Bakkâl el-Kûfî el-A‘ver (ö. 140/757)

İbn Sa‘d, Saïd b. Merzubân’ın Huzeyfe b. Yemân’ın mevlası olduğunu, hadisinin az sayıda olduğunu beyan etmiştir.¹³⁶⁴ Yahyâ b. Maîn, rivayetlerinin bir değeri olmadığını belirtmiştir.¹³⁶⁵ İclî, Nesâî, İbn Uyeyne ve İbn Hacer’e göre hadis ilminde zayıftır.¹³⁶⁶ Ebû Zür‘a, onun hadislerinin yumuşak olduğunu, tedlis yaptığını ama yalan söylemediğini ifade etmiştir.¹³⁶⁷ Ebû Hâtim’in onun rivayetlerinin delil olmadığını söylediği rivayet edilmiştir.¹³⁶⁸ İbn Hıbbân bir gözünde görme engeli (a‘ver) olduğunu, Kûfe ehlinde olduğu, çokça vehm yaptığını ve çok açık hatalar yaptığı belirterek onu cerh etmiştir.¹³⁶⁹ İbn Adî, sika râvîlerin ondan rivayette bulunduğunu, onun zayıf râvîlerden biri olduğunu ve hadisinin terk edilemeyeceğini belirtmiştir.¹³⁷⁰ Amr b. Ali, hadislerinin terk edilmiş olduğunu söylerken Ebû Usame, sika olduğunu belirtmiştir.¹³⁷¹ Buhâri, Tirmizî ve İbn Mâce ondan hadis rivayet etmişlerdir.¹³⁷² Zehebî, hüccet olmadığını,¹³⁷³ hiçbir kimsenin onu sika olarak görmediğini ve hicrî 140 yılında vefat ettiğini zikretmiştir.¹³⁷⁴

Hadis ilminde zayıf olan Said b. Merzubân, görme engelli olmasından dolayı herhangi bir şekilde cerh edilmemiştir.

2.5.10. Hârûn b. Sa‘d el-İclî el-Cu‘fî el-Kûfî el-A‘ver (ö. 141-150/758-767)

İbn Maîn, Hârûn b. Sa‘d’ın Şia taraftarı olduğunu¹³⁷⁵ ve rivayetinde bir sakınca olmadığını belirtmiştir.¹³⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, doğru sözlü olduğunu, Ebû Hâtim ise rivayetinde bir sakınca olmadığını ifade etmiştir.¹³⁷⁷ İbn Hibbân onu “*Kitâbu’s-Sikât*” da zikretmiştir.¹³⁷⁸ Fakat İbn Hibbân, “*el-Mecrûhîn*” eserinde onun Rafizî olduğunu,

¹³⁶⁴ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, VI, 339.

¹³⁶⁵ İbn Maîn, *Târîh*, IV, 41.

¹³⁶⁶ el-İclî, *Ma‘rifetü’s-Şikât*, I, 404; en-Nesâî, *ed-Duafa ve’l-Metrûkîn*, s. 127; el-Ukaylî, *Kitâbu’d-Duafai’l-Kebîr*, II, 116; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 387.

¹³⁶⁷ Ebû Zür‘a, *Ebû Zür‘a ve Cuhuduhu*, III, 874.

¹³⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta‘dîl*, IV, 62.

¹³⁶⁹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 333.

¹³⁷⁰ İbn Adî, *el-Kâmil fî Duafâ’*, IV, 436.

¹³⁷¹ İbn Cevzî, *ed-Duafâ’ ve’l-Metrûkîn*, I, 326.

¹³⁷² el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XI, 56.

¹³⁷³ ez-Zehebî, *Mizân*, II, 383.

¹³⁷⁴ ez-Zehebî, *Tehzibu Tehzibu’l-Kemâl*, IV, 42.

¹³⁷⁵ İbn Maîn, *Târîh*, III, 360.

¹³⁷⁶ ed-Dârimî, *Târîh*, s. 225.

¹³⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta‘dîl*, IX, 91.

¹³⁷⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, VII, 579.

Zeydiyye'nin başı olduğunu, Alî b. Zeyd'in tabutunun yanında i'tikafa girdiğini, mezhebinin propagandasını yaptığını, ondan rivayette bulunmanın ve rivayetleri ile delil getirmenin caiz olmadığını beyan etmiştir.¹³⁷⁹ İbn Adî, hadislerinde münker rivayetlerin olmadığını ve rivayetlerinde bir sakınca olmadığını söylemiştir.¹³⁸⁰ Zehebi ve İbn Hacer'e göre ise doğru sözlüdür.¹³⁸¹

Rafîzi olması sebebiyle hadis ilminde zayıf olan Hârûn b. Sa'd, görme engelli olması sebebiyle kendisini cerh hiçbir kimse olmamıştır.

2.5.11. Abdullah b. Yezîd el-Mahzûnî el-A'ver, Ebû Abdurrahmân (ö. 148/765)

Abdullah b. Yezîd, Yahyâ b. Maîn, Nesâî, Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Hâtim ve Hacer'e göre sikadır.¹³⁸² İbn Hibbân onu "*Kitâbu's-Sikât*" da zikretmiştir.¹³⁸³ Abdullah b. Yezîd, hicrî 148 yılında vefat etmiştir.¹³⁸⁴

Görme engelli olan Abdullah b. Zeyd, güvenilir bir râvîdir. Onun görme engelli olması muhaddisler tarafından cerh edilmesine bir sebep teşkil etmemiştir.

2.5.12. Muhil b. Muhriz ed-Dabbî el-Kûfî el-A'ver (ö. 158/775)

İbn Sa'd, Muhil b. Muhriz'in görme engelli (mekfûf) olduğunu ve hadis ilminde zayıf olduğunu söylemiştir.¹³⁸⁵ Ahmed b. Hanbel de sika olduğu kanaatindedir.¹³⁸⁶ Nesâî ise rivayetinde sakınca olmadığını ifade etmiştir.¹³⁸⁷ Ebû Hâtim, görme engelli (darîr) olduğunu, hadislerinde bir sakınca olmadığını ancak delil olarak da kullanılamayacağını belirtmiştir.¹³⁸⁸ İbn Hibbân, hata yapanlardan biri olduğunu ve bu hatalar çoğalınca terk edildiğini, onun sağlam râvîlerin yolundan gitmediğini ve hicrî 150 yılında vefat ettiğini söylemiştir.¹³⁸⁹ Zehebî, onun doğru sözlü olduğunu ancak

¹³⁷⁹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 94.

¹³⁸⁰ İbn Adî, *el-Kâmil fî'd-Duafâ'*, VIII, 440.

¹³⁸¹ ez-Zehebi, *el-Kâşif*, IV, 412; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 1014.

¹³⁸² el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XVI, 318; İbn Mibred, *Bahru'd-Dem*, s. 93; İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, II, 66; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 198; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 558.

¹³⁸³ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 12.

¹³⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, III, 710.

¹³⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VI, 343.

¹³⁸⁶ İbn Mibred, *Bahru'd-Dem*, s. 148.

¹³⁸⁷ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXVII, 292.

¹³⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 414.

¹³⁸⁹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 19.

hiçbir kimsenin kitabında onun haberini tahrir etmediğini beyan etmiştir.¹³⁹⁰ Son olarak İbn Hacer, doğru sözlü olduğunu ve hicrî 158 yılında vefat ettiğini zikretmiştir.

Muhil b. Muhriz'in tam olarak hangi tür görme engelinde olduğu muhaddislerin farklı beyanlarına göre ihtilaflıdır. Ancak bütün beyanları birleştirirsek onun önce tek gözünü kaybettiğini (a'ver) ve bundan dolayı da "A'ver " lakabı verildiğini, daha sonra diğer gözünü de kaybedince bu kez mekfûf denildiğini söylemek mümkündür. Muhil b. Muhriz rivayetlerinde hataların bulunmasından dolayı hadis ilminde zayıftır. Ayrıca görme engelli olması münekkitlere göre bir cerh sebebi olarak görülmemiştir.

2.5.13. İshâk b. Ebî Bekr el-Medenî el-A'ver (ö. 161-170/778-787)

İbn Hibbân "Kitâbu's-Sikât" adlı eserinde onu zikretmiştir.¹³⁹¹ Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, İbn Şahin ve İbn Hacer'egöre doğru sözlü bir râvîdir.¹³⁹² Kütüb-i Sitte müellifleri arasında sadece Nesaî onun hadislerini tahrir etmiştir.¹³⁹³

Hakkında çok az ve sınırlı bilgiye ulaşabildiğimiz İshâk b. Ebî Bekr, güvenilir bir râvîdir. Görme engelinden dolayı da cerh edilmemiştir.

2.5.14. Hârûn b. Mûsâ el-Ezdî, Ebû İshâk el-Basrî el-A'ver (ö. 161-170/778-787)

Hârûn b. Mûsâ, İbn Maîn, Ebû Zür'a, Esmâî, İbn Şahin Ebû Davûd ve İbn Hibbân'a göre sikadîr.¹³⁹⁴ Zehebî doğru sözlü olduğunu belirtmiştir.¹³⁹⁵ İbn Hacer de sika olduğunu ancak Kaderiyye mensubu olmakla itham edildiğini zikretmiştir.¹³⁹⁶

Hârûn b. Mûsâ, güvenilir bir râvîdir. Görme engelli olması onun cerh edilmesine neden olmamıştır.

¹³⁹⁰ ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ'*, II, 148.

¹³⁹¹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 110.

¹³⁹² el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, I, 415; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 216; el-İclî, *Ma'rîfetü's-Sikât*, I, 35; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 127.

¹³⁹³ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, I, 415.

¹³⁹⁴ ed-Dârimî, *Târîh*, s. 224; Ebû Zür'a, *Ebû Zür'a ve Cuhuduhu*, III, 946; el-Hâtib el-Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdâd*, XIV, 6; İbn Şâhin, *Târîhu Esmâ's-Sikât*, s. 249; Âcurrî, *Sualat li Ebî Dâvud*, I, 412; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, IX, 237.

¹³⁹⁵ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, IV, 416.

¹³⁹⁶ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 1016.

2.5.15. Muhammed b. Ziyâd el-Yeşkurî el-Kûffî el-A‘ver (ö. 171-180/788-796)

Ali b. Medîni, Muhammed b. Ziyâd'ın babasın ondan bir kitap yazdığını ancak hadis ilmindeki zayıflığına muttali olunca bu kitabı attığını söylemiştir.¹³⁹⁷ Yahyâ b. Maîn, yalancı pislik olduğunu söylemiştir.¹³⁹⁸ Ahmed b. Hanbel onun görme engelli (a‘ver), yalancı pislik olduğunu ve hadis uydurduğunu söylemiştir.¹³⁹⁹ Amr b. Zarare, hadis uydurmakla itham edildiğini söylemiştir.¹⁴⁰⁰ İclî, Nesâî ve Ebû Hâtîm hadislerinin terk edilmiş olduğunu zikretmiştir.¹⁴⁰¹ İbn Hibbân, onu “*Kitâbu’s-Sikât*” da zikretmiş¹⁴⁰² ve kendisinin diğer kitabı “*el-Mecrûhîn*” de onu sika râvîler üzerinden hadisler uydurduğunu ve onu yermek dışında hadislerini yazmanın helal olmadığını belirtmiştir.¹⁴⁰³ Sa‘dî’nin de onun yalancı pislik olduğunu söylediği rivayet olunmuştur.¹⁴⁰⁴ Amr b. Alî, hadislerinin terk edilmiş olduğunu ve hadislerinin de münker olduğunu beyan etmiştir.¹⁴⁰⁵ İbn Adî, onun Meymûne b. Mihrân’da hiç kimsenin daha önce rivayet etmediği, hiçbir sika râvînin kabul etmediği münker hadisler rivayet ettiğini belirtmiştir.¹⁴⁰⁶ Darekutnî ve İbn Hacer de yalancı olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁰⁷

Yalancı olmasından dolayı güvenilir bir râvî olmayan Muhammed b. Ziyad, görme engelli olduğu muhaddisler tarafından vurgulanmış ama görme engelinden dolayı cerh edilmemiştir.

2.5.16. Anbese b. Abdulvâhid b. Umeyye, Ebû Hâlid el-A‘ver (ö. 181-190/979-806)

Yahyâ b. Maîn, Anbese b. Abdulvâhid’in sika olduğu görüşündedir.¹⁴⁰⁸ Ayrıca İbn Maîn’in o görme engelliyyken ondan hadis işittiği rivayet edilmiştir.¹⁴⁰⁹ Ebu Zür‘a, rivayetinde bir sakınca görmediğini belirtmişken, Ebû Hâtîm, onun sika olduğunu

¹³⁹⁷ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXV, 224.

¹³⁹⁸ İbn Maîn, *Târîh*, II, 516.

¹³⁹⁹ İbn Mibred, *Bahru’d-Dem*, s. 138.

¹⁴⁰⁰ el-Buhârî, *Târîhu’l-Kebîr*, I, 73.

¹⁴⁰¹ el-İclî, *Ma‘rifetü’s-Şikât*, II, 238; en-Nesâî, *ed-Duafa ve’l-Metrukîn*, s. 222; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VII, 258.

¹⁴⁰² İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, VII, 443.

¹⁴⁰³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 250.

¹⁴⁰⁴ İbn Adî, *el-Kâmil fi’d-Duafâ’*, VII, 297.

¹⁴⁰⁵ İbn Adî, *el-Kâmil fi’d-Duafâ’*, VII, 297.

¹⁴⁰⁶ İbn Adî, *el-Kâmil fi’d-Duafâ’*, VII, 301.

¹⁴⁰⁷ ez-Zehebî, *el-Muğnî fi’d-Duafâ’*, II, 197; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 845.

¹⁴⁰⁸ İbn Maîn, *Târîh*, II, 458.

¹⁴⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, V, 149.

söylemiştir¹⁴¹⁰ Ebû Dâvud Anbese ile ilgili olarak şöyle demiştir: “Biz onu abdallardan biri olarak görüyorduk ta ki abdalların mevalilerden olduğunu işitene kadar.”¹⁴¹¹ İbn Hibbân, İbn Şahin ve İbn Hacer’e göre sikadır.¹⁴¹² Buhâri ondan sadece bir hadis rivayet ederken, Ebû Dâvud’un da ondan rivayetleri mevcuttur.¹⁴¹³

Anbese b. Abdulvâhid, güvenilir bir râvîdir. O görme engelli olmasına rağmen hadis rivayet etmiş ve bu sebeple cerh edilmemiştir.

2.5.17. Haccâc b. Muhammed el-Masisî el-A‘ver, Ebû Muhammed (ö. 206/821)

Haccâc b. Muhammed, Ali b. Medîni’ye göre sika, İbn Hâtîm’e göre ise doğru sözlüdür.¹⁴¹⁴ İbn Sa‘d, Bağdatlı olduğunu fakat çocukları ve ailesiyle birlikte Misis’e taşındığını, iki sene orada ikamet ettikten sonra tekrar Bağdat’a döndüğünü, hicrî 206 yılında ölünceye kadar burada yaşadığını, doğru sözlü ve sika olarak gördüğünü fakat Bağdat’a geri döndüğünde ömrünün son yıllarında değiştiğini söylemiştir.¹⁴¹⁵ Ahmed b. Hanbel, hadisleri zabt etmede en iyisi olduğunu, hadisleri en doğru olan olduğunu, harflere çok dikkat ettiğini ve hadislerinin sağlam olduğunu söylemiştir.¹⁴¹⁶ İclî ve Nesâî’ye göre sikadır.¹⁴¹⁷ İbn Hibbân “*Kitâbu’s-Sikât*” da zikretmiştir.¹⁴¹⁸ Ebû Dâvûd, Yahyâ b. Maîn’in ondan yaklaşık beş bin hadis yazdığını söylemiştir.¹⁴¹⁹ İbrâhim b. İshak el-Harbî, Yahyâ b. Maîn’in Bağdat’a son gelişinde onun yanına uğradığını ve onun ihtilat yaptığını gördüğünü rivayet etmiştir.¹⁴²⁰ İbn Hacer de sika ve sağlam olduğunu ancak ömrünün son yıllarında ihtilat yaptığını belirtmiştir.¹⁴²¹

Haccâc b. Muhammed, ihtilata uğramadan önce güvenilir bir râvî olup sonrasında ise güvenilir değildir. Onun ihtilata maruz kalmasının sebebinin ne olduğu ise muhaddisler tarafından tespit edilmiş değildir. Bunda onun görme engelli (a‘ver) olmasının etkili olup olmadığı da meçhuldür.

¹⁴¹⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VI, 402.

¹⁴¹¹ Âcurî, *Sualat li Ebî Dâvud*, II, 204.

¹⁴¹² İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, VII, 12; İbn Şâhin, *Târîhu Esmâi’s-Sikât*, s. 169; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 756.

¹⁴¹³ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXII, 422.

¹⁴¹⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, III, 166.

¹⁴¹⁵ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, VII, 240.

¹⁴¹⁶ İbn Mibred, *Bahru’d-Dem*, s. 39.

¹⁴¹⁷ el-İclî, *Ma’rifetü’s-Sikât*, I, 286; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, V, 455.

¹⁴¹⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, VIII, 201.

¹⁴¹⁹ Ebû Ubeyd Âcurî, *Sualat li Ebî Dâvud*, II, 290.

¹⁴²⁰ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, V, 455.

¹⁴²¹ İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 224.

2.5.18. Muhammed b. Yezid, Ebû Bekir el-A‘ver (ö. 251-260/865-875)

Ebû Hâtim’in, Muhammed b. Yezid’i doğru sözlü olarak gördüğü ve bir sefer esnasında ondan hadis yazdığı rivayet edilmiştir.¹⁴²² İbn Hibbân onu “*Kitâbu’s-Sikât*” da zikretmiştir.¹⁴²³ İbn Hacer de doğru sözlü olduğu kanaatindedir.¹⁴²⁴

Hakkında çok az bilgiye ulaşabildiğimiz Muhammed b. Yezid doğru sözlü olup ne zaman ve hangi sebeple görme engelli olduğu meçhuldür. Ayrıca görme engelli olmasından dolayı onu cerh eden de bulunmamaktadır.

2.5.19. Abdulmelik b. İyâs eş-Şeybânî el-Kûfî el-A‘ver (ö.?)

İbn Hibbân, “*Kitâbu’s-Sikât*” da zikretmiştir.¹⁴²⁵ Ebû Dâvûd, İbrahim’in ashabından olduğunu ve hadis ilminde çok sağlam olduğunu beyan etmiştir.¹⁴²⁶ İbn Hacer’e göre altıncı tabakadan olup sikadır. Sadece Ebu Davud onun hadisini tahrir etmiştir.¹⁴²⁷

Abdulmelik b. İyâs hakkında çok az bilgi bulunmasına karşın sika râvîdir. Görme engelinden dolayı herhangi bir şekilde tenkit edilmemiştir.

2.5.20. Meymune, Ebû Hamza el-A‘ver el-Kassâb el-Kûfî er-Râî (ö.?)

Yahyâ b. Mâin, Ebû Hamza’nın hadislerinin bir değeri olmadığını ve yazılamayacağını ifade etmişken Ahmed b. Hanbel de onun hadislerinin zayıf olduğunu beyan etmiştir.¹⁴²⁸ Servi ve Cüzcanî’ye göre hadis ilminde kuvvetli değildir.¹⁴²⁹ Nesâî onun güvenilir olmadığını ifade etmiştir.¹⁴³⁰ Ebû Hâtim ise hadis ilminde kuvvetli olmadığını ancak hadislerinin yazılacağını belirtmiştir.¹⁴³¹ İbn Hibbân da fahiş hatalar yaptığını, çokça vehmi olduğunu ve sika râvîlerden sağlam hadislere benzemeyen rivayetlerde bulunduğunu zikretmiştir.¹⁴³² İbn Adî İbrahim’den rivayet ettiği haberleri

¹⁴²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VIII, 129.

¹⁴²³ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, IX, 117.

¹⁴²⁴ İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 909.

¹⁴²⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, VI, 94.

¹⁴²⁶ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XVIII, 286.

¹⁴²⁷ Beşşâr Avvad Ma’ruf, Şuayb Arnavud, *Tahriru Takribu’t-Tehzib*, II, 380.

¹⁴²⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VIII, 236.

¹⁴²⁹ el-Buhârî, *Târihu’l-Evsat*, II, 20; Cüzcanî, İbrâhîm b. Ya’kûb b. İshâk Sa’dî, *Ahvâlu’r-Ricâl*, Hadis Akademi, Faysal Abad, b.t.y., s. 110.

¹⁴³⁰ en-Nesâî, *Duafa ve’l-Metrukîn*, s. 231.

¹⁴³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VIII, 236.

¹⁴³² İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 6.

kimsenin kabul etmediğini söylemiştir.¹⁴³³ Dârekutnî zayıf olduğunu, Ebû Bekir Bağdadî ise rivayetlerini delil olamayacağını söylemiştir.¹⁴³⁴ İbn Hacer'e göre de zayıftır ve altıncı tabakadandır.¹⁴³⁵

Bu bilgilere ışında Ebû Hamza hadis ilminde zayıf bir râvîdir. Ayrıca görme engelli olmasında dolayı hiçbir muhaddis tarafından cerh edilmemiştir.

2.5.21. Muaz b. Sa'd el-A'ver (ö.?)

Mizzî, Zehebî ve İbn Hacer, Muaz b. Sa'd'ın meçhul bir râvî olduğunu söylemişlerdir.¹⁴³⁶ Bunun dışında da onun hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla görme engelinin onu hadis eda ve tahammülüne etki edip etmediğini maalesef tespit edemiyoruz.

2.5.22. Yezid b. Ebî Ümeyye el-A'ver (ö.?)

Buhârî “*Târihu'l-Kebir*” de Yezid b. Ebî Ümeyye'nin bir haberini rivayet etmiştir.¹⁴³⁷ İbn Hibban'a göre hadis ilminde zayıf râvîdir.¹⁴³⁸ İbn Hacer'e göre o meçhul bir râvîdir.¹⁴³⁹ Meçhul bir râvî olması sebebiyle görme engelinin rivayetine tesir edip etmediğini maalesef tespit edemiyoruz.

2.6. A'sâ Olan Raviler

Yapılan araştırmalar neticesinde hadis tarihinde sahabe sonrası tabakalardan 22 a'ver türünde görme engelli olan râvî tespit edilmiştir. Bu râvîler ve tenkitleri şu şekildedir:

2.6.1. Osmân b. Muğire es-Sekafî, Osmân el-A'sâ (ö. 121-130/739-748)

Osmân b. Muğire, İbn Maîn, Ebû Hâtim, İclî, Nesâî ve İbn Şahinve İbn Hacer'e göre sikadır.¹⁴⁴⁰ İbn Hibbân onu “*Kitâbu's-Sikât*” da zikretmiştir.¹⁴⁴¹ Zehebî, doğru

¹⁴³³ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ'*, VIII, 158.

¹⁴³⁴ İbn Cevzî, *ed-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, III, 152.

¹⁴³⁵ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 990.

¹⁴³⁶ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXVIII, 123; ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ'*, II, 664; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, VIII, 94.

¹⁴³⁷ el-Buhârî, *Târihu'l-Kebir*, VIII, 319.

¹⁴³⁸ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VII, 138.

¹⁴³⁹ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 1076.

¹⁴⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 167; el-İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, II, 131; el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XIV, 498; İbn Şâhin, *Târihu Esmâ's-Sikât*, s. 138; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 669.

¹⁴⁴¹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 193.

sözlü ve güvenilir olduğunu ve Ebû Avane'nin ondan münker rivayetleri olduğunu zikretmiştir.¹⁴⁴² İbn Halfun “*Sikat*” adlı eserinde onu zikretmiştir.¹⁴⁴³

Güvenilir bir râvî olan Osmân b. Muğire görme engelinden dolayı herhangi bir surette cerh edilmemiştir.

2.6.2. Amr b. Hâlid, Ebu'l-Hafs el-A'şâ el-Kûfî (ö. 201-210/817-825)

İbn Hibbân, Amr b. Hâlid'in sika râvîlerden mevzu haberler rivayet ettiğini ve mevzu haberlerine dikkat edilmesi dışında bir amaçla yazmanın helal olmayacağını zikretmiştir.¹⁴⁴⁴ İbn Adî onun senedleriyle birlikte rivayet ettikleri haberlerini ezberlemediğini söylemiştir.¹⁴⁴⁵ Ebû Nuaym el-Isbahânî de onun mevzu haberler rivayet ettiğini belirtmiştir.¹⁴⁴⁶ İbn Hacer hadislerinin münker olduğunu zikretmiştir.¹⁴⁴⁷

Mevzu haberler nakletmesinden dolayı güvenilir bir râvî olmayan Amr b. Hâlid, görme engelli olması sebebiyle cerh edilmemiştir.

2.6.3. Saîd b. Abdurrahmân b. Mükmil el-A'şâ ez-Zührî el-Medenî (ö.?)

İbn Hibbân onu “*Kitâbu's-Sikât*” da zikretmiştir.¹⁴⁴⁸ Ebû Dâvud ve Tirmizî sika olarak görmüşlerdir.¹⁴⁴⁹ İbn Hacer de rivayetlerinin makbul olduğu kanaatindedir. Buhârî, Ebû Dâvud ve Tirmizî onun bir hadisini rivayet etmişlerdir.¹⁴⁵⁰ Üçü de aynı hadisi rivayet etmiştir.¹⁴⁵¹

Hakkında az bilgi olmasına karşın çok az da rivayeti olan Saîd b. Abdurrahmân güvenilir râvîdir. Görme engelli olmasından dolayı herhangi bir şekilde tenkit edilmemiştir.

¹⁴⁴² ez-Zehebî, *Mizân*, V, 71.

¹⁴⁴³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, IX, 189.

¹⁴⁴⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 79.

¹⁴⁴⁵ İbn Adî, *el-Kâmil fî Duafâ*, VI, 226.

¹⁴⁴⁶ Ebû Nuaym, *ed-Duafâ*, s. 119.

¹⁴⁴⁷ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s.734.

¹⁴⁴⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 288.

¹⁴⁴⁹ ez-Zehebî, *Kâşif*, I, 489.

¹⁴⁵⁰ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, VII, s. 383.

¹⁴⁵¹ el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, X, 536.

DEĞERLENDİRME

Görme engeli, râvînin cerh edilmesine yol açan temel sebeplerden biri değildir. Ancak telkin kabul etme, ihtilata maruz kalama vb. cerh sebeplerine yol açtığı zaman müstesnadır. Böyle durumda olan râvî sayısı da sadece dördtür. Bunun dışında kalan 90 görme engelli râvîde görme engeli cerh sebebi oluşturmamıştır. Görme engeli cerh sebebi olmamasına karşın münekkitler yinede râvîlerde görme engeli varsa bunu belirtmeyi de ihmal etmemişlerdir. Ancak münekkitler, görme engelli râvîlerin, ne zaman, hangi sebeple görme engelli olduklarını, görme engelli olduktan sonra hadis tahammül ve edasında ne tür metod veya metodlar kullandıklarını ayrıntılı bir şekilde belirtmemişlerdir. Bunların yerine “Ömrünün son zamanlarında a‘mâ oldu.”, “A‘mâ oldu ve cariyesinden yardım aldı.” vb. genel ifadeler kullanmışlardır. Bununla birlikte münekkitler görme engelinin, râvîlerin güvenilirliğine tesir etmesi durumunda bunu özellikle belirtmişler, görme engelinin râvîde hangi kusura yol açtığını ve güvenilirliğini ne derecede etkilediğini açıklamışlardır.

SONUÇ

Yeryüzüne halife olarak tayin edilen insanoğlu rabbi tarafından ahsen-i takvim suretinde yaratılmış olup akıl, düşünerek konuşma, görme, hissetme vb. saymakla bitirilemeyecek pek çok nimetlerle tezyin edilmiştir. Fakat dünya hayatının zorluğu sebebiyle bazen insanlar sahip olduğu nimetlerin bir kısmını yitirebilmektedir. Bu nimetlerin bir tanesi de görme duyusudur. Savaşlar, hastalıklar, kazalar vb. musibetler sonucunda insanlar görme duyusunu yitirebilmektedir. Bu hal râvîler içinde geçerli olup hadis tarihinde azımsanamayacak sayıda görme engelli râvîler bulunmuştur.

Görme duyusunun, insanlar özellikle de râvîler için önemi çok fazladır. İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği aklediyor olmasıdır. Akla en çok bilgi takdim eden organlardan biri hiç şüphesiz insanın gözleridir. Günlük hayatta insanın en çok kullandığı ve en çok faydalandığı uzuvların başında da gözleri gelmektedir. Bu sebeple birçok ayette görme duyusunun Allah tarafından verilmiş olan bir nimet olduğu ve mukabilinde insanın rabbine çokça şükretmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Aynı şekilde birçok hadislerde de görme duyusunun büyük bir nimet olduğu ve kaybedilmesi durumunda karşılığının cennet gibi büyük bir mükafat olacağı çokça zikredilmiştir. Sadece birkaç ayet ve hadis ile bile görme duyusunun ne kadar büyük bir nimet olduğu anlaşılabilir. Ayetler ve hadisler dışında da görme duyusunun önemli olduğunu gösteren pek çok şey vardır. Mesela görme ve anlama arasında bir ilişkinin olması da görme duyusunun önemini artıran etkenlerden biridir. Birçok dilde görmeye delalet eden lafızların aynı zamanda düşünmeye ve akletmeye de delalet etmesi, görme ve düşünme arasında sıkı bir bağın olduğunun en önemli göstergesidir. Ancak aklın yegâne bilgi tedarikçisinin görme duyusu olduğunu söylemek ise büyük bir hatadır. Eğer böyle kabul edilirse gözlerini yitiren birinin hiç düşünmemesi, akletmemesi sonucuna ulaşılır ki bu da doğru bir sonuç olmaz. Çünkü vakıa da bunun tam aksi örnekler mevcuttur.

Görme duyusu çok önemli olmasına karşın görme duyusunun kaybedilmesi kişinin öğrenme, muhakeme etme, çıkarımda bulunma, analiz ve sentez yapma gibi zihinsel faaliyetlerinin ve namaz kılma, yürüme, yemek yeme gibi fiziksel faaliyetlerinin son bulması anlamına gelmemektedir. Hatta bazı kimselerin görme engelli olduktan sonra zihinsel faaliyetlerinin daha da arttığı görülmüştür. Burada önemli olan nokta, zihne en çok bilgi ulaştıran kanallardan biri olan görme duyusu

yitirildikten sonra zihin tamamen işlevini yitirip yitirmediğidir. Nadiren de olsa görme duyusunun kaybedilmesi sonucunda aklı denge yitirilmektedir. Fakat çoğunlukla görme duyusu kaybedilirken diğer duyu organları sayesinde zihin işlevine sağlıklı bir şekilde devam edebilmektedir. Ayrıca bazı alimlere göre de önemli olan işitme duyusu olup; görme duyusunun yitirilmesi zihni işlevsiz hale getirmemektedir. Ancak işitme duyusunun yitirilmesi zihni işlevsiz hale getirmektedir. Nitekim Kur'an-Kerim ayetlerine bakıldığında işitmenin görmeden önce zikredilmesi, hadislerde ise Rasulullah'ın (s.a.) bazen sadece işitme duyusundan aldığı bilgilerle yetinip görme duyusunu kullanmaya ihtiyaç duymaması ve bunlar gibi pek çok gerekçelerden dolayı işitme duyusu görme duyusundan daha önemli görülmüş olup bir râvîde olmazsa olmaz şartlardan biri olarak görülmüştür. Hadis tarihine baktığımız zaman sahabîlerde dahil olmak üzere 200'e yakın görme engelli râvî tespit edilirken, işitme engellilerden sadece 4 tane olması işitme duyusunun ne kadar önem taşıdığının göstergesidir.

Görme engelli âlimlerin sayısı 200 kişi ile sınırlı değildir. Bunlar sadece hadis ilmiyle uğraşanlardır. Bunlar dışında görme engelli olan müfessir, fâkih, mütekelli vb. pekçok ilim ehli bulunmaktadır. Ayrıca tarihi süreç içerisinde hemen hemen her dönemde toplumun hemen her kesiminde görme engelli insanlar olmuştur. Hatta bunlar içerisinde peygamberler dahi vardır. Aynı şekilde hadis ilminin taşıyıcıları olan râvîler arasında da çok sayıda görme engelli olanlar bulunmuştur. Bu râvîler görme engelli olması sebebiyle ne hadis ilmi ile iştigal etmeyi terk etmişler ne de hadis rivayet etmekten geri durmuşlardır. Dolayısıyla görme engellilerin hadis tarihi içerisindeki öneminin hiç de azımsanmaması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Görme engeli hiçbir muhaddis ve münekkite göre başlı başına bir cerh sebebi değildir. Görme engeli olmayan râvîlerde aranan adalet ve zabt şartları görme engelli râvîler de de aranmış olup eğer bu râvîler o şartlara sahip ise rivayetleri kabul edilmiş, sahip değilse de rededilmiştir. Ayrıca rivayette asıl olan râvînin aldığı hadisi işitip zabt etmesidir. Yani hadisi aldığı ve rivayet ettiği râvîyi görme şartı yoktur. Çünkü gerek Rasulullah (s.a.) gerek sahabîler ve sonraki dönem uleması, görme duyusuna dayanmadan sadece işitme duyusu ile yetinerek amel etmişlerdir. Bu da görme duyusu olmadan sadece işitme duyusuyla rivayetin olabileceğine delil olarak görülmüştür.

Her ne kadar görme engeli, râvîde başlı başına bir cerh sebebi olarak görülmesi de çok istisnai hallerde râvîde ihtilata maruz kalma, telkin kabul etme, muzdarib ve münker hadisler rivayet etme kusurlarının ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Bu durumlarda belli şartlarda rivayetlerinin rededildiği görülmektedir. Görme engelli râvîlerde görülen bu kusurlar hakkındaki muhaddislerin görüşlerinin özeti şu şekildedir.

- Eğer görme engelli râvî ihtilata maruz kalmışsa ihtilata uğramadan önceki rivayetlerinin makbul olduğu sonrasının ise merdud olduğu konusunda ittifak vardır.
- İhtilata maruz kaldığı zamanlardaki rivayetleri ve ihtilata maruz kalmadan önce mi yoksa sonra mı rivayet ettiği ihtilaflı olan rivayetleri, bazlarına göre merdud bazlarına göre ise, sika râvîlerin rivayetleriyle ve ihtilata maruz kalmadan önce kendi rivayet ettikleriyle aynı olması halinde makbuldür. Başta İbn Hacer olmak üzere bazlarına göre ise bu halde olan rivayetlerde tevakkuf edilmelidir.
- Telkin kabul eden görme engelli râvînin hükmü ihtilata maruz kalan râvînin hükmüyle aynıdır.
- Muzdarib ve münker hadis rivayetinin en büyük sebebi hafızanın zayıf olmasından dolayıdır. Dolayısıyla görme engelli râvîlerde bu kusurlara sahip olanların hükmü de ihtilata maruz kalan ve telkin kabul eden râvîlerin hükmüyle aynıdır.

Görme engellilerin sayısını ise sahabîler tabakası içerisinde a'mâ olan sayısı 44, mekfûf olan 4, a'ver olan 19, a'sâ olan 1 tanedir. Toplam 68 tane görme engelli sahabî bulunmaktadır. Buna göre görme engelli sahabîlerin %68'ı a'mâ olanlar, %6'sı mekfûf olanlar, %28'i a'ver olanlar ve % 2'si a'sâ olanlar oluşturmaktadır. Sahabîler tabakasından sonra gelenler ise a'mâ olan 41, ekmeş olan 1, mekfûf olan 7, Darîr olan 30, a'ver olan 22, a'sâ olan ise 3 kişidir. Toplam da ise 104 râvîdir. Buna göre görme engelli râvîlerin %1'i ekmeş olanlar, %40'ı a'mâ olanlar, %30'u darîr olanlar, %22'si a'ver olanlar, %7'si a'sâ olanlar oluşturmaktadır. Görme engelli olduktan sonra cerh edilen râvî sayısı ise sadece 14 tanedir. Sahabe sonrası tabakalardaki görme engelli sayısı göz önüne alındığında bunlar içerisinde görme engelinden dolayı cerh edilenlerin sayısının oranı, yaklaşık olarak %12'dir. Görme engelli olup münekkittler tarafından cerh edilen ancak hangi sebepten ötürü cerh edildiği beyan edilmeyen râvîler de

mevcuttur. Bunlar içerisinde de birkaç râvînin görme engelinden dolayı cerh edildiği var sayıldığında bu orak %15'ye kadar ulaşabilir.

Hadis ilminin en önemli ve en hassas dönemi olarak görülen hicri ilk üç asır içerisinde bu sayıda görme engelli râvî olmasına karşın ilerleyen zamanlarda görme engelli olanların hadis ilminde yavaş yavaş etkilerinin azaldığını görmek mümkündür. Bunun en önemli sebebi hicri ilk üç asırda hadis ilminde şifahi yöntem etkinken üçüncü asırdan sonra neredeyse tamamen yazılı yöntem etkili olmuştur. Dolayısıyla kitaplardan istifade etmesi zor olan görme engelli râvîlerinde etkisi azalmaktadır. Fakat günümüzde görme engelliler için hazırlanmış özel alfabeler ve kitaplar bulunmaktadır. Meselâ Braille alfabesi denilen yani harflerin kabartılmasıyla görme engellilerin dokunarak okumasına imkân veren bu alfabe sayesinde görme engelli olanlar, kısa bir eğitim sürecinin ardından okuyabilme imkanına kavuşabilmektedirler. Aynı şekilde hadis kitaplarının da bu alfabeye uygun hale getirilip görme engellilerin bu kitaplardan istifade etmesi sağlanıp onların hadis ilmine hizmet etmelerine imkân vermek pekâla mümkündür.

Günümüzde bilim ve teknolojinin hızlı ilerlemesiyle görme engellilerin karşılaştıkları zorluklarda azalma görülmüş ve engelli olmayanların yaptıkları pek çok şeyi yapabilir hale gelmişlerdir. Fakat yine de toplum nazarında görme engellilerin bakıma muhtaç olan, hiçbir şeyi yapamayan, evinde oturması gereken insanlar olduğu ön yargısı hala devam etmekte ve maalesef görme engelliler toplum hayatından tecrit edilmektedir. Oysa İslam tarihine göz atıldığında bunun tam aksi görülmektedir. Özellikle sahabî döneminde görme engellilerin toplumun her alanında aktif rol almış oldukları açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Rasulullah (s.a.) da onların topluma uyum sağlamaları için teşvikte bulunmuş ve onlara imkanları dahilinde hep yardımcı olmuştur. Meselâ görme engelli olan Ümmü Mektum'u savaşa gittiği zaman yerine vekil olarak bırakması ve birçok kez müezzini olmasını istemesi bunlardan sadece birkaç tanesidir. Rasulullah (s.a.) görme engellileri ne acıyarak evlerinde oturtup tecrid edilmesini istemiş ne de onlara takatlerinin üzerinde görevler verip onlara zulmetmiştir. Bunların aksine onların içinde bulunduğu şartlara göre hareket etmiştir.

Görme engelli sahabîlerde Rasulullah'ın (s.a.) kendilerine yönelik davranışlarından cesaret alıp toplum hayatında aktif rol almaya gayret etmişlerdir.

Meselâ Abdullah b. Amr'ın görme engelli olduktan sonra hadis rivayetine devam etmesi, Umeyr b. Adî'nin görme engelli olmasına rağmen canını riske atarak Rasulullah (s.a.) hakkında kötü şeyler söyleyen Asma bint Mervân suikastını gönüllü olarak üstlenmesi, Hârise b. Nu'mân'ın namazları cemaatle kılmak için evi ve mescit arasına bağladığı bir iple gidip gelmeye çalışması, Abdullah b. Umeyr ve babası Umeyr b. Adî görme engelli olmalarına rağmen kabilelerinin mescidinde imam olmaları, Ümmü Mektum'un yaşlı ve görme engelli olmasına rağmen savaşa katılıp sancağı taşıması sahabîlerin görme engelli olmalarına rağmen pek çok konuda faâl olduklarının apaçık göstergesidir. Ayrıca bu örnekler görme engellilerin toplum içerisinde hangi görevlerde vazifelendirilebileceklerine dair delil olarak kullanılmıştır. Bu sebeple görme engelli olanların yöneticilik, mescitte daimî olarak imam veya müezzin olmalarının caiz olduğu belirtilmiştir.

Rasulullah (s.a.) görme engelli olanlara görevler vererek onların toplumun bir parçası olduğunu ve görme engelli olanlara vakit ayırıp dertlerini dinlemesiyle onların toplum için ne kadar değerli olduklarını insanlara öğretmek istemiştir. Aynı şekilde Rasulullah'ın (s.a.) onları savaştan muaf tutması ve evi mescide uzak olanların namazlarını evlerinde kılabilmelerine ruhsat vermesiyle de onlara yardımcı olup güçlük çekmelerini engellemeyi hedeflediği söylenebilir.

Görme engelli sahabîler her şeye rağmen ilim ve ibadette geri durmamaları günümüzdeki görme engelliler için güzel bir örnek olmaktadır. Fakat günümüzde görme engelliler için toplumsal ve fiziki koşullar buna çok uygun görülmemektedir. Meselâ cami ve mescitler hala görme engellilerin rahatlıkla kullanacağı fiziki koşullara sahip değildir. Maalesef bunun çözümü için atılan adımlar ise yok denecek kadar azdır. Aynı şekilde onların kolay bir şekilde bilgi edinmesini sağlamak için Braille alfabesiyle yazılmış kitap sayısı da azdır. Özellikle hadis ilmi alanında telif edilmiş eserlerde daha da az bulunmaktadır. Bu sebeple başta Türkiye Diyanet Vakfı ve İlahiyat Fakülteleri olmak üzere birçok kurum ve kuruluşun bu alan için bütçe ayırıp ciddi çalışmalar yapmaları önem arz etmektedir.

Hadis tarihinde görme engelli râvîleri ele alan müstakil bir kaynak maalesef bulunmamaktadır. Görme engelli râvîler hakkında bilgilere ancak tarih, tabakat ve rical kitaplarında ulaşılabilmektedir. Fakat bu kitaplarda görme engelli râvîlerin, nasıl görme

engelli oldukları, görme engelli olduktan sonra ne tür zorluk yaşadıkları, eğitim-öğretim faaliyetlerini nasıl gerçekleştirdiklerine dair bilgiler yok denecek kadar azdır. Bu kitaplarda sadece görme engeline hadis tahammülüne etki ettiği zaman temas edilmiştir. Bunun sebebi ise muhtemelen bu kitapların müelliflerinin kitaplarının çok hacimli olacağı endişesinden dolayı kısa bilgilerle yetinmeleridir.

KAYNAKLAR

1. KİTAPLAR

Âcurrî, Ebû Ubeyd Muhammed b. Ali b. Osmân (ö. 311/924), *Sualatu Ebû Ubeyd el-Âcurî li Ebî Dâvud Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî*, 1. Basım, Mekke, Dâru'l-İstikame, 1997, I-II.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *Müsnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008, I-XII.

———, *Kitâbu Fedaili's-Sahâbe*, 1. Basım, Mekke, Câmiatu Ummu'l-Kurâ, 1983, I-II.

Ahmed Muhtâr Ömer (ö.1424/2003), *Mucemü'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Muasıra*, 1. Basım, b.y.y., Âlemu'l-Kutub, 2008, I-IV.

Ali b. Medînî, Ebû'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî (ö. 234/848-49), *İlelu'l-Hadis ve Ma'rifeti'r-Ricâl ve't-Târih*, 1. Basım, Riyâd, Dâru İbn Cevzî, 2005.

Avanku Behrûm b. Feğayrân - Şerif Mahmud Muhammed Kudat, *et-Telkîn ve Eseruhu fi'r-Ruvâti ve Merviyâtihim*, Ürdün Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Umman, 2001.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 7. Basım, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.

Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed (ö. 855/1451), *Umdetü'l-Kârî' fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001, I-XXX.

A'zamî, Muhammed Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, Trc. Hulusî Yavuz, 3. Basım, İstanbul, İz Yayıncılık, 1988.

Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî (ö. 474/1081), *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh limen Harace anhu Buhârî fi'l-Câmi's-Sahîh*, 1. Basım, Suudi Arabistan, Veziretu'l-Evkâf ve Şuun, 1981, I-III.

———, *Müntekâ Şerhu'l-Muvatta*, 1. Basım, Mısır, Matbatu's-Seâde, 1914, I-VII.

Beğavî, Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed b. Abdilazîz b. Merzübân (ö.516/1122), *Mu'cemu's-Sahâbe*, b.s.y., Kuveyt, Mektebetu Dâru'l-Beyan, b.t.y., I-V.

Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93), *Ensâbu'l-Eşraf*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1996, I-XIII.

- Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Şuayb Arnavud, Tahriru Takribu't-Tehzib**, 1. Basım, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1997, I-IV.
- Beyhakî**, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî (ö. 458/1065), *es-Sünenü'l-Kübra*, 1. Basım, Kâhire, Dâru'l-Hicr, 2011, I-XXI.
- Bezzâr**, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik (ö. 292/905), *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahru'l-Zehhâr)*, 1. Basım, Medine, Mektebetü'l-Ulumu'l-Hikme, 1988, I-XX.
- Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (ö. 256/870), *Sahihu'l-Buhârî (El-Camiu's-Sahîh Müsnedul-Muhtasar min Ümüri Rasulillah (s.a.) ve Eyyâmihî)*, 7. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2013.
- , *el-Kitâbu'd-Duafâi's-Sağir*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1987.
- , *et-Târihu'l-Evsat*, 1. Basım, Haleb, Mektebetu Dâri'l-Turasi, 1977, I-II.
- , *et-Târihu'l-Kebîr*, 1. Basım, Haydar Âbâd, Dâiretu'l-Mearifi'l-Osmaniyye, t.y., I-IX.
- Câhiz Kinânî**, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb (ö. 255/869), *Bersân ve'l-Arcân ve'l Umyân ve'l-Hûlân*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Ceyl, 1990.
- Cedî**, Abdullah b. Yusuf, *Tahrîru Ulûmi'l-Hadîs*, 1. Basım, Beyrut, Müessesetü'r-Reyyân, 2003, I-II.
- Cevherî**, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd (ö. 400/1009), *Sihâh Tâcü'l-Luğa ve şihâhu'l-Arabiyye*, 2. Basım, Beyrut, Dâru'l-İlmiyye lilmeleyîn, 1979, I-VII.
- Cubrân Mesûd**, *er-Raid Mu'cemun Luğaviyyun Asriyyun*, 7. Basım, Beyrut, Dâru'l-İlmiyye lilmeleyîn, 1992.
- Çakan**, İsmail Lütfî, *Hadis Edebiyatı (Çeşitleri-Özellikleri-Faydalanma Usulleri)*, 8. Basım, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011.
- Çüçen**, Abdulkadir, *Felsefeye Giriş*, 7. Basım, İstanbul, Sentez Yayıncılık, 2012.
- Dârekutnî**, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed (ö. 385/995), *ed-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, 1. Basım, Riyâd, Mektebetü'l-Maârif, 1983.
- , *Ta'likâtu'd-Dârekutnî Ale'l-Mecrûhîn li İbn Hıbbân*, 1. Basım, Kâhire, el-Fârûku'l-Hadisiyye, 1994.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl (ö. 255/868), *Târîhu Osmân b. Saîd ed-Dârimî an Ebî Zekerîyya Yahyâ b. Maîn*, 4. Basım, Şâm, Dâru'l-Me'mûn, B.t.y.

———, *Musnedu'd-Dârimî (Sünenü'd- Dârimî)*, 1. Basım, Riyâd, Dâru'l-Muğni Li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2000, I-IV.

Deynûrî Kâdî Mâlikî, Ebû Bekir Ahmed b. Mervân b. Muhammed (ö. 333/945), *el-Mecâlise ve Cevâhiru'l-İlm*, 1 Basım, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1998, I-X.

Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd, el-Verrâk (ö. 310/923), *el-Kunâ ve'l-Esma*, 1. Basım, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2000, I-III.

Ebû Bekir Mencuveyh, Ahmed b. Alî b. Muhammed b. İbrâhîm (ö. 468/1076), *Ricâlu Sâhîh-i Muslim*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Maarif, 1987, I-II.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî el-Ezdî, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk (ö. 275/889) , *Sünenü Ebî Dâvûd*, 1. Basım (Özel Basım), Şâm, Dâru Risâleti'l-Âlemiyye, 2009, I-VII.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd (ö. 204/819), *Müsned-i Ebû Dâvud Tayâlisî*, 1. Basım, Mısır, Dâru'l-Hicr, 1992, I-IV.

Ebû Hâtîm Er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs (ö. 277/890), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1. Basım, Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1952, I-IX.

Ebû İshâk el-Cüzcânî, İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî (ö. 259/873), *Ahvâlu'r-Ricâl*, 1. Basım, Faysal Abad, Hadis Akademi, b.t.y.

Ebû İshâk ez-Zeccâc, İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl (ö. 311/923), *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbühu*, 1. Basım, Beyrut, Âlimu'l-Kutub, 1998, I-V.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk (ö. 430/1038), *Ma'rifetu's-Sahabe*, 1. Basım, Riyad, Dâru'l-Vatan li'n-Neşr, 1998, I-VII.

———, *Kitâbu't-Duafâ'*, 1. Basım, b.y.y., Dâru's-Sekafe, 1984.

Ebû Ya'lâ El-Mevsîlî, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî (ö. 307/919), *Müsnedu Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*, 1. Basım, , Beyrut, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, 1988, I-VII.

Ebû Zûr'a er-Râzî, Ubeydullah b. Abdilkerîm b. Yezîd (ö. 264/878), *Ebû Zûr'a er-Râzî ve Cuhûduhu fî's-Sünneti'n-Nebeviyye Maa' Tahkîkî Kitâbihi Duafe ve Ecviyyetuhu Alâ Es'ileti'l-Berzei'*, thk. Sa'dî Hâşimî, 1. Basım, Medine, İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslamiyye, 1982, I-III.

Ebu'l-Kâsım, Kıvamisünne, İsmâîl b. Muhammed b. Fadl b. Ali el-Kurayşî et-Teymî el-İsbâhanî (ö. 535/1141), *Siyeru's-Selefi's-Salihîn*, 1. Basım, Riyâd, Dâru'r-Raye, B.t.y.

- Ebûssuûd Efendi**, Muhammed b. Muhammed Ammâr (ö. 982/1574), *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm (Tefsîru Ebî Suûd, b.s.y.,* Beyrut, Dâru İhyâi'l-Turâsi'l-Arabî, B.t.y., I-IX.
- Ebü'l-Ferec İsfahânî**, Alî b. Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî (ö. 356/967), *Kitâbu'l-Eğani*, 1. Basım, Beyrut, Dâru's-Sâdır, 2002, I-XXV.
- Ebü'l-Kâsım**, Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî (ö. 337/949), *İstikâku Esmâ'illâh*, 2. Basım, Beyrut, Müessesetü'r-Risaleü, 1982.
- Ebü'l-Leys es-Semerkandî**, İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (ö. 373/983), *Tefsîru's-Semerkandî (Baḥrû'l-Ulûm)*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993, I- III.
- Emir es-San'ânî**, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl (ö. 1182/1768), *Tavzîhu'l-Efkâr li-Meânî Tenkîhi'l-Enẓâr*, B.s.y., Medine, Mektebetü's-Selefiyye, b.t.y., I-II.
- Erdoğan**, Mehmet, *Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü*, 1. Basım, İstanbul, Rağbet Yayınları, 1998,
- Erta' b. Süheyre**, Erta' b. Züfer b. Abdullah b. Mâlik b. Şeddâd b. Damra Ğatafanî el-Mürr'î (ö. 86-99/705-718), *eş-Şiir*, Thk. Şerif Alavne, 2. Basım, Amman, Câmiatu'l-Petrâ (Petra Üniversitesi Yayınları), 2006.
- Eser**, Mithat, *Engelli Sahabiler*, 6. Basım, İstanbul, Nesil Yayınları, 2014.
- Fahrüddîn er-Râzî**, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (ö.606/1210), *el-Mefâtîhu'l-Ġayb (et-Tefsîrû'l-Kebîr)*, 3. Basım, Beyrut, Dâru İhya-i Turâsi'l-Arabî, 1999, I-XXXII.
- Fâkihî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs (ö. 278/892), *Ahbâru Mekke Fî Kadîmi'd-Dehr ve Hadîsihi*, 2. Basım, Beyrut, Dâru Hazar, 1994, I-VI.
- Fesevî**, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân) (ö.277/890), *Kitâbu'l-Ma'rife ve't-Târîh*, 1.Basım, Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1999, I-IV.
- Fîrûzâbâdî**, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed(ö.817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Kahire, Dâru'l-Hadisiyye, 2008.
- Görmez**, Mehmet, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, 1. Basım, Ankara, Otto Yayıncılık (Ziraat Grup matmacılık), 2015.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, 2. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002, I-V.
- , *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs ve Kemiyyeti Ecnâsihi*, 1. Basım, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2003.

———, *Sualatu Hâkim Nisâbûrî li'd-Dârekutnî fî Cerh ve't-Ta'dîl*, 1. Basım, Riyâd, Mektebetü'l-Maârif, 1984.

Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55), *Kitâbu't-Tabakât (Tabakâtu Halife b. Hayyat)*, 1. Basım, Bağdât, Matbaatu'l-Ânî, 1967.

———, *Târîhu Halife b. Hayyât*, 2. Basım, Riyâd, Dâru Tayyibe, 1985.

Halîlî el-Kazvînî, Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Halîlî (ö. 446/1055), *Kitâbu'l-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemai'l-Hadîs*, B.s.y., Riyâd, Mektebetu'-Rüşd, b.t.y., I-III.

Halla Saîd, *Îlâkatu's-Sem'iyye Delilu İlmi ve Ameli li'l-Udebâ' ve'l-Mütehassisîn*, 1. Basım, B.y.y., Mektebetü'l-Anclu'l-Mısıryye, 2016.

Hallaf, Abdulvehhab (1888-1956), *Mesâdiru't-Teşrîi'l-İslâmî fî Mâ Lâ Nassa Fih*, 6. Basım, Kuveyt, Dâru'l-Kalem, 1993.

Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed es-Sâmerrî (ö. 327/939), *Îtilâli'l-Kulüb li'l-Harâitî*, 2. Basım, Riyad, Nezzaru Mustafa el-Bâz, 2000, I-II.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit (ö. 463/1071), *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, B.s.y., B.y.y., Dâiretu'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1938.

———, *Târîhu'l-Bağdâd (Medînetü's-Selâm)*, 2. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004, I-XXIV.

———, *el-Câmiu li Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, 3. Basım, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1996, I-II.

Heysem b. Adî, Ebû Abdîrrahmân el-Heysem b. Adî b. Abdîrrahmân et-Tâî el-Buhtûrî el-Kûfî (ö. 207/822), *Kitâbu'l-Bursân ve'l-Urcân ve'l-Umyân ve'l-Hûlân*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'c-Ceyl, 1990.

Humeydî, Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureşî (ö. 219/834), *Müsnedu'l-Humeydî*, 1. Basım, Şâm, Dâru's-Sekâ, 1996, I-II.

Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdîrrahmân (ö. 806/1404), *Zeylû Mîzânî'l-İ'tidâl*, 1. Bölüm, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.

———, *Şerhu Tebessura ve't-Tezekkûra*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002 I-II.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 463/1071), *İstîâb fî Ma'rifeti Ashâb*, 1. Basım Beyrut, Dâru'l-Ceyl, 1992, I-IV.

- İbn Âbidîn**, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz Hüseyînî Dîmaşkî (ö. 1252/1836), *Reddû'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Duhtâr Şerhi't-Tenvîri'l-Ebsâr*, Özel Basım, Riyâd, Dâru Âlemi'l-Kutub, 2003, I-XIII.
- İbn Adî**, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî (ö. 365/976), *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997, I-IX.
- İbn Asâkir**, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dîmaşkî eş-Şâfî (ö. 571/1176), *Târîhu Medineti Şâm*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1990, I-LXXX.
- , *Mu'cemu'l-Muştemil Alâ Esmâ-i Şuyûhi'l-Eimeti'n-Nebil*, 1. Basım, Şâm, Dâru'l-Fikr, 1981.
- İbn Âşûr**, Ebû Abdillâh Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed eş-Şâzelî b. Abdilkâdir b. Muhammed (ö. 1284/1868), *Tahrîr ve't-Tenvîr*, 1. Basım, Tunus, Dâru't-Tevsiyye, 1984, I-XXVIII.
- İbn Battâl**, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik (ö. 449/1057), *Şerhu İbn Battâl 'alâ Şahîhi'l-Buḥârî*, 2. Basım, Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 2003, I-X.
- İbn Cevzî**, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *ed-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986, I-III.
- İbn Dureyd**, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî (ö. 321/933), *el-İştikâk*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'c-Ceyl, 1991.
- İbn Ebî Şeybe**, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed, *Musannef*, 1. Basım, Kâhire, el-Fârûku'l-Hadisiyye, 2000, I-XV.
- İbn Ebû Hatim**, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1. Basım, Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1952, I-IX.
- , *Mürâsil*, 3. Basım, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1998.
- İbn Ebû Hayseme**, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî (ö. 279/892-93), *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1. Basım, Kâhire, el-Furûku'l-Hadisiyye, 2003, I-IV.
- İbn Ebû Ya'îlâ**, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Bağdâdî (ö. 526/1131), *Tabâkatu'l-Hanâbil*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, B.t.y., I-II.
- İbn Esir**, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 2. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002, I-VII.
- , *el-Kâmil fî't-Târîh*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1997, I-X.

İbn Habîb, Muhammed b. Habîb Bağdâdî (ö. 245/860), *Kitâbu'l-Muhabber*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Âfâkı'l-Cedîde, B.t.y.

Beşşar Avvad Ma'ruf - Şeyh Şuayb Arnavud, *Tahriru Takrîbi't-Tehzîb*, 1. Basım, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1997, I-IV.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed (ö. 852/1449), *el-İsabe Fî Temyîzi's-Sahâbe*, 1. Basım, Kahire, Dâru'l-Ceyl, 2008, I-XV.

———, *Tehzibu't-Tehzib*, 1. Basım Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004, I-VII.

———, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1959, I-XIII.

———, *Hedyu's-Sâri Mukaddimetu Fethi'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1. Basım, Riyâd, Mektebetü'l-Melik Fahd, 2001.

———, *Lisânu'l-Mîzân*, 1. Basım, B.y.y., Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002, I-X.

———, *Netâicu'l-Efkâr fî Tahrîcî Ehâdisi'l-Ezkâr*, 2. Basım, Beyrut, Dâru İbni Kesîr, 2008, I-V.

———, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, 1. Basım, Riyâd, Matbaatü's-Sefîr, 2001.

———, *Takrîbu't-Tehzîb*, b.s.y., b.y.y., Dâru'l-Âsime, B.t.y.

———, *Tehzibu't-Tehzib*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004, I-VII.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed (ö. 354/965), *Kitabu's-Sikât*, 1. Basım, Haydarabad, Matbaâtü Dâireti'l-Maârifi'l-Osmaniyye, 1973, I-X.

———, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, 1. Basım, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1988, I-XVIII.

———, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, 1. Basım, Beyrut Dâru'l-Ma'rife, 1996, I-III.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî (ö. 761/1360), *Katru'n-Nedâ ve Beli's-Sadâ*, 4. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (ö. 218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 3. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990, I-V.

İbn İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed Sâlihî Hanbelî (ö. 1089/1679), *Şezrâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, 1. Basım, Beyrut, Dârû İbn Kesir, 1986, I-X.

- İbn İshâk**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 151/768), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004, I-II.
- İbn Kâni'**, Ebü'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni' b. Merzûk el-Ümevî el-Bağdâdî (ö. 351/962), *Mu'cemu's-Sahâbe*, 1. Basım, Medine, Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, 1997, I-III.
- İbn Kayyim el-Cevziyye**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb Züraî Dimaşkî Hanbelî (ö. 751/1350), *Bedâiu'l-Fevâid*, b.s.y., Cidde, Dâru Âlemi'l-Fevâid, B.t.y., I-IV.
- İbn Kesîr**, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî Kureşî Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihaye Mebdeu'l-Halîka ve Kasasi'l-Enbiyâ'*, Özel Basım, Katar, Dâru İbn Kesîr, 2015, I-XXVI.
- İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim (ö. 276/889), *el-Maarif*, 2. Basım, Kâhire, Dâru'l-Maarif, b.t.y.
- , *Te'vilu Müşkilu Kur'an*, 1. Basım, Kâhire, Dâru'l-Turas, 1973.
- , *Maârif*, 1. Basım, Kâhire, Dâru'l-Mârif, b.t.y.
- İbn Maîn**, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî (ö. 233/848), *Târih*, 1. Basım, Mekke, Câmia'tu'l-Melik Abdulazîz, 1979, I-IV.
- , *Ma'rifetu'r-Ricâl*, 1. Basım, Şam, Matbuatu Mecmûi'l-Luğati'l-Arabiyye, 1985, I-II.
- İbn Manzûr**, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, 3. Basım, Beyrut, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1999, I-XVIII.
- İbn Mende**, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahyâ (ö. 395/1005), *Fethu'l-Bâb fi'l-Kunâ ve'l-Elkâb*, 1. Basım, Riyâd, Mektebetü'Kevser, 1996.
- İbn Mibred**, Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Hasan b. Abdulhâdi (ö. 909/1504), *Bahru'd-Dem fi Men Tekelleme fihi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel bi Medhin ve Zemmin*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992.
- , *Tezkiratu'l-Huffâz ve Tebsiratu'l-İkâz*, 1. Basım, Beyrut, Darû'n-Nevâdir, 2011.
- İbn Râhûye**, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 238/853), *Müsned*, 1. Basım, Medine, Mektebetü'l-Eymân, 1990, I-V.

- İbn Sa'd**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845), *Tabakatu'l-Kübra*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990, I-VII.
- İbn Salâh Şehrezûrî**, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ (ö. 643/1245), *Mukaddime İbn Salah fî Ulumi'l-Hadis*, B.s.y., Beyrut, Dâru'l-Hadis, B.t.y.
- İbn Şâhîn**, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî (ö. 385/996), *Târîhu Esmâ's-Sikât*, 1. Basım, Kuveyt, Dâru Selefiyye, 1984.
- İbn Yûnus**, Ebü'l-Hasen Alî b. Abdirrahmân b. Ahmed (ö. 348/958), *Târîhu İbn Yûnus Mısırî*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000, I-II.
- İbrahim Mustafa**, Ahmed Hasan ez-Zeyyat, Hâmid Abdülkadir, Muhammed Ali en-Neccar, (*Mecemmu Luğati'l-Arabiyye*), *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 4. Basım, Kahire, Mektebetü's-Şüruku'l-Devleti, 2005.
- İclî**, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih (ö. 261/875), *Ma'rifetü's-Şikât Min Ricâli Ehli'l-İlm ve'l-Hadîs ve mine'd-Du'afâ' ve zikru Mezâhibihim ve Ahbârihim*, b.s.y., Kâhire, Matbaatu'l-Medenî, B.t.y., I-II.
- Kâdî Beyzâvî**, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed (ö. 685/1286), *Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vil*, 2. Basım, Kâhire, Mektebetü'l-Tevfikîyye, 2016, I-II.
- Kâdî İyâz**, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149), *el-İlma' İlâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivaye ve Takyîdi's-Simâ'*, 1. Basım, Kâhire, Dâru'l-Turâs, 1970.
- Karagöz**, İsmail, *Ayet ve Hadisler Işığında Engelliler*, 3. Basım, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Karaman**, Hayrettin; Çağrıçı, Musa; Dönmez, İbrahim Kafi; Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Yolu Meali*, 4. Basım, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Kelbî**, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bîşr (ö. 146/763), *Nesebu'l-Mead ve'l-Yemeni'l-Kebîr*, 1. Basım, Beyrut, Âlemu'l-Kutub, 1988, I-II.
- , *Cemheretü'n-Neseb*, 1. Basım, Beyrut, Âlemu'l-Kutub, 1986.
- Klavuz**, Ulvi Murat, Ahmet Saim Klavuz, *Kelâm İlmine Giriş*, 1. Basım, İstanbul, İsam Yayınları, 2010.
- Koçyiğit**, Talat, *Hadis Tarihi*, 10. Basım, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.

- Kurtubî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh (ö. 671/1273), *el-Câmiu li Ahkami'l-Ku'an ve'l-Mubeyyinu limâ Tedammunuhu Mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*, 1. Basım, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2006, I-XXIV.
- Mâlik b. Enes** b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795), *el-Muvatta*, 1. Basım, Abu Zabi, Müessesetü Zayid b. Sultan Âli Nehyan li'l-A'meli'l-Hayriyye ve İnsaniyye, 2004, I-VIII.
- Mâtürîdî** es-Semerkandî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (ö. 179/795), *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005, I-X.
- Mevdudî**, Ebu'l-Âlâ (1903-1979), *Sünnetin Anayasal Niteliği*, terc. N. Ahmet Asrar, 3. Basım, İstanbul, Çıra Yayınevi, 2013.
- Mevsilî**, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd (ö. 683/1284), *İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, 5. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-V.
- Meydânî** Guneymî Dimaşkî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde (ö. 1298/1881), *Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 2014 I-III.
- Mizzî**, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf (ö. 742/1341), *Tehzibu'l-Kemâl fî Esmâi'l-Ricâl*, 1. Basım, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1983, I-XXXV.
- Moğultay b. Kılıç** b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî (ö. 762/1361), *Înâbe İlâ Ma'rifeti'l-Muhtelif fe Yuhemu Mine's-Sahâbe*, b.s.y., Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, B.t.y, I-II.
- , *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 1. Basım, Kâhire, el-Fârûku'l-Hadisiyye, 2001, I-XII.
- Muallim Nâcî** (1849-1893), *Lugat-ı Nâcî*, 1. Basım, İstanbul, Asr Matbası, 1900.
- Mübârekfûrî**, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdîrrahîm (ö. 1354/1935), *Tuhfetü'l-Ahvezî Bi Şerhi Câmiû't-Tirmizî*, 1. Basım, Şâm, Dâru'l-Feyhâ-Dâru'l-Menhel, 2011, Mukaddime +I-X.
- Muhammed Fuâd Abdilbâkî** b. Sâlih el-Mısrî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Basım, Kâhire, Dâru'l-Kütübî'l-Mısıryye, 1945.
- Muhyiddin Şeyhzade**, Muhammed b. Muslihiddin Mustafa Kocavi (Ö. 685/1286), *Haşiyetu Muhyiddin Şeyhzade Alâ Tefsiri'l-Kâdî El Beydâvî*, 2. Basım, Beyrut, D âru Kutubi'l-İlmiyye, 2013, I-VIII.

- Mütteki**, Ali b. Abdulmelik b. Husameddin Kadîhân, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Ekvâl ve'l-Efâl*, 5. Basım, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985, I-XVIII.
- Müslim**, İmam, Ebu'l-Huseyn, Müslim b. Haccac (ö. 261/875), *Sahihu Müslim*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 2003.
- Necmettin Arıkan - Gülderan Yenil - Gülsevin Taşpınar**, *Altın Sözlük (Golden Dictionary)*, 14. Basım, İstanbul, Altın Yayınevi, 2015.
- Nesâî**, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî (ö. 303/915), *Sünenu'l-Kübra*, 1. Basım, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2001, I-XII.
- , *Duafa ve'l-Metrukîn*, 1. Basım, Beyrut, Müessesetü Kutubi's-Sekâfe, 1995.
- , *Tesmiyetu Meşâyihi Ebî Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali Nesâî Ellezine Semia Minhum ve Zikru'l-Mudellisin*, 1. Basım, Mekke, Dâru Âlemi'l-Fuâd, 2002, I-II.
- Nesefî**, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid Nesefî (ö. 508/1115), *Tabsiratü'l-Edille Fî Usûli'd-Dîn*, 2. Basım, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004, I-II.
- Nevevî**, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (ö. 676/1277), *et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, 1985.
- , *Tehzibu'l-Esmâ' ve'l-Luğât*, B.s.y., Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, B.t.y., I-IV.
- Özafşar**, Mehmet Emin, *Hadis ve Kültür Yazıları*, 2. Basım, Ankara, Otto Yayınevi, 2015.
- Râmehürmüzî**, Ebû Muhammed İbn Hallâd Hasen b. Abdîrrahmân b. Hallâd (ö. 360/971), *el-Mu'haddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, 3. Basım, b.y.y., Dâru'l-Fikr, 1984.
- Safedî**, Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh (ö. 764/1363), *Nüketü'l-Himyân fî Nüketi'l-Umyân*, 1. Basım, Mısır, Dâru'l-Medîne, 1911.
- Seyyar**, Ali, *Yıldızlar Engel Tanımaz Bedensel Özürlü Sahabîlerin, Hayatı*, 6. Basım, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2016.
- Sehâvî**, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed (ö. 902/1497), *Fethu'l-Muğîs bi Şerhî Elfîyyeti'l-Hadîs*, 1. Basım, Riyâd, Mektebetü Dâri'l-Menhec, 2005, I-V.
- Seyyid Şerîf el-Cürcânî**, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî (ö. 816/1413), *Kitabu't-Ta'rifât*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.

- Süneykî** Ensârî Hazrecî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed (ö. 926/1520), *Fethu'l-Bâkî bi Şerhî Elfiyyeti'l-İrâkî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, I-II.
- Süyûtî**, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî (ö. 911/1505), *Hüsnü'l-Muhâdar fî Târîhi Mısır ve'l-Kâhire*, 1. Basım, B.y.y., Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1967, I-II.
- , *Tedribu'r-Râvî fî Şerhî Takrîbi'n-Nevevî*, 2. Basım, Beyrut, Mektebetü'l-Kevser, 1994, I-II.
- Şâfîî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs (ö. 204/820), *Müsned*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 2005, I-III.
- Şemseddin Sâmi** (1850-1904), *Kâmûs-ı Türkî*, 1. Basım, İstanbul, İkdâm Matbası, 1900.
- Şeyho el-Yesûî (Luvis)**, Rızkullâh b. Yûsuf b. Abdilmesîh b. Ya'kûb (1859-1927), *Mecâni'l-Edeb fî Hadâiki'l-Arab*, 1. Basım, Beyrut, Matbaatu'l-Udebai'l-Yesuiyyin, 1913, I-VI.
- Taberânî**, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), *Mu'cemu'l-Kebîr*, 2. Basım, Kâhire, Mektebetü İbn Teymiyye, 1983, I-XXV.
- Taberî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî (ö. 310/923), *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mulûk)*, 2. Basım, Mısır, Dâru'l-Maarif, b.t.y., I-XI.
- Teftâzânî**, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh Herevî Horâsânî Şâfîî (ö. 792/1390), *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefî*, 1. Basım, İstanbul, Yasin Yayınevi, 2008.
- Tirmizî**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) (ö. 279/892), *el-Câmiu'l-Kebîr (el-Câmiu's-Sahîh veya Sünenü't-Tirmizî)*, 1. Basım, Beyrut, Dâru Ğarbi'l-İslâmî, 1996, I-VII.
- , Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd), *İlelu's-Sağir*, B.s.y., Beyrut, Dâru İhyâi'l-Turâsi'l-Arabî, 1938.
- Tüsterî**, Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. İsâ b. Abdillâh b. Refî' (ö. 283/896), *Tefsiru't-Tüsterî*, 1. Basım, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Ukaylî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ (ö. 322/934), *Kitâbu'd-Duafai'l-Kebîr*, 1. Basım, b.t.y., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, I-IV.
- Vâkıdî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823), *Kitâbu'l-Meğazi*, 3. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutub, 1984, I-III.

- Vâsıtî**, Eslem b. Sehl b. Eslem b. Habîb Razzâz (ö. 292/905), *Târîhu'l-Vâsit*, 1. Basım, Beyrut, Âlemu'l-Kutub, 1986.
- Veki' Dabbî**, Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân (ö. 306/919), *Ahbâru'l-Kudât*, 1. Basım, Beyrut, Âlemu'l-Kutub, 1947, I-III.
- Yâkût el-Hamevî**, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Udebâ' İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 1. Basım, Beyrut, Dâru Ğarbi'l-İslâmî, 1993, I-VII.
- Zebîdî** el-Bilgrâmî el-Hüseynî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk (ö. 1205/1791), *Tâcu'l-Urûs min Cevâhiri'Kâmûs*, 1. Basım, Kuveyt, et-Turâsi'l-Arabî. 2001, I-XL.
- Zeccâc**, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl (ö. 311/923), *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, 1. Basım, Beyrut, Âlemu'l-Kutub, 1988, I-V.
- Zehebî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî (ö. 748/1348), *Tecridû Esmâi's-Sahâbe*, b.s.y., Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, B.t.y., I-II.
- , *el-Kâşif fî Ma'rifeti Men Lehu Rivâyetun fî'l-Kutubi's-Sitteti ve Haşiyetuhu*, 2. Basım, Cidde, Dâru'l-Mehhec, 2009, I-V.
- , *el-Muğnî fî'd-Duafâ'*, 1. Basım, Katar, İdâretu İhyai Turâsi'l-Arabî, B.t.y., I-II.
- , *İhtisâru Ulûmi'l-Hadis*, 1. Basım, Riyâd, Dâru'l-Meymân, 2013.
- , *Mizanu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995 I-VIII.
- , *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, B.s.y., Beyrut, Beytü'l-Efkâri'd-Duveliyye, 2004, I-III.
- , *Târîhu'l-İslâm ve Vefâyâtu'l-Meşahir ve'l-A'lâm*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Arabî'l-İslâmî, 2003, IXVII.
- , *Tezkiratu'l-Huffâz*, 1. Basım, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998, I-IV.
- Zerkeşî**, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh Türkî Mısırî Minhâcî (ö. 794/1392), *en-Nüketü Alâ İbn Salâh*, 1. Basım, Riyâd, Mektebetü Edvâi's-Selef, 1998, I-III.
- Zübeyr b. Bekâr** b. Abdillâh el-Kureşî el-Esedî ez-Zübeyrî el-Medenî el-Mekkî, Ebû Abdillâh (ö. 256/870), *el-Ahbâru'l-Muvâfakât*, 2. Basım, Beyrut, Âlemu'l-Kutub, 1996.

2. MAKALELER VE ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

- Açikel, Yusuf**, *Hadisler Işığında Görme Engelliler ve Bazı Öneriler*, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Isparta, 2010, S. 25, ss.15-44.
- Akpınar, Burhan - Ersözlü, Zehra Nur**, *Görme ve Koklama Duyularının Bilisel Öğrenme Sürecindeki Rollerinin Karşılaştırılması*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Tokat, 2008, S. 6, s. 42-53.
- Apaydın, H. Yunus**, *Re'y*, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 2008, XXXV, ss. 37-39.
- Aycan, İrfan**, “*Ebü Süfyân*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, X, 1994, ss. 230-232.
- Aydınlı, Abdullah**, “*İbn Ümmi Mektûm*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1999, XX, ss. 434-435.
- Başaran, Selman**, “*Hakem b. Ebü'l-Âs*” Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, XV, 1997, ss. 175-176.
- Birişik, Abdülhamit**, “*Katade b. Diame*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 2002, XXV, ss. 22-23.
- Cerrahoğlu, İsmail**, “*Atâ b. Ebû Rebbâh*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1991, IV, ss. 35-36.
- Çakan, İsmail Lütfi - Muhammed Eroğlu**, *Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib*, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1988, I, ss. 76-79.
- , “*Berâ b. Âzib*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1992, V, s. 469.
- , “*Ebü Üseyd*” Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1994, X, s. 251.
- Çakın, Kamil**, “*İtbân b. Mâlik*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 2001, XXIII, s. 454.
- Efendioğlu, Mehmet**, “*Kürz b. Alkame*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 2002, XXVI, s. 575.
- Elmalı, Hüseyin**, “*Hasan b. Sâbit*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1997, XVI, ss. 399-402.
- Fayda, Mustafa**, “*Cerîr b. Abdullah*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1993, VII, ss. 410-411.

- Fıġlalı, Ethem Ruhi**, *Hâricîliġin Doġuşu ve Fırkalara Ayrılışı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AİFD), Ankara, 1978, c. XXII, S. 1, ss. 245-275.
- Gül, Recep Emin**, *Hadis İlminde Cerh-Ta'dîl Mertebeleri*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, 2015, S. 43, ss. 362-386.
- Güler**, Zekeriyya, “*Umeyr b. Adî b. Hareşe el-Hatmî el-Ensârî*” Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 2012, XLII, ss. 148-149.
- Hatipoġlu**, İbrahim, “*Sa'd b. Ebû Vakkâs*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 2008, XXXV, ss. 372-374.
- Hayanî**, Muhammed b. Abdullah, *Huku Rivâyeti'l-A'mâ inde'l-Muhaddisin*, Tayyibe Üniversitesi Dergisi, Medine, 2005, S. 1, ss. 80-116.
- Kandemir**, M. Yaşar, “*Abdullah b. Amr*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1988, I, ss. 85-86.
- , “*Câbir b. Abdullah*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1992, VI, ss. 530-532.
- , “*Ka'b b. Mâlik*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 2001, XXIV, ss. 5-6.
- Kazvinî**, Muhsini, *Abdullah İbn Abbas (el-Muftera aleyh)*, Câmîatu'l-Ehli'l-Beyt, Bağdat, 2014, S.16, ss. 8-29.
- Köten**, Akif, “*Ebû Cehm*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1994, X, s. 118.
- Küçük**, Raşit, “*Ebû Ahmed b. Cahş*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1994, X, s. 88.
- Nazlıgöl**, Habil, “*Misver b. Mahreme*” Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 2005, XXX, ss. 192-193.
- Önkâl**, Ahmed, “*Âkil b. Ebî Tâlib*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1989, II, s. 264.
- Özkan**, Halit, “*Zibrikân b. Bedr*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), 2013, XLIV, s. 396.
- Sandıkçı**, Kemal, “*Ebû Ümâme*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1994, X, s. 251.
- Topaloġlu**, İbrahim, “*Hârise b. Nu'mân*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1997, XVI, s. 202.

Topaloğlu, Nuri, “*Ebû Âmir el-Eş‘arî Ubeyd b. Süleymb. Haddâr el-Eş‘arî*”
Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1994, X, s. 94.

Yardım, Ali, “*Abdullah b. Ebû Evfâ*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul,
1988, I, s. 96.

———, “*Adî b. Hâtım et-Tâî*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1988,
I, s. 380.

———, “*Esmâ bint Ebû Bekir es-Sıddîk*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA),
İstanbul, 1995, XI, ss. 402-404.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı Soyadı : Mahmut MEMİŞ
Doğum Yeri ve Yılı : Battalgazi/MALATYA 1990
Medeni Hâli : Evli

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : SDÜ İlahiyat Fakültesi-2013
Yüksek Lisans Öğrenimi : SDÜ SBE TİB 2013

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

1-Arapça : İyi
2-İngilizce : Başlangıç